
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
STÁTNÍHO
ÚSTŘEDNÍHO
ARCHIVU

3

OBSAH

HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY -

JEDNOTA PRO POVZBUZENÍ PRŮMYSLU V ČECHÁCH

(*A. Špiritová*) -

Příloha -

Zusammenfassung -

ČESKÁ TRŽNICE PLODIN A VÝROBKŮ A POKUSY O ZALOŽENÍ BURZY V PRAZE (*E. Drašarová*) -

I. První vrcholné instituce ke zprostředkování obchodu v Čechách -

II. Zakladatelé a účastníci -

Přílohy 1-8 -

Zusammenfassung -

K VÝVOJI SPRÁVNÍCH STRUKTUR SOUKROMÝCH SOCIETÁRNÍCH INSTITUCÍ VE DRUHÉM A TŘETÍM DECENIU 20. STOLETÍ

(STATUTÁRNÍ I DALŠÍ ORGÁNY AGRÁRNÍ BANKY 1911-1929)

(*J. Novotný - J. Šouša*) -

I. Počátky vývoje v době Rakousko-Uherska (do r. 1914) -

II. Agrární banka v době první světové války -

POLITICKÉ OTAZNÍKY 1. ČESKOSLOVENSKÉ REPUB-LIKY -

ZJIŠŤOVÁNÍ NÁRODNOSTI JAKO PROBLÉM STATISTICKÝ A POLI- TICKÝ

(ZKUŠENOSTI ZE SČÍTÁNÍ LIDU ZA PRVNÍ REPUBLIKY)

(*J. Bubeník - J. Křest'an*) -

Tabulka -

Zusammenfassung -

PUČ V ŽIDENICÍCH A NÁRODNÍ OBEC FAŠISTICKÁ V ROCE 1933
(V. Blodig) -

Zusammenfassung -

MATERIÁLY -

KE STÁTNÍ A ZEMSKÉ SYMBOLICE ČESKÉHO STÁTU V OBDOBÍ
1526-1918 *(M. Hlinomaz) -*

I. Problematika české státní a zemské symboliky 1526-1918 -

II. Moravský zemský znak v období 1526-1918 -

III. Problematika symboliky Slezska v období 1526-1918 -

IV. Problematika symboliky Horní a Dolní Lužice v období 1526-1918

-

Obrazová příloha -

Zusammenfassung -

SOUPIS MATRIK ŽIDOVSKÝCH NÁBOŽENSKÝCH OBCÍ V
ČECHÁCH - III. ČÁST *(Z. Kukánová - L. Matušíková) -*

JEDNOTA PRO POVZBUZENÍ PRŮMYSLU V ČECHÁCH

Alexandra Špiritová

V první polovině XIX. století začal v našich zemích přechod od dosavadní manufakturně řemeslné výroby k výrobě strojně průmyslové. Česká průmyslová výroba si získala již tehdy na rakouském trhu vedoucí úlohu. Její rozvoj byl však podvázán malou kapacitou vnitřního trhu a technickou zaostalostí výrobních způsobů, což zeslabovalo její pozice vůči rostoucí cizí konkurenci na domácím i na zahraničním trhu. Zaostalost výrobní techniky ve srovnání se západní Evropou se výrazně projevila ve dvacátých letech v době krize textilního průmyslu. V Čechách postihla především řemeslníky, domácí přadláky a tkalce v návaznosti na úpadek odbytu začínajících textilních manufaktur.

V zemích západní Evropy byly již od konce 18. století zakládány soukromé spolky, jejichž cílem bylo podporovat rozvoj průmyslu (např. v Londýně Royal Society of Arts v r. 1754, v Paříži Société d' Encouragement pour l' Industrie nationale v r. 1801). Také v Čechách se pokusil již v roce 1825 hrabě Dietrichstein založit podobný spolek pro podporu průmyslu. Jeho pokus se nezdařil, nicméně myšlenka na vytvoření podobné instituce nezanikla a našla podporu jak u začínajících podnikatelů z řad šlechty, tak posléze i u státní správy.¹⁾ Dvorská komora již začátkem třicátých let nařídila, aby ve všech provinciích byly zřízeny zemské obchodní komise. Měly se skládat z obchodníků, průmyslníků, zemědělců a znalců technických i hospodářských oborů. Jejich úkolem bylo podávat zprávy o potřebách obchodu, průmyslu i zemědělství, zjišťovat výsledky výročních trhů a podávat jednou za rok souhrnnou zprávu o stavu těchto odvětví.²⁾ Přes nezdár Dietrichsteinova pokusu o zřízení spolku na podporu rozvoje průmyslu vznikla v roce 1825 v Praze přece jedna jeho opora, první úvěrní ústav, Česká spořitelna. Ústav poskytováním úvěru umožňoval podnikatelskou činnost i průmyslovým průkopníkům z méně zámožných vrstev. Chyběla však stále možnost hlubšího odborného vzdělání i rozhledu. Státní správa se pokusila o zmírnění tohoto nedostatku organizováním průmyslových výstav. První výstava byla pořádána v roce 1827 a mimo jiné svým úspěchem připomínala význam Dietrichsteinovy myšlenky na založení spolku, který by podobné akce zajišťoval. Proto byla také následujícího roku v Praze pořádána další průmyslová výstava a předsedou výstavní komise byl jmenován hrabě Dietrichstein. Po zakončení výstavy měl podat zprávu o jejím výsledku českému guberniu spolu s návrhy na další podporu průmyslové činnosti v zemi. Výstava měla úspěch a Dietrichstein byl vyzván, aby rozpracoval i svůj návrh na založení podpůrné-

ho spolku. Podle jeho podrobného návrhu ze dne 22. ledna 1829 měl by podobný spolek pořádat průmyslové výstavy, vydávat technický časopis, založit a vést technickou knihovnu, organisovat průmyslové soutěže a udílet veřejná významání. Na základě tohoto návrhu doporučilo české gubernium 27. dubna vídeňskému ministerstvu vnitra povolení spolku.³⁾ V té době již Dietrichstein získal v řadách zemské šlechty dostatečný počet zájemců o spolek. Úspěch průmyslové výstavy v roce 1828 přivedl české gubernium na myšlenku opakovat podobné výstavy každý rok. Podle Dietrichsteinova návrhu měl v budoucnu jejich organizaci převzít nově založený spolek. Protože však k jeho ustavení nedošlo do pořádání výstavy v r. 1829,⁴⁾ byla výstava opět pořádána guberniem a Dietrichstein byl předsedou výstavní komise. Výstava byla úspěšná, ale s hodnocením vystavovatelů vznikly Dietrichsteinovi osobní potíže, které zavinily celkové ochabnutí jeho zájmu o tuto otázku. V důsledku toho nedošlo ani k založení spolku, ačkoliv bylo zřízení koncem roku 1829 povoleno.

Přes své rozmrzení z dozvuků výstavy v roce 1829 přijal Dietrichstein i vedení organizace výstavy v roce 1831 a odměnou mu byla hodnost císařského komoří. Pro založení spolku však nepodal žádné další návrhy přes důraznou urgenci českého gubernia ze 6. ledna 1832.⁵⁾ Příčinou Dietrichsteinovy nečinnosti byl patrně i jeho spor s českým guberniem o organizační strukturu spolku, která ve svém důsledku ovlivňovala celkovou koncepci jeho činnosti. Dietrichstein trval na dělení členstva spolku v jeho stanovách na zakládající a přispívající členy. Zakládající členové měli mít volební právo na valných hromadách spolku, zatímco přispívající členové byli v podstatě sponzory spolku a jeho činnosti se nijak nezúčastňovali. Dietrichsteina k tomuto rozlišování nepochybně vedla praktická úvaha, že přispívající členové budou muset být z řad vysoké šlechty, aby mohli být finanční a politickou oporou spolku. Na druhé straně bylo nutno počítat s členy z řad nižší šlechty, případně i dalších vrstev obyvatelstva, kteří by vlastní činnost spolku zajišťovali. Domníval se proto, že je nutno stavovsky členy spolku rozdělit. České gubernium se naopak obávalo, že nebudou-li tito sponzoři účastni přímo na činnosti spolku, nesplní spolek svůj účel. Po ročním jednání byl přijat kompromis stanovením pouze zakládajících členů a 10. února 1833 české gubernium schválilo stanovy spolku pod jménem Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách.⁶⁾ Podle stanov byla vrcholným orgánem spolku valná hromada, která se scházela jednou za rok ke schválení činnosti spolku a volbě vrchního ředitelství spolku. Vrchní ředitelství bylo výkonným orgánem spolku v mezidobí valných hromad a bylo voleno na 6 let. Jeho členové mohli být voleni pouze tři za sebou následující volební období.

Po schválení stanov spolku českým guberniem byla svolána na 1. března 1833 schůze zakládajících členů Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Praze. Na této ustavující schůzi byl zvolen prozatímní výbor Jednoty: generálním ředite-

lem se stal Dietrichstein a dalšími třemi členy ředitelství byli zvoleni Hugo hrabě Salm, Bedřich hrabě Deym a Josef hrabě Nostitz, syn. Hlavním úkolem prozatímního ředitelství bylo zajistit propagaci spolku a zhotovení jeho schváleného znaku a pečeti (sedící lev s českým nápisem Jednota pro povzbuzení průmyslu), dále propracovat návrh na organizační strukturu spolku a konečně zajistit svolání jeho první valné hromady. Úlohy propagace spolku se prozatímní ředitelství zhostilo vydáním brožury s objasněním účelu spolku: Jednota měla být jednak zástupcem podnikatelských vrstev obyvatelstva i tlumočnickem jejich hospodářských požadavků a na druhé straně vykonavatelem státní průmyslové politiky. Jako poradní orgán měla podávat státním úřadům dobrozdání o situaci v průmyslu, zaujímat stanoviska k vládním návrhům, organizovat průmyslové výstavy a zasazovat se o zvýšení průmyslové odbornosti. Takto stanovený cíl spolku však svou náročností zpočátku od členství odrazoval a ředitelství se proto obrátilo na cestu postupné průmyslové osvěty. Ihned po založení spolku vyzvalo své členy i příznivce ke shromažďování odborné literatury do knihovny, založené spolkem.⁷⁾ V únoru roku 1834 začalo ředitelství z peněz spolku vydávat odborný německý časopis *Mitteilungen für Gewerbe und Handel*. Prvním redaktorem časopisu byl J. Kreutzberg; po jeho odchodu ze spolku K. A. Neumann. Teprve po více než půl roce přípravné práce byla na 1. října 1834 svolána řádná valná hromada spolku. Schválila činnost prozatímního ředitelství a zvolila ředitelství řádné. Jeho členy se stali: komoří Josef hrabě Nostitz - Rienek, továrník Leopold Jerusalem, zbraslavský továrník Antonín Richter, obchodník J. B. Riedl, guberniální rada Karel Augustin Neumann, hrabě Hugo Karel Salm - Reifferscheid, rytmistr Bedřich hrabě Deym, velkoobchodník Cyril Fiedler a Bedřich kníže Oettingen - Wallerstein.⁸⁾ Ze zvolených byl skutečným odborníkem pouze K. A. Neumann, který se také ujal osvětové odborné činnosti spolku. K průmyslovému podnikání však měli blízko i ostatní členové ředitelství: Leopold Jerusalem byl spolumajitel karlínské továrny firmy Jerusalem a Prizibram. Přes svůj židovský původ byl prvním velkým sponzorem a propagátorem spolku v českých obchodních a měšťanských kruzích. Antonín Richter byl majitelem zbraslavského cukrovaru a nepochybně přivedl do spolku i majitele zbraslavského panství knížete Oettingena. Své oprávnění k vedoucímu postavení ve spolku osvědčili oba posledně jmenovaní hned na první valné hromadě spolku při projednávání návrhu, aby spolek rozšířil svou činnost o podporu průmyslového vzdělání založením nedělní řemeslnické školy v Praze. Protože návrh vyvolal obavy z přílišné náročnosti pro teprve začínající spolek, navrhl kníže Oettingen - Wallerstein, že zkusí školu zřídit vlastním nákladem na svém panství. Za této podmínky byl spolek ochoten mu pomoci odborným poradenstvím. Spor o založení školy byl prvním projevem nesouhlasu části členů s Dietrichsteinovou koncepcí činnosti spolku pouze osvětového a spolku pod-

nikatelského. Rozdílnost názoru se prohloubila v následujícím roce, kdy se podařilo na Zbraslavi školu otevřít a měla takový ohlas, že o jejím zřízení začala uvažovat i další města (v roce 1836 byla zřízena v Krásné Lípě). Ke sporu o zaměření spolku přistoupil v roce 1835 i spor národnostní. Po úspěšném ročním vydávání odborného německého časopisu spolkem navrhl na druhé valné hromadě prezident muzejní společnosti hrabě Kašpar Šternberk, aby spolek vydával i český technický časopis. Setkal se s nesouhlasem zdůvodněným tím, že odborné termíny nejsou do češtiny přeloženy. Nespokojená část členů viděla hlavní důvod brzdění činnosti spolku ve výlučném postavení bohatších zakládajících členů, rekrutujících se převážně z německé šlechty. Na základě spolkových stanov se ohradili proti jejich překračování u českého gubernia.⁹⁾ Vyřízení stížnosti se vinou předsedy spolku Dietrichsteina sice zdržovalo, ale na druhé straně v ředitelství spolku začaly převažovat názory nespokojenců a krize byla v počátcích zažehnána. V otázce českého časopisu spolek financoval vydání překladu německé terminologie prof. J. H. M. Poppeho od prof. J. S. Pressla a v roce 1837 začal pod Presslovou redakcí vycházet Časopis technologický Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách, k rozšíření užitečných vědomostí v řemeslech, umělostech, obchodu a hospodářstvím domácím. V roce 1838 začal spolek vydávat druhý německý časopis pod redakcí prof. J. F. Hesslera „Jahrbuch für Fabrikanten und Gewebetreibende, Physiker, Chemiker, Techniker, Pharmaceuten, Oekonomen u.s.v. enthaltend: die Fortschritte, Verbesserungen und Erfindungen im Gebiete des Fabrikwesens, der Künste und Gewerbe, der Physik und Chemie im Verlaufe des Jahres 1838“. Na rozdíl od Mitteilungen měla nová ročenka zpracovávat technické zprávy z odborných časopisů v čítárně spolku. V roce 1840 byly oba německé časopisy spojeny v „Encyclopädische Zeitschrift des Geverbewesens“ pod redakcí K. J. Ballinga. Český odborný časopis vydávaný Jednotou byl však v roce 1840 zastaven pro nedostatek příspěvatelů. Mimo publikační činnost převzal spolek část agendy, kterou dříve vyřizovalo gubernium, především agendu výstavní. První výstava, kterou spolek samostatně organizoval byla uskutečněna v roce 1836.¹⁰⁾ Od roku 1834 Jednota začala vypisovat odborné soutěže a založila technický kabinet, ve kterém byly uloženy ukázky strojů a průmyslových výrobků. Technický kabinet byl pokusem o zřízení ústavu, jaký vznikl o sedmdesát let později založením Technického musea. O rok později, v roce 1835, založila Jednota i první technickou veřejnou knihovnu na našem území.¹¹⁾ Obě zařízení byla veřejná a sloužila spolku nejen k výstavním účelům, ale i studijním a vyučujícím. V roce 1837 byla i v pražských místnostech Jednoty založena nedělní řemeslnická škola, v pozdějších letech změněna na večerní průmyslovou školu.

Zakladatel Jednoty hrabě Dietrichstein i jeho nejbližší spolupracovníci si představovali, že Jednota nebude jen soukromým spolkem, ale institucí takřka úřední, uznávaným zástupcem průmyslu a průmyslníků. V roce 1840 se však ukázalo, že ve spolku jsou průmyslníci zastoupeni velmi nedostatečně. Vzhledem k tomu, že spolek v té době zápasil s finančními nesnázemi, žádala valná hromada v r. 1841 změnu stanov. K tomu účelu byla sestavena komise a v roce 1842 byly nové stanovy schváleny valnou hromadou a předloženy guberniu. 23. září 1843 byly nové stanovy schváleny císařem. Změna stanov se týkala především kategorizace členství. Dosud byla pouze skupina členů zakládajících. Podle nových stanov byly zavedeny skupiny členství: 1) zakládající (členský příspěvek 50 zl ve stříbře), 2) přispívající (10 zl), 3) činní, 4) záslužní, 5) čestní členové.

Zavedením nových forem členství a jejich odstupňováním podle výše příspěvku ztratil spolek svůj dosavadní stavovský charakter. Také správa spolku byla podle nových stanov značně změněna. Podle starých stanov měl rozhodující moc ve spolku jeho předseda nebo jeho zástupce. Nové stanovy rozlišovaly funkcionáře ředitelství a každému dávaly jistou pravomoc. V zásadě mělo se ředitelství skládat z 15 členů, jednatele, správního rady pro spolkovou administrativu, správního rady pro vědeckou činnost spolku, správního rady pro finance, správního rady pro ostatní hospodářství, zástupce řemesel, zástupce hornictví a hutnictví, zástupce obchodu, zástupce průmyslu a předsedů pěti průmyslových výborů: pro technickou lučbu, pro technické strojnictví, pro pomocné vědy technické, pro užitkové umění, pro průmyslovou statistiku, politiku a národohospodářství.

Jednatel a správní radové tvořili správní radu a byli voleni valnou hromadou, ostatní funkcionáři byli voleni svými odbory a výbory. Nejvyšším orgánem spolku byla i nadále výroční valná hromada. V mezidobí rozhodovala správní rada a jejím výkonným orgánem bylo ředitelství.

Odbory i výbory měly svá samostatná zasedání, ze svého středu volili předsedu a sekretáře. Pro kontrolu hospodářství spolku měla vždy před valnou hromadou zvolená komise zkontrolovat účetnictví.¹²⁾ Spolu s novými stanovami byla přijata i Správní pravidla Jednoty ku povzbuzení průmyslu, která stanovila jednací řád ve spolku a měla zabránit podobným krizím jako byla v roce 1841.

Po změně stanov, která umožnila členství ve spolku i méně zámožným vrstvám, začal narůstat počet jeho členů zejména z řad měšťanů a měnilo se i jeho národnostní složení. Do spolku však začali vstupovat i lidé, kteří svou prací přímo nesouviseli s rozvojem průmyslu, ale z různých důvodů, především národnostních, měli o něj zájem. Mimo to našli ve spolku možnost se scházet a ujednocovat své názory. V místnostech Jednoty se diskutovalo o různých pro-

blémech veřejného, hospodářského, ale i politického a kulturního významu i mimo konání schůzí a spolek se tak stal jakousi svého druhu politickou školou pro nastupující generaci české inteligence.¹³⁾ Jejimi mluvčími zde byli především dr. František August Brauner, dr. František Ladislav Rieger, dr. Josef Pravoslav Trojan, dr. Antonín Strobach, ing. Josef Perner, novinář Karel Havlíček aj. Soustřed'ovali se především v odboru pro průmyslovou osvětu, ale začali svou aktivitou obsazovat i čelné funkce spolku. V roce 1845 byl sekretářem výboru spolku dr. Rieger, ve výboru odboru pro průmyslovou osvětu byl dr. Amerling, ing. Perner, arch. Nevole aj. Na schůzi ředitelství 5. února 1845 přednesl ing. Perner program a požadavky české národnosti ve spolku: 1) utvoření výboru pro propagaci spolku, zejména mezi živnostníky, 2) založení české průmyslové školy v Praze, 3) vydávání českého populárně - vědeckého časopisu, 4) založení spolku pro vydávání technologických spisů v obou zemských jazycích při Jednotě.¹⁴⁾ Valná hromada r. 1846 návrhy, které byly vypracovány Pernerem, Trojanem a Riegrem, zamítla. Výbor odboru se však nevzdal a v roce 1846 začal vycházet českoněmecký časopis „Sonntagsblätter für Gewerbsleute - Nedělní Listy pro řemeslníky pod redakcí Amerlinga. Protože časopis neměl plnou podporu spolku a ani nesplňoval požadavek českého časopisu, bylo v r. 1847 dohodnuto, že časopis bude zrušen a knihař Pospíšil bude vlastním nákladem a pod dohledem Jednoty vydávat nový český hospodářský časopis. Obdobně měl být vydáván německý časopis Medau. Přípravné práce na vydávání časopisů byly však přerušeny revolucí v r. 1848.

Požadavek zřízení české průmyslové školy podpořil K. Havlíček Borovský, tehdy již také člen spolku, propagací myšlenky v Pražských novinách. Koncem roku 1846 ředitelství spolku zahájilo vypisování sbírek na zřízení školy. České gubernium sice 30. dubna 1847 zapovědělo další sbírky, ale proti zřízení školy v zásadě nic nemělo. Ani tuto akci se však nepodařilo uskutečnit do revoluce 1848, škola byla zřízena až v roce 1857. Požadavek na rozšíření spolkové činnosti mezi živnostníky se Jednota pokusila splnit založením Ústřední řemeslnické jednoty v Praze začátkem roku 1848.¹⁵⁾ Myšlenka byla uvítána řadou městských řemeslnických organizací, ale reakce po porážce revolučního hnutí znemožnila její uskutečnění.

Z přehledu výsledků plnění návrhů a požadavků odboru pro průmyslovou osvětu Jednoty je zřejmé, že rok 1848 se stal klíčovým rokem pro činnost odboru i celé Jednoty. Bylo to logickým vyústěním celkové politické situace mezi členy spolku. František Ladislav Rieger o tom ve svých pamětech napsal: „Zápasy v Jednotě Průmyslové byly jakoby první předehrou příštích bojů politických. Neměly-li velikých důsledků praktických, měly přece velký význam a výsledek mravní oním hnutím, jež vzbudily v národě, oživením zájmu obecného pro duševní potřeby naše, pro vzdělání národa jazykem národním, a v tom

smyslu byly zápasy v Jednotě Průmyslové vážným činitelem v postupném rozvoji národního uvědomění, důležitým momentem v dějinách našeho probuzení¹⁶⁾ Riegrovo hodnocení o praktickém výsledku českých radikálů v Jednotě však zcela neodpovídá skutečnosti. Jedním z čelných jejích členů byl hrabě Bedřich Deym. Tentýž hrabě Deym, který stál v době pražského povstání v roce 1848 v čele Svatováclavského výboru i Národního výboru. Také ostatní členové výborů byli většinou i členové Jednoty. Bylo proto naprosto logické, že Národní výbor zvolil jako své sídlo místnosti Jednoty v Havelském klášteře a bylo též logickým důsledkem po potlačení revoluce, že spolek byl v očích státní moci zcela zkompromitován. Prakticky polovina jeho členů zrušila své členství ať již z nesouhlasu s úlohou spolku za revoluce nebo z obavy před kompromitováním. Další velká část (zhruba desetina) členů byla uvězněna nebo na útěku do emigrace. Skutečnost, že spolek nezanikl, byla zřejmě zásluhou dr. Riegra a ostatních jeho umírněných členů, kteří se snažili úlohu spolku za revoluce bagatelizovat poukazováním na jeho pravý účel a potřebu. Nicméně spolek musel dočasně prakticky ukončit svou činnost, musel zastavit svůj poslední časopis Enzyklopädische Zeitschrift, schůze členů se nekonaly, pracovalo jen užší ředitelství. Úředně spolek zrušen nebyl proto, že podával vládě dobrozdání v průmyslových, hospodářských a obchodních otázkách. Tato jeho jediná činnost však skončila v roce 1850, kdy byly založeny obchodní a živnostenské komory. Většina činovníků spolku i jeho sekretář přešli do těchto nově zřízených institucí. Od roku 1848 pracovalo užší ředitelství na změně stanov spolku, které byly zaslány ke schválení v roce 1850. Nové stanovy měly přizpůsobit činnost a organizaci spolku novým poměrům v zemi. Byly však s mnoha připomínkami, mezi kterými byl i požadavek policejního dohledu nad činností spolku, vráceny k přepracování. Proto se valná hromada v roce 1852 rozhodla prodloužit platnost dosavadních stanov spolku i pro další období. Policejnímu dohledu se však spolek nevyhnul, od srpna 1851 se zúčastňoval všech jeho schůzí i policejní zástupce jako přisedící.¹⁷⁾ Vedení spolku chtělo obnovit především osvětovou činnost, což se mu ovšem začalo dařit až po zmírnění Bachova absolutismu. Teprve v roce 1857 se podařilo reorganizovat nedělní řemeslnickou školu spolku na první večerní a nedělní českou průmyslovou školu. Další spolková činnost se až do roku 1882, kdy školu převzal stát, omezila prakticky především na její provozování. Byla to zásluha jejího prvního ředitele Jana Evangelisty Purkyně, který ani při své vědecké práci nepřipustil, aby škola zanikla nebo měla špatnou úroveň.¹⁸⁾ V důsledku toho se Jednotě podařilo v roce 1882 školu předat státu a v následujícím roce předala do správy školského výboru hlavního města Prahy i dvě řemeslnické pokračovací školy, které též v Praze provozovala. Tím z náplně činnosti Jednoty úplně vypadlo školství. Ponechala

si pouze v roce 1881 zřízený zvláštní fond na vydávání učebnic pro průmyslové a živnostenské školy, pro které založila zvláštní edici pod názvem Biblioteka řemeslnická.¹⁹⁾

Po zakončení správy školství se Jednota začala plně věnovat poradní činnosti obchodním a průmyslovým komorám. Až úzkostně se od padesátých let vyhýbala sebenepatrnějšímu náznaku politické činnosti, i když byla často tlačena k projevům loajality. Tak např. v květnu 1859 dr. Rieger rezignoval na funkci správního rady Jednoty proto, aby znemožnil projev loajality spolku rakouské vládě za války s Francií.²⁰⁾

Pro svou poradenskou činnost Jednota volila pořádání anket a svolávání porad k jednotlivým problematikám. Jen v roce 1883 zorganizovala v Praze porady o živnostenském řádu, celním tarifu a návrhům k zákonu o ochranných průmyslových známkách, v roce 1886 anketu o předpisech o nedělním klidu v novém živnostenském řádě.²¹⁾ Výbor Jednoty se chtěl vrátit i ke své výstavní činnosti. Proto dal podnět k soustředování sbírek a v roce 1885 založil ve svých prostorách první české umělecko-průmyslové muzeum. Jeho provozováním se však již natolik změnila činnost spolku, že musel přistoupit ke změně stanov. K tomu účelu byla v roce 1886 ustavena valnou hromadou zvláštní revizní komise. Po schválení jejího návrhu valnou hromadou v roce 1888 byly nové stanovy předloženy českému místodržitelství ke schválení, což se stalo výnosem ze dne 12. července 1888 č. 62621. Nové stanovy zavedly kategorie členů čestných, dopisujících, zakládajících, činných a přispívajících. Orgány spolku bylo: ředitelství, správní rada, zkušební komise a představenstva odborů. Správní radu tvořil předseda spolku, jeho náměstek, jednatel, správce pokladny, správce knihovny a správce hospodářství. Mimo předsedu byli všichni členové správní rady voleni ředitelstvím z jeho členů na dobu jednoho roku. Ředitelství bylo voleno valnou hromadou na dobu 3 let a skládalo se ze 12 členů.²²⁾

Schválení stanov ukončilo dočasně ve spolku policejní dozor a upevnilo jeho organizaci i program. Od jejich přijetí začal výbor přípravu na akci, která měla být vyvrcholením jeho činnosti - Jubilejní výstavu v roce 1891. Její organizaci Jednota plně převzala, přípravný výstavní výbor byl v podstatě rozšířeným výborem spolku a sídlil také v jeho prostorách. Úspěch výstavy byl proto i úspěchem spolku. Projevilo se to v prudkém zvýšení počtu jeho členů i ve větší autoritě, kterou spolek získal u státní správy. Bylo toho zapotřebí, protože po zvýšeném zájmu veřejnosti o spolek nebylo nadále možné se vyhýbat i politicko-veřejným problémům. Podobně, jako ve čtyřicátých letech, se spolek opět stal diskusním střediskem české inteligence. V letech 1896-1900 se zde konaly přednášky Společnosti pro vědy státní a sociální, kterých se mimo jiných zúčastňoval i profesor české univerzity Tomáš G. Masaryk.²³⁾ Oživený přednáškový a

diskusní spolkový život samozřejmě vyvolal i otázku obnovení spolkového časopisu, který od roku 1848 nevycházel. Proto se v roce 1896 Jednota spojila s Vývozním spolkem pro Čechy, Moravu a Slezsko a podepsala smlouvu s nakladatelem Ottou o vydávání časopisu pod názvem *Obzor národohospodářský*.²⁴⁾

Oživení spolkového života s odstupem času od Jubilejní výstavy zase utichalo, v prvních letech dvacátého století se Jednota opět omezila jen na příležitostná dobrozdání k připravovaným zásadám zákonů. Její význam v té době tkvěl především ve financování Technologického muzea, které v roce 1898 založila v Praze a doplňování veřejné technické knihovny dary a sbírkami. Byla též nápomocna vzniku a činnosti menších zájmových organizací, jako např. Volnému sdružení právníků. Vzniklo při Jednotě v roce 1913/14 s cílem sledovat a podporovat české živnostenské hnutí z národohospodářských hledisek. Sdružení mělo vlastní organizaci, ale klubovní místnost i vedení korespondence mu zajistila Jednota.

První světová válka ztlumila činnost Jednoty. Z obavy před jejím zrušením již v roce 1917 navrhl správce spolkové knihovny ing. K. C. Neumann výboru spojení knihovny s jinými spolkovými knihovnami a vytvoření Ústřední technické knihovny v Praze.²⁵⁾ Výbor se obrátil na Technické muzeum v Praze a Spolek architektů a inženýrů v Praze. K řešení došlo až 20. února 1920, kdy byla podepsána smlouva mezi Jednotou pro povzbuzení průmyslu a Technickým muzeem v Praze, podle které byla knihovna Technického muzea deponována při knihovně Jednoty. Ta ji měla za smluvený plat spravovat, a případně zajistit v budoucnu spojení obou celků. Proto byl 24. února 1921 ustaven při Jednotě výbor pro zřízení Ústřední technické knihovny a čítárny v Praze za spoluúčasti Technického muzea, Spolku čsl. inženýrů a Masarykovy akademie práce. Výbor pracoval v rozmezí let 1920-1926, ke spojení technických knihoven však nedošlo. Jednota proto i nadále spravovala vlastní knihovnu i knihovnu Technického muzea.²⁶⁾

Vznik samostatného Československa odstranil závislost českého průmyslu na vídeňské státní správě a jeho dalšímu svobodnému rozvoji nic nebránilo. Hlavní účel spolku s charakterem Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách tím v podstatě odpadl. Výnosem zemské správy politické ze dne 22. dubna 1920 č. 389530 byla proto schválena změna spolkových stanov vypuštěním několika paragrafů. O rozpuštění spolku však zatím rozhodnuto nebylo i když jeho význam měl sestupnou tendenci. Projevilo se to i v klesání počtu členů. Změna nenastala ani po roce 1923, kdy výbor Jednoty poskytl svůj sekretariát České národohospodářské společnosti v Praze a v podstatě se omezil jen na spolupráci s ní, správu knihovny i muzea a na přípravy oslav své stoleté existence v roce

1933. V rámci nich byla řešena i vydavatelská činnost spolku. Protože se podařilo získat několik odborných autorů pro spolupráci při sestavování zamýšleného Sborníku bylo rozhodnuto pokračovat ve vydávání edice Řemeslnická bibliotéka. Napomohlo k tomu i rozšíření zvláštního fondu pro bibliotéku o každoroční dar generálního rady Škodových závodů ing. Lehkého v Buenos Aires v částce 25000 Kč. V roce 1937 byl fond nazván jeho jménem a přeměněn na stálou dotaci pro vydávání drobných odborných prací.²⁷⁾ Ostatní vydavatelské činnosti se spolek zřekl a v roce 1934 odprodal i spolkový časopis Obzor národohospodářský Pražské akciové tiskárně. V tomto roce postihla Jednotu i ztráta spolkových místností. Majitelem objektu Havelského kláštera byla Městská pražská spořitelna, která chtěla budovu rekonstruovat. Jednota proto dostala výpověď a přijala nabídku Oldřicha Ferdinanda Kinského na nájem v jeho pražském paláci. Stěhování knihovny a ostatního spolkového majetku probíhalo prakticky až do roku 1938 a plně vytížilo činnost výboru spolku.

Je charakteristické pro spolek se zaměřením, jaký měla Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách, že jeho význam začal stoupat v době ohrožení národních zájmů. Po okupaci v roce 1939 byl spolek v důsledku zákazu všech schůzí řízen jen dvěma schůzemi ředitelství (8. března a 19. května), ale v roce 1940 nenápadně obnovil svou činnost. Protože v minulých letech na sebe veřejně příliš neupozorňoval, unikla jeho knihovna uzavření při ukončení činnosti velkých a znárodněných knihoven univerzitní a technické. Knihovna spolku je tak mohla neoficiálně zastoupit.

Aby bylo možno činnost spolku zpřehlednit a lépe organizovat, přistoupilo ředitelství v roce 1940 také k obnovení organizační struktury spolku rozčleněním na zájmové odbory. Stanovy spolku toto členění určovaly, ale ředitelství po roce 1919 nepovažovalo ustavení odborů za potřebné. V roce 1940 byly obnoveny odbory knihovní, pro dějiny průmyslu, pro odborné školství a studijní. Účelnost takového dělení se ukázala již v letech 1941-1942. Stoupající politická a národnostní perzekuce okupantů stavěla menší osvětové spolky před nebezpečí likvidace a pokusy o záchranu svých majetků. Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách naopak úředně prokazovala svůj mnohonárodnostní charakter již od svého vzniku a čistě odborné zaměření. Ukončení činnosti a likvidace ji počátkem čtyřicátých let proto nehrozily. Již v červenci roku 1941 se na výbor obrátil spolek Základ dr. Aloise Rašína s nabídkou sloučení obou organizací. Výbor Jednoty souhlasil nejen s převzetím jmění i členů likvidovaného spolku, ale i s převzetím jeho vedoucích funkcionářů do svého středu. Po schválení změny stanov výnosem zemského úřadu ze 17. září 1941 č. 4130/1 byl zvýšen počet členů ředitelství Jednoty na 18. Následující valnou hromadu bylo zvoleno nové ředitelství i správní rada spolku. Obdobná situace nastala v roce 1942 s Českou společností národohospodářskou a Národohospodářskou Jed-

notou. Obě posledně jmenované organizace si nekladly za podmínku zastoupení ve výboru, ale uzavřely s ním dohodu o vrácení majetku v případě opětovného obnovení jejich samostatné existence. Nešlo přitom o nepatrné částky, jen Česká společnost národohospodářská věnovala Jednotě majetek ve výši 30131,40 K. Na schůzi ředitelství z 18. února 1942 bylo rozhodnuto, že spolkové jmění bude rozděleno na účelové a kmenové. Kmenové jmění měl tvořit původní majetek Jednoty ku povzbuzení průmyslu a účelové jmění majetek převzatý od přistoupivších organizací. Z posledního měly být vydávány publikace, které měly tyto organizace připraveny k vydání před svou „sebelikvidací“. Jednotě se tak podařilo zajistit majetek i výsledky činnosti zrušených organizací, zajistit vydání několika hodnotných českých odborných prací a navíc pro sebe i náplň a financování činnosti pro nejbližší období. Bylo to důležité i proto, že v polovině roku byly Jednotě odejmuty veškeré dotace. Zůstala odkázána pouze na příspěvky členů, kterých bylo v roce 1942 1207. Odejmutí dotací a vývoj vnitropolitické situace v Protektorátu Čechy a Morava signalizovaly ředitelství spolku nebezpečí zrušení organizace. Na 3. listopad 1942 byla proto svolána valná hromada, kde bylo ředitelství pověřeno zajišťovat samostatně činnost spolku a další valná hromada měla být svolána až po zakončení války. Ředitelství se v roce 1943 omezilo jen na schvalování vyúčtování jmění spolku, v roce 1944 dalo dokonce pokyn k uložení nejcennějších svazků spolkové knihovny a spolkového archivu do roku 1900 jako depozita do Živnostenské banky, aby byly chráněny před požárem a zničením leteckými nálety.

V roce 1945, necelé dva měsíce od konce války (2. července), oznámil předseda Jednoty ku povzbuzení průmyslu ministerstvu průmyslu obnovení činnosti spolku a nabídl spolupráci při poválečné obnově průmyslu.²⁸⁾ První poválečná valná hromada se konala 7. prosince 1945. Podle schváleného programu chtěl spolek zřídit Hospodářské dokumentační středisko, které by sloužilo potřebám obnovy průmyslu zničeného a poškozeného válkou. Akce byla přerušena krizí spolku, která nastala v důsledku odpadnutí mnoha členů z řad bývalých majitelů znárodněných průmyslových závodů. Vedení spolku se snažilo vyřešit krizi rozšířením své činnosti na území celého státu. Již v dřívějších dobách zasahovala činnost spolku i na Moravu a Slovensko, ale v roce 1947 se tato činnost zesílila. Jako při krizích spolku v r. 1850 i 1914 aj. pokusil se spolek více pro svou činnost zainteresovat maloživnostníky. Odrazilo se to i ve změně názvu spolku na Jednotu pro povzbuzení průmyslu a řemesla. Tato snaha se však nesečkala z dostatečnou podporou, existence spolku byla považována ze strany státních úřadů za anachronismus. Po únorových událostech byl osud spolku zpečetěn obdobně, jako ostatních zájmových spolků mimo rámec vzniklé Národní fronty. V září roku 1948 bylo valnou hromadou zrušeno ředitelství spolku a jeho funkci převzal jeho nově zvolený Akční výbor. Přes hrozbu zániku exis-

tence spolku se podařilo jednateli i předsedovi ředitelství udržet funkce v Akčním výboru se záměrem prosadit ponechání sbírek spolkové knihovny v celku a předat ji veřejnému užívání obdobně, jako archiv i pozůstatky exponátů, které dosud spolek vlastnil. Řešení bylo nalezeno ve včlenění Jednoty i s jejím zbývajícím majetkem do Národního technického muzea, kde mělo vytvořit samostatnou Průmyslovou skupinu. Po předběžné dohodě s příslušnými úředními místy schválila poslední valná hromada spolku 25. října 1950 jednomyslně tento záměr. Doporučila také, aby členové byli vyzváni pokračovat v členství ve Spolku Národního technického muzea, který měl zaručenou existenci i po zestátnění muzea. Do tohoto Spolku přešla i většina funkcionářů likvidované Jednoty. Národní technické muzeum tak hrou osudu oplátilo službu Jednotě, když ke konci první světové války se ujala jeho knihovny. Tím byla dokončena spolupráce dvou spolků a dovršena existence jednoho z českých nejstarších osvětových spolků.

PŘÍLOHA

Vrchní ředitelé (předsedové) Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách

1833 - 1840	hr. Josef z Dietrichsteinu
1840 - 1842	kn. Bedřich Oettingen - Wallerstein
1842 - 1844	bar. Kristian Kotz z Dobrže (pouze vedl)
1844 - 1847	kn. Hugo Salm - Reifferscheid
1847 - 1848	hr. Vojtěch Deym (pouze vedl)
1848 - 1862	hr. František Harrach
1862 - 1864	hr. František Salm
1865 - 1892	Alois Oliva
1892 - 1894	JUDr. Jan Jeřábek
1895 - 1901	JUDr. Antonín Haasz
1901 - 1919	ing. Ferdinand Schiller
1919 - 1936	Ferdinand Mellan
1936 - 1945	JUDr. Karel Růžička
1945 - 1950	Karel Karásek

POZNÁMKY:

1. Drašarová, E.: Stát, spolek a spolčování, *Paginae historiae* 1, s. 152-177.

2. Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen, Bd. 20, č. 79, s. 156-161. Zemské obchodní komise byly náběhem k obchodním a živnostenským komorám, které byly např. ve Francii zřízeny již v 17. století. V rakouské monarchii se o jejich zřízení uvažovalo od roku 1818, ale došlo k němu až v roce 1850.
3. Písemnosti spolku byly po jeho zrušení předány do správy Státnímu ústřednímu archivu v Praze (dále SÚA) a tvoří samostatný fond se zkratkou JPP, ze kterého jsem čerpala většinu pramenů k tomuto článku. K povolení spolku viz SÚA, JPP, inv. č. 141.
4. SÚA, JPP, inv. č. 112-114.
5. Mendl, B.: Český průmysl před sto lety a počátky průmyslové Jednoty. In: sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 67.
6. SÚA, JPP, inv. č. 114.
7. Mansfeld, B.: Vývoj Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách a její knihovny. Praha 1920.
8. SÚA, JPP, inv. č. 1.
9. SÚA, fond České gubernium - prezidium (dál ČG pres.). 1831-1835, sg. 25/5/2.
10. Pospíšilová M.: Výstavní činnost Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě. In: Průmysl a technika v novodobé české kultuře. Praha 1988. s. 59-85.
11. Mansfeld, B.: c. d., s. 12. Klepl, J.: Průmyslová jednota a české úsilí před březnem 1848, sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 169-240.
13. V roce 1844 se část „obrozenecké“ činnosti přenesla do nově založené Měšťanské besedy, ale Jednota byla jejím středem i nadále.
14. SÚA, JPP, inv. č. 110.
15. SÚA, JPP, inv. č. 120.
16. Klepl, J.: c. d., s. 226.
17. Stloukal, K.: Fr. Lad. Rieger a průmyslová jednota v prvních letech absolutismu. In: Sborník Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933, s. 241-268.
18. Rosa, A.: Vznik a vývoj české průmyslové školy v Praze. Sborník Sto let ..., s. 269-280.
19. SÚA, JPP, inv. č. 158.
20. Kazbunda, K.: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933. Recenze sborníku, In: Český časopis historický, s. 587-597.
21. SÚA, JPP, inv. č. 150.
22. SÚA, JPP, inv. č. 150.
23. Mansfeld, B.: Činnost Jednoty průmyslové od let 1880, sborník Sto let ..., s. 318-378.
24. SÚA, JPP, inv. č. 171, 192.
25. SÚA, JPP, inv. č. 180, 187, 191.
26. Mansfeld, B.: Veřejná odborná knihovna Jednoty průmyslové. In: Sborník Sto let ... , s. 283-298. K zamýšlenému spojení více technických knihoven došlo teprve v roce 1960 vznikem Státní technické knihovny.
27. Z této dotace spolek vydával publikace až do roku 1948. SÚA, JPP, inv. č. 196.
28. SÚA, JPP, inv. č. 191.

ZUSAMMENFASSUNG

VEREIN ZUR ERMUNTERUNG DES GEWERBSGEISTES IN BÖHMEN

Alexandra Špiritová

Mitte der zwanziger Jahre des vorigen Jahrhunderts versuchte Graf von Dietrichstein nach dem Beispiel der westeuropäischen Länder auch in Böhmen einen Privatverein zur Unterstützung der Industrieentwicklung zu gründen. Obzwar seine Bemühungen scheiterten, fand diese Idee den Beistand der Staatsverwaltung, welche Organisierung der Industrieausstellungen beabsichtigte, mit deren Vorbereitung Graf von Dietrichstein betraut wurde. Die erste Ausstellung fand im Jahre 1827 in Prag statt, die zwei anderen in den Jahren 1828 und 1829. Der Erfolg der Ausstellungen gab Anlaß zur Beauftragung des Grafen von Dietrichstein zur Gründung eines Unterstützungsvereines. Dazu trat er aus persönlichen Gründen erst im Jahre 1833 bei; damals wurden durch böhmische Statthalterei am 10. Feber die von ihm vorgelegten Satzungen des Vereines zur Ermunterung des Gewerbsgeistes in Böhmen bewilligt. Das Vereinsziel stellte vor allem die Bildungstätigkeit dar, die in diesen Verein böhmische fortschrittliche Intelligenz sowohl aus der Industrie wie auch aus den übrigen Gebieten herbeiführte. Im Jahre 1848 wurde dank dieser Tatsache der Verein zu einem der Hauptzentren der revolutionären Bewegung gegen Wiener Regierung and Absolutismus. Nach der Aufstandsniederlage wurde er für kompromittiert gehalten; infolgedessen mußte er seine erste Existenzkrise erleben. Er ging aber nicht völlig zugrunde und im Jahre 1857 konnte er die erste Abendgewerbeschule in Böhmen eröffnen. Die Schule wurde bis zur Verstaatlichung im Jahre 1882 durch den Verein erhalten. Ihr erster Direktor war der bekannte Naturwissenschaftler J. E. Purkyně. Zu anderen bekannten tschechischen Persönlichkeiten in diesem Verein gehörte auch Ing. Josef Perner, der im Jahre 1846 die Herausgabe der Vereinszeitschrift *Nedělní Listy* (d.h. Sonntagsblätter) für die Handwerker durchsetzte, die unter der Leitung von Amerling als erste tschechisch-deutsche Zeitschrift erschien.

Die Vorbereitung der Jubiläumsausstellung im Jahre 1891 gehörte zu bedeutungsvollster Tätigkeit des Vereines. In den darauffolgenden Jahren beschränkte sich der Verein nur auf die Aufklärungstätigkeit, meistens auf die Mitarbeit mit anderen Organisationen, die seine Vortragssäle, Ausstellungsexponate oder benötigte Literatur benutzten. Die Ausnutzung von Sammlungen von seinen Mitgliedern ermöglichte dem Verein eine umfassende volkswirts-

chaftliche Bibliothek zu erbauen. Während des ersten Weltkrieges übernahm er in eigene Obhut auch die Bibliothek des Tschechischen Nationalmuseums in Prag. Zur Zeit der ersten Republik wurde Tätigkeit wesentlich schwächer, aber in den Jahren 1940-1944 gelang es ihm der Achtsamkeit der saatlichen Protektoratsverwaltung zu entkommen und durch Übernahme das Stammvermögen einiger aufgelösten tschechi-schen Bildungsvereine und Gesellschaften zu retten. Nach dem zweiten Weltkrieg belebte nicht mehr die Vereinstätigkeit und im Oktober 1950 entschied deshalb die Vollversammlung den Verein zu liquidieren und seinen Mitgliedern den Beitritt zum Verein des Tschechischen Nationalmuseums zu empfehlen. Dieses Museum übernahm dann auch sein bewegliches Eigentum samt der Vereinsbi- bliotheek.

ČESKÁ TRŽNICE PLODIN A VÝROBKŮ A POKUSY O ZALOŽENÍ BURZY V PRAZE

Eva Drašarová

I. PRVNÍ VRCHOLNÉ INSTITUCE KE ZPROSTŘEDKOVÁNÍ OBCHODU V ČECHÁCH

1. Úvodem

Sedmnáctého dubna roku 1871 byla v Praze slavnostně otevřena burza pro obchod se zbožím a cennými papíry. Vrcholný tržní orgán začínal značně rozpačitě - o velké koncentraci nabídky a poptávky nemohlo být ani řeči - přesto však burzovní provoz v místnostech domu čp. 990 Na Příkopě a čp. 1 034 v Hybernské ulici znamenal konečné a především nezvratné naplnění snah několika skupin pražských obchodníků a podnikatelů nejméně dvou generací.¹⁾ První předseda burzovního výboru, známý pražský velkoobchodník s cukrem Alois Oliva²⁾, ve svém Provolání k veřejnosti vyjádřil tuto skutečnost slovy: „Zřízení Pražské burzy, otázka hojně přetřásaná a pečlivě uvážená má býti uskutečněna. Rozkvět českého průmyslu v posledních letech, velké rozmnožení dopravních prostředků, vzájemné vztahy, jež vznikají značným vývozem, tvoření nových hodnot, to vše vyžaduje zprostředkovací činnost, která pouze na burze může se rozvíjeti uspořádaným způsobem. Úprava obchodu s českými hodnotami na Vídeňské burze nedostačuje, neboť buď nedochází k žádným obrátům nebo ojedinělé obraty vyvěrají z podnětu okamžité spekulace.“ Na první valné hromadě devatenáctého března téhož roku pak ocenil nadnárodní charakter připravovaného podniku: „...touto obětavou podporou podali si ruce na tomto neutrálním poli hospodářského působení a prokázali společnou úspěšnou činnost [podnikatelé - pozn. autora] obou národností.“

Přes vysokou koncentraci a rozsah obchodů, kvalifikaci návštěvníků a zákonnou regulaci byla a je burza pouhým trhem, byť se na ní zboží neprodává in natura. Její zprostředkovací funkci neobjevil až pokročilý trh 19. století. Její kořeny jsou obvykle spatřovány už ve středověkém západoevropském obchodu.³⁾ Narozdíl od těchto obchodních středisek s dlouhou tradicí bezprostředním podnětem ke vzniku první burzy v habsburské monarchii se nestala hospodářská centralizace, ale finanční krize státu. Vídeňskou burzu zřizoval původně stát jako veřejnoprávní instituci k sanaci státních financí.

V Čechách usilovaly o samostatnou burzu soukromé iniciativy obchodníků a bankéřů již od počátku 19. století. Pobídkou a příkladem se staly burzy v severní Itálii (tehdy ještě rakouské), formující se v Benátkách, Miláně a Terstu

pod francouzským vlivem, burza pešťská a samozřejmě starší burza vídeňská. Hospodářský rozvoj v Čechách se nemohl zdaleka srovnávat s průmyslově se právě etablojícím italským severem nebo se zemědělskou velkoprodukcí v Uhrách. Domácí finanční trh snadno zvládly bankéřské rodiny Lämmelů, Fiedlerů, Kuchyňků, Grundů, Dotzauerů, Zdekauerů, Blochů, Thorschů. Teprve s rozšiřováním výroby, růstem státního dluhu a rozvojem akciové formy podnikání se postupně naplňovaly podmínky pro řádné fungování peněžní burzy i burzy pro zboží. Potravin, především obilí, jako zvláštní druh zboží obchodovatelný na burze, stačily změnit majitele na základě osobních kontaktů či prostřednictvím státem regulovaných městských trhů. Opakované pokusy o peněžní či obilní burzu v Praze ztroskotávaly proto nejen na nepružnosti povolujících státních institucí, ale především na nezralosti prostředí, v němž by tato instituce měla působit. O projekt se nezávisle na sobě zajímalo několik skupin finančníků, obchodníků, průmyslových podnikatelů a statkářů.

Neúnavnými iniciátory byli pražští bankéři židovského původu von Lämmelové - otec Šimon a syn Leopold. Leopoldovo úsilí, od roku 1863 směřované i přes český zemský sněm, slavilo úspěch, jak již bylo řečeno, v roce 1871. Lämmel syn podával své návrhy mj. i prostřednictvím pražské obchodní a živnostenské komory, již byl členem. Na zasedání komory 14. dubna roku 1851 bylo na návrh prezidenta komory Jana Baptista Riedla, šlechtice z Riedensteinu, přijato usnesení zavést na určitém místě a v určitém hodinu denní schůzky obchodníků a k přípravě zřídit výbor. Na následující schůzi 12. května bylo rozhodnuto požádat státní správu o povolení řádné burzy v Praze a členové vypracovali a odeslali petici. V říjnu téhož roku obchodní a živnostenská komora projednávala plán a osnovy stanov pražské tržnice výrobků a plodin, kterou chtělo zřídit několik pražských podnikatelů jako komisionářský závod a burzu.⁴⁾ Pražská tržnice představuje další směr obdobných bursovních projektů padesátých a šedesátých let 19. století. Zakládací výbor tržnice aspiroval dosud neschválenými stanovami na provozování obilní burzy a nemile jej v roce 1854 překvapil konkurenční návrh plodinové burzy, vypracovaný skupinou pražských měšťanů, k níž se záhy připojil předseda pražské obchodní a živnostenské komory Jan Baptista Riedl z Riedensteinu.

2. Neoficiální burza - Kupecké kasino

Zatímco Lämmelové a komora podporovali zavedení burzy peněžní a pro zboží, tržnice a její protivníci se soustředili na burzu plodinovou. V určitém stadiu jednání se jejich dosud samostatné kroky propojily, aby po neúspěšné spolupráci každý pokračoval opět sám. Pražská veřejnost však znala i neoficiální „burzu“ v Kupecké besedě. V roce 1856 požádalo ředitelství vyvazovacího fondu

české místodržitelství o sdělení, zda bude v Praze v průběhu roku otevřena burza. Fond uvažoval o uvedení obligací z pozemkového vyvazení po zrušení roboty na finanční trh právě prostřednictvím burzy a zajímal se i o podmínky obchodování ve spolku „Kaufmännische Ressource“ a o osoby senzálů. Úřední odpověď poukázala na teprve probíhající jednání ministerstev spravedlnosti a obchodu o burzovním zákonu. Co se týče kupeckého spolku, reagovalo místodržitelství podrážděně: „Ředitelství spolku nepožádalo o povolení k uzavírání obchodů, proto musí dodržovat stanovy a na svých schůzkách se věnovat jen projednávání záležitostí obchodu a zábavě.“⁵⁾ Další doklad existence kupecké burzy podává odpověď pražské obchodní komory z roku 1856 na obdobný dotaz Lvovského magistrátu. V kupeckém kasinu se v poledne scházeli na oběd jeho členové a při té příležitosti mj. mezi sebou uzavírali obchody bez jakéhokoliv reglementu.⁶⁾

Prager kaufmännischer Verein, jak zněl oficiální název, byl povolen policejním dvorským úřadem 8. prosince roku 1832. Členství se omezovalo na velkoobchodníky, kupce, továrníky a vzdělané měšťanstvo. Vzájemná setkání sloužila zábavě a ulehčovala vzájemnou komunikaci, předávaly se zde i znalosti z oblasti obchodu, hospodářství, technologie a jejich využití. Spolek získal podobu kasina s vlastní restaurací. Řádní členové (velkoobchodníci, továrníci, kupci) platili dvojnásobný příspěvek (dle stanov z roku 1833 20 zl.) než podílející se členové (vhodní úředníci, majitelé statků, vzdělanci, umělci, synové kupců a továrníků, přední zaměstnanci obchodních firem). Po rozpuštění Německého kasina přešlo jeho členstvo, pražští kupci a úředníci, právě do kupecké besedy. V padesátých letech minulého století nabyl spolek politického zabarvení pořádkumilovné měšťanské strany. Koncem roku 1863 v ovzduší hospodářské deprese začala ve spolku provozovaná tzv. soukromá burza upadat.⁷⁾

Podobný podnik, využívající osobních kontaktů mezi členy, měl fungovat v letech 1869 - 1870 v obchodním spolku Merkur. Původně utrakvistický vzdělávací spolek, založený pražskými kupci německé národnosti, ovládali ve zmíněných letech již Češi a využívali ho jako jednu z platforem národnostního zápasu.⁸⁾

3. Organizace a počátky činnosti České tržnice plodin a výrobků

Nejvyšší rozhodnutí ze 4. května 1855 definitivně schválilo „Aktienverein zur Gründung einer Industrie- und Productenhalle in Prag“.⁹⁾ Slavnostní otevření tržnice následovalo 11. února příštího roku, tedy po více než čtyřech letech od zveřejnění úmyslu zřídit akciovou formou komisionářský obchod a burzu. Slavnost se konala v politickém zasedacím sále městské radnice spolu s plenární schůzí členů spolku ke zřízení tržnice. Provozní prostory se původně uvažovaly

v zadním traktu Měšťanské besedy, ale ředitelství brzy od tohoto úmyslu upustilo a pronajalo jednu místnost v domě č. 784 na Václavském náměstí. Tržnice zde začala pracovat 13. února 1856 s návštěvními hodinami od 9. 00 do 13.00 hod. s výjimkou sobot, nedělí a svátků.

Společnost zastupovalo plenární shromáždění a výbor za vedení prezidenta. Správu fondu a vedení firmy obstarával vrchní ředitel s kolektivem ředitelů. Provizorní vrchní ředitel, statkář Maximilián Berger, a členové zakládacího výboru, statkář rytíř von Küttner; Judr. Johann Kreisl, dvorní rada knížete Lichtenštejna; guberniální rada Franz Janko, bankéř Jan Dominik Kuchyňka, kupec Antonín Dudek, pražský měšťan a mlynář a současně statkář Antonín Novotný a hospodářský rada hraběte Kolowrata Kiehl, předali své pravomoce zvolenému ředitelství. Poprvé v něm zasedli opět bankéř Kuchyňka a Judr. Kreisl, nově pak kupec Ignác Gustav Zintl a vrchní ředitel Judr. Johann Peter Jordan, lužickosrbský spisovatel. Členy šestičlenného výboru se stali statkáři Antonín Novotný a Maximilián Berger, baron Karel Drahotín Marie Villani, Mudr. Johann Baptist Čarda, kupec Sedmík a S. Klingl, za předsednictví prezidenta Maximiliána Bergera.

Podle stanov se společnost „Böhmische Industrie- und Produkthalle in Prag“ zabývala zprostředkováním lokálního obchodu ve volně přístupné tržnici, tj. nákupem a prodejem průmyslových výrobků, zemědělských produktů a potravin osobním setkáním prodejců a kupců za pomoci sensálů. Tržnice zajišťovala i zahraniční obchod - přijímala nabídky zahraničních prodejců (formou vzorků a zkoušek zboží), objednávky k nákupu zboží nabízeného v tržnici, uzavírala obchody v zastoupení. Dále poskytovala půjčky na zboží deponované ve skladech tržnice a usilovala všeobecně o podporu exportu domácích výrobků a plodin do ostatních zemí habsburské monarchie a do zahraničí. Výslovně bylo vyloučeno obchodování s penězi a cennými papíry s výjimkou platby zboží tímto způsobem. Základní fond 750 000 zl. mělo vytvořit 1 500 akcií po 500 zl. Na doporučení pražského magistrátu bylo na začátku roku 1857 emitováno 407 akcií v celkové hodnotě 203 500 zl. Majitelé akcií však ve dvou prvních splátkách upsali jen 39 800 zl. Do doby, než bylo upsáno alespoň 300 akcií, měl každý akcionář vlastnit minimálně jednu akcii právo hlasovat. Po překročení limitu 300 akcií hlasoval pouze vlastník alespoň tří akcií jedním hlasem, majitel pěti akcií dvěma hlasy a držitel deseti akcií disponoval třemi hlasy. Zpráva o hospodaření připravená pro plenární zasedání 18. listopadu 1857 hovoří o 245 000 zl. majetku, z čehož kapitál tvořilo 47 500 zl. a čisté příjmy 2 800 zl.

Již po čtyřměsíčních zkušenostech požádal výbor burzy o změnu stanov. Chtěl zvýšit základní fond na dva miliony zlatých konvenční měny a současně snížit hodnotu akcie na 200 zl. Tím si zajistil prodej akcií širším vrstvám obyvatelstva

a odstranil obtíže s usnášením plenárních zasedání. Také půjčky se podle nových stanov mohly poskytovat nejen na zboží uskladněné v místnostech tržnice, ale umístěné kdekoli v pojištěných prostorách.

První krůčky tržnice narazily na nedůvěru obchodního světa. Akcionáři (před založením jich bylo šedesát s devadesáti devíti akciemi, v srpnu roku 1856 šedesát pět se stovkou akcií, ke konci roku 1862 sto dvanáct se šesti sty padesáti akciemi) obchodovali především mezi sebou navzájem. Obilí činilo jen malou část zprostředkovaných obchodů. Skromná účast obchodních kruhů, majitelů půdy a spekulantů působila zdrženlivě na rozšíření působnosti tržnice, zvláště při půjčování peněžních záloh na zboží, což byla služba naopak nejvíce žádaná producenty a menšími rolníky. Od zahájení činnosti v únoru do konce roku 1856 se vynaložilo na půjčky a eskomptní obchody 50 986 zl. a za dva měsíce roku 1857 47 433 zl.

4. Obilní burza při české tržnici a konkurenční návrh plodinové burzy

Úřední povolení z roku 1855 ponechalo zcela na vůli společnosti, zda bude vyvíjet veškerou činnost danou stanovami, tedy zda uvede v život vlastní plodinovou burzu. Již nejvyšší rozhodnutí z 14. dubna roku 1854, povolující přípravné práce ke zřízení tržnice s touto eventualitou počítalo. Zakládací výbor tržnice musel právě v roce 1854 uhájit své přednostní právo na otevření obilní burzy v Praze, přesto, že ho použil až mnohem později - v roce 1861.

Někdy v září roku 1854 se rozhodlo několik pražských měšťanů vybudovat v Praze plodinovou burzu podle vzoru vídeňské burzy. Žádost o povolení uspořádat 30. září zasedání, na němž by se prodiskutovala přípravná opatření, adresovali policejnímu ředitelství tito aktéři: majitel statku Maximilián Berger, kupec Emanuel Broudre, správce amerického „umělého“ mlýna na Smíchově Ignác Korda, mlynář Karl Engelmayer, majitel statku a ekonom Karl Ferdinandi, kupec David Bernard Frankl, mlynář J. Franzl, zástupce pražského purkmistra a majitel tiskárny Andreas Haase, redaktor Bohemie Franz Klutschak, obchodník s moukou Sebastian Lochner, Judr. Franz Merolt, továrník Franz Richter, sládkové Johann Michael Schary a Franz Adalbert Wanka. Povolená schůzka se konala v radničním sále na Starém Městě. Organizovali ji Sebastian Lochner a Karl Ferdinandi. Přítomní zvolili předsednictvo přípravného výboru ke zřízení plodinové burzy. Předsednictví se ujal velkoobchodník Johann Baptist Riedl, šlechtic z Riedensteinu, prezident pražské obchodní a živnostenské komory. Místopředsedou se stal tiskař Andreas Haase, šlechtic z Vranova, právním zástupcem Judr. Franz Merolt, sekretářem Sebastian Lochner, správcem pokladny Emanuel Broudre. Mezi podpisy protokolu o konání schůzky se kromě právě

jmenovaných osob objevuje ještě pekař Ludvík Popel. Žádost o povolení burzy, předem připravená Meroltem a Lochnerem, byla schválena a 11. října odeslána Riedlem a Haasem na české místodržitelství.

Nutnost shromažďovacího centra nabídky a poptávky potravin odůvodnili autoři žádosti růstem obyvatelstva a tím růstem spotřeby, zvýšením množství zemědělské produkce a jejím zkvalitněním po zrušení roboty, zvětšenou potřebou surovin v nových parních mlýnech a také jejich větší a kvalitnější výrobou mouky. Dle návrhu centralizovaný obchod s obilím měl vyrovnat výkyvy nabídky a poptávky zapojením širších trhů. Existující tržní řády a předpisy brzdily volný obchod a obchod s obilím omezený na městské sklady v Praze způsoboval nedostatek suroviny a častý pohyb cen obilí i potravin. Poklesy cen obilí, mínili žadatelé, neodstraní žádné úřední opatření. Nepomůže ani přísný protidrahotní zákon, ale zavedení burzy formou spolku. Stát tím získá prosperující hospodářství, zlepšení finančních poměrů a tím i pravidelné placení daní, zajištění práce mnoha živnostníkům. Může snadněji dozírat na celý obchodní život, který se na burze koncentruje. Snadněji se zorientuje v cenách i vojenský erár. Také v politickém ohledu je v zájmu státu udržet ceny důležitých potravin v mezích přijatelných pro nižší vrstvy, pokračuje dále odůvodnění, aby se jim nedala záminka pochybovat o znalosti a péči vyšších úřadů. Dějiny přináší smutné zkušenosti, jak lehko s nedostatkem a s nouzí vznikají nepokoje a povstání a ta jsou využita ke státním převratům. Praha svou polohou je střediskem obchodu mezi rakouskými a německými státy a zřízením burzy se ještě zvětší a pozdvihnou i jiná výrobní a obchodní odvětví.

V duchu hospodářského liberalismu koncipovaná žádost neobsahovala bližší plán podnikání. Nelze z ní posoudit, zda šlo o uzavřenou společnost nebo základ budoucího akciového spolku. V Praze v té době vrcholily přípravy k založení akciové tržnice výrobků a plodin. Tržnice mohla právě v obchodu s obilím uskutečnit záměry výboru pro zřízení obilní burzy. Zajistila si předběžné císařské schválení (14. dubna 1854), chyběly pouze opravené stanovy. O úmyslu konkurenční skupiny se funkcionáři tržnice dozvěděli z tisku. Svá přednostní práva obhajovali v obsáhlém dopise českému místodržiteli z 14. října 1854: „Tržnice výrobků a plodin je v případě obilí obilní burzou, protože podle stanov patří k podstatným povinnostem tohoto ústavu zprostředkovávat nákup a prodej plodin za garance výboru a ředitelství, prostřednictvím zkoušených sensálů, jako na obilní burze. Že ústav se nenazývá plodinovou nebo obilní burzou, stalo se jen proto, že dříve nebylo povolováno vyšší státní správou zřizovat burzovní ústavy. V tržnici se usiluje vedle prodeje a nákupu plodin = vlastně burzovních obchodů, ještě o dosažení dalšího účelu, důležitého pro produkci, - ulehčuje cizincům obchod bez nákladných agentů, půjčuje producentům na složené zboží dle stanovené ceny zboží, umožňuje přehled prodávajících i kupců o

výrobcích, působí na regulaci cen obilí, sděluje pravdivou cenovou hladinu na trhu podle cen výrobku. Podle nejdříve sankcionovaného patentu o privilegiích je obvyklé, že přednost má první, kdo zažádal o privilegium. Tuto přednost musí zakládací výbor hájit v zájmu společnosti o to více, protože důsledkem dřívějšího zřízení obilní burzy v Praze by byl vznik dvou stejných ústavů v Praze a omezení tržnice a spekulantství se zápůjčkami na skladované obilí.¹⁰⁾

Z dalších vývodů pak nepřímě vysvítá malý rozsah obilních obchodů v Praze ve srovnání s obilní burzou ve Vídni, kam proudilo po železnici velké množství produkce z Uher. V malých pražských poměrech, kde drobní výrobci realizovali svůj produkt přímo na trhu a statkáři prostřednictvím obchodníků s obilím, by burzovní spekulace obdobná vídeňské údajně vedla k vytvoření nebezpečného monopolu a zruinování malých pěstitelů. Zmizely by obilní trhy, znemožnila by se konkurence, začaly by kolísat ceny. Přesto tržnice uplatnila své přednostní právo na otevření obilní burzy pro případ, že by místodržitelství trvalo na realizaci. Ochranářský proud zastupoval zakládací výbor tržnice ve složení: statkáři rytíř von Küttner a Maximilián Berger (současně v konkurenčním výboru pro zřízení plodinové burzy !); Judr. Johann Kreisl, lichtenštejnský dvorní rada; guberniální rada Franz Janko, bankéř Josef Dominik Kuchyňka, kupec Antonín Dudek, mlynář a statkář Antonín Novotný a hospodářský rada hraběte Kolowrata Kiehl.

Místodržitelství si mezitím nechalo provést „expertizu“ na tržnici nezávislého projektu obilní burzy od pražského magistrátu, obchodní a živnostenské komory a policejního ředitelství. Posuzování magistrátu vedl zástupce purkmistra tiskař Andreas Haase, osobně zainteresovaný v předsednictvu výboru pro zřízení obilní burzy. Pražští radní podpořili projekt „již jen z důvodu řízeného tržního obchodu“, od burzy se očekávala regulace cen a obchodu.¹¹⁾ Předseda obchodní a živnostenské komory Riedl (týž Riedl, který předsedal přípravnému výboru ke zřízení plodinové burzy) požádal o vyjádření Josefa Bärenreithera, majitele cukrovaru; Davida Bernarda Frankla, obchodníka semen, surovými kartouny a bavlněnou přízí; Viléma Hoffmana, majitele rafinerie skla; bankéře Lämela a vicepresidenta komory Franze Richtera, jinak majitele přádelny bavlny na Smíchově. Komora přivítala s radostí návrh výboru: „Je to času přiměřený ústav a je ve všeobecném zájmu. Čechy jsou zemí velkých statků bez obilního obchodu, chybělo zde větší tržní místo. Malé trhy se k tomu účelu nehodí. Neužívají je ani velkostatkáři ani obchodníci s obilím z ostatních korunních zemí ani ze zahraničí. Přenechávají obchod s obilím početným překupníkům, kteří nemají ani solidnost ani kapitál. Obilní burza by odpomohla tomuto stavu, vytvořily by se na ní vhodné ceny. Zabránilo by se jejich zvyšování a pomohlo by se i zemědělství. Lid by přestal nenávidět obchod s obilím. Doporučují jako

vzor jednoduché stanovy vídeňské plodinové burzy...Obilní burza by existovala samostatně mimo opětovně žádanou ze strany obchodní a živnostenské komory od ministerstva financí peněžní a zbožovou burzu.“¹²⁾

Policejní ředitel Leopold Sacher-Masoch v prvotní zprávě z 28. září 1854 pro místodržitelství o úmyslu zřídit plodinovou burzu poukázal na účelnost, žádoucnost a nutnost takového ústavu v Praze.¹³⁾ Svůj názor poněkud zkorigoval po připomenutí práv tržnice. Doporučil, ve shodě s argumentací přípravného výboru ke zřízení tržnice, dát přednost tomuto akciovému podniku, aniž by se zastavila činnost druhého spolku. Pokud do určité lhůty nebude burza realizována, může velmi žádoucí instituci zřídit konkurenční skupina podnikatelů.¹⁴⁾

Místodržitel rozhodl dle návrhu policejního ředitele. Nepovolil zvláštní plodinovou burzu. Tržnice bezprostředně s realizací nespíchala, ačkoliv ještě před svým otevřením si stěžovala na „nepochopitelnou rivalitu projektované plodinové burzy, když její členové mohou svých záměrů dosáhnout fůzí s tržnicí“.¹⁵⁾ Zabývala se vnitřními problémy - úřady neustále protahovanému schválení změn stanov, zaprotokolováním firmy u obchodního senátu pražského zemského (= krajského) soudu a nezaplacením dalších splátek za akcie zahraniční bankou „Dessauer Creditanstalt“. Veškerou činnost doprovázela nedůvěra policejního ředitele, věštícího při sebemenších potížích „neživotoschopnost“ akciové společnosti. Zda byla policejní nevraživost způsobena pouze osobou vrchního ředitele tržnice, Johanna Petera Jordana, pro jeho radikálně demokratickou minulost, nelze bezpečně doložit. A tak při přemítání, zda se plenární schůze v roce 1856, na které se rozhodlo o změnách stanov, zúčastnilo dostatečně akcionářů, policejní ředitel v dubnu roku 1858 poznamenává: „Spolek tržnice dosud nepodal žádné známky pravé životoschopnosti, rozsah zprostředkovatelské činnosti, kterou dosud tržnice obstarává, dosahuje sotva velikosti obvyklého detailního obchodníka a hotové prostředky, které má tržnice k dispozici, jsou absorbovány režíí podniku.“¹⁶⁾

Určitým problémům, jako byla nedostatečná důvěryhodnost nové společnosti a s tím související neproplácení směnek bankami, odpomohlo zaprotokolování firmy v roce 1858 na základě žádostí z 26. ledna a 26. března roku předcházejícího.¹⁷⁾ Přesto se 6. května objevil v listu Tagesbote aus Böhmen článek o nulové hodnotě akcií tržnice, které vlastnil Dessauer Creditanstalt. Doposud bylo splaceno dvacet procent hodnoty. Správní rada prý nechá částku propadnout, protože hrozí likvidace tržnice.¹⁸⁾ Úvěrový ústav opravdu vlastnil tři sta kusů akcií v hodnotě 500 zl., z toho zaplatil v prvních dvou splátkách třicet tisíc zlatých. Ostatní akcionáři vlastnili podíl asi devadesát akcií. Na obzoru se rýsovalo opravdové ohrožení, zvláště v době probíhající finanční krize. Ztráty banky, která skutečně odstoupila od své účasti, byly také značné. Částečně je vy-

rovnal podíl na společném vlastnictví uhelných dolů v Čechách. Akciový podíl banky se však podařilo dále odprodat a došlo dokonce k nové emisi. Tržnice prokázala sice pomalý, ale jistý růst. Pokladní obrat v roce 1858 činil 357 550 zl., v roce 1859 912 090 zl. a v roce 1860 již dosahoval 1 117 756 zl.¹⁹⁾

5. Úsilí pražské obchodní a živnostenské komory o zřízení burzy pro zboží a cenné papíry a jednání s tržnicí o plodinovou burzu

V říjnu roku 1859 konečně kapitulovalo vídeňské ministerstvo financí před opakovanými atakami pražské obchodní a živnostenské komory. Projevilo ochotu učinit potřebné kroky ke zřízení peněžní burzy a burzy pro zboží v Praze, pokud obchodní a živnostenská komora nebo magistrát převezme náklady.²⁰⁾ Pražská městská obec sice nevyhověla žádosti komory o bezplatné přenechání vhodné místnosti pro burzu, ale komora přesto uvažovala o ústavu, jenž by se uživil jen z příspěvků za vstup. Při ročních nákladech na režii 3 000 zl. navrhoval výbor komory, vytvořený ke zřízení peněžní burzy, vstupné dvacet a deset zlatých a propojení s obilní burzou stejně jako v Drážďanech, Lipsku, Vratislavi, Vídní.²¹⁾ Oficiální žádost komory na české místodržitelství vyvolala obdobnou situaci jako v roce 1854. Tržnice začala hájit svou dosud nevyužitou koncesi. Nyní však byla okolnostmi donucena plodinovou burzu otevřít a dokonce jednat s komorou o budoucím spojení s peněžní a zbožní burzou. Obchodní a živnostenská komora v Praze příliš dlouho čekala na náznak ochoty vídeňských ministerstev a nehodlala ztratit šanci. Že se nepodařilo udržet ani obilní burzu, způsobil celkový hospodářský pokles.

Rozplynuly se i dávné sny o peněžní burze, jejichž prosazování započal baron Lämel a které pokračovaly od roku 1851 opakovanými pokusy a urgencemi. Žádosti motivovala potřeba oživení obchodu a snaha zhodnotit kurs obligací vyvazovacího fondu tak, aby se uplatnily i na zahraničních trzích. Po uzavření obchodní smlouvy s Pruskem se naskytla příležitost dalších obchodních kontaktů se státy Celního spolku. Burza měla sloužit rozšířené poptávce po cizích měnách. Odmítnutí povolení zdůvodnilo ministerstvo financí v prosinci roku 1853 přípravou burzovního zákona. Zároveň upozornilo, že stát nepřevzme žádné finanční závazky. Obchodní a živnostenská komora v Praze se přesto nevzdala. Na návrh barona Lämela z prosince roku 1854 ujistila tentokrát ministerstvo obchodu, že stát nezaplatí vůbec nic na provoz burzy. Vedle již uvedených důvodů přidala další argumenty. Pro zákonem povolené soukromé podnikání ve stavbě železnic se kapitál nejlépe získá na burze a také by získaly na ceně papíry tzv. národní půjčky.²²⁾ Navrhovalo se po vzoru milánské burzy organizační spojení s obchodní komorou a převzetí tamního burzovního řádu. Další urgence komory z následujícího roku 1855 vedla na ministra financí K. L. von Brucka. Byla opět odmrštěna poukazem na pokračující práce ministerstev

spravedlnosti a obchodu na zákonech o burzách. Další výzva se objevila ve výroční zprávě o činnosti obchodní a živnostenské komory v Praze za léta 1854-1858.²³⁾ V roce 1859 pak přišel již zmíněný kladný impuls k nastartování přípravných jednání, v nichž se načas propojily dva dosud samostatné směry úsilí o zřízení burzy.

Chronologie vzájemného soupeření i společného postupu byla následující. Povolení ministerstva financí oznámilo české místodržitelství komoře 8. října 1859. Komoře marně žádá 17. listopadu pražský magistrát o pomoc, 3. a 20. února 1860 se projednává záležitost spojení obou typů burz v komorním výboru ke zřízení peněžní burzy v Praze. Věc pomalu proniká na veřejnost a 23. února se koná plenární schůze akcionářů české tržnice. Zástupce prezidenta tržnice dr. Ehrenfeld a vrchní ředitel V. Schmitzer jsou zmocněni požádat místodržitele o úřední ochranu koncese udělené ke zřízení obilní nebo plodinové burzy proti úsilí komory zříditi v Praze oddělenou (!) obilní burzu. Pouze obchodní poměry uplynulých let s „pošmournými konjunkturami“ údajně způsobily nevyužití možnosti dané přímo stanovami. Tržnice se náhle cítila posílena reorganizací (tj. potvrzenou změnou stanov navrženou již v roce 1856), očekávaným přílivem akcionářů a oživením obchodu vyvolaným novým živnostenským zákonodárstvím. Funkcionáři urychleně vyhledali vhodné prostory v domě manželů Chaloupeckých čp. 793 na Václavském náměstí.²⁴⁾ Komoře odeslala žádost o povolení spojit plodinovou burzu s projektovanou burzou pro zboží a cenné papíry 8. března 1860.²⁵⁾ Místodržitel doporučil 24. dubna propojit oba ústavy, tak aby se vyhovělo oběma stranám okamžitě. Domluvu už nechal na zájemcích. Na sondáž komory odpověděla tržnice 13. června, že o případném jednání musí rozhodnout plenární zasedání. Ředitelství ochotně souhlasilo hned, členská základna tržnice až ke konci června. Ke schůzkám ze strany tržnice byli delegováni Judr. L. A. Ehrenfeld, Vincenc Schmitzer a náhradníci Mudr. J. B. Čarda a A. Ferd. Müller. 14. července se rozšířili zástupci tržnice o F. A. Müllera a Antonína Dudka. Na společných poradách 23. července uzavřely dosud dvě zúčastněné strany protokol o zřízení peněžní, zbožní a plodinové burzy v Praze. Tržnici zastupovali již jmenovaní čtyři řádní zástupci, komoru prezident Andreas Haase a členové J. W. Bayer, Friedrich Zdekauer, J. M. Schary a Gustav Fischel. V jednotlivých bodech se partneři zavazovali chápat spojenou burzu jako veřejný, samostatný, neziskový ústav, jehož každá část se bude spravovat zvláštními řády, které vypracuje Judr. Ehrenfeld. Stanovy připraví a vhodné místnosti vyhledá až rozšířený výbor.

24. července obchodní a živnostenská komora přizvala na základě uzavřeného protokolu k jednání předsednictvo spojených pražských obchodníků. Obchodní gremium vyslalo Hieronima Alberta, Karla Eduarda Brosche; Eduarda Pleschnera, šlechtice z Eichstettu a C. B. Schimka. 4. října, 7. listopadu a 10.

prosince roku 1860 se opět konaly porady, tentokrát již v zesílené sestavě. Tržnice nejprve nabídla místnosti v prvním patře objektu čp. 894 za roční nájem 2 000 zl., v dalším jednání pak v domě čp. 780 u Doušů na Václavském náměstí (později zde zřídila svou samostatnou obilní burzu). Komora požádala 8. listopadu svého člena barona Lämela, nyní pobývajícího ve Vídni z titulu členství ve správní radě vídeňského Creditanstaltu, o pronájem bývalého Auerspergského domu.

Na společných jednáních bylo rozhodnuto, že stanovy vypracuje užší výbor ve složení Zdekauer, Pleschner, Ehrenfeld a Dudek. Jako základ se použil zákon z 26. února 1860 a řád vídeňské burzy. Návrh obsahoval devadesát jeden paragraf. Všechna tři tělesa si vyhradila právo ratifikace, tržnice navíc i možnost otevření vlastní plodinové burzy, pokud by spojená burza nevstoupila v život. Návrh stanov rozeslal tajemník komory Fritsch 19. dubna 1861, ale teprve 23. září 1862 ředitelství tržnice jej vrátilo komoře k dalšímu užití s poznámkou, že akcionáři návrh viděli na plenární schůzi 11. července 1861 a předali ho zpět výboru. Výbor jej postoupil 31. srpna 1862 zpět ředitelství s nepodstatnými připomínkami.²⁶⁾

6. Obilní burza při české tržnici

Ředitelství tržnice použilo své oprávnění a 13. května 1861 požádalo samostatně o povolení otevřít obilní burzu a o potvrzení návrhu burzovního řádu z 1. května 1861. Paragrafované znění v české i německé verzi obsahovalo základní ustanovení, doplňující stanovy tržnice.²⁷⁾ Místodržitelství rozeslalo podání tržnice k připomínkovému řízení na policejní ředitelství a obchodní a živnostenskou komoru v Praze. Policejní ředitelství nemělo žádné námítky, pouze podotklo, že by se věc měla předložit k posouzení vládě. Komora ocenila užitečnost návrhu, shrnula dosavadní společná jednání a doporučila potvrdit stanovy do doby vzniku spojené burzy, s podmínkou, že počet členů výboru se rozšíří o tři náhradníky pro případ rozhodčího soudu a tvorba cen se ponechá pouze sensálům. Místodržitel akceptoval připomínky a obrátil se s urgentním přípisem z 11. července 1861 na státní ministerstvo. Téhož dne (a dále 12. a 18. července) se sešli akcionáři pražské tržnice na mimořádném shromáždění. Jednali o otevření plodinové burzy, o volbě burzovního výboru, o spojení plodinové burzy s uvažovanou peněžní a zbožní burzou. Bylo rozhodnuto otevřít obilní ústav v adaptovaných místnostech domu u Doušů hned, jak získají potvrzení stanov. Počet členů vedoucího výboru zvýšili na patnáct. Ve volbách získali důvěru kupci Emanuel Broudre, Herrmann Feldmann, Alexander Fischel, Alois Fischel, Gustav Fischel, F.A.Gröschel, Leopold Löbl, Sebastian Lochner, A. F.

Müller (současně člen výboru tržnice), Karl von Portheim, F. Schier (současně ředitel tržnice), Vincenc Schmitzer, správce parního mlýna Ignác Korda, Judr. L. Ehrenfeld (současně vicepresident tržnice), továrník a majitel statku Gustav Hoffmann. Se spojením burz se v principu souhlasilo. Návrh stanov spojené burzy byl předán k přezkoumání do příštího plenárního shromáždění provizornímu vedoucímu výboru plodinové burzy.

Koncem srpna poprosila tržnice místodržitelství o urychlení povolovacího postupu, protože již platila nájem z vytypovaných místností a blížilo se září, důležitý měsíc v obchodu s obilím. Přes naléhavé telegramy místodržitele na státní ministerstvo a ministerstvo financí povolení přišlo až 21. října 1861. Povolení vydalo ministerstvo obchodu na jeden rok.²⁸⁾ Stanovy opravené na základě ministerských připomínek potvrdilo místodržitelství 2. listopadu a stanovilo datum otevření obilní burzy na nejbližší týdenní trh tj. 5. listopadu. Urychleně se vybíral dozírající burzovní komisař. Původně navrhovalo policejní ředitelství známého Františka Dederu. Po konzultaci s vídeňským místodržitelstvím byl jmenován vrchní policejní komisař Adam Forster.²⁹⁾ Místodržitelstvím oběžníkem z 11. listopadu 1861 byla informována obecní představenstva o otevření obilní burzy, mezitím posunutém na 16. listopadu.

Po zahájení činnosti, v průběhu prosince a ledna roku 1862, svedla obilní burza papírovou bitvu s místodržitelstvím o sensály. Pražští makléři protestovali proti speciálním burzovním zprostředkovatelům, protože přicházeli o poplatky. Tržnice se naopak bránila nekompetentností jediných sedmi zbožních sensálů v Praze. Díky těmto sporům se dochovaly pokyny o poplatcích se seznamem prodávaných plodin. V krátkém období existence obilní burzy se zde obchodovalo s pšenicí, žitem, ječmenem, ovsem, kukuřicí, vikou, pohankou, hrachem, čočkou, fazolemi, mlýnskými výrobky, bramborami, žitnými a pšeničnými otrubami, senem, slámou, chmelem, bílým a červeným jetelovým semenem, semenem řepky a lnu, řepkovým a lněným olejem, pokrutinami z řepky, bramborovým a pšeničným škrobem, bramborovým a melasovým lihem, ovčí vlnou, cukrem, melasou, švestkami a jiným ovocem a bramborovým sirupem.

Od 8. března 1862 nebyl na pražské burze zaprotokolován žádný obchod. Kupci, prodávající i sensálové ji přestali navštěvovat. Vrátili se zpět na týdenní trhy zemědělských produktů na Václavském náměstí.³⁰⁾ 20. ledna roku 1863 se burzovní výbor sešel naposledy. Právě konané plenární schůzi akcionářů tržnice vrátil zpět pověření a písemnosti předal do úschovy tržnice.³¹⁾ Damoklův meč zániku se začal vznášet i nad samotnou akciovou společností české tržnice. Na zmíněné plenární schůzi seznámil přítomné dvacet čtyři akcionáře vrchní ředitel Čarda s výroční zprávou o činnosti. Tržnice při nízké účasti a nedostatečném fondu nemohla konkurovat větším prodejním společností. Správní

rada, aby uchránila akcionáře před většími ztrátami, navrhla dva způsoby řešení. Bud zdvojnásobit či ztrojnásobit mimořádnými prostředky fond nebo rozpustit společnost. Po velké diskusi bylo rozhodnutí odloženo na mimořádnou schůzi za osm týdnů, na níž se mělo uvažovat mj. i o možnosti napojení na zakládanou eskomptní banku. Ztráta fondu společnosti v důsledku nepříznivých poměrů a velké rezie obnášela již třicet procent. O tom, jaká opatření byla v následujících měsících přijata, informování nejsme. Jisté je, že pokladní obrat v roce 1861 činil 742 418 zl., v roce 1862 963 931 zl., v roce 1863 758 532 zl., v roce 1864 již 1 223 395 zl., v roce 1865 1 322 625 zl., v roce 1866 1 090 993 zl. a v roce 1867 1 485 539 zl. Čistý zisk za rok 1864 dosáhl 6 998 zl. Rozpuštění společnosti avizované policejním ředitelem na místodržitelství a tím až na státní ministerstvo se prozatím nekonalo. Dokonce v konceptu odpovědi českého místodržitelství na přípis generálního velitelství 1. pěšího armádního sboru, zda v Čechách existuje úředně autorizovaná plodinová burza k nákupu potravin pro vojsko, musela být škrtnuta původní negativní zpráva o zániku spolku v roce 1863 a nahrazena (31. srpna 1864) poukazem na tržnici. Policejní ředitelství totiž 24. srpna 1864 ohlásilo na kontrolní dotaz místodržitelství zlepšení poměrů v české tržnici ve správním roce 1863/1864.³²⁾

7. Nová jednání o zřízení burzy pro zboží a cenné papíry v Praze

Léta 1862 - 1864 probíhala všeobecně ve znamení útlumu obchodu. Dokonce i dosud velmi aktivní výbor pražské obchodní a živnostenské komory se na svém zasedání 29. prosince 1862 rozhodl odložit jednání s tržnicí o spojené burze na příznivější dobu. Na tomto stanovisku setrval také v říjnu následujícího roku. Poslanec Leopold von Lämél podal na českém zemském sněmu návrh žádosti vídeňskému ministerstvu financí a ministerstvu obchodu o zřízení fondové a směnečné burzy v Praze. Výkonný orgán sněmu, zemský výbor, si byl vědom určité rozpracovanosti jednání o burzu. Ušetřil si tedy práci s odůvodňováním pro ministerstva a postoupil návrh dle sněmovního usnesení z 18. dubna roku 1863 českému místodržitelství. Místodržitelství vyzvalo komoru koncem srpna k pokračování v jednání o zřízení burzy a jeho urychlenému ukončení. O postoji komory již víme - většina dvanácti členů výboru proti sedmi nesouhlasícím prosadila vyčkat s uskutečněním projektu na lepší hospodářské poměry.³³⁾ Z letargie nevytrhla komoru ani zpráva městské vídeňské rady o vytvoření centrální tržnice ve Vídni.³⁴⁾ Iniciativy se chopila v dubnu roku 1868 skupina pražských obchodníků a živnostníků v čele s Aloisem Olivou. Členem zakládacího výboru se stal i Richard rytíř von Dotzauer, místopředseda pražské komory, jeden z hlavních nespokojenců s vyčkávacím postojem komorního výboru v říjnu roku 1863. Na podání z 18. května 1868 reagovalo ministerstvo obchodu

12. prosince 1868 povolením zřídit zbožní a peněžní burzu v Praze. Rámcové povolení bylo vydáno po dohodě s ministerstvem financí k oživení a regulaci obchodu. Předložené stanovy z dubna 1868 označilo ministerstvo za chybné. Protože se však připravovalo ve Vídni sjednocení burzovního zákonodárství, nabídlo ministerstvo zakládacímu výboru, aby pro pražskou burzu přizpůsobil stanovy Lvovské burzy, které se podle císařského rozhodnutí z 24. září roku 1866 zcela shodují s dosud platným zákonem o zbožní burze z 26. února 1860 (RGBI č. 58). České místodržitelství se ihned (6. ledna 1869) obrátilo na Maximiliána Dormitzera, předsedu obchodní a živnostenské komory v Praze, aby se komora vyjádřila ke stanovám v případě naléhavosti zřídit burzu. Pokud by vznik burzy nespěchal, uvažovalo místodržitelství počkat na nový zákon. Také zakládací výbor burzy požádal 20. dubna roku 1868 pražskou komoru o pomoc.

Příprava zákona o burzách a přísežných makléřích se právě nacházela ve stadiu připomínkového řízení. Účelem nové normy bylo sjednotit různorodé předpisy. Ve Vídni platil starý patent pro peněžní burzu z 1. srpna roku 1771 a sensálské nařízení z 8. srpna 1842, v Terstu revidovaný burzovní řád vztahující se i na sensály z roku 1809, v Praze, Brně a Opavě sensálské předpisy ze 7. května a 16. dubna 1819. Rozvoj obchodu ve Vídni vyvolal v život preciznější úpravu a přísný dohled na obchod v patentu pro vídeňskou peněžní burzu z 11. července roku 1854 (RGBI č. 206). Mimo Vídeň žádné peněžní burzy neexistovaly a také motivy vzniku podobných institucí se lišily, proto 26. února roku 1860 byl vydán dosti odlišný zákon o zbožních burzách a sensálech (RGBI č. 58). Právě v bodech o burzovních makléřích (sensálech) se velmi vzdaloval od bodů zákona o vídeňské peněžní burze. Navíc bylo nutné vše uvést do souladu s obecnými ustanoveními obchodního zákoníku o makléřích.

Návrh nového zákona rozeslalo ministerstvo obchodu v únoru 1869 k posouzení živnostenským komorám v zemích monarchie. V Čechách byly úprava přivítána, protože uvolňovala zřizování burz a zaručovala dalekosáhlou autonomii v organizaci a působnosti burzovních orgánů. Na proklamovanou samostatnost ve vedení burzy se odvolával i zakládací výbor peněžní a zbožní burzy v Praze ve svém přípisu na pražskou obchodní a živnostenskou komoru. Projednávala jej 13. května 1869 obchodní sekce vedená místopředsedou Dotzauerem. Dotzauer byl samozřejmě o celé záležitosti podrobně informován z titulu svého členství v zakládacím výboru. Komorní výbor se ho ostatně již 23. ledna, po obdržení informace od místodržitelství o povolení burzy, dotázal, zda zakládací výbor počká, až vstoupí v platnost nový burzovní zákon nebo burzu vytvoří podle modalit uvedených v ministerském výnosu.

Následovalo několik měsíců čekání na projednávání zákona v říšské radě. Říšská rada, zmítaná spory o státoprávní uspořádání monarchie, byla však mezitím uzavřena, aniž návrh zákona viděla. Také pražská obchodní a živnostenská komora prohlásila až 4. prosince 1869, že bere přípis zakládacího výboru burzy z dubna téhož roku na vědomí a že zákon o burze je stále v říšské radě. Zároveň se dotázala na ministerstvu obchodu, kdy bude zákon projednáván.

Zakládací výbor burzy proto 24. dubna 1870 obnovil svou žádost o zřízení burzy. Odmítl jako nevhodný lvovský statut a předložil stanovy opravené podle očekávaného zákona. Po menších peripetiích se schválením opravených stanov, v nichž se místodržitelství chtělo zbavit delegované schvalovací pravomoci, zmocnilo ministerstvo obchodu v souhlase s ministerstvem financí 29. března roku 1871 české místodržitelství k potvrzení stanov Pražské burzy pro zboží a cenné papíry. Na plenárním zasedání zakladatelů pražské burzy 19. března byli zvoleni členové burzovního výboru a 17. dubna roku 1871 byla burza konečně otevřena.³⁵⁾

8. Zánik české tržnice výrobků a plodin

Jedna instituce obchodního světa začínala, druhá končila svou činnost. Česká tržnice výrobků a plodin v Praze přes optimistické předpovědi z poloviny roku 1864 nestačila v konkurenci překotně vznikajících akciových bank zakladatelské horečky na konci šedesátých let. V honbě za vyšším ziskem se snažila rozšířit působnost do úvěrové oblasti. V argumentaci právního zástupce Brdičky byla označena za nejstarší úvěrový ústav v Čechách věnující se zemědělství. V listopadu roku 1868 získala s povolením změny stanov (na pět měsíců revokovaným ministerstvem vnitra - až do dubna 1869) oprávnění přijímat obnosy proti úročitelným pokladním poukázkám až do dvojnásobné hodnoty zaplaceného akciového kapitálu a vůbec bylo zrušeno omezení obchodovat s penězi, státními papíry, akciemi a směnkami. Tržnice se hodlala vyrovnat svým konkurentům - Böhmische Escomptebank, pražským filiálkám Creditanstaltu a Nationalbank, Priv. österreichische Pfandleihgesellschaft in Prag a speciální bance pro zemědělský úvěr - nejvyšším rozhodnutím z 11. července 1867 schválené Landwirtschaftliche Creditbank für Böhmen. Navýšení operativního movitého majetku rychlou finanční akcí - vydáváním pokladních poukázek nezastavilo úpadek. Na plenární schůzi akcionářů 20. ledna 1869 vykazovala ještě čistý zisk 13 551 zl. 6. prosince roku 1870 požádala tržnice krajský obchodní soud v Praze o otevření konkursu pro nepříznivé poměry. Vrchní ředitel Čarda a ředitelé Hocker a Renn předložili 12. prosince obchodnímu soudu bilanci majetku konkursní podstaty. Aktivní jmění představovalo částku 328 279 zl.

Rozhodnutí obchodního soudu z 6. prosince roku 1870 čj. 77 228 o vyhlášení konkursu bylo publikováno v novinách a „neznámí majitelé kasovních listů tímto se vyzývali k podání přihlášky ke konkursnímu řízení“. Proti akciové společnosti zavedl zemský trestní soud vyšetřování postupu v konkursu, zastavené 27. května 1871. Mezi největší věřitele patřili hrabě Pachta a právní zástupce společnosti dr. Pazourek (cca 20 000 zl.), Všeobecná česká banka, Česká eskomptní banka, První česká vzájemná pojišťovací banka, filiálka Národní banky v Praze, firma Jan Bláha a syn v Platněřské ulici v Praze, První pojišťovací ústav v Praze, majitel skláren v Sázavě Jan Kavalier a další. Konkursní řízení bylo ukončeno obchodním soudem 31. prosince roku 1878 a 2. dubna roku 1885³⁶⁾ byla zrušena firma proškrtnutím vkladu v obchodním rejstříku.

Nedostatečná likvidita, osudná pro pražského průkopníka v obchodu se zemědělskými produkty i průmyslovými výrobky postihla i jejího šťastnějšího pokračovatele, burzu, hned ve dnech prvního výročí trvání. První velký burzovní pokles byl marným varováním před krachem roku 1873 a následnou depresí. Ani pražská burza pro zboží a cenné papíry nevykročila do klidného období prosperity.

II. ZAKLADATELÉ A ÚČASTNÍCI

V zakládacích výborech, fungujících reprezentativních a výkonných orgánech i v celých spolcích provozujících obchody podobné burzovním se sešla pestrá a zajímavá směsice lidí. Ne u všech osob se dnes zjistí životní osudy, ba často neznáme ani jejich základní společenské postavení. Přesto se pokusíme sledovat v následujících partiích sociální strukturu akcionářů a funkcionářů pražské tržnice, plodinové burzy a výboru burzy pro zboží a cenné papíry. Pokud to dovolila biografická lexika, adresáře, místopisná literatura, seznamy členů pražské obchodní a živnostenské komory, odborná historiografická literatura i některé archivní prameny, nabízí se i prosopografie reprezentantů jednotlivých sociálních skupin, případně odkazy na různá příbuzenská a zájmová propojení.³⁷⁾

Primárním kritériem členění členské základny se stal majetek, vzdělání a tomu odpovídající druh zaměstnání a společenský status. Podle tohoto hlediska lze postihnout několik velkých sociálních seskupení, samozřejmě ještě dále hierarchizovatelných: velkostatkářskou aristokracii, drobnou šlechtu (pozemkovou i úřednickou), duchovenstvo, statkáře neurozeného původu, svobodná povolání (advokáti, lékaři, novináři), úředníky, bankéře (spolu s řediteli finančních a pojišťovacích ústavů), továrníky a podnikatele, obchodníky, živnostníky a ře-

meslníky. Zvláštní jednotku tvoří zahraniční podnikatelé a firmy, většinou těžko identifikovatelní. Značné procento představují osoby blíže neurčené domácího původu. Procentuální podíl jednotlivých společenských skupin a rozložení vlastnictví akcií znázorňují přiložené kruhové grafy. Stejný systém dělení zachovávají tabulkovou formou vypracované seznamy členů a funkcionářů, kde je blíže specifikován majetek, zaměstnání a funkce ve sledovaném ústavu i veřejné působení.

V roce 1854 pojalo šedesát členů spolku k založení tržnice výrobků a plodin zemských úmysl opatřit si celkem devadesát devět akcií po 500 zl.³⁸⁾ Šest aristokratů (tj 10 %) slíbilo upsat patnáct akcií (tj. 15,14 %). Žádný z nich nevykonával v tomto počátečním období nějakou funkci v přípravných orgánech. V době otevření tržnice v roce 1856 se počet akcionářů snížil na padesát pět, také počet akcií klesl na sedmdesát sedm. Pět velkostatkářských aristokratů (8,92 %) hodlalo zakoupit jedenáct akcií (14,28 %).³⁹⁾ Do roku 1862 se členská základna rozšířila na sto dvacet dva osob. Vlastnily celkem 633 akcií, jejichž nominální hodnota klesla na 300 zl.⁴⁰⁾ Zastoupení velkostatku vzrostlo na dvanáct osob, v procentuálním vyjádření však o žádnou výraznou změnu nešlo (9,83 %). To však neplatí o rozložení majetku - vysoká šlechta zakoupila 119 akcií tj. 18,79 % z celkového množství. Jediný příslušník domácí aristokracie, který se kdy angažoval v burzovních orgánech, byl hrabě František Antonín von Boos-Waldeck, komorní pán pruského krále i císaře Františka Josefa, majitel statků. V roce 1862 byl zvolen členem výboru pražské tržnice a v roce 1864 zasednul v jejím ředitelství.

Skupinu, pracovně nazvanou drobná šlechta, tvoří dvě rozdílné sociální složky - drobná pozemková a úřednická šlechta. Majetkové zázemí, sociální a hodnotová orientace obou se značně odlišovala. Ke spojení došlo pouze z důvodů praktických - u řady jmen s přídomkem neznáme sociální postavení nositele. Procentuální zastoupení drobné šlechty v roce 1854 a 1856 přibližně stejné (10 a 10,71 % tj. 6 osob) pokleslo v roce 1862 na pouhých 3,27 % (4 osoby). Poměrná část vlastnictví akcií se snižovala rovnoměrněji z 14,41 % (14 akcií) v roce 1854 na 7,79 % (6 akcií) v roce 1856 a 6,58 % (36 akcií po 300 zl.) v roce 1862. Jako reprezentanta úřednické šlechty lze uvést guberniálního sekretáře Panusche von Kreutzenfeld, akcionáře z roku 1854 (1 akcie po 500 zl.) a slečnu A. Panusch von Kreutzenfeld, akcionářku v roce 1862 (3 akcie po 300 zl.), jejichž blízký příbuzenský vztah lze předpokládat. Ve vedení tržnice se však realizovala drobná pozemková šlechta. Komisní rada rytíř von Küttner, majitel pěti akcií a statku, se stal členem zakládacího výboru tržnice v roce 1854. Paní von Küttner uvažovala zakoupit v témže roce také pět akcií. V následujících letech se však mezi skutečnými akcionáři již nevyskytují.

Majitel statku Střížkov u Benešova, baron Karel Drahotín Marie Villani de Castello Pillonico (1818-1883), nepatřil k nejmajetnějším podílníkům. V roce 1854 přislíbil zakoupit jednu akcii po 500 zl., což snad učinil, neboť v roce 1856 ještě figuruje mezi akcionáři, aby pak v šedesátých letech zmizel na politické scéně nejprve jako benešovský purkmistr a poté ve funkci poslance českého zemského sněmu. Potomek italského rodu, který získal inkolát v Čechách v roce 1642, patřil mezi známé představitele stavovské opozice na zemském sněmu v Čechách před rokem 1848. V roce 1848 velel ozbrojenému sboru Svornost, za což byl pak tři měsíce vězněn. Vojenské zkušenosti získal na vojenské akademii ve Vídni. Jako poručík působil do roku 1846 v Haliči. V době povstání odmítl bojovat a vystoupil z armády. V roce 1845 se oženil s Matyldou Herzovou, dcerou majitele prvního cukrovaru v Čechách a vnučkou bankéře Lämella. Příbuzenské svazky ho snad zavedly do výboru tržnice v roce 1856 a 1857. Jako člen správní rady Erste allgemeine böhmische Versicherungsbank in Prag spoluzodpovídal za bankrot této instituce v roce 1877. Byl obžalován a tato skutečnost u něj vyvolala vážnou duševní chorobu.

Podobnou politickou minulost měl zástupce prezidenta tržnice z roku 1864 rytíř Jan z Neuberku. V roce 1848 zahajoval Slovanský sjezd za nemocného předsedu hraběte Thuna. Mezi akcionáři tržnice se objevuje až v roce 1862 (20 akcií po 300 zl.).

Duchovenstvo se v hospodářském podniku tohoto druhu vyskytuje jen vyjímčně. Mimo kardinála pražského arcibiskupa knížete Frantička Schwarzenberka, jenž je však zařazen do skupiny aristokratů a jeho podíl je velmi mizivý (jedna akcie v roce 1854 a 1856 a tři akcie v roce 1862), zde figuruje jen opat strahovského kláštera premonstrátů Hieronimus Zeidler, univerzitní rektor, člen mnoha dobročinných spolků a pilný sběratel obrazů pro klášterní obrazárnu.

Procentuální zastoupení nešlechtických statkářů (započítávají se i nájemci statků a vyšší hospodářští úředníci na panstvích šlechty) se snížilo z 16,66 % (10 osob) v roce 1854 na 8,92 % (5 osob) v roce 1856 a na 4,91 % (6 osob) v roce 1862. Ve vlastnictví akcií je pokles vyjádřen poměrem 16,16 % (16 akcií) - 12,7 % (10 akcií) - 9,95 % (63 akcií po 300 zl.). V roce 1854 vstoupili do výboru k založení pražské tržnice Maximilián Berger, majitel panství sv. Jan pod Skalou; Vincenc Holý, statkář v Modleticích na Říčansku a hospodářský rada hraběte J. Kolowrata-Krakovského Kiehl. Berger, bydlící v Praze na Václavském náměstí, patřil mimo to k iniciátorům neuskutečněné, na tržnici nezávislé plodinové burzy (též v roce 1854). Později se realizoval v řadě funkcí v tržnici, ze všeho jmenujme post prezidenta. Nevyhýbal se ani politickému životu. Poslanec říšského sněmu z roku 1848 se v dalších letech objevil v českém zemském sněmu, mezi pražskými radními či ve Sboru pro zbudování Národní-

ho divadla v Praze, kde byl zvolen místopředsedou. V hospodářské sféře působil jako přisedící české vzájemné požární pojišťovny. Vincenc Holý pracoval ve výboru tržnice do začátku šedesátých let. Major pražských ostrostřelců žil také v Praze, ve vlastním domě na Karlově náměstí. Rada Kiehl se mihnul v dění tržnice pouze v prapočátcích, není uvede mezi členy spolku ani v roce 1854 ani 1856. Do statkářské skupiny patří i akcionářka Ludmila Küsel, dcera Karla Ferdinandiho, ekonoma a statkáře, jenž se podílel na činnosti přípravného výboru plodinové burzy mimo tržnici v roce 1854.

František Horský, rytíř z Horskysfeldu (1801-1877), prezident tržnice v letech 1862-1864, začínal jako hospodářský úředník na panstvích vysoké šlechty. Syn lobkovického hormistra z Bíliny studoval na hospodářském ústavu v Českém Krumlově a působil pak na schwarzenberských panstvích. Patřil k neúnavným zlepšovatelům a propagátorům nových postupů v zemědělství. Podnítil založení zemědělských škol v Rabyni /o. Benešov/ a v Libverdě. Na první z nich působil v úloze ředitele. V roce 1862 zakoupil panství Kolín a stal se spolu s knížetem Josefem Lobkovicem majitelem cukrovaru v Dolních Beřkovicích. Po politické stránce patřil spíše k loyálním občanům státu.⁴¹⁾

Účast osob provozujících svobodná povolání kolísala od 3,33 % osob i akcií v roce 1854 na 10,71 % osob a 9,09 % akcií v roce 1856. V roce 1862 4 osoby (3,27 %) disponovaly 40 akciemi po 300 zl. (6,31 %). Z této společenské vrstvy se rekrutovala velká část vedoucích činitelů tržnice. Převážně šlo o právníky, ale od roku 1861 vedl tržnici jako vrchní ředitel dokonce lékař. MUDr. Johann Baptist Čarda byl zvolen do výboru již v roce 1856. Absolvent pražské lékařské fakulty, divadelní lékař, lékař Týnského spolku lásky k bližnímu byl poměrně zámožný. V jeho vlastnictví se nacházel dům v Bartolomějské ulici v Praze.

K méně movitým funkcionářům, náchylným k neseriozním způsobům zmnožení vlastních financí, patřil JUDr. Johann Peter Jordan (1818-1891). Lužickosrbský spisovatel panslavistického smýšlení vydával před rokem 1848 Slawische Jahrbücher v Lipsku a působil zde jako profesor slovanské literatury. V roce 1847 prodal zadlužený dům a přesídlil do Prahy, kde se živil v nakladatelství Friedricha Kretschmara překlady ze slovanských jazyků.⁴²⁾ Od května 1848 do konce roku 1849 redigoval Slawische Centralblätter, poté na čtyři měsíce převzal Prager Gemeinde Blatt. Pro organizaci Slovanského sjezdu (byl členem pražské Slovanské lípy) přišel o profesuru v Lipsku. Vystaly opět existenční starosti. Policejní konfidenti hlásili již při sledování na počátku roku 1848, že je pronásledován věřiteli. V roce 1850 se mu podařilo získat rakouské státní občanství a povolení vydávat apolitický týdeník Jahrbücher für Literatur und Kunst. Hlavním zdrojem obživy se mu však stalo hospodářské podnikání. Politická minulost a labilní majetkové poměry vyvolávaly nedůvěru vůči jeho osobě. První

aféra vypukla v roce 1853. Ministr vnitra Alexander Bach zjistil, že jakýsi Haumann se neoprávněně prokazuje jeho podporou v obrovském kolonizačním podniku v Uhrách a snaží si tak zajistit finanční účast jisté firmy v Karlsruhe. Jeho společníkem nebyl nikdo jiný než Jordan, jenž se označoval za zmocněnce prodeje velkých komplexů statků v Rakousku. Friedrich Teodor Karl Patientia Haumann, 44 let, narozený v Darmstadtu, pobýval v Praze od roku 1843. Pracoval ve stejném oboru jako Jordan. Začínal jako obchodní příručí u bratří Haasů, pak na rok přešel do Maklotova knihkupectví ve Stuttgartu, aby v roce 1847 nastoupil jako účetní do dalšího pražského knihkupectví. V roce 1850 ho jako agenta zaměstnalo ředitelství literárně uměleckého oddělení rakouského Lloydu. S Jordanem spřádali dalekosáhlé plány - při policejní prohlídce ve venkovském bytě dr. Jordana na vinici Perucka v Nuslích u Prahy se našly návrhy a čistopisy žádostí na ministerstvo obchodu o udělení koncese na užití kapitálu 40 milionů zlatých ke stavbě železnic, průmyslových podniků ke zpracování surovin, k nákupu větších komplexů statků a k získání zahraničních kolonistů. Přitom veškerý kapitál, který mohli složit, obnášel 14 000 zl. ve státních obligacích a 1 000 zl. hotovosti, podíl na uhelném dolu v Zákolanech a propůjčky důlních měř u Račic mezi Mostem a Duchcovem. Pomoc údajně ústně přislíbil baron von Lämel. Do železničního podnikání se chtěli zapojit Angličan Werning a francouzský inženýr Kantorowicz. Součástí projektu bylo získat velká hnědouhelná ložiska u uvažované železnice z Teplic do Karlových Varů a zabezpečit surovinou továrnu na stolní sklo v Košťanech u Teplic s belgickými dělníky a výrobu kamence a kyseliny sírové.⁴³⁾ Chtěli zakoupit statky v Uhrách asi v hodnotě 4 milionů zl. a usadit zde valonské rolníky a jiné zemědělské kolonisty a řemeslníky z Hesenska, Nasavska a Badenska. Vystěhovalci z Německa do Ameriky se měli obrátit do Uher a pánové fungovali coby zprostředkovatelé (své skromné prostředky nabízeli jako záruku). V době vyšetřování se podařilo na jejich doporučení prodat pouze panství Hořovice hesenskému kurfiřtovi.⁴⁴⁾ Ministr vnitra tedy nařídil, aby policie se omezila na pouhý dohled. Velkolepý obchod se asi ani později neuskutečnil a Jordan se musel postarat o budoucnost svých pěti dětí jiným způsobem.

V roce 1854 spoluzakládá pražskou tržnici, v roce 1856 je zvolen do výboru a v roce 1857 postupuje na místo vrchního ředitele. Vzápětí se začínají objevovat stížnosti na jeho svévolné a nepořádné hospodaření. Jordan porušoval stanovy, jednal často na vlastní pěst a ve prospěch své kapsy - např. ve velkém vývozu obilí do Saska. Prostředky tržnice půjčoval nedůvěryhodným osobám. Pochybné obchody v očích ostatních členů vedení uzavíral s majitelem strojírný Teofilem Weissem, strojníkem Jakubem Pintem⁴⁵⁾, nájemcem lázeňského domu Ichmannem, obchodním agentem Felsenfestem a jistým Hirschem z Plzně. Kontrakty neevidoval samozřejmě v obchodních knihách, v čemž mu napomáhal

kancelářský písař Körnitzer. Před volbami v roce 1859 se snažil eliminovat svou nevalnou pověst získáním co největšího počtu hlasů. Prodal 300 akcií původně proponovaných Dessauer Creditanstalt za určitých výhod cizincům a nechal se převážně jejich hlasy zvolit na nově zřízenou funkci zástupce vrchního ředitele. Rozhodovací pravomoc mu zůstala, protože nového vrchního ředitele Dietricha Alexandera Geeha vázaly služební povinnosti v již zmíněné sklárně v Košťanech, kde vykonával funkci ředitele pro firmu J.P. Jordan a spol.⁴⁶⁾ V srpnu 1859 Geeha zatkli pro zdefraudování obligace v hodnotě 40 tisíc tolarů hesenské Leih- und Commerzbank v Kasselu, za něž měl jako sekretář banky nakoupit akcie tržnice. Banka mezitím zkrachovala a při konkursu se zjistily nesrovnalosti.⁴⁷⁾

V dalších letech Jordan musel z finančních důvodů střídat místa pobytu. Pro dluhy opustil Pešť, kde snad provozoval pivnici, v roce 1866 žádal pražské policejní prezídium o povolení zřídit akciovou společnost na výrobu hedvábí v Praze. Jako soukromník se vyskytoval i ve Vídni. V roce 1868 bydlel v Parkring č. 2 a redigoval politický deník Zukunft.

Velmi skromné zastoupení bankéřů v počáteční fázi (pouze Jan Dominik Kuchyňka senior či junior) se později trochu zlepšilo. V roce 1862 osm osob (6,55 %), z toho ovšem čtyři příslušníci rodiny Kuchyňků, zakoupilo 37 akcií (5,84 %). Česká firma J. D. Kuchyňky v Platněřské ulici na Starém Městě v Praze nepatřila k velkým bankovním a směnářským ústavům, přesto dovolovala majiteli zakoupit několik domů a účastnit se činnosti mnoha dobročinných spolků. Kuchyňka spoluzakládal tržnici a podílel se na jejím vedení.⁴⁸⁾ Členem ředitelství, ale pouze pro rok 1860, se stal i další významný zástupce této skupiny, Jindřich Fügner (1822-1865). První starosta pražského Sokola začínal v občanském životě v obchodě svého otce (výroba a prodej stávkového zboží) a v roce 1855 převzal generální agenturu pojišťovny Nuova Societa Commerciale d' Assicurazioni. Zorganizoval vytvoření pražské Hypoteční banky a stanul na místě ředitele. Bohatou bankéřskou rodinu Zdekauerů von Treukron reprezentoval mezi akcionáři tržnice v roce 1862 jen otec Mořic. Nedůvěřoval zřejmě celému podniku, koupil si pouze jednu akcii za 300 zl. Jeho druhý syn Bedřich se objevuje pak v roce 1871 ve výboru burzy pro zboží a cenné papíry v Praze. Poskytoval zakladatelský kapitál železničnímu a paroplavebnímu podnikání, podílel se na zakládání peněžních a bankovních ústavů a stejně jako otec prováděl finanční operace v zemské samosprávě.⁴⁹⁾

Zájem továrníků a podnikatelů o nový podnik byl zpočátku velký (15 % všech členů v roce 1854). Neřadili se k majitelům mnoha akcií (11 %) a ani jeden z nich se až do roku 1859 neprojevil ve výkonných orgánech. V roce 1856 se snížil počet na dva (3,57 %, 3,89 % akcií), v roce 1862 došlo k rozšíření až na třináct osob (10,65 %), vlastníci 10,42 % akcií. Z výrazných osobností připo-

meňme alespoň c.k. loďmistra Vojtěcha Lannu (1805-1866), prvního předsedu obchodní a živnostenské komory v Českých Budějovicích. Začínal vodní dopravou soli a zboží, které přicházelo do Budějovic koňskou drahou, tuhy, kterou mu dodávala jím založená společnost Ant. Eggert a spol. Dodával dříví ze šumavských lesů a tuhu nejen do Prahy, ale po Labi až do Hamburku. Stavěl lodi, provozoval soukenickou valchu v Litnovicích, pilu, parketárnu. Uskutečnil řadu vodních staveb, mostů (mj. řetězový most v Praze) a železnic. Spoluza-kládal umělé mlýny v Praze a Lovosicích, vlastnil podobný mlýn v Českých Budějovicích. Vybu- doval železářny v Adolfově. V roce 1847 koupil s bratry Kleinovými polovinu kutacích práv na statku Kladno od pražského měšťana Václava Novotného. Kladenské podniky pohltily velkou část volného kapitálu, firma Lanna se ocitla na pokraji bankrotu, od něhož ji odvrátilo převedení na akciovou společnost.⁵⁰⁾

Zatímco Lanna se nikdy úžeji nezapojil do dění tržnice, nakladatel Karl Friedrich Rudolf Tempský (1821-1902), ač nebyl přímo zainteresován vlastnictvím akcií, se v roce 1859 objevil ve výboru. Po otci převzal v roce 1846 známé Calveho knihkupectví a přeměnil je po deseti letech ve vlastní firmu (toto německé nakladatelství vydávalo např. Palackého, Šafaříka, ale i Gindelyho). Tempský byl velmi aktivní nejen na politické scéně (poslanec českého zemského sněmu, pražského městského zastupitelstva), ale i v hospodářské oblasti. Působil v pražské obchodní a živnostenské komoře, v ředitelství České spořitelny, předsedal v České eskomptní bance. Později prodal svůj dům v Krakovské ulici v Praze a přestěhoval se do Vídně, kde figuroval v mnoha spolcích - mj. působil jako jednatel Österreichischer Buchhändlerverein.⁵¹⁾

Dalo by se logicky předpokládat, že obchodníci by měli projevovat největší zájem o tržnici. V roce 1854 ale tvořili jen 13,3 % členstva (osm osob) a vlastnili 11,11 % akcií. Šest z nich se zapojilo do vedení ústavu, Antonín Dudek pracoval již v přípravném výboru. O dva roky později šest akcionářů (10,71 %) disponovalo jen 11,68 % akcií. Stav se zlepšil v roce 1862 - to už tvořili největší skupinu akcionářů (21 osob tj 17,21 % se 120 akciemi tj. 18,95 %). Také ve výboru plodinové burzy založené pražskou tržnicí v roce 1861 získali obchodníci majoritu - 73 % proti 20 % skupiny továrníků a podnikatelů. Srovnáme-li tento stav s přípravným výborem neuskutečněné plodinové burzy z roku 1854, kde zastoupení jednotlivých sociálních vrstev bylo rovnoměrné (naopak nejvíce hlasů získali živnostníci a řemeslníci, v tržnici slabě reprezentovaní), jde o pozoru-hodnou proměnu.

Naznačený směr vývoje se plně projevil v sociálním složení výboru burzy pro zboží a cenné papíry v Praze v roce 1871. Obchodníci tvořili plných 56 %, továrníci 24 %, bankéři 16 % a živnostníci jen 4 % členů. V této fázi zcela mizí

šlechta, stejně jako úřednictvo. Burza je již praktickým a logickým pomocníkem jiných společenských vrstev. Jde plně o záležitost obchodních a podnikatelských kruhů, v níž osvětově paternalistické sklony úředníků osvěcenského ražení již nebyly nutné, stejně tak i lesk šlechtických titulů, dodávající punc serióznosti. Sociální spektrum se zužuje, především v řízení podobných ústavů.

Burza z roku 1871 se také liší od svých předchůdců nejen sociálním složením, ale i náplní činnosti a rozsahem obchodů. Nevybrala si nejšťastnější dobu pro své počátky. Zakladatelská horečka se svým spekulativním podtextem lákala spíše k burzovním hrátkám, než k produkování skutečných hodnot. Přesto hospodářské prostředí v Čechách dosáhlo již vyšší vyzrálosti, aby mohlo skutečně využít nabídku burzovního zprostředkování obchodů. Burza navazovala na průkopnické pokusy tržnice, plodinové burzy, pražské obchodní a živnostenské komory, které byly předem odsouzeny k neúspěchu svou úpornou snahou vyrovnat se jiným hospodářským centrům habsburské monarchie, bez připravenosti domácího trhu a především produkce. Důvěryhodnosti nedodaly předchůdcům burzy ani některé podílející se osoby, v očích praktických bankéřů, obchodníků a výrobců zkompromitované radikálními projevy z let 1848-1849, zvláště když si při správě vlastního majetku nepočínaly dvakrát nejúspěšněji (o podvodnících výše zmíněných ani nemluvě). Malému kreditu tržnice a její burzy odpovídal malý rozsah základního kapitálu i dosahovaných zisků.

POZNÁMKY:

1. Pomineme-li v literatuře zmiňované snahy o založení burzy v Praze za Marie Terezie, v době zřízení vídeňské burzy /1771/ či žádosti o povolení z let 1810, 1818 a 1828. Srovnej Gruber, Josef: Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání. Praha 1900. s. 39, pozn. 2; dále Z dějin pražské burzy pro zboží a cenné papíry. K otevření vlastní budovy Pražské burzy. Praha 1938, s. 5-7. K vídeňské burze viz Baltzarek, Franz: Die Geschichte der Wiener Börse. Österreichische Akademie der Wissenschaften 1. Wien 1973.
2. Mj. i člen zakládacího výboru Živnostenské banky. Následující citace převzata z již citované brožury k otevření budovy burzy v Praze.
3. Název burza dle některých soudobých ekonomických pojednání pochází z Brugg. Italští obchodníci se zde scházeli v obchodních místnostech domu rodiny van der Burse. První skutečné burzovní shromáždění prý vzniklo až po úpadku Brugg roku 1440 v Antverpách. Dle Beneš, Václav - Musílek, Petr: Burza a burzovní obchody. Praha 1992. K burzám viz též Dědič, Jan: Burza cenných papírů a komoditní burza. Praha 1992.
4. Dle Gruber, Josef: c.d., s. 20, 39-40.

5. In: Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA), fond České místodržitelství (dále ČM) 1856-1883, sg. 37/1/35, čj. 26 778/1856, kart. 1840. Dále fond Prezídium českého místodržitelství (dále PM) 1850-1854, sg. 8/5/5, čj. 1 600/1852, kart. 134; čj. 3 557, 5 866/1853, kart. 141; sg. 8/5/20, čj. 9 960/1851, kart. 143. V roce 1853 byli členy ředitelství spolku předseda Andreas Haase, Karl Brosche, Friedrich August Credner, F. G. Dietl, F. W. Ehm, Jindřich Fügner, Gottlieb Haase, Franz Köhler, Karl Kleinberg, Louis Ladenburg, Lambert Popelka, Moritz Wehle a Friedrich Zdekauer. Příjmy ve 20. ročníku 1851-52 činily 3 459 zl., výdaje 4 191 zl. Počet členů v r. 1855: 114 činných a 118 účastnících se. V r. 1856 se poměr členů změnil na 173 ku 133 a v roce 1859 jen 92 ku 93. V té době byl již předsedou Friedrich Zdekauer.
6. Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), fond Obchodní a živnostenská komora v Praze (dále OŽK) 1850-1860, sg. 36/1, kart. 33.
7. Viz koncept odpovědi pražské OŽK na ČM z 4.11.1863 k jednání o zřízení spojené burzy. In: SOA Praha, OŽK 1861-1868, sg. 14, kart. 71.
8. Dle citované publikace Z dějin pražské burzy..., s. 5-7. Autoři se v ní odvolávají na výroční zprávy obchodního spolku Merkur za rok 1868 a 1870. V registraturách ČM ani PM nebyly nalezeny písemnosti dokládající nějaké povolení. Pročeský charakter potvrzují hlášení policejního ředitelství českému místodržiteli. Mj. informují o zavedení výuky ruštiny v roce 1867 a o návrhu protestu proti zvýšení daní - SÚA, PM 1860-1870, sg. 8/5/15/13, kart. 850 a PM 1871-1880, sg. 8/5/15/62, kart. 1225.
9. Oznámeno výnosem ministerstva vnitř. čj. 9 732/715 z 12.5.1855. SÚA, PM 1855-1859, sg. 11/43/1, čj. 5 346/1855 z 25.5., kart. 612.
10. SÚA, PM 1850-1854, sg. 11/18/12, čj. 11 623/1854, kart. 198.
11. SÚA, PM 1855-1859, sg. 11/43/1, čj. 146/1855, kart. 612.
12. Koncept vyřízení OŽK na ČM z 12.1.1855, čj. 2 004, In: SOA Praha, 1850-1860, sg. 36/1, kart. 33.
13. Čj. 11 060/1854 dle pozn. 10.
14. Čj. 11 928 a 11 929/1854 z 20. a 21.10.1854 dle pozn. 10.
15. Provizorní vrchní ředitel M. Berger oznamuje 30.1.1856 datum otevření. In: SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, čj. 5 432/1856, kart. 1839.
16. Čj. 18 358/1858 citace viz pozn. 15. Stanovy potvrzeny až nejvyšším výnosem 29.8.1860 čj. 26 265 - dle konceptu ČM na státní ministerstvo z 11.7.1861 ad čj. 33 594/61 tamtéž.
17. Rejstříkový spis Krajského obchodního soudu v Praze B.I fol. 169-170 in: SOA Praha, fond Krajský soud obchodní Praha (dále KSO Praha) 1850-1897, sg. V/11/481, kart. 1414. Dle oznámení ze 14.11.1858 čj. 31 848 a 31 975 byla firma Böhmische Industrie und Productenhalle zu Prag zanesena do obchodního protokolu pro obvod Praha vedeneho pražskou obchodní a živnostenskou komorou - číslo 138/1858 a zápis se rušil a nově zřizoval vždy s každou volbou prezidenta a ředitelství (č. 820/1860 a 1 496/1862). In: SOA Praha, OŽK Praha, obchodní protokol pro obvod Praha 1850-1863, inv. č. 736.
18. Tagesbote aus Böhmen č. 125, 6. května 1858.

19. Dle žádosti právního zástupce tržnice Judr. Brdičky z 12.12.1868 o změnu stanov. Citace viz pozn. 15 ad čj. 21 260/1869.
20. Výnos ministerstva financí z 2.10.1859 čj. 5 742 oznámený obchodní a živnostenské komoře českým místodržitelstvím 8.10.1859 čj. 52 446. Dle žádosti obchodní a živnostenské komory v Praze na prezídium místodržitelství o povolení spojit plodinovou burzu s projektovanou peněžní a zbožní burzou z 8.3.1860. In: SÚA, PM 1860-1870, sg. 11/28/5, čj. 2 612/1860, kart. 913.
21. Městská rada nabídla pouze k adaptaci 1. patro staré soudní budovy čp. 404/I, které bylo stejně již pronajaté. Výbor tvořil prezident OŽK a komorní radové J.W. Bayer, Friedrich Hezner, J. G. Pilz, Eduard von Seutter, Koppelpmann Thorsch, Friedrich Zdekauer, Gustav Fischel. Spisy OŽK z r. 1859 in: SOA Praha, OŽK Praha 1850-1860, sg. 36/1, kart. 33.
22. Tzv. státní půjčka nebo národní půjčka z léta 1854 byla vlastně povinná, taxativně vyměřená dávka každému daňovému poplatníku. Šlo o propagandistickou akci obdobnou půjčkám ve Francii Napoleona III.
23. Citace viz pozn. 21, též SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/35, čj. 26 778/1856, 52 466/1859, 65 896/1863, kart. 1840.
24. Čj. 2 240/1860 - citace viz pozn. 20.
25. Tamtéž čj. 2 612. Obě žádosti vyřízeny najednou 24.4.1860.
26. Protokoly z jednání a stanovy spojené burzy in SOA Praha, citace dle pozn. 21. Dle konceptu odpovědi OŽK na ČM z 4.11.1863 ve věci podání zprávy o stavu jednání o fondové a směnečné burze (reakce na návrh barona Lämela na zemském sněmu) v Praze. Dále připomínky tržnice z 23.9.1862. In: SOA Praha, OŽK Praha 1861-1868, sg. 14, kart. 71.
27. SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, čj. 25 940/1861, kart. 1839.
 § 1 Česká tržnice výrobků a plodin zemských v Praze zřizuje na základě stanovních práv svých obilní burzu v Praze, aby se lépe a řádněji zacházelo v obchodu s plody zemskými a druhy obilními, jakož i s výrobky z nich dobytými. § 2 Účel obilní burzy jest dvojí: a) aby pro odbyt místní spotřeby v zdejších městě shromáždila v místnostech tržnice výrobků a plodin zemských kupce i prodavače v obou dnech, kdy trhy týdenní se odbývají, a sice v úterý a v sobotu, jakož i aby získala věrohodné udání cen, jichž známost jak obecně tak hlavně obchodníkům potřebná jest; b) aby ulehčovala jednání v obchodu s plodinami a veškerými druhy obilními, jakož i s výrobky z nich dobytými, soustředěním na jediném místě, a tím dostatečně působila na upravení poměrův obchodních v Praze. § 3 Tržnice výrobků a plodin zemských zřídila pro burzu obilní potřebné a příhodné místnosti v domě č. 780/II u Doušů na Václavském náměstí (Koňském trhu). Místnosti tyto budou všem, kdož k návštěvě burzy oprávněni jsou, o oněch dnech, kdy týdenní trhy dle § 2 se odbývají, od 8 hodin zrána do 2 hodin odpoledne, otevřeny. § 4 Přístup do burzy obilní jest povolen pouze majitelům vstupenek. § 5 Za právo, že mohou burzu navštěvovati, platí členové burzy ročně jistou sumu, kterouž výbor a ředitelství české tržnice výrobků a plodin zemských ustanoví, a za to obdrží vstupenku. ...§ 12 Údové výboru burzovního volí se každoročně od výboru a ředitelství české tržnice výrobků a plodin zemských. Změny práva

volícího a volebního pro členy výboru burzovního ostávají se valnému shromáždění. § 13 Z úřv burzovního výboru zastává téhodně vždy jeden dohlídku na burze obilní, pečuje o zachování pořádku v ní a předsedá ve výboru. § 14 Obchod na burze obilní může býti uzavírán prostřednictvím přísežných dohodcův, aneb i bezprostředně mezi kupci a prodavači...§ 15 Přísežní dohodci vedou o podniknutích obchodních, jež byli uzavřeli, nadepsanou a stránkovanou knihu dohodní, v kterouž se všecka zprostředkovávací podniknutí obchodní pod čísly za sebou pokračujícími zřetelně a spolehlivě vnesou, aniž by se cosi vymazávalo...§ 19 Průměrné pravé ceny, na skutečně uzavřených podniknutích obchodních spočívající, sestaví se po ukončení burzy od výboru burzovního ve spojení se spolehlivými obchodníky a dohodci, vnesou se v protokol cenní a ještě téhož dne uvedou se u veřejnou známost sdělením výtahu z tohoto protokolu...

28. Čj. 58 029/4436 v souhlase se státním ministerstvem, ministerstvy spravedlnosti a obchodu. Veškeré spisy z let 1861 a 1862 k otevření a fungování burzy viz SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, kart. 1839.
29. Dle vzoru peněžní a uvažované zbožní burzy. Na vídeňské moučné burze, obecním podnikem, nebyl komisař ustanoven. Tamtéž čj. 61 207/1861.
30. V prostoru mezi sochou sv. Václava a branou se konal trh na obilí, brambory, zelí aj. plodiny ve velkém. Pro drobný prodej byla vyhrazena dolní část náměstí. Dle Šťastná, Jarmila: Pražské trhy a tržiště od konce 18. a do počátku 20. století. Český lid 67, 1980, s. 9-11.
31. Dle rejstříkového spisu tržnice v krajském obchodním soudu Praha. Viz pozn. 17.
32. Dle žádosti tržnice o zrušení omezení obchodovat s cennými papíry z 12.12.1868, čj. 67 809 v příloze k čj. 21 260/1869 in: SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, kart. 1839. Zisk uveden v protokole z plenární schůze 20.1.1865. Uloženo v rejstříkovém spise v SOA Praha, citace viz pozn. 17.
33. Dle čj. 46 681 a 65 896/1863 in: SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/35, kart. 1840. Též rozhodnutí výboru OŽK ze 16.10.1863 a koncept vyjádření na ČM ze 4.11.1863 in: SOA Praha, OŽK Praha 1861 - 1868, sg. 14, kart. 71.
34. OŽK si objednala 400 exemplářů informační brožury a zprávu z 12.5.1865 postoupila Vlasteneckohospodářské společnosti a obchodnímu gremiu. In: SOA Praha, OŽK Praha 1861-1868, sg. 14, kart. 71.
35. Informace o okolnostech vzniku burzy in: SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/35, kart. 1840 a SOA Praha, OŽK Praha 1869-1884, sg. 11/6, kart. 123. O otevření samostatné plodinyvé burzy se obchodní kruhy znovu pokoušely od počátku osmdesátých let 19. století. V r. 1885 se ustavil komitét pro zřizování plodinyvé burzy v Praze, který vypracoval návrh stanov. Ty byly schváleny v r. 1887. Otevření se oddálilo stavbou vlastní burzovní budovy na Senovážném náměstí (zde se odbývaly po r. 1882 týdenní trhy se zemědělskými plodinami) až do r. 1894. Dle úvodu k inventáři SÚA - M. Vávrová, Pražská plodinyvá burza (1880)1894-1952(1953). Praha 1966.
36. SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, kart. 1839 - spisy z let 1868-1873 a rejstříkový spis - citace viz pozn. 17.

37. Jmenujme alespoň Ottův slovník naučný, mnichovský Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder, Österreichisches Biographisches Lexikon, Wurzbach v., C.: Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich; Gruber, Josef: Obchodní a živnostenská komora v Praze v prvním půlstoletí svého trvání. Praha 1900; Ruth, František: Kronika král. Prahy a obcí sousedních. Praha 1903; adresáře hl. města Prahy od r. 1847 výše; Gewerbe-Adressen-Buch für die Hauptstadt Prag, nebst einer Übersicht der Gewerbe in deren Umgebung. Prag 1846.
38. Dle seznamu ze 14.10.1854, ad čj. 11 623/1854, in: SÚA, PM 1850-1854, sg. 11/18/12, kart. 198. Procentuální podíl jednotlivých skupin a rozložení vlastnictví akcií viz též kruhové grafy. Jmenné seznamy členů v příloze byly vypracovány v tabulkách dle jednotlivých sociálních skupin, s bližší specifikací majetku, zaměstnání a funkcí.
39. Dle prezenční listiny plenární schůze 29.5.1856 - uveden jen kn. Lichtenštejn, ostatní nebyli přítomni. Doplnění bylo možné srovnáním stavu v r. 1854 a 1862. Stejný postup byl zvolen i u ostatních skupin. In: SÚA, ČM 1856-1883, sg. 37/1/5, ad čj. 18 358/1858, kart. 1839.
40. Dle seznamu z 31.11.1862 ad čj. 5 184/1863, viz předchozí citace.
41. Viz též Potměšil, Bohumil: František Horský - národohospodář 19. století. Vlastivědný zpravodaj Polabí 20, 1980, s. 28-32. K Horskému existuje značně bohatá literatura - viz Zemědělství buditelé (red. M. Michálek, Praha 1937) a časopis Vědecké práce Zemědělského muzea.
42. Jeho právním zástupcem byl označován Judr. Josef Frič, majitel statku Střížkov (později ho prodal baronu Villanimu). Kretschmar byl knihkupcem od r. 1846, policie ho zařazovala mezi německé katolíky. Udržoval obchodní styky s lipským knihkupcem Ernstem Reilem, jehož produkce byla v Rakousku zakázána. Reil zase vydával knihy společně s Jordanem. Viz SÚA, PP 1863-1869, sg. J/4/4, kart. 468 - zde veškeré informace o Jordanovi.
43. Firma J. P. Jordan a spol. v Košťanech opravdu pracovala - viz další výklad.
44. Mezi akcionáři tržnice v r. 1854 a 1856 se objevuje jakýsi Senft, majitel statku u Hořovic. Mezi zabavenými písemnostmi byl i návrh kontraktu mezi Jordanem s Haumannem a akademickým ředitelem Pabstem. Veškeré podklady k aféře viz SÚA, fond Prezidium policejního ředitelství (dále PP) 1853-1857, sg. A 11/2, kart. 192.
45. Jakub Pint se narodil r. 1818 v Bitburgu v Prusku. Do r. 1849 pracoval jako tovaryš u Breitfelda v Praze, poté přešel do Borroschovy strojírny, kde se stal společníkem firmy. Alois Borrosch ho vyslal na zkušenou, aby získal informace o zemědělských strojích v Belgii a Anglii. Po šesti letech se Pint osamostatnil a vyráběl stroje v Bílině a Bohosudově. Jeho manželkou byla dcera majora, Leopoldina Krafková von Felsenschwert. Od r. 1862 přesídlil za hranice - pobýval v Uhrách, snad i v Americe - v r. 1874 po něm pátral prostřednictvím Moritze Zdekauera německý konsulát v St. Louis ve státě Missouri. Dle SÚA, PŘ 1871-1880, sg. P 91/42.
46. SÚA, PM 1855-1859, sg. 11/43/1, čj. 10 593/1857, 273, 3 289, 3 418, 7 989/1859, kart. 612.
47. SÚA, PP 1858-1862, sg. G 2/11, kart. 338.

48. Urfus, Valentin: Peněžníci předbřeznové Prahy. Pražský sborník historický 7, 1972, s. 125.
49. Viz předchozí pozn.
50. To už Lanna sídlil v Praze, kde si nechal v r. 1858 vystavět rohový dům na proti dnešnímu Masarykovu nádraží. Viz důkladná práce o rodu Lannů a jejich hospodářské činnosti, hlavně stavebním podnikání: Žákavec, Theodor: Lanna. Praha 1936. Též Hubert, Miroslav: Plavební podnikání v Čechách v 19. století. Historický obzor 3, 1992, s. 178-182.
51. Viz Hye, Hans Peter: Wiener „Vereinsmeier“ um 1850. In: „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“, hrsg. von H. Stekl, P. Urbanitsch, E. Bruckmüller, H. Heiss, Wien-Köln-Weimar 1992, s. 314, pozn. 38.

PŘÍLOHA č. 1

Členové spolku k založení české tržnice výrobků a plodin zemských v Praze v roce 1854

Jméno	Majetek a povolání	Funkce	Akcie
<i>velkostatkářská aristokracie</i>			
kníže František Schwarzenberk	kardinál arcibiskup.		1
kníže J. Ad. Schwarzenberg			2
kníže A. Lichtenštejn			5
kníže Kamil Rohan			4
hrabě J. Kolowrat-Krakovský			1
hrabě A. Desfours-Walderode			2
<i>drobná šlechta</i>			
von Schüttel-Plangsch	statek		1
von Kreutzenfeld	guberniální sekretář		1
rytíř C. Pulpan von Feldstein			1
rytíř von Küttner	statek, komisní rada	– zakládací výbor – tržnice	5
paní von Küttner			5
baron Karel Villani	statek Střížkov	výbor tržnice	1
<i>duchovenstvo</i>			
Hieronimus Zeidler —	opat strahovského kláštera premonstrátů	universitní rektor	1
<i>statkáři</i>			
Maximilián Berger	panství sv. Jan pod Skalou	poslanec říšské rady 1848 zakládací výbor tržnice, funkcionář tržnice	5

Senft	statek u Hořovic	3
C. Limp	statek v [Geh ?]	1
Küsel	inspektor panství	1
paní Ludmila Küsel rozená Ferdinandi		1
Möhling	statek	?
H. Kott	nájemce statku	2
Vincenc Holý	statek Modletice dům v Praze	zakládací výbor — tržnice, funkcionář tržnice
Bachheibl	statek	1
Jo. Anton	statek	1

svobodná povolání

Judr. Johan Kreissl	advokát, dvorní rada knížat Lichtenštejnů	zakládací výbor tržnice, funkcionář tržnice	2
Judr. Johann Peter Jordan	spisovatel, podnikatel —	funkcionář tržnice	1

bankéři

Jan Dominik Kuchyňka — [jun. ?]	bankéř, majitel realit	zakládací výbor — tržnice, funkcionář tržnice	5
-------------------------------------	----------------------------------	---	---

továrníci a podnikatelé

Vojtěch Lanna	c.k. loďmistr v Českých Budějovicích, stavby komunikací, přeprava zboží po Vltavě a Labi, těžba uhlí, zpracování železné rudy, 2 domy v Praze	1. předseda obchodní a živnostenské komory [dále OŽK] v Českých Budějovicích	2
synové Gottlieba Haase — [firma]	tiskárna, papírna, strojírna a slévárna ve Vraném		1
Gittinz	továrník		1
Friedland	ředitel ústavu pro plynové osvětlení		2
Löwenfeld	továrník		1
Sander	továrník v Terezíně (o. Trutnov)		1
Ignác Krause			1
Gottfried Leonhardt	továrna na čokolády a likéry v Libňovsi		1

J. Löw továrna v Rychnově 1
u Jablonce nad Nisou

obchodníci

Anton Dudek	kupec s látkami, směnečné obchody, dům ve Štěpánské ul. v Praze, přísežný odhadce bavlněného a lněného zboží	zakládací výbor tržnice, funkcionář tržnice, člen obch. sekce pražské OŽK /1850-69/ spolupředseda gremia obchodníků v Praze, člen městského zastupitelstva, ředitel Jednoty pro povzbuzení průmyslu	1
Huhn	kupec		1
Sebastian Lochner	obchod zemědělskými produkty	funkcionář tržnice	1
Marschallek	kupec		1
Anton Ferdinand Müller	kupec, špeditér, dům v Praze	člen obchod. sekce pražské OŽK, funkcionář tržnice	1
Eduard Pleschner šlechtic von Eichstett	- vedoucí velkoobchodu	člen obchod. sekce pražské obchod. a živnost. komory / 1850-54/	2
firma J.G.Sedmík syn [= Karl]	obchod zahraničním manufakturním zbožím a látkami, dům v Praze v Kotcích.	funkcionář tržnice	3
Ignác Gustav Zintl	kupec-potravinový, barvy; špeditér; dům v Praze; společník továrny na chemické a farmaceutické výrobky [firma Popp a spol.] v Červené Zahradě u Smíchova	člen obchod. sekce pražské obchod. a živnost. komory, funkcionář tržnice	1

živnostníci a řemeslníci

Antonín Novotný	americký mlýn na mouku v Praze, statek	zakládací výbor tržnice, funkcionář tržnice	5
---------------------------	---	---	---

Karl Metzsig	hostinský	1
Metzig jun.		1

úředníci

Franz Janko	guberniální rada	zakládací výbor — a sekretář tržnice	2
paní Marie Žáková	vdova po c.k. úřední- kovi		1
Franz Körnitzer	soukromník, pak pí- sař, sekretář a po- kladník tržnice		2
Pitha	profesor		1
E. Wiegand	pokladník		1

majitel realit

Schöfl		1
------------------	--	---

cizí firmy

Euler	kupec v Hamburku	1
-----------------	----------------------------	---

neznámo

Schindler		1
Wenzl Mieschtian		1
slečna Charlotte Ooppel.		1
F. Steyrer		1
Fr. Renn	společník firmy Franke a spol.	1

PŘÍLOHA č. 2

Akcionáři české tržnice výrobků a plodin zemských v roce 1856

Jméno	Majetek a povolání	Funkce
<i>velkostatkářská aristokracie</i>		
stejně jako v roce 1854 kromě Kamila Rohana		
<i>drobná šlechta</i>		
rytíř von Paplan		1
Emilie Billhorst von Welsenfeld		1
Poche von Nischburg		1
rytíř Jeník otec		1
rytíř Jeník syn		1
baron Karl Villani	viz r. 1854	1
<i>duchovenstvo</i>		
Hieronimus Zeidler	viz r. 1854	1
<i>statkáři</i>		
Maximilián Berger.	viz r. 1854	5
Karl Berger		1
Komers		1
C. Limp	viz r. 1854	1
Senft	viz r. 1854	1+1
<i>svobodná povolání</i>		
Mudr. Johann Baptist Čarda	domy v Praze	funkcionář tržnice .. 1
Judr. Johann Peter Jordan	viz r. 1854	1
Nik. Jordan		1
Fr. Sal. Jordan		1
Judr. Johann Kreissl —	viz r. 1854	2
Pazourek		1

<i>bankéři</i>			
Jan Dominik Kuchyňka— sen.	bankéř		1
<i>továrníci a podnikatelé</i>			
Vojtěch Lanna	viz r. 1854		2
Anton Renn	dvorní tiskárna v Praze	funkciomář trži- ce	1
<i>obchodníci</i>			
Anton Dudek	viz r. 1854		1
D.B.Frankl	obchod semeny, suro- vými kartouny, bavlněnou přízí	náhradník, pak . . . člen obchod. sekce pražské OŽK /1850-59/	1
Anton Ferdinand Müller	viz r. 1854		1
Eduard Pleschner šlechtic von Eichstett —	viz r. 1854		2
firma J. G. Sedmík syn [= Karl Sedmík]	viz r. 1854		3
Ignác Gustav Zintl . . .	viz r. 1854		1
<i>živnostníci a řemeslníci</i>			
Antonín Novotný . . .	viz r. 1854		5
Antonín [?] Wolf	obuvník	náhradník, pak . . . člen pražské OŽK /1860-64/	1
<i>úředníci</i>			
Franz Körnitzer	viz r.1854		2
<i>cizí firmy</i>			
CWB Namburg v Lipsku			1
Friedrich Lahsig v Zeitz			1
Jak. Hanke v Lipsku			1
<i>neznámo</i>			
Atzaper			1
Jak. Buk			1

Heinrich Fleischer	1
Ed. Hirsch	1
Franz Klaufß	1
Kotter	1
Adalbert Kozak	1
Wenzl Měšťan	1
H. Metzner	1
Heinrich Schebenek	1
Jak. Skala	1
F. Steirerer	společník 1
Peter Wanka	1
K. Zoersch	1
Jul. Zügl	1
Just. Zügl	1
Joh. Žižka	1

PŘÍLOHA č. 3

Akcionáři české tržnice výrobků a plodin zemských v roce 1862

Jméno	Majetek a povolání	Funkce	Akcie
<i>velkostatkářská aristokracie</i>			
hrabě František Antonín von Boos-Waldeck	c.k. komorník, komorní pán pruského krále, zakladatel české linie rodu	funkcionář tržnice	10
hrabě A. Desfours-Walderode	viz r. 1854		6
kníže Ferdinand B. Kinský ze Vchynic			3
hrabě J. Kolowrat-Krakovský	viz r. 1854		3
hraběnka Jos.Lažanská			3
kníže A. Lichtenštejn	viz r. 1854		14
kníže Jan z Lobkovic			10

kníže Josef z Lobkovic	50
hrabě A. Nostic-Rhieneck	5
kníže František Schwarzenberk viz r. 1854	1
kníže J.Ad. Schwarzen- berg viz r. 1854	2
hrabě F. Thun-Hohenstein	6

drobná šlechta

rytíř Jan z Neuberku	funkcionář tržnice —	20
slečna A. Panusch von Kreutzenfeld		3
C. Pulpan von Feldstein		3
rytíř W. Tiegel von Lindenkron		10

duchovenstvo

Hieronimus Zeidler . . . viz r.1854	3
---	---

statkáři

Maximilián Berger . . . viz r. 1854	19	
Karl Berger viz r. 1856	3	
paní A. Holý viz r. 1854	10	
František Horský rytíř z Horskysfeldu	hospodářský rada a ředitel Schwarzen- berských panství, majitel panství Kolín, spolumajitel cukrovaru v Dolních Beřkovicích	funkcionář tržnice — 25
C. Limp viz r. 1854	3	
F. Limp	3	

svobodná povolání

Mudr. Johan Baptist Čarda viz r. 1856	12	
Judr. Leopold Alexan- der Ehrenfeld	majitel realit, advo- ce	funkcionář tržnice, její právní zástup- ce 10
Judr. Johann Kreissl viz r. 1854	5	
Judr. C. Oetker	13	

bankéři, ředitelé bank a pojišťoven

Hieronimus Albert	ředitel filiálky Ná- rodní banky v Praze	· · · · · náhradník, pak člen obchod. sekce pražské OŽK /1857-72/	5
Jindřich Fügner	1846-54 výroba stáv- kového zboží, pak generální za- stoupení pojišťovny Nuova società Com- merciale d 'Assecu- razioni	funkcionář tržnice, náhradník, pak člen obchod. sekce pražské OŽK /1854- 64/, člen pražské- ho zastupitelstva, 1. starosta Sokola	10
Jan Dominik Kuchyňka sen.	viz r. 1856		5
Jan Dominik Kuchyňka jun.	viz r. 1854		1
slečna E. Kuchyňková			3
paní K. Kuchyňková			5
W. Kuchyňka			3
Moritz Zdekauer šlechtic von Treukron			1

továrníci a podnikatelé

Karl Bellmann	zvonařská huť, tis- kárna, papírna.	· · · · ·	3
Franz Karl Grillo	továrník		1
Gustav Hoffmann	továrna na zápalné · · látky a hliněné zbo- ží ve Vysočanech, statek Těchobuz /o. Pelhřimov/, dvůr Talmberg /o. K. Hora/	· · · · · náhradník, pak člen továr. sekce pražské OŽK / 1852 -66/, funkce tržnice	1
Gabriel František Janoušek	továrník-strojírna . . a zámečnictví, maji- tel realit	funkcionář tržnice, Jednoty pro po- vzbuzení průmyslu a Remeslnické jednoty	10
Joh. Kavalier	sklárný v Sázavě		10
Ignác Korda	správce smíchovské- ho amerického mlý- na	— funkcionář tržnice ..	1

Vojtěch Lanna	viz r. 1854		6
Adolf Lehrer	továrna na chemické barvy, oleje, laky v Trmicích u Ústí n. L., kupec	funkcionář tržnice	8
Antonín Ferdinand Müller	špeditér	funkcionář tržnice, člen obchod. sekce pražské OŽK /1872-80/	3
Anton Renn	viz r. 1856		3
František Ringhoffer . . .	majitel strojírný . . . a realit	náhradník, pak člen továr. sekce pražské OŽK /1850-61/, smíchovský purkmistr	5
Vilém Ringhoffer	továrník a majitel . . realit	funkcionář tržnice	5
Vincenc Schimmer	tiskárna kartounů na Anenském nám. na Starém Městě v Praze	náhradník továr. sekce pražské OŽK	10

obchodníci

Franz Blaha	kupec v Jindřišské ul. v Praze	funkcionář tržnice	3
Johann Blaha	kupec s italským ovocem, domácími i zahraničními víny, špeditér, dům v Platněrské ul. v Praze	funkcionář tržnice, člen pražské městské rady	10
Emanuel Broudre	kupec materiálem, barvivý, komisioní a spediční obch., dům na Václavském nám. v Praze	funkcionář tržnice, náhradník, pak člen obchod. sekce pražské OŽK /1862-67/, člen pražského zastupitel.	1
Adolf Decker	kupec železem, komisioní a spediční obchody	funkcionář tržnice	3
Anton Dudek	viz r. 1854		3
Herrmann Feldmann . . .	kupec	funkcionář tržnice, člen obchod. sekce pražské OŽK /1867-69/	1

Alexander Fischel	obchod a výroba řepkového oleje v Haštalské ul. v Pra- ze - společník firmy D. G. Fischel, lihovar v Chříči	funkcionář tržnice	1
Franz Antonín Gröschel	kupec a obchodník . . . zemědělskými prod.	funkcionář tržnice	1
Leopold Löbl	obchod zeměděl. produkty a potravina- mi	výbor plodinové burzy tržnice	1
Sebastian Lochner . . .	viz r. 1854		1
František Antonín Mül- ler	kupec potravinami, . . . barvami, majitel továrny na stearin, lůj a mýdlo v Karlíně na Palmovce	funkcionář tržnice, náhradník, pak člen obchod. sek- ce pražské OŽK /1850-57/	10
Eduard Pleschner	viz r. 1854		6
Karl Porges von Port- heim	kupec, prokurista . . . Leder-und Lakirfab- rik in Prag und Tirol- ka Adama J. Pollaka a Leopolda Porgese von Porthheim	funkcionář tržnice	1
bratři Rangheri	kupci [?]		8
Franz Schier	kupec potravinami, . . hl. vínem, barvami komisní a spediční obch.	funkcionář tržnice	3
Josef L. Schiffner	kupec, dům v Praze . .	funkcionář tržnice	35
Karel Borom. Schim- mek	obchod kovovým . . . zbožím	funkcionář tržnice, náhradník obchod. sekce pražské OŽK	4
Vincenc Schmitzer . . .	kupec, obchod losy, — cukrem, dům v Jind- řišské ul. v Praze	funkcionář tržnice	10
Eduard Schwarz	velkoobchod moukou .	funkcionář tržnice	3
Antonie Sedmíková . .	sestra Karla Sedmíka		3
Karl Sedmík	viz r. 1854		8
Ignác Gustav Zintl . . .	viz r. 1854		5

živnostníci a řemeslníci

Friedrich Höcker	dvorní truhlářský mistr, dům v Horské ul. na Malé Straně	funkcionář tržnice	10
Ad. Novotný			3
Antonín Novotný	viz r. 1854		13
Josef[?] Peschina	mistr kloboučník	náhradník, pak člen živnosten, sekce praž. OŽK	3
Johann Treffler	hotel U Modré hvěz- dy	funkcionář tržnice	8

úředníci

F. Körnitzer	viz r. 1854		6
------------------------	-----------------------	--	---

domácí banka

pražská pobočka Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe			8
---	--	--	---

cizí firmy

Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe in Cassel			12
---	--	--	----

neznámo

paní F. Barnas			2
W. Batka			2
F. Benesch			2
slečna A. Biedermann			1
slečna M. Bohati			12
A. Brehm			1
C. Brzorad			2
F. Echtner			1
A. Erne			3
A. Fassati			3
J. Fegtl			3
J. Gottwald			3

F. Hofbauer	1
E. Hofmann	1
F. Kottas	3
P. J. Krečmar	1
W. Kubíček	3
F. Kunz	1
slečna A. Langer	1
C. Marek	1
paní E. Matzialek	2
J. Palsam	3
J. Rischaneck	1
J. Silberer	1
J. Srb	1
W. Srb	1
F. Tichý	8
J. Walenta	1
J. Wenzl	9
W. Wlk	3
Joh. Zábranský	1
Jos. Zábranský	1
J. Zajíček	1
A. Zeidler	5

PŘÍLOHA č. 4

Funkcionáři tržnice v letech 1854-1870

Jméno	Funkce
<i>velkostatkářská aristokracie</i>	
hrabě František Antonín Boos-Waldeck	výbor 1862, ředitelství 1864
<i>drobná šlechta</i>	
rytíř von Küttner	zakládací výbor 1854

rytíř Jan z Neuberku zástupce prezidenta 1864
baron Karel Drahotín Marie Villani — výbor 1856, 1857
de Castello Pilonico

statkáři

Maximilián Berger iniciátor plodinové burzy mimo tržnici 1854, zakládací výbor tržnice 1854, provizorní vrchní ředitel 1856, výbor 1856, prezident 1856, 1862, 1868
Vincenc Holý zakládací výbor 1854, výbor 1856, 1857, 1859, 1860
František Horský prezident 1862-64
Kiehl zakládací výbor 1854

svobodná povolání

Mudr. Johann Baptist Čarda výbor 1856, 1857, 1859, vrchní ředitel 1861, 1862, 1868
Judr. Leopold Alexander Ehrenfeld výbor 1860, 1862, zástupce prezidenta 1860, ředitelství 1862, právní zástupce tržnice a její obilní burzy, výbor plodinové burzy tržnice a burzovní rada 1861
Judr. Johann Peter Jordan zakládací výbor 1854, výbor 1856, 1857, vrchní ředitel 1857, jeho zástupce 1859-60
Judr. Johann Kreissl zakládací výbor 1854, výbor 1857, 1859, zástupce prezidenta 1857-1859
Judr. Wenzl Porth výbor 1859, 1860

bankéři

Jan Dominik Kuchyňka zakládací výbor 1854, výbor 1856, ředitelství 1859
Jindřich Fügner ředitelství 1860, 1861 znovu, ale rezignoval

továrníci a podnikatelé

Gustav Hoffmann 1861 zvolen do ředitelství, ale rezignoval, výbor plodinové burzy při tržnici 1861

Gabriel František Janoušek	ředitelství 1859, výbor 1860, 1862,
Ignác Korda	prezident 1864 výbor 1861, 1862
Adolf Lehrer	ředitelství 1860, 1862
Anton Renn	ředitelství 1870
Vilém Ringhoffer	ředitelství 1859, 1860, 1862, 1868
Vincenc Schimmer	1861 zvolen do ředitelství, ale rezig- noval
Karl Friedrich Rudolf Tempský	výbor 1859

obchodníci

Franz Blaha	ředitelství 1864
Johann Blaha	ředitelství 1862, 1864, 1868
Adolf Decker	ředitelství 1862, 1868
Anton Dudek	zakládací výbor 1854, ředitel 1860
Franz Anton Gröschel	ředitelství 1862, výbor plodinové burzy tržnice 1861
Sebastian Lochner	ředitelství 1857, jednatel 1859, výbor plodinové burzy při tržnici 1861
Anton Ferdinand Müller	ředitelství 1857, 1859, 1860, výbor 1859, 1860, zástupce vrchního ředite- le 1860, výbor plodinové burzy 1861
Franz Anton Müller	výbor 1862
Karl Sedmík	výbor 1856, ředitelství 1857, 1859, 1860
Franz Schier	ředitelství 1861, výbor plodinové burzy 1861
Josef L. Schiffner	ředitelství 1862
Karl Boromäus Schimek	ředitelství 1859, 1860
Vincenc Schmitzer	vrchní ředitel 1860, 1861 opět, ale rezignoval; výbor plodinové burzy 1861
Eduard Schwarz	ředitelství 1864, 1868-70
Ignác Gustav Zintl	výbor 1856, ředitelství 1857, 1859

živnostníci a řemeslníci

Friedrich Höcker	ředitelství 1860, 1868, 1870
Antonín Novotný	zakládací výbor 1854, výbor 1856, 1857, 1859
Johann Treffler	výbor 1862

úředníci

Franz Janko	zakládací výbor 1854, jednatel
Franz Körnitzer	písař, sekretář 1859, pokladník 1862

cizinci

Dietrich Albrecht Geeh	vrchní ředitel 1859
Hahn	ředitelství 1857-59

neznámo

S. Klingel	výbor 1856
----------------------	------------

PŘÍLOHA č. 5

Výbor plodinové burzy při tržnici v roce 1861

obchodníci:	Emanuel Broudre	Leopold Löbl
	Herrmann Feldmann	Sebastian Lochner
	Alexander Fischel	Anton Ferdinand Müller
	Alois Fischel	Karl Porges von Portheim
	Franz Anton Gröschel	Franz Schier
	Vincenc Schmitzer	

svobodná povolání: Judr. Leopold Alexander Ehrenfeld

továrníci

a podnikatelé: Gustav Fischel, Gustav Hoffmann, Ignác Korda

PŘÍLOHA č. 6

Iničiátoři plodinové burzy mimo tržnici v roce 1854 (nerealizováno)

Jméno	Povolání a majetek	Funkce
<i>statkáři</i>		
Maximilián Berger	viz tržnice	přípravný výbor
Karl Ferdinandi	ekonom, statek	přípravný výbor
<i>svobodná povolání</i>		
Franz Klutschak	redaktor, vydavatel Bohemie, člen liberální strany	přípravný výbor
Judr Franz Merolt	advokát, přisedící ředitelství, právní zástupce vyvazovacího fondu a pražské pobočky Creditanstalt, statek Lišnice s ženou Josefínou	právní zástupce měst. zastupitelstva
<i>továrnici a podnikatelé</i>		
Ondřej Haase šlechtic z Vraného	viz tržnice v r.1854	místopředseda výb. velitel národ. gard v r. 1848, člen obch. sekce pražské OŽK 1858-61, předseda pražské OŽK 1859-61, poslanec zems. sněmu, zakladatel liberální strany, zástupce purkmistra, městská rada, výbor Pražské spořitelny, předs. zá-půjční pokladny praž. řemeslníků
Ignác Korda	viz tržnice	přípravný výbor
Franz Richter	velkoobchod bavlnou a kartouny v obch. domě J. Begmann a společník přádelny v Leibitsch-grund / o.Cheb/do 1845, přádelna bavlny na Smíchově	přípravný výbor, tovar-ní sekce praž. OŽK 1850-61, místopředseda praž. OŽK

<i>obchodníci</i>		
Emanuel Broudre	viz tržnice	přípravný výbor, pokladna
David Bernard Frankl	obchod semeny, surovými kartouny, bavlněnou přízí, dům v Kolovratské ul. /Příkopy/ v Praze	přípravný výbor, předseda Gremia praž. obchodníků, zástupce předsedy židovské obce, náhradník, pak člen obch. sekce pražské OŽK
Sebastian Lochner	viz tržnice	sekretář
Johann Baptista Riedl šlechtic z Riedensteinu	velkoobchod zeměděl. produkty, indigem, bavlnou, továrna na oleum, cukrovar v Slibovicích, panství Mlýnce a Lužec /o.Louny/, podíl na 1. českém parním mlýně, ředitel filiálky Nationalbank, kurátor Pr. spořitelny	předseda přípr. výboru, městská rada v Praze, člen obch. sekce 1850-58, prezident 1850-57 praž. OŽK, ředitelství Jednoty pro povzbuzení průmyslu
<i>živnostníci a řemeslníci</i>		
Karl Engelmayer	mlýn na dřevo na barvení, medicínální dřevo, byliny, koření, semena, sádra, laky, granule v Helmových mlýnech na Novém Městě	přípravný výbor, městské zastupitelstvo v Praze
J. Franzl	mlynář	přípravný výbor
Ludvík Popel	mistr pekařský	přípravný výbor, městské zastupitelstvo v Praze
Johann Michael Schary	sládek-palírna kořalky v Karlíně, dům na Karlově nám. v Praze se ženou Annou Marií	přípravný výbor, náhradník, pak člen živn. sekce praž. OŽK 1862-70
Franz Adalbert Wanka	sládek-pivovar, hostinec, parní mlýn ve svém domě na Václavském nám. v Praze	přípravný výbor, člen živn. sekce praž. OŽK 1875-1881
<i>neznámo</i>		
Fr. Tranzl		přípravný výbor

PŘÍLOHA č. 7

Výbor burzy pro zboží a cenné papíry v Praze v roce 1871

Jméno	Povolání a majetek	Funkce
<i>bankéři, ředitelé bank a pojišťoven</i>		
Paul Kuzmány	ředitel Živnostenské banky	
Leopold rytíř von Lämel	bankéř, spolutředitel filiálky Nationalbank v Praze, Eskompteanstalt, Pražské spořitelny, zakladatel Creditanstalt ve Vídni	člen deputací v r. 1848, měst. zastupitelstva v Praze, poslanec čes. zem. sněmu, výbor Ovčáckého spolku Vlasteneckohosp. společ.
Johann Moser	ředitel banky	
Sigmund Schlesinger	generální inspektor životní pojišťovny Anker	
<i>továrníci a podnikatelé</i>		
Gustav Fischel	rafinerie řepkového oleje, obchod řepkou a obilím, dům na rohu Haštalské ul. a Kozího plácku v Praze	městské zastupitelstvo v Praze, náhradník, pak člen továrnické sekce praž. OŽK 1864-75, vedení Holzverteilungsanstalt
Samuel Fischl	rafinerie lihu a obchod lihem	
A.B. Gellinek	přádelna bavlny	
Eduard Porges rytíř von Portheim	společník tiskárny kartounu bratří Porgesů na Smíchově, chemické továrny Kienzelberger a spol, domy v ul. Lodní Mlýny na Novém Městě, Kinského ul. a na Košířské cestě /Holečkova/ na Smíchově	náhradník, pak člen továrnické sekce 1862-80, viceprezident 1880-85 praž. OŽK, poslanec říšské rady
Jan Stanislav Skrejšovský	knihotiskárna, deník Politik, novinář a politik	
Anton Waagner	cukrovar, obchod potravinami a vínem, dům na Senovážném nám.	

obchodníci

Bohumil Bondy	velkoobchod železem a železářským zbožím, dům „U Zeleného stromu“ v Dlouhé ul. na Novém Městě v Praze	městská rada v Praze; obchod. sekce 1877-78, 1881, předseda praž. OŽK 1884-89, člen státní železniční rady, poslanec zemského sněmu
Richard rytíř von Dotzauer	obchod koloniálními technickými barvivy, chemikáliemi a důlními výrobky ve velkém, směnečné a spediční obchody, dům v Hybernské ul. v Praze	vicepresident 1862-74, president 1874-84 městská rada v Praze, poslanec zemského sněmu
Adam Fischer	obchod řepkovým olejem, řepkou, obilím, vlnou, lihem, rafinerie řepkového oleje v Karlíně	
Ignác Fuchs	obchod psacím a rýsovacím náčiním, barevnými papíry, malířskými potřebami, spolumajitel tiskárny C. Schreyer a I. Fuchs v Železných dveřích na Starém Městě v Praze	
Josef Janovský	obchod surovou bavlnou a bavlněnou přízí	
Jakob Kallberg	obchod obilím a semeny v Karlíně	
Georg Kettner	obchod manufakturním zbožím, komisní a spediční obchod	obchodní sekce pražské OŽK
Vilém Rudolf Meisner	obchod potravinami, speciál. materiálem, barvami, prodej cukru, špeditér, dům na Václavském náměstí v Praze	náhradník obchod. komisní sekce praž. OŽK 1864-67
Jak. W. Oesterreicher	obchod chmelem, vlnou, semeny jetele s Wolfem Löwitem	
Alois Oliva	komisní obchod cukrem, společník cukrovaru Jindřicha Dinglera v Ružyni, obchod potravinami, barvivy	městské zastupitelstvo v Praze, poslanec zemského sněmu, říšské rady, ředitel Jednoty pro povzbuzení průmyslu

Aron M. Pick	obchod potravinami, zeměděl. výroby, americký mlýn u Terezína	obchod. sekce praž. OŽK 1875-81
Adolf Schwab	obchod surovou bavlnou, bavlněnou přízí s bratrem Gottliebem, dům v Dlouhé ul. v Praze	totéž 1869-81, přisedící Israelitischer Verein für Krankenpflege
Julius Wagner	obchod potřebami pro cukrovary	
Leopold Wolf	obchodník barvivy	

živnostníci a řemeslníci

Josef Baborský	mlynář a pekařský mistr na Rybném trhu v Karlíně	
----------------	--	--

PŘÍLOHA č. 8

ZUSAMMENFASSUNG

BÖHMISCHE INDUSTRIE - UND PRODUKTENHALLE UND VERSUCHE EINE PRODUKTENBÖRSE IN PRAG ZU GRÜNDEN

Eva Drašarová

Schon seit dem Anfang des 19. Jahrhunderts zielten gewisse Privatbestrebungen der Handelsleute und Bankiers zur Errichtung einer Börse in Böhmen. Solche wiederholte Gründungsversuche einer Geld- und Getreidebörse in Prag scheiterten nicht nur infolge der Steifheit der bewilligungskompetenten Staatsinstitutionen, sondern vor allem am Mißverständnis des Milieus, in dem solche Anstalt wirken sollte. Für diese Absicht interessierten sich einige gegenseitig un-abhängige Gruppen der Finanzier, Handelsleute, Industrieller und Grosgrundbesitzer. Unermüdlich unterstützten solches Vorhaben die Prager Bankiers jüdischer Abstammung – der Vater Simeon und sein Sohn Leopold von Lämmel. Ihr Streben stimmte mit dem Interesse der Prager Handels- und Gewerbekammer überein, die im Jahre 1851 einen der ersten Entwürfe zur Errichtung der Geldbörse vorlag (wenn wir die in der Literatur erwähnten Gesuche aus den Jahren 1810, 1818 und 1828 vorübergehen). Die Handels- und Gewerbekammer in Prag verhandelte im Oktober desselben Jahres über den Plan und Satzungsentwurf der Prager Produkthalle, die einige Prager Unternehmer als Kommissionsunter- nehmen und Börse errichten wollten. Die Prager Produkthalle stellte weitere Tendenz in ähnlichen Börseprojekten in den fünfziger und sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts dar. Der Produkthallegründungsausschuß bewarb sich um Betreiben der im Jahre 1854 von den Prager Bürgern vorgelegte Konkurrenzentwurf einer Produktenbörse; zu diesem schloß sich bald der Vorsitz der Prager Handels- und Gewerbekammer Johan Baptist Riedel von Riedenstein bei.

Während beide Herren von Lämmel und die Kammer die Einführung einer Geld- und Warenbörse unterstützten, die Markthalle und ihre Gegner konzentrierten sich auf die Produktenbörse. Im bestimmten Abschnitt der Verhandlungen kam es zur Vereinigung ihrer unabhängigen Bestrebungen, aber nach einer Zeit erfolgloser Mitarbeit setzte jeder von ihnen wieder selbständig fort.

Aktienverein der Prager Produkthalle eröffnete seine Tätigkeit am 11. Feber 1856. Das Getreide bildete nur kleinen Teil der vermittelten Geschäfte; trotzdem behielt die neue Aktiengesellschaft ihr Vorrecht auf Eröffnung der Produktenbörse in Prag. Ihr Recht benutzte sie aber erst im Jahre 1861, als sie durch Verhandlung mit der Handels- und Gewerbekammer in Prag über künftige

Verbindung der Getriedebörse mit der unterdessen vom Wiener Finanzministerium im Jahre 1859 bewilligten Geld- und Warenbörse dazu gezwungen wurde. In der nachkommenden Handelskrise gelang es nicht mehr die Getreidebörse im Betrieb zu erhalten. (Sie wirkte vom 16. November 1861 bis zu Ende Februar des nachkommenden Jahres.) Auch die alten Träume von Geldbörse sind ausgeträumt. Die Handlungen wurden auf eine günstigere Zeit verschoben, und zwar ohne Rücksicht auf die im Jahre 1863 vom böhmischen Landtagsabgeordneten Leopold vom Lämmel vorgeschlagene Fonds- und Wechselbörse. Eine andere Gruppe der Handelsleute und Gewerbetreibenden mit Alois Oliva an der Spitze ergriff erst im April 1868 die Initiative und ihr Streben wurde von Erfolg gekrönt – im April 1871 wurde die Prager Börse mit Waren und Wertpapieren geöffnet. So fing eine Handelsinstitution ihre Tätigkeit an, die andere aber beendete ihre Arbeit. Die tschechische Industrie- und Produkthalle in Prag konnte trotz den günstigen Vorhersagen aus der Hälfte des Jahres 1864 der Konkurrenz der bei dem Gründungsfieber übereilt eröffneten Banken am Ende der sechziger Jahre nicht standhalten. Die Anhäufung des operativen Vermögens durch schnelle Finanzaktion – durch Herausgabe der Kassascheine – konnte den Konkurs nicht zurückhalten. Bei der Generalversammlung der Aktionäre im Jänner 1869 hat die Produkthalle noch einen reinen Gewinn von 13 551 Fl. erwiesen, doch am 6. Dezember 1870 mußte sie das Kreishandelsgericht Prag um Konkursausschreibung infolge der ungünstigen Verhältnisse ersuchen.

K VÝVOJI SPRÁVNÍCH STRUKTUR SOUKROMÝCH SOCIETÁRNÍCH INSTITUCÍ VE DRUHÉM A TŘETÍM DECENIU 20. STOLETÍ

(STATUTÁRNÍ I DALŠÍ ORGÁNY AGRÁRNÍ BANKY 1911-1929)

Jiří Novotný - Jiří Šouša

Instituce soukromoprávního charakteru (sloužící podnikatelským aktivitám) nabyly v našich podmínkách zvláštního významu od druhé poloviny 19. století. Státní správa si do I. světové války ponechávala pouze určitý dohled a základní normativní regulaci především při zakládání nových společností. Societární organizmy se řídily legislativními akty obecně právní závaznosti, jako byl obchodní zákon z roku 1875. Pro akciové společnosti mělo pak v závěru 19. století základní význam nařízení z 29. září 1899.¹⁾Tyto normy se však týkaly societárních subjektů jako takových, aniž by se více respektovala specifika jednotlivých národohospodářských odvětví. Zcela mimořádná byla situace v době první světové války. Po vzniku ČSR usměrňoval stát ekonomiku prostřednictvím vázaného hospodářství, které navazovalo na válečné instituty. Od počátku dvacátých let přešla republika k liberalizaci. Záhy se však ukázalo, že nelze ponechat hospodářství pouze na tržních mechanismech. Zásadní koncepční i vývojové otázky musel stát sledovat i ovlivňovat.

Uvedené trendy se promítaly rovněž do bankovní sféry. Po celou dobu Rakousko-Uherska neexistovaly legislativní normy věnované přímo obchodním akciovým bankám. K zásahům do této tradiční sféry soukromého podnikání přistoupila až ČSR po otřesech úvěrové soustavy za tzv. deflační krize. Tehdy se prokázalo, že je nezbytné regulovat tuto oblast národního hospodářství zákony. Ty byly přijaty v roce 1924 a bezprostředně i zprostředkovaně upravovaly činnost i struktury komerčních bank.

Normy však stanovovaly pouze určitý vnější i vnitřní rámec pro působení jednotlivých peněžních ústavů. V těchto hranicích byl vývoj každé instituce autonomní a vykazoval i různá specifika. Zvláštnosti však lze prozkoumat a pochopit v jejich jedinečnosti i obecnosti jen na základě detailního studia archivních dokumentů.²⁾

Naznačenou problematiku bychom chtěli přiblížit na konkrétním příkladu vývoje statutárních i dalších struktur Agrární banky v letech 1911-1929. Tato instituce měla několik pozoruhodných rysů. Šlo o akciovou obchodní banku, založenou poměrně pozdě, v době, kdy úvěrová soustava monarchie byla v podstatě završena. První světová válka i poválečné období pro ni znamenaly doslo-

va „boom“, kdy neobyčejně posílila své vlastní jmění a mobilní zdroje. Největším specifikem však bylo napojení na agrární stranu, která vytvářela pro její bankovní podnikání na českém venkově příhodné klima a poskytla jí patronát a gesci zejména v době, kdy se stala významným vládním subjektem v ČSR. Nicméně „ochrana“ měla své meze, neboť i Agrární banka musela respektovat konsenzu, jež republikánská strana uzavírala na politické scéně a více či méně dodržovat obecně platné i vlastní normy.

I. POČÁTKY VÝVOJE V DOBĚ RAKOUSKO-UHERSKA (DO ROKU 1914)

Agrární banka vznikla v roce 1911. Podle záměru svých tvůrců měla pevně podporovat instituce i jedince, kteří se hlásili k agrárnímu hnutí. V letních měsících roku 1911 jsme svědky intenzivních příprav k ustavení nové banky a k zahájení její vlastní činnosti. Administrativní kroky následovaly jeden za druhým a v podstatě během jednoho měsíce byly vyřešeny stěžejní záležitosti potřebné k normálnímu chodu peněžního ústavu.³⁾

Ustavující valná hromada se sešla v neděli dne 16.července 1911 ve dvoraně budovy Ústřední jednoty hospodářských družstev. Zahájil ji Antonín Švehla, který zdůraznil značný zájem zemědělských kruhů o aktivování Agrární banky.⁴⁾ Kromě formálních sdělení o úředním povolení Agrární banky, schválení jejích stanov, upsání akciového kapitálu, jeho složení u Zemské banky, České průmyslové banky a jednomyslného rozhodnutí přítomných akcionářů založit novou instituci byla nejdůležitější částí ustavující valné hromady volba správní rady a dozorčího výboru.⁵⁾

Ve volbách se členy správní rady stali Jan Dvořák, JUDr. Ludvík Pazderka, František Udržal, JUDr. Stanislav Švehla, Antonín Zázvorka, Jan Rathouský, František Vaigl a Hynek Srdínko.⁶⁾ V převážné většině šlo o zámožné sedláky, s početným zastoupením aktivních i bývalých říšských a zemských poslanců. F. Vaigl a J. Rathouský byly úředníky okresních hospodářských záložen (OHZ). Členy dozorčího výboru byly zvoleni Josef Suhrada, Jindřich Fanta (kontrolor OHZ v Unhošti) a Jaroslav Zenkl (účetní OHZ z Mladé Vožice).

Nově zvolení členové správní rady se ihned po skončení valné hromady sešli na ustavující schůzi. Předsedou tohoto orgánu se stal J. Dvořák, místopředsedy L. Pazderka a F. Udržal a členem ředitelství S. Švehla. Dále do správní rady ještě koptovali Jindřicha Paďoura, Josefa Špačka, Jana Malkuse a Antonína Blažka. (Pozice Ústřední jednoty hospodářských družstev v Agrobance dokládá postavení jejího starosty J. Dvořáka a ředitele A. Blažka ve správní radě, kde měli nepochybně využít dosavadních zkušeností.) Vlastním ředitelem

instituce byl jmenován ctižádostivý Karel Svoboda (předtím úředník Živnotenské banky) a zároveň mu byla udělena prokura, tj. oprávnění jednat jménem ústavu. (Právě jeho zásluhou převzala Agrární banka mnohé z bankovní praxe a struktury Živnobanky.)

Tím byly splněny podmínky formálně i fakticky potřebné ke zřízení nové banky. Dne 22.července 1911 podal proto jménem zakladatelů A. Švehla spolu se členy správní rady a dozorčího výboru žádost obchodnímu soudu v Praze, aby zapsal Agrární banku do firemního rejstříku. To se stalo ve středu dne 9.srpna 1911 a banka již 14.srpna zahájila svoji praktickou činnost.⁷⁾

Její nej důležitějším statutárním orgánem byla jako u všech akciových společností valná hromada. Ta volila správní radu, dozorčí výbor, schvalovala a zkoumala bilance ústavu. Usnášela se na zvyšování akciového kapitálu a stanovovala výši vyplácené dividendy. Vyjadřovala se k jednotlivým druhům obchodní činnosti. Valné hromady probíhaly bez výraznějších kolizí. Návrhy správní rady byly bez větších problémů přijímány.

Po stránce organizační a výkonné byla nejvýznamnějším článkem ústavu správní rada, která projednávala stěžejní problémy bankovní obchodní politiky. Schvalovala obsazování míst vedoucích úředníků banky, hodnotově vyšší úvěry, zakládání nových společností, konsorciální účasti a jiné rozsáhlejší bankovní operace. Podle stanov byla její činnost podřízena valné hromadě akcionářů, která také volila tři čtvrtiny členů správní rady. Výraznější diferencí od ostatních obchodních bank bylo propojení tohoto orgánu s vedením české agrární strany. Její předsednictvo, případně výkonný výbor si přímo vyhradily rozhodující slovo při volbách i kooptacích do správní rady. Z titulu své funkce dostávali členové správní rady odměnu v podobě celoročních tantiém za účast na schůzích, z nichž 10 % museli odvádět na konto agrární strany.

Správní rada ústavu byla dvanáctičlenná, přičemž v letech 1911-14 nastaly v personálním obsazení pouze dvě změny. Za rezignujícího F. Vaigla byl v roce 1913 zvolen J. Crkal, předseda OHZ v Čáslavi. Po odstoupení J. Malkuse byl kooptován v červnu 1914 říšský poslanec V. Donát.⁸⁾ Z institucí byla ve správní radě zastoupena především Ústřední jednota hospodářských družstev a okresní hospodářské záložny.

Exekutivním statutárním orgánem banky bylo ředitelství. Řídilo přímo obchodní činnost instituce. Mělo též na starosti personální otázky ústavu. Podle dispozic správní rady projednávalo všechny druhy úvěrových záležitostí, zakladatelské činnosti, sjednávalo podmínky konsorciálních účastí a pozemkové obchody všeho druhu. K těmto každodenním bankovním transakcím předkládalo iniciativní návrhy správní radě. Zvláště v počátečním období však měla správní

rada silnou pozici i při rozhodování běžných bankovních obchodů. Z hlediska podnikatelské aktivity tak ředitelství nemělo úlohu, kterou ústav při svém startu potřeboval. Postrádal v této době rovněž skutečné finanční odborníky.

Ředitelství se skládalo z ředitele banky, případně jeho místoředitelů, z jednoho každoročně voleného správního rady (jímž byl pravidelně dr. S. Švehla) a ze dvou místopředsedů správní rady ústavu.

Mezi správní radou a ředitelstvím se od počátku projevovaly určité tenze, které postupně narůstaly. Správní rada vinila ředitelství z povolování nedostatečně zajištěných úvěrů. Začátkem roku 1913 bylo proto rozhodnuto, aby se některých schůzí ředitelství navíc účastnil předseda správní rady.⁹⁾

Posledním statutárním orgánem byl dozorčí výbor, který především revidoval účetní knihy a celoroční hospodaření ústavu. V tomto orgánu převažovali zástupci okresních hospodářských záložen. Dozorčí výbor byl od roku 1914 tříčlenný. Kandidáty schvaloval rovněž výkonný výbor agrární strany. Předseda dozorčího výboru byl oprávněn zúčastnit se schůzí správní rady s hlasem poradním a kontrolním. Podle stanov mohl tento orgán svolat správní radu i valnou hromadu akcionářů a žádat nápravu v nesrovnalostech bankovněobchodního rázu. Po celou dobu existence ústavu však k takovým mimořádným opatřením nedošlo.¹⁰⁾

Výkonným článkem banky a řídicí složkou jejího úřednictva bylo odborné vedení. Nešlo o statutární institut, ale o orgán vzniklý z praktické bankovněpodnikatelské potřeby. Skládalo se z ředitele, jeho zástupců a přednostů jednotlivých oddělení. Řídilo a provozovalo veškerou obchodní činnost ústavu. Je logické, že řadu nezbytných znalostí a profesionální rutinu si většina úředníků teprve osvojovala.

Specifickou pozici zaujímal v Agrobance dr. S. Švehla. Jako právník ústavu působil ve správní radě, v ředitelství i v odborném vedení banky. Po juristické stránce sjednával pozemkové transakce, úvěrové smlouvy a podílel se na vytváření společností, které Agrobanka zakládala. Jeho faktické postavení mu umožňovalo vedení instituce efektivně ovlivňovat. Není proto divu, že při kontroverzi mezi ředitelstvím a správní radou stál na straně vedoucích úředníků instituce.

Správní rada se od počátku snažila iniciativu ředitelství i odborného vedení kontrolovat. Již na své první schůzi omezila úvěry povolované bez jejího souhlasu do výše 100 000 K. Nejdůležitější úvěrové operace tak musely procházet tímto orgánem.¹¹⁾

Jako státní dozor byl do banky dosazen zeměpanský komisař, který se pravidelně účastnil schůzí správní rady. V červenci 1911 místodržitel na toto místo jmenoval okresního hejtmana Gustava Boučka.¹²⁾ Zeměpanský komisař zastu-

poval v ústavu interesy rakouské státní správy. Měl dohlížet na to, aby banka dodržovala zákony i další normy a nepoškozovala zájmy vlády. G. Bouček se postupně klimatu správní rady přizpůsobil a do jednání ani do interních záležitostí nezasahoval.

Do vypuknutí válečného konfliktu založila Agrární banka pouze jedinou filiálku a to dne 1. června 1913 v Českých Budějovicích. Základem její činnosti se stalo podnikání Obchodní a průmyslové banky v tomto městě, kterou agrární peněžní instituce likvidovala. Kromě bezprostředního impulsu (převzetí klientely) byl vznik filiálky podmíněn i širšími hospodářskými a politickými souvislostmi. V jižních Čechách působily producentské skupiny obilnářů a bramborářů, jejichž někteří představitelé - např. F. Kroiher a mladý R. Beran - se uplatňovali i ve vedení agrární strany. Tito předáci se snažili zlepšit finanční podmínky pro podnikání českých sedláků na jihu naší země. Vlastní činnost filiálky však přesahovala region jižních Čech a probíhala po linii Domažlice, Kdyně, Klatovy, Blatná, Milevsko, Mirovice, Tábor, Pacov, Pelhřimov a částečně až po Jihlavu.¹³⁾ Přibližně během jednoho roku se utvářela organizační struktura českobudějovické pobočky. Základem jejich operací se staly směnečné úvěry, které však většinou nepřesahovaly 30 000 K.

Projektované struktury podnikatelských obchodů Agrobanky byla uzpůsobena její vnitřní organizace. Zahájení efektivní činnosti vyžadovalo vertikálně i horizontálně dobudované organizační jádro, neboť jen tak mohla banka plnit záměry zakladatelů. Kromě statutárních orgánů, které práci řídily, strategicky plánovaly a zároveň kontrolovaly, náležela k základní hierarchické kostře komerčního ústavu odborná oddělení.

Všeobecným útvarem bylo v prvopočátku tzv. bankovní oddělení. To v sobě zahrnovalo jak ředitelský sekretariát a kontrolní útvar, tak i úvěrové a depozitní operace. Centralizovaná organizace několika navzájem nesouvisejících činností byla dokladem ještě nedostatečně profilovaného, začínajícího ústavu. Na tuto situaci působila i skutečnost, že banka do roku 1914 zaměstnávala jen malý počet úřednictva.

Veškeré právní otázky vyřizoval bratr předsedy výkonného výboru agrární strany A. Švehly JUDr. Stanislav Švehla, jemuž tato skutečnost z prestižních i finančních důvodů vyhovovala. Jeho zásahy nebyly vždy úspěšné a některé transakce, které bance doporučil skončily ztrátami. Je patrné, že S. Švehla neměl v této době ještě potřebné národohospodářské zkušenosti a postrádal odpovídající manažerský rozhled.

Základem obchodní činnosti ústavu se stala především oddělení pro zboží, oddělení hospodářských strojů a oddělení pozemkové. Do vypuknutí první světové války se tyto útvary podařilo stabilizovat.

Ke stěžejním organizačním útvarům patřilo oddělení pro zboží. To pracovalo na principu komisionářských obchodů s širokým okruhem komitentů. Bezprostředně po zahájení činnosti navázalo kontakty s řadou agrárních podnikatelů. Prodávalo různé druhy produktů městským potravinářským obchodům i jednotlivým spotřebitelům. Současně zásobovalo za zprostředkovatelskou provizi zemědělce umělými hnojivy, jadrnými krmivými, melasou apod. Kromě finančního profitu spočíval smysl těchto obchodů v postupné eliminaci překupníků, kteří se obohacovali na úkor našich sedláků.

Toto oddělení (od srpna 1911 do vypuknutí války) bylo velice aktivní, a protože obchody se zbožím náležely k nejmasivnějším operacím banky, dále se rozvíjelo. Ještě v průběhu roku 1911 byl u něj zřízen zvláštní semenářský odbor a dne 24.9.1913 bylo na jeho podnět založeno moučné oddělení, které se specializovalo na prodej mouky.¹⁴⁾

Jako velice výhodné se jevílo navázat obchodní spojení s hospodářskými družstvy, kde ovšem banka narazila na zájmy Ústřední jednoty hospodářských družstev. Aby zabránilo kolizím, usneslo se ředitelství ústavu nedávat přímé nabídky družstvům z agrární sféry. Oddělení pro zboží ovšem tento pokyn nedodržovalo a po delší dobu obchody utajovalo i před vlastní správní radou, v níž zasedali význační činitelé Ústřední jednoty. Vzhledem k rozsahu těchto transakcí se vzájemné vazby dlouho uchovávat v tajnosti nepodařilo a Ústřední jednota postup banky velmi nelibě nesla.¹⁵⁾

Vedle komisionářských obchodů financovalo oddělení pro zboží předprodej obilí z aristokratických velkostatků a ojediněle pomáhalo při zpeněžení úrody obcím, v nichž převažoval vliv agrární strany.

Postupující mechanizace zemědělství, jakož i početní nárůst strojírenských družstev hlásících se k agrárnímu hnutí podnítily u Agrobanky utvoření samostatné jednotky pro organizaci odbytu a zásobování hospodářskými stroji již v prosinci 1911.¹⁶⁾ Oddělení hospodářských strojů navázalo spojení s řadou českých firem, které tyto mechanismy vyráběly. (Např. se závodem Knotek a spol. v Jičíně a Melichar et Umrath v Brandýse nad Labem.) Obchody se uskutečňovaly formou komisionářského prodeje, kdy Agrární bance zůstávaly jako zisk: rabat od výrobce a dále provize za zprostředkování nákupu od zemědělců či družstev.

Zpočátku oddělení přebíralo do prodeje především secí a žací stroje. Právě tento útvar inicioval akcionování soukromých firem A. Dobrý v Mladé Boleslavi a K. Vacek v Lysé nad Labem Agrární bankou. Získáním vlastních podniků se zlevnil celkový provoz.

V červnu 1912 ústav převzal výhradní zastoupení odstředivek „Dalia“ švédské firmy Svenska centrifug, A.B. ze Södertailje. Šlo o nejzdařilejší obchod oddělení hospodářských strojů do vypuknutí první světové války vůbec.

Ještě do roku 1914 zvýšil ústav svůj sortiment o malé parní lokomobily, mlátičky, pluhy, obrabeče slámy a sena, pohrabovače, řezačky, kruhadla na řepu, dobytčí váhy a naposledy i strojní zařízení pro lihovary, mlýny a škrobárny. Vzhledem k dobré činnosti oddělení byla v roce 1913 vytvořena soustava sedmačtyřiceti tzv. rajónových zástupců pro jednotlivé oblasti země. Ve stejné době bylo zemědělcům umožněno nakupovat stroje i na úvěr, zaručený zpravidla hypotékou na selské usedlosti.¹⁷⁾

Z hlediska pekuniárního bylo nejlukrativnějším útvarem banky pozemkové oddělení, jež vzniklo ještě před oficiálním zahájením úřední činnosti instituce. Provozovalo pozemkové a realitní obchody se snahou posílit vlastnictví půdy u selských vrstev. Pozemkové transakce ústav realizoval převážně zprostředkovatelským způsobem, přičemž odměnou banky byla provize. Za situace, kdy bylo prakticky nemožné oficiálně vystoupit s požadavkem agrárních pozemkových přeměn, se tak selský peněžní ústav stal institucí, která dlouhodobě organizovala a financovala převody vlastnictví zemědělské půdy. Do vypuknutí světové konflagrace se Agrobanka spolupodílela na rozprodeji a převodu cca dvou panství, patnácti velkostatků a řady dalších objektů.

Během druhého a třetího roku činnosti se z původního oddělení pro zboží vyčlenila oddělení semenářské a mlékařské. Zvláště posledně jmenovaný útvar účinně zasáhl do obchodu s mlékem, mléčnými výrobky a podpořil myšlenku utvoření Svazu mlékařských družstev.

Při rozmachu činnosti Agrobanky se jako zvláštní instituty osamostatnila z bankovního oddělení - oddělení cenných papírů a peněžní a oddělení úvěrové. První z nich kromě obvyklých transakcí komerčních bank zřizovalo zemědělcům žirové účty. Oddělení úvěrové se orientovalo na kontokorenty a na hypotekární úvěry.¹⁸⁾

II. AGRÁRNÍ BANKA V DOBĚ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

První světová válka zasáhla do všech oblastí života tehdejší české společnosti. Specifické podmínky mimořádné situace se promítly do hospodářství i politiky. Neunikla jim ani úvěrová soustava.

Na počátku války byla Agrární banka¹⁹⁾ malým provinčním ústavem, který byl nedostatečně kapitálově vybaven a s neodpovídajícím zázemím mobilních zdrojů. Vypuknutí konfliktu přijala banka se zděšením. Situaci posuzovala především z ekonomického hlediska, z obav před ochromením rozvíjejícího se bankovního podnikání.

Správní rada si jako statutárně nejvýznamnější orgán podržela po celou první světovou válku své rozhodující postavení. V tomto směru se její kompetence v zásadě nelišily od ostatních komerčních ústavů. Rozdíl byl (jako v předcházejícím období) v propojení tohoto institutu s politickým agrarismem. Všichni správní radové museli být organizovanými členy agrární strany. Do konce války nadpoloviční většina z nich zastávala politické funkce. Předseda správní rady Jan Dvořák byl současně místopředsedou strany. Místopředseda František Udržal byl čelným představitelem klubu říšských agrárních poslanců. Z celkem dvanácti členů správní rady bylo pět říšskými poslanci a tři poslanci zemskými za agrární stranu. I když již před válkou došlo v podstatě k ochromení vrcholných zastupitelských sborů, je vysoké zastoupení poslanců ve správní radě ústavu dalším důkazem propojení špiček agrární strany s bankou.

Podle majetkového rozložení vlastnila většina členů správní rady velké selské usedlosti. (Např. F. Udržal v Dolní Rovni, A. Zázvorka ve Šlapanicích, J. Dvořák v Sánech.) Menšinu tvořili úředníci Ústřední jednoty hospodářských družstev a okresních hospodářských záložen. Tyto instituce se významněji podílely na akciovém kapitálu banky. Není proto divu, že vedení ústavu preferovalo zájmy ekonomické a mocenské elity české vesnice, jejíž úsilí o intenzifikaci hospodářství však bylo obecně v souladu s interesy drtivé většiny zemědělců.

Výkonným orgánem banky bylo ředitelství. Do posledního válečného roku však byla jeho kompetence omezována striktním dohledem správní rady, byť se mnohdy projevoval spíše teoreticky. Její rozhodování ovšem vycházela často z politických hledisek a unikala jí bankovnípodnikatelská prosperita ústavu. Správní rada v této době postrádala skutečné finanční odborníky.²⁰⁾

Původně čtyřčlenné ředitelství bylo od listopadu 1915 rozšířeno o jednoho člena. Jeho schůze vedl od této doby předseda správní rady a střídavě se jich zúčastňovali i oba místopředsedové.²¹⁾

Efektivní práce banky závisela na odborném vedení. Sestávalo do 6. března 1918 z ředitele, místoředitelů a přednostů jednotlivých oddělení. Po tomto datu došlo ke změně a v jeho čele byl vrchní ředitel, jeho náměstkové a ředitelé odborných oddělení. Na jejich bedrech ležela vlastní bankovní činnost. Zvláštní postavení měl v ústavu JUDr. S. Švehla. Jako právní zástupce Agrobanky byl činný v odborném vedení, ředitelství i správní radě. Měl blízko k odbornému

vedení banky, přičemž členství ve statutárních orgánech jeho pozici ještě posilovalo. Při řešení sporných otázek dával přednost profesionálnímu vedení a podporoval ředitele Karla Svobodu.

Stoupající prosperita banky v průběhu první světové války, jež se odrazila v růstu akciového kapitálu, v celkových bankovních obratech a v dosahovaných ziscích, zákonitě vedla odborné vedení ústavu ke snaze vymanit se z vlivu a tlaku správní rady. Nešlo pochopitelně o střet politického charakteru, ale o skutečnost, že čelní činitelé agrárního hnutí v podstatě banku nutili, aby podnikala podle jejich stavovských představ. Úřednická elita banky chtěla provozovat především lukrativní obchody. Politický podtext podnikání měl být podřízen tomuto cíli. Příkladem (zejména řediteli Svobodovi) bylo silné autonomní postavení profesionálního vedení Živnostenské banky. K. Svoboda byl ambiciózní člověk, který toužil po větší pravomoci. Při důležitých rozhodnutích dokázal spolu se svými spolupracovníky zástupce správní rady v ředitelství často přesvědčit. Za války prosadil sepětí ústavu se Živnostenskou bankou i jinými českými komerčními bankami, ač politicky uvažující správní rada takovým postupem příliš nadšena nebyla.

V letech 1914-1918 se postupně zvyšovalo napětí mezi správní radou a ředitelstvím. Právě v ředitelství se Svobodovi a Švehlovi podařilo získat na svoji stranu místopředsedu dr. L. Pazderku, přičemž ve většině rozhodnutí se za odborné vedení stavěl i předseda Dvořák a druhý místopředseda Fr. Udržal. Obratným manévrováním tak vedoucí úředníci dosáhli oporu pro své záměry přímo ve vedení správní rady. Situace však nebyla jednoduchá. Vždyť teprve na jaře 1918 byla zvýšena hranice pro povolování úvěrů ředitelstvím ze 100 000 K na 500 000 K. Předchozí nízká hranice podvazovala podnikatelskou iniciativu odborného vedení.

Na pomezí konfliktu správní rady s odborným vedením a osobní kontroverze s dr. Švehlou byl útok vedený v listopadu 1915 J. Špačkem a L. Pazderkou proti jeho osobě. Na zasedání správní rady byl Švehla napaden za účtování vysokého palmáře a musel podat rozbor své činnosti. V důsledku toho byla rozšířena účast vedoucích činitelů správní rady v ředitelství.²²⁾ Šlo ovšem o osobnosti, které měly k profesionálnímu vedení ústavu poměrně dobrý vztah.

Napětí, které mezi správní radou a ředitelstvím doutnalo po celou dobu dosavadní existence Agrobanky, přerostlo v otevřený střet v červenci 1918. Na zasedání správní rady dne 29.7.1918 J. Špaček ředitelství ostře kritizoval za „mnohoobročnické“ obsazování míst ve správních radách koncernových podniků svými členy. Ke Špačkovi se připojil i V. Donát, který vyslovil nespokojenost

nost s celým vedením banky a stěžoval si na nedostatečné a nesprávné informování správní rady. (V pozadí zřejmě stály materiální zájmy kritiků v podobě tantiém a vlivu, přičemž o motivaci členů ředitelství si rovněž nelze dělat iluze.)

Vrchní ředitel K. Svoboda se tímto nařčením cítil velice dotčen a nabídl rezignaci. V rozjitřené atmosféře zasáhl dr. S. Švehla, na jehož popud se dne 2.8.1918 ředitelství jednoznačně postavilo za Karla Svobodu a požádalo správní radu o vyslovení důvěry.²³⁾

Vystoupení J. Špačka a V. Donáta však bylo namířeno i proti předsedovi správní rady a současně předsedajícímu ředitelství J. Dvořákovi. Ten se ve správní radě 5.srpna 1918 ředitelství i odborného vedení pochopitelně zastal. Jednoznačný postoj J. Dvořáka přivedl většinu správní rady k odsouhlasení důvěry ředitelství.²⁴⁾ Celá věc tak vyzněla ve prospěch odborného vedení a posílila jeho vnitřní pozici v ústavu.

K dalšímu statutárnímu orgánu patřila dozorčí rada (dříve dozorčí výbor). Dozorčí rada se stala doménou okresních hospodářských záložen, které ji obsazovaly svými úředníky. Vedení agrární strany, které rozhodovalo i o dozorčí radě, tak chtělo odškodnit představitele venkovských peněžních ústavů za vytlačení ze správní rady. V letech 1914-1918 se dozorčí rada držela striktně jednacího řádu a nevyvíjela zvláštní iniciativu.

Nejvyšším statutárním orgánem banky byla valná hromada akcionářů.²⁵⁾ Valné hromady akcionářů Agrární banky mívaly i za války hladký průběh. Všechny návrhy správní rady byly schvalovány. Klidným průběhem jejich jednání chtěla banka navenek demonstrovat shodu stavovských zájmů finanční skupiny agrární mocenské elity.

Jako státní dozor v bance působil zeměpanský komisař G. Bouček. Ten se však sžil s prostředím Agrobanky a spíše hájil její postup před rakouskými úřady. Nenaléhal ani, aby upisovala větší obnosy na válečné půjčky, i když musel vědět, že celkový stav mobility ústavu je lepší a že by rozhodně mohla subskribovat více.

Mimořádné válečné podmínky kladly na funkcionáře i úředníky mladého ústavu dosud nebývalé nároky. Cenný byl každý kontakt s rozhodujícími strukturami státu. Jen tak bylo možné zabezpečit bance dostatečný podnikatelský prostor a uchránit ji před nežádoucím zájmem mocenského aparátu. Nejvýznamnějším prostředníkem mezi bankou a vládními institucemi se stal místopředseda správní rady František Udržal, který měl značné možnosti i v sídelním městě monarchie. Ve vlastních Čechách se vedení banky snažilo využít vazeb na předsednictvo české agrární strany. I když ústav náležel k agrárnímu hnutí a těšil se

jeho podpoře, neměl zdaleka zajištěno, že všechny jeho ambice budou splněny. Je to patrné např. při jednání o subkomisionářství Válečného obilního ústavu, kde výsledek zdaleka neuspokojoval tužby Agrární banky.

Pokud však nedocházelo ke konkurenčním tenzím s jinými orgány agrárního hnutí, zejména s Ústřední jednotou hospodářských družstev, dařilo se většinu záměrů vcelku úspěšně prosadit. Neformální struktury vybudované českými politiky (v tom i agrárními) v soustavě státní správy monarchie působily především v pražských podmínkách válečné nejistoty poměrně spolehlivě, neboť rozumní a prozíraví úředníci museli nutně uvažovat o různých eventualitách dalšího vývoje. S jejich pomocí se dařilo získávat Agrární bance i širší rádius pro vlastní bankovní činnost a zachraňovat významnější funkcionáře i úředníky před vojenskou službou.

Přímý pohled na skrytý mechanismus, který se uplatňoval v této specifické době, poskytují vzpomínky. Vlastní agendu zprošťování z válečné povinnosti vyřizovalo oddělení „K“ českého místodržitelství, které mělo v kompetenci zpočátku i aprovizaci. V jeho čele byl sice dvorní rada Franz Rapprich, přísný a bezohledný úředník, který měl tendenci odmítat především české žadatele. Nicméně mezi referenty měla agrární strana své muže, jako byli např. dr. Václav Bradáč, později osobní tajemník ministra vnitra A. Švehly, či Josef Nuc, po roce 1918 rada ministerstva vnitra ČSR, jejichž pomoc nebyla rozhodně bezvýznamná.

Kontakty vedení agrární strany zasahovaly nejen na místodržitelství, ale i na pražské policejní ředitelství. V uváděných pamětech se plasticky odvíjí příběh úředníků Českého odboru Zemědělské rady pro Království české (dále ČO ZR/Č), jimž byla policií odebrána na tehdejších nádraží Františka Josefa v Praze zásilka nelegálně převážených potravin. Po úvodním šoku zavítali do sekretariátu agrární strany, kde záležitost vylíčili tajemníku R. Beranovi. Ten je uklidnil, zavolal na policejní ředitelství a poslal ještě rozechvělého úředníka ČO ZR/Č J. Moravce k vrchnímu komisaři R. Bienertovi. Od něho dostal Moravec radu, aby se vrátil na nádražní komisařství a do protokolu doplnil, že aprovizace byla přivezena pro dobročinnou organizaci České srdce. Vše ostatní Bienert s úspěchem zařídil. A tak po šesti týdnech dostali úředníci vřelé poděkování od Českého srdce a nemuseli mít obavy z případných represí.²⁶⁾ Uvedli jsme tento dílčí, ale celkem charakteristický příběh, abychom názorně demonstrovali možnosti, které tehdejší reprezentace agrárního hnutí měla v podmínkách válečné Prahy.

Jak jsme již zmínili, ve Vídni zasahoval ve prospěch Agrární banky a agrárního hnutí zejména Fr. Udržal, jenž se osobně znal s řadou vysokých státních úředníků a měl i přístup ke dvoru. V roce 1916 tak zachraňoval před vojenskou službou svého kolegu, místopředsedu správní rady Agrobanky L. Pazderku.²⁷⁾ Intervenoval i v záležitostech úředníků ústavu.

Jako nejdůležitější se pak projevilo využívání prostředků, které byly našim sedlákům vlastní. Pokud nestačily intervence poslanců, dařilo se rozhodnutí příslušných orgánů ovlivňovat pomocí potravin. Vždyť Vídeň byla více vyhladovělá než Praha. Právě v metropoli mocnářství byla důležitá Česká agrární kancelář, zřízená na počátku roku 1916, v čele s Františkem Staňkem a Viktorem Stoupalem. Vedení Agrární banky i ústav sám byly s kanceláří ve styku a využívaly jejích zprostředkovatelských služeb. Banka naopak prováděla ve prospěch kanceláře finanční transakce a částečně ji dotovala. Mimořádné okolnosti vynesly Českou agrární kancelář ve Vídni na přední místo ve strukturách agrární strany i agrárního hnutí vůbec a fakticky z ní učinily „převodovou páku“ v mnohém vztahu k vrcholným úřadům státní správy.²⁸⁾

Celkovému zaměření Agrární banky byla i nadále přizpůsobena její vnitřní organizace. Vlastní výkonnou páteří úřední činnosti byla odborná oddělení. Univerzálním útvarem, který do roku 1918 soustřeďoval ředitelský sekretariát, kontrolní oddělení a bankovnífinanční operace, bylo oddělení bankovní. V důsledku mimořádných okolností, především zapojením do systému válečné provizace, vznikají v letech 1914-1918 určitá nová strukturální ohniska. Ta byla zaměřena specificky na zajišťování potravin, píce a podobných potřeb pro vojenské jednotky i civilní obyvatelstvo.

O organizačních nedostatcích svědčila i absence právního oddělení. Všechny juristické záležitosti vyřizovala po celou válku kancelář JUDr. Stanislava Švehly. Banka tak chtěla snížit i provozní režii. St. Švehla pobíral za každý dokončený právní případ palmáre vedle normálního příjmu a tantiém za účast ve správní radě.

Nejvýznamnějším organizačním přínosem pro obchodní aktivitu ústavu bylo dotvoření poměrně silných oddělení pro zboží, hospodářské stroje a pro operace s pozemky.

Oddělení pro zboží náleželo k důležitým útvarům banky. Vypuknutí světového válečného konfliktu však jeho činnost nepříznivě poznamenalo. V prvních měsících války nastalo omezení soukromých, zejména obilních obchodů. Za nové situace se banka orientovala na dodávky zrnin vojenským útvarům dislokovaným v Čechách a civilnímu obyvatelstvu.²⁹⁾

Po vydání císařského nařízení z 10. října 1914³⁰⁾ sledujeme narůstající frekvenci předpisů, které omezovaly spotřebu mlýnských výrobků, především mouky. Tyto poměry ovlivnily i strukturu oddělení pro zboží. Během podzimu 1914 byly krátce předtím zřizované útvary semenářský a moučný opět připojeny k mateřskému oddělení.

Rozhodný mezník ve volném obchodování a financování zemědělských produktů znamenal únor 1915. Dne 21. února 1915 byla nařízena uzávěra všeho obilí a mouky a 27. února téhož roku (nařízením vlády) ustaven Válečný obilní ústav. Ten můžeme považovat za dílčí vrchol opatření, k nimž byla monarchie donucena, aby zajistila zásobování armády a obyvatelstva.

Státní orgány zabavily veškerou úrodu obilí za rok 1915 i přebytky sklizně z předešlého roku. Okruh zemědělských produktů, jimiž bylo možné volně disponovat, se znatelně ztenčil. Ekonomická a mocenská elita české vesnice tak byla ohrožována v samých základech svého podnikání. Její představitelé však reagovali na vývoj situace poměrně pružně. S využitím kontaktů agrární strany a jejích organizací získali účast přímo v ústředí Válečného obilního ústavu ve Vídni. Generálním komisionářem její pražské pobočky pro národnostně české okresy se stala ÚJHD, která měla stálé místo ve správní radě Agrární banky a byla jejím akcionářem. Nebylo proto divu, že agrární peněžní ústav získal v roce 1915 subkomisionářství pro okresy Vysoké Mýto, Příbram, Libáň, Nová Paka a České Budějovice. V těchto místech banka vybudovala vlastní expozi-tury. Oddělení pro zboží tak mělo až do roku 1918 zabezpečeny jisté obchodní zdroje.

Kromě komisionářského nákupu a prodeje se tento útvar soustředil na dosud neobstavené druhy zemědělských produktů (jako byla semena jetelovin a luskovin, vikev, len, kukuřice a manilová vlákna). Při obchodech semeny dosáhlo oddělení pro zboží dobrých výsledků a rozšířilo i svoji klientelu. Podnikatelský prostor se však rok od roku zužoval. Např. v roce 1916 se „pod závěru“ dostaly mák, tuřín a krmná řepa. V následujícím roce i lupina a vojtěška. Slibněji se vyvíjel pouze obchod s dalmatskými a uherskými víny, vínovicí a sli-vovicí.

Největší restriktce v obchodu se zemědělskými plodinami znamenal poslední válečný rok, kdy oddělení pro zboží pracovalo převážně jen v subkomisionářských okresech a ve vlastní režii nakupovalo pouze víno a v menším rozsahu píceiny, které mu přidělil Válečný svaz pro obchod jetelem.³¹⁾

Prostřednictvím oddělení pro zboží prováděla banka zčásti také obchody v zahraničí, zvláště v Německu a Holandsku.

V době světové konflagrace se podstatně omezila výroba hospodářských strojů. Mnoho továren se pod tlakem okolností orientovalo na válečné zakázky a produkci zemědělských mechanismů redukovalo. Při stabilní poptávce po strojích a zvýšení cen surovin stoupala i jejich prodejní hodnota. Pro Agrobanku bylo výhodné, že ještě před rokem 1914 uzavřela dlouhodobé zakázky v předválečných cenách. V porovnání s konkurencí pak mohla prodávat zemědělské stroje levněji, a tím rozšiřovat klientelu. Prodlužovaly se pouze dodací lhů-

ty. Na nejnižší míru se odbyt tohoto zboží snížil v posledních dvou válečných letech. I přes některé obtíže a těžkosti válečných let však bylo oddělení hospodářských strojů schopno svoji klientelu saturovat a přinášelo i za zhoršených podmínek zisk.

Nejvýnosnějším organizačním útvarem Agrobanky z podnikatelského hlediska bylo i za války pozemkové oddělení. V roce 1914 bylo již personálně dokonale vybaveno kvalifikovanými zaměstnanci. I ve válečném období se snažilo prakticky naplňovat jednu z idejí agrárního programu, který se vytkl za cíl posílit pozemkové vlastnictví selských kruhů. Pozemkové operace prováděla banka do I.světové války většinou zprostředkovaně. Od roku 1914 došlo k jisté změně. Ústav některé zemědělské objekty zakoupil a postupně je rozprodával. Kromě vlastních transakcí s půdou a realitami poskytovalo toto oddělení úvěry vlastníkům nemovitostí. Od počátku války do vzniku samostatné republiky se agrární peněžní ústav podílel na rozprodeji a převodu jedenácti velkostatků, jednoho dvora a jednoho lesního revíru.³²⁾

Činnost pozemkového oddělení jako zprostředkovatele se zaměřila na vybírání nejvýhodnějších nabídek, provádění odhadů, sjednávání kupních smluv atd. Jeho výsledky patřily k nejlukrativnějším z celé bankovnípodnikatelské činnosti instituce. Režijní náklady přitom byly minimální. V podstatě se skládaly jen z mezd úředního personálu. Riziko - zvláště při zprostředkovatelských obchodech - téměř neexistovalo.

Za doplňující druhy aktivit tohoto útvaru lze považovat transakce s domy a dalšími realitami. Např. na počátku roku 1918 komisionářsky prodával stavební pozemky pod Vlachovkou v Kobylisích, stavební parcely Hainovky v Libni apod.

Konkrétní spojení s klientelou v širším českém teritoriu obstarávaly filiálky, které dotvářely organismus banky. Poskytovaly mu hlubší zázemí a stávaly se bezprostředním pojítkem mezi venkovem a pražskou centrálou. Do roku 1918 vybudovala Agrobanka celkem tři pobočky - v Českých Budějovicích, Brně a Jičíně.

Nejstarší filiálka Agrobanky byla v Českých Budějovicích. O širších záměrech jejích zakladatelů svědčí organizační struktura této pobočky, která po vzoru ústředí vytvářela oddělení pro zboží, pozemkové a hospodářských strojů. Za války, kdy aktivita byla omezena restriktivními zásahy vlády, nabylo na důležitosti pozemkové oddělení. Jemu také centrála zčásti svěřila realizaci transakcí s pozemky, jichž právě v jihočeském regionu bylo poměrně hodně. Filiálka v Českých Budějovicích však neprojevovala výraznější podnikatelskou aktivi-

tu při pronikání do místního průmyslu. Financovala pouze několik bezvýznamných firem. Je až zarážející, že ani za války se u ní podstatněji nerozšířila vkladatelská činnost, což může být důkazem i menší zámožnosti oblasti.³³⁾

Stoupající mobilita ústavu v letech 1915-1916 vedla ke snaze rozšířit pomocí vlastních struktur bankovní podnikání i do dalších regionů Čech i Moravy. Lákavá byla zvláště možnost zakotvit v bohatých jihomoravských enklávách. Po předběžných konzultacích ředitele K. Svobody s předsednictvem agrární strany a Moravskou agrární a průmyslovou bankou byla v létě 1917 založena filiálka Agrobanky v Brně. Svoji strukturu dobudovala během jednoho roku. Vedle oddělení obdobných jako v pražské centrále a českobudějovické pobočce disponovala oddělením úvěrovým a dopisovnou pro záležitosti sekretariátu.

Brněnská filiálka si vedla aktivně. Do podzimu 1918 se kapitálově účastnila na Nákupní a prodejní společnosti moravských vín v Brně a jednala o akcionování Prvního měšťanského pivovaru v Brně, hrušovanského a kroměřížského cukrovaru. Z větších pozemkových transakcí lze uvést koupi továrního objektu v Komárově a rozprodej několika menších statků.³⁴⁾ O dobrém vedení pobočky na Moravě svědčí i stoupající příliv vkladů.

Třetí filiálka Agrární banky v Jičíně byla založena v srpnu 1917. Bezprostřední motivy jejího vzniku byly rovněž politického rázu. Předáci agrárního hnutí ze severozápadních Čech se snažili zajistit výhodnější finanční podmínky především vlastním družstevním komplexům. Určitou výhodu měla pobočka v tom, že převzala komisionářské obchody své jičínské expozitury. Z dalších druhů podnikání se věnovala zakladatelským akcím spolupůsobila např. při zřízení Továrny na zpracování ovoce a zeleniny v Hořátvi.³⁵⁾

Mezi představenstvem jičínské filiálky a vedením Agrobanky však docházelo již ve válečných letech k názorovým neshodám. Odlišné přístupy se projevíly při stanovování úvěrových podmínek i orientace podnikání pobočky.³⁶⁾ Konfliktní vztah byl zejména mezi odborným vedením Agrární banky a vrcholným představitelem filiálky poslancem Bohumírem Bradáčem, který zřejmě na obchody nahlížel spíše z pozic zájmů tamějších agrárních kruhů a opomíjel jejich podnikatelskou efektivitu.

Nejlukrativnějším mimopražským útvarům Agrobanky byla filiálka v Brně, která si vedla mnohem úspěšněji než pobočky v Českých Budějovicích a Jičíně. Nešlo o náhodu, neboť v Brně působil odborně zdatnější úřední personál a filiálka se mohla opřít o zázemí bohatších zemědělských a potravinářských podnikatelů i agrárních družstev.

Nerozvinutá filiálková síť do roku 1918 byla neklamnou známkou mladého bankovního ústavu. Odpovídala struktuře obchodů i omezenějšímu zaměření na vzdálenější regionální klientelu.

Kromě poboček si Agrární banka vybuďovala expozitury pro okresy příbramský, novopacký, vysokomýtský, jičínský a kouřimský. Založení těchto expozitur bylo vyvoláno jmenováním Agrobanky subkomisionářem Válečného obilního ústavu.

III. NA PRAHU SAMOSTATNÉ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A VE DVACÁTÝCH LETECH

Po vzniku nové republiky byla Agrární banka napojena na ekonomické struktury státu. Měla také blízko k představitelům vládní a výkonné moci. To se nemohlo neodrazit v celém jejím vývoji a činnosti. I Agrobanka však byla vtahována do zakladatelské euforie poválečných let, kdy některé její aspirace přesáhly reálné možnosti. Studenou sprchu pro ambice řady peněžních ústavů včetně Agrární banky představovala deflační krize v letech 1922-1923, kterou ústav přestál pouze se státní pomocí. Při této finanční výpomoci se Agrobance opět zhodnotily její kontakty k vedení Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu. Na druhé straně však spojení se zemědělstvím a potravinářstvím banku v kritické době poněkud oslabilo, neboť po vysoké konjunktúře za války byla zemědělská výroba na počátku dvacátých let postižena vleklými otřesy. Ty poznamenaly klientelu banky a nemohly se neodrazit ani v jejím vlastním hospodaření. Tuto situaci lze považovat i za určitý základ úvah o proměně ústavu z instituce stavovského agrárního zaměření na banku univerzálního charakteru.

Po zlepšení ekonomické situace v Československé republice a v následující hospodářské konjunktúře vidíme již větší důraz kladený na odbornou kvalifikovanost řídicích článků ústavu, na profesionálnější přístup k bankovním operacím a na rozšíření záběru banky o další obory podnikání.

* * *

Stanovami určený vrcholný orgány Agrární banky - valná hromada akcionářů - byla v prvních deseti letech existence předmnichovské republiky víceméně pasivním činitelem a podstatněji do chodu banky nezasahovala. K jedinému oživení jinak dosti sterilních sezení, na nichž byly bez větších problémů přijímány návrhy správní rady, došlo na počátku dvacátých let. Tehdy se v souladu s celkovým kvasem ve společnosti, zčásti zklamané novou republikou, aktivizovali maloakcionáři banky pocházející sociálně především z řad menších

rolníků. Ti požadovali i zastoupení ve správní radě. S obdobnou žádostí vystoupili i akcionáři reprezentující okresní hospodářské záložny.³⁷⁾ Správní rada však z tohoto tlaku obratně vyklouzla poukazem na skutečnost, že složení statutárních orgánů Agrobanky určuje předsednictvo republikánské strany a ona sama nemůže nic měnit.³⁸⁾ V dalších letech měly valné hromady již hladký průběh bez rušivých momentů.

Na kompetencích správní rady jako dalšího statutárního orgánu Agrární banky se v prvních pěti letech po skončení I. světové války v zásadě nic nezměnilo. K úpravám došlo až v roce 1924, a to zásahem dosud neobvyklým, kdy bylo nutné reagovat na tzv. bankovní zákony, které zasahovaly do působení peněžních institucí. Uvedené normy měly eliminovat nepříznivé účinky deflační krize a stabilizovat peněžní trh po pádu některých bankovních ústavů (Banky Bohemie, Moravsko-slezské banky a Pozemkové banky). Na podkladě nových zákonů byl zpřísněn dohled státní správy na jednotlivé obchodní banky a stanovena odpovědnost správní rady i dalších statutárních orgánů (ředitelství, dozorní rady) při podnikatelských aktivitách.

Pravomoc správní rady tak byla omezena některými zákonnými ustanoveními na ochranu vkladatelů. Podle nich mělo jen ministerstvo financí rozhodující slovo při určení výše úložek na vkladní knížky.³⁹⁾ Banky byly nadále nuceny zabezpečovat dostatečné rezervní fondy jako pojistku proti případným ztrátám. (Pokud by tyto rezervy poklesly pod 10 % akciového kapitálu společnosti, byla správní rada povinna zřídit z vlastních prostředků svých členů zvláštní fond, který měl sloužit ke krytí vkladů.)

Kromě depozit byla správní rada (i ředitelství) nuceny v důsledku nových bankovních zákonů interně upravit a zpřísnit povolovací řízení při poskytování úvěrů. Kredity mohly být nadále schváleny pouze při řádném zajištění, solventním komitentům, a to jen do poloviny výše akciového kapitálu financovaných podniků.

Nové bankovní normy z roku 1924 ovlivnily a do jisté míry i omezily pravomoci statutárních orgánů Agrobanky. Ovšem v žádném případě nenarušily její podnikatelské aktivity. Legislativní opatření však omezovala některé neuvážené operace a chránila vkladatele. Proto i zásady zákonů byly přijaty vcelku disciplinovaně a bez projevů většího odporu.

Nedotčeny zůstaly správní radě kompetence (jako schvalování větších transakcí a jmenování vedoucích úředníků) ve vztahu k ředitelství i k odbornému vedení. Ředitelství si však ve faktické činnosti postupně rozšiřovalo prostor pro větší iniciativu v bankovním podnikání.

Do závěru roku 1929 lze v činnosti správní rady a při jejím celkovém vlivu na instituci rozlišit dvě etapy: a) od převratu dne 28. října 1918 do konce roku 1924 a b) v letech 1925-1929.

V prvním období se na rozdíl od dřívější situace (v letech 1911-1918) správní rada podstatněji neangažovala při navazování a sjednávání bankovních kontaktů i dalších transakcí. (Návrhy ředitelství zamítala nebo upravovala pouze ve výjimečných případech.)

K závažnějším změnám personálního i funkčního charakteru došlo v letech 1925-1929. Do poloviny dvacátých let opustila správní radu většina původních členů, převážně politických předáků agrárního hnutí. Někteří z nich jako předseda J. Dvořák a A. Zázvorka odešli ze správní rady z různých osobních důvodů. Druhá skupina význačných politických exponentů republikánské strany rezignovala na svá místa na pokyn jejího vedení, které je pověřovalo vysokými vládními či úřednickými funkcemi. Z tohoto důvodu odešli: Fr. Udržal, K. Sonntág a JUDr. L. Pazderka. Správní radu pak doplnili agrární národohospodářští činitelé, kteří ovšem při vzájemném ekonomickopolitickém propojení republikánských organizací zastávali i různé politické funkce. Tak se do nejvyššího výkonného statutárního orgánu banky dostal představitel Ústřední jednoty řepařů a přisedící Zemského správního výboru v Čechách B. Novák a dále předák agrárního družstevního hnutí na Pardubicku, evangelický duchovní F. Šustr. Nejvýznamnější posilou (jak ukázal následující vývoj) však byl vedoucí manažer komplexu středomoravských a jihomoravských cukrovarů, předseda Syndikátu řepařů v Brně a přisedící Moravského zemského výboru V. Stoupal. Zajímavá je volba cukrovarnického experta F. Blocha-Bauera, který však nebyl členem agrární strany a k jeho návrhu zjevně vedly profesionální a taktické důvody. Nevadil ani jeho židovský původ a minulost správní rady vídeňské velkobanky Allgemeine österreichische Boden-Credit-Anstalt a člena vedení cukerních společností v Rakousku.

Tato personální obměna činnost správní rady výrazně odborně posílila. Zvláště iniciativní a průbojný Viktor Stoupal a zkušený Ferdinand Bloch-Bauer zlepšili dohled na obchody banky a nasměřovali ji na celou řadu výhodných transakcí, zejména na Moravě. Pomohli odstranit ztráty a nedostatky z předchozího období a orientovali ústav i na proniknutí do dalších průmyslových odvětví. Z banky, jež byla na konci roku 1925 i vinou vlastní neuvážené expansivní politiky ve značně kritickém stavu, se za necelé čtyři roky (do závěru 1929) stala i jejich nesporným přičiněním poměrně solidní peněžní instituce středního rozsahu.

Trvající nadřazenost správní rady při povolování některých významnějších bankovních operací byla ve druhé polovině dvacátých let vcelku funkční. Sloužila k vnitřnímu posílení ústavu s prvořadým cílem vybudovat stabilní okruh solventní klientely.

I novou správní radu tmelil politický agrarismus. Na rozdíl od předchozí doby však politické impulsy většinou nepřicházely do banky zvnějšku, ale naopak především V. Stoupal a B. Novák využívali svého postavení v hospodářské sféře agrárního hnutí pro posílení politických ambic. Materiální a politické ovlivňování hrálo vždy důležitou roli. Předsednictvo Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu si po celá dvacátá léta podrželo vrcholnou gesci nad obsazením správní rady a považovalo se i za určitého patrona celého ústavu.

Správní rada Agrární banky měla být podle platných stanov dvanáctičlenná. Vinou neustálých změn a přesunů však tohoto počtu do roku 1929 (kromě krátkého období po vzniku republiky) nikdy nedosáhla. Nezanedbatelný vliv si ve správní radě udržela Ústřední jednota hospodářských družstev, která zde byla zastoupena do roku 1924 třemi členy (V. Donátem, F. Kroiherem a svým předsedou J. Dvořákem). V roce 1926 se složení správní rady ustálilo na devíti členech, z čehož takřka jedna čtvrtina (konkrétně F. Kroiher a E. Šuster) zastupovala Ústřední jednotu. Okresní hospodářské záložny byly v roce 1920 oslabeny resignací A. Škuthana a měly ve správní radě Agrobanky pouze jednoho reprezentanta v osobě J. Rathouského.⁴⁰⁾

Druhým nejdůležitějším výkonným orgánem bylo ředitelství. Jeho funkční náplň nezaznamenala proti minulému období podstatnější změny. Udrželo si i určitý stupeň dříve vydobyté autonomie. K jistému otřesení důvěry ve schopnosti vedoucího managementu došlo v letech 1923-1925, kdy musela být Agrobanka sanována ze zvláštních fondů. Tento otřes však způsobily nejen nedostatky při vedení a zajišťování obchodů, ale i objektivní podmínky hospodářské a měnové povahy v Československé republice.

Personální složení ředitelství zůstalo v podstatě stejné jako za monarchie. Podle příslušné literatury stanov se po válce nemělo nic měnit ani na jeho působnosti. Do konce roku 1925 však na sebe strhlo rozhodující vliv při výběru nových bankovních kontaktů a podstatněji zasahovalo i do vývoje celého ústavu. Od poloviny dvacátých let byla jeho činnost více podřízena renovované správní radě. Svědčí o invenci jejích členů, že ani po krizovém otřesu nevystupovali vůči ředitelství z pozic nadřazeného a nekompromisního mentora. Pokud zasahovali, šlo spíše o odborná doporučení a rady, které alespoň z vnějšího pohledu neohrožovaly autoritu ředitelství. Jestliže dokázalo správní radu přesvědčit o dobrých vyhlídkách navrhovaných transakcí, setkávalo se s porozuměním.

Váhu ředitelství posilovala i narůstající prestiž vrchního ředitele Karla Svobody, jehož postavení upevnila funkce místopředsedy a poté i předsedy Svazu československých bank jako vrcholné zájmové organizace akciových bankovních ústavů.

Další osobností, jejíž postavení bylo v Agrární bance doslova neotřesitelné a která působila ve prospěch ředitelství i celého odborného vedení, byl JUDr. Stanislav Švehla. I v dobách první republiky bylo S. Švehlovi a jeho advokátní kanceláři ponecháno vedení právní agendy ústavu, což bylo dosti neobvyklé. Svědčí to tudíž o jeho skutečně výsadní pozici, která byla dána i jeho rodinnými a osobními vazbami. Ve dvacátých letech se dr. Švehla ještě více sblížil s K. Svobodou a stal se mu spolehlivou oporou i v kolizních situacích. Dominantní místo K. Svobody a S. Švehly nemohl výrazněji narušit ani úspěšně prosazený nárok Ústřední jednoty hospodářských družstev na jedno místo v ředitelství. Oba již měli dostatek zkušeností i možností jak eliminovat případnou nežádoucí pozornost či aktivitu. (Otázkou zůstává, kolik transakcí i konkrétních tahů ve vnitřním organismu banky bylo nadhozeno, probráno a promyšleno ve stolní společnosti JUDr. Stanislava Švehly scházející se v Francouzské restauraci Obecního domu.)⁴¹⁾

Postavení K. Svobody a S. Švehly v bance zajišťoval i příznivý postoj předsedy správní rady J. Dvořáka k ředitelství, postoj který zůstal i po válce nezměněn. Nový předseda správní rady B. Novák pokračoval v jeho intencích. Od druhé poloviny dvacátých let však muselo ředitelství respektovat nový „ozdravovací směr“ bankovní politiky, který prosazovali především hospodářští experti z Moravy. Výhodou bylo, že se po první světové válce otevřel větší prostor pro iniciativu ředitelství v kreditních transakcích, když ho správní rada zplnomocnila v prosinci roku 1920 k povolování úvěrů až do výše 1 milionu Kč.⁴²⁾

Úměrně s vlivem ředitelství vzrůstala v Agrární bance pozice odborného vedení, které bylo oproti ředitelství širším, ale nikoliv oficiálním statutárním orgánem, do něhož vlastně patřil celý vedoucí úřednický aparát. V souladu s novými možnostmi a rozšiřováním bankovních obchodů se zvyšoval počet odborných ředitelů. Zatímco v roce 1919 v ústavu kromě vrchního ředitele působili pouze tři odborní ředitelé, stoupl jejich počet do závěru dvacátých let na dvojnásobek. Odborné vedení mělo v bance svůj nepopiratelný význam a váhu, neboť bylo vlastním prováděcím článkem bankovních úkonů, bezprostředním výkonným instrumentem obchodů i hospodaření agrární instituce. Především do poloviny dvacátých let vystupoval představitel bankovního managementu vrchní ředitel Karel Svoboda při jednáních se statutárními orgány jako rovnocenný partner. (V této době se pozice úřednictva operativy Agrobanky rámcově přiblížila postavení managementu Živnostenské banky.)

Třetím statutárním útvarem ústavu byla dozorčí rada. Dosud nevýrazný orgán se zviditelnil po přijetí bankovních zákonů z roku 1924. Na jejich základě museli i funkcionáři a úředníci Agrobanky činnost tohoto institutu respektovat.⁴³⁾ Se stoupající aktivitou narůstal i počet členů dozorčí rady. V letech 1919-1923 byla tříčlenná. Od roku 1924 čtyřčlenná, o dva roky později byly kromě řádných členů voleni i dva náhradníci a od roku 1929 byl ještě přibrán pátý člen. Upevňující se kontrola směrem dovnitř ústavu měla do budoucna zamezit nežádoucím a neuváženým rozhodnutím managementu v celé škále bankovních obchodů. Kandidáty do dozorčí rady vybírala, v souladu se svou novou pozicí v ústavu, správní rada. V konečné instanci je schvalovalo předsednictvo výkonného výboru agrární strany. Místa byla obsazována výhradně představiteli okresních hospodářských záložien.

Faktické pravomoci dozorčí rady se ještě zvýšily od roku 1925, kdy se správní rada ve vši korektnosti, ale také se vši rozhodností pokoušela získat přehled o bankovních obchodech a nechala přezkoumat všechny druhy povolených úvěrů. Předseda dozorčí rady či jeho zástupce byli také pravidelně zváni na zasedání správní rady ústavu. Nebylo proto divu, že nové poměry vedly k latentnímu napětí mezi dozorčí radou a ředitelstvím, které vyvrcholilo na počátku léta roku 1927. Tehdy představitelé dozorčího orgánu vystoupili ve správní radě se stížností, že ředitelství nepředkládá ke kontrole všechny materiály, jež by měly být prověřeny. Ředitelství pak muselo dokazovat, že postupuje přesně podle stanov a jednacního řádu banky. Je zajímavé, že se správní rada s tímto vysvětlením spokojila.⁴⁴⁾ Tato konkrétní příhoda naznačuje, že správní rada sice vytvářela z dozorčí rady poměrně nepříjemnou dohlížecí instituci, sama se však ostřejším konfliktům s ředitelstvím i odborným vedením snažila pokud možno vyhnout.

Celkově se dozorčí rada stala ve druhé polovině dvacátých let samostatnějším, aktivnějším a významnějším útvarem, než tomu bylo dříve. Výrazněji zde zapůsobily bankovní zákony a nepochybně i naznačený záměr inovované správní rady posílit vnitřní kontrolní mechanismy v bance.

Státní dozor v Agrární bance vykonávalo za první československé republiky ministerstvo financí prostřednictvím vládního komisaře a jeho náměstka. Tito funkcionáři byli jmenováni z vyšších úředníků ministerstva. Vládní komisař či jeho zástupce se účastnili schůzí správní rady s povinností sledovat celkový vývoj a působení peněžního ústavu. Hlavním zájmem bylo zabránit, aby banka poškozovala fiskální i jiné interesy státu. Zároveň však měl vládní komisař (alespoň teoreticky) hájit Agrobanku ve vládních institucích, případně tlumočit její „gravamina a desideria“. Vládní komisař (nebo jeho náměstek) do vlastní činnosti ústavu nezasahovali. Jejich dohled měl víceméně formální ráz.

Dvacátá léta byla ve znamení bouřlivého rozvoje vnitřních organizačních struktur Agrární banky. Reorganizaci a celkovou modernizaci odborných oddělení si vynutily vnitřní i vnější objektivní důvody. K interním příčinám náležel nárůst vlastních mobilních zdrojů, zejména radikální vzestup vkladů na běžné účty i na vkladní knížky ještě za války. Ten byl natolik pronikavý, že jej ústav jen obtížně absorboval. Po převratu v roce 1918 proto banka mohla bez problémů rozšířit svoji podnikatelskou základnu. Vnější impulsy pro rozkvět přinášel politický vývoj v novém státě, ve kterém gestor Agrobanky - Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu získala neobyčejně vlivné postavení. Kromě vybudování solidní hospodářské báze na českém venkově dobyla i velice významné pozice v politice i v institucích státní správy. Čeští a postupně i slovenští sedláci rozšiřovali svůj půdní fond, slibně se vyvíjelo agrární družstevnictví. Zakladatelské úsilí se promítalo do průmyslu spojeného se zemědělstvím. Bohatě (především na Moravě) byl využit proces nostrifikace k ovládnutí důležitých potravinářských podniků. Na počátku dvacátých let působila na mentalitu agrárních představitelů a nepochybně i na psychiku jimi protěžovaných bankovních manažerů euforie z dobyté moci a z možností, které se v republice otevřely. I opatrnější úředníci se museli „velkorysejším postupům“ přizpůsobit. K uspokojení podnikatelských požadavků byl ústav nucen přejít na pružnější a časově méně náročný kontakt se zákaznictvem. To vedlo ke zřizování nových organizačních složek i k modernizaci činnosti původních struktur. Nově uplatňovaná expansivní bankovní politika z prvních let Československé republiky však v sobě nesla potenciální rizika, která se projevila za deflační krize. Po sanaci banky a nástupu renovované správní rady vcelku ustala větší kvantitativní výstavba odborných oddělení. Základem se stalo kvalitativní propracování a zefektivnění činnosti bankovního aparátu.

Bezprostředně po převratu v roce 1918 začala Agrobanka přebudovávat své štábní organizační útvary. Jejich restrukturalizace a doladování činnosti však trvaly poměrně dlouho a byly dovršeny vlastně až kolem roku 1927.

Pro agendu ředitelství a odborného vedení Agrární banky byl v roce 1919 vybudován tzv. ředitelský sekretariát. Tento útvar organizačně zajišťoval a archivoval protokoly statutárních orgánů banky, jejich vnější a vnitřní korespondenci, písemnosti o personálních záležitostech apod. O několik let později byl na popud ředitele Karla Waignera založen tzv. komerční sekretariát, který zabezpečoval i kontroloval některé bankovní obchody a dohlížel na agendu odborných oddělení. Právě K. Waigner byl realizátorem většiny změn směřujících ke zkvalitnění a modernizaci organizační struktury banky. Patřil tedy k manažerům, kteří byli schopni dalšího rozvoje a jejich postup v úřední hierarchii se bance vyplatil.

Je pozoruhodné, že ani po válce nepřestalo v pražské centrále působit specifické bankovní oddělení. Jeho úkolem bylo zajišťovat kontakt s ostatními vnitřními strukturami ústavu, vést přehled o bankovním podnikání a kontrolovat činnost organizačních útvarů. Jeho aktivity se tedy v některých případech nutně musely překrývat s komerčním sekretariátem.

Uvedené oddělení bylo určitou zvláštností (až kuriozitou) agrárního ústavu v porovnání s jinými komerčními bankami. Zpočátku bylo znakem ještě nevyzrálé bankovní instituce, která se teprve učila podnikat. Paradoxně však přežilo i dvacátá léta a vlnu restrukturalizace.

Na základě zákonů z roku 1924 musela i Agrobanka zřídit samostatné revizní oddělení. To jako jediné z organizačních útvarů nepodléhalo ředitelství, ale přímo dozorčí radě, čímž ještě posilovalo její pozici uvnitř banky. Revizní oddělení zasahovalo a zjednávalo nápravu při různých problematických obchodech. Zabránilo rovněž několika malverzacím vyšších úředníků. Dosavadní občasné „finanční výpomoci“ širšímu okruhu známých a přátel se pod bdělým okem rigorózního šéfa revize J. Tatara omezily na minimum. Revizní oddělení se tak stalo jednou z nových organizačních složek, které pomohly postavit agrární peněžní ústav doslova na nohy.⁴⁵⁾

Kromě přežívajícího bankovního oddělení byla dalším specifikem instituce skutečnost, že právní agendu nadále vykonávala advokátní kancelář JUDr. Stanislava Švehly ve Vladislavově ulici č. 1. Ta zajišťovala obchodní právní smlouvy, řešila po juristické stránce i vnitroústavní spory atp. Činnost kanceláře pokrývala prakticky všechny obory bankovní aktivity: od pozemkových obchodů přes právní zajištění důležitých úvěrů až po vypracování podmínek konsorciálních účastí. Hlavní podíl náležel JUDr. S. Švehlovi, jemuž ve složitějších případech v bance pomáhali JUDr. S. Kubr a posléze zejména JUDr. A. Haman.

Oproti štábním útvarům ústavu fungovala provozní oddělení instituce jako hlavní pokladna, jednotlivé pokladny, směnárna a účtárna ve zcela nezměněné formě. Obdobné provozní jednotky měla každá obchodní akciová banka. Bylo je proto možné modernizovat a racionalizovat jejich fungování. Strukturálně však nebylo co měnit.

Po vzniku samostatné republiky se z dosavadního předimenzovaného bankovního oddělení vyčlenilo několik nových útvarů. Již začátkem roku 1919 vznikla oddělení vkladních knížek a oddělení burzovní. Zřízení prvního útvaru bylo přímým důsledkem téměř geometrického nárůstu vkladů v Agrární bance, což souviselo s významem zemědělství a s vysokými cenami potravin v době války. V burzovním oddělení rezonovalo obnovení činnosti Pražské burzy pro zboží a cenné papíry v srpnu 1919. Agrobanka byla jedním z prvních ústavů, který na ní zaujal místo v kulise i v šraňku.⁴⁶⁾

K. Waigner byl i iniciátorem založení devizového oddělení, k němuž došlo dne 5. dubna 1922.⁴⁷⁾ Jeho ustanovení navazovalo na uvolnění devizových obchodů pro podnikatelské účely v rámci celkové liberalizace naší ekonomiky na počátku dvacátých let. Výraznější rozvoj jeho činnosti pak nastal po definitivním vítězství deflační politiky. Transakce s devizami dosahovaly několik milionů Kč. Zapojení do těchto operací umožňovalo i skrytou spekulaci na vyšší zisk, což bylo (i je) v bankovním světě zcela běžné. Důležitou součástí aktivit devizového oddělení bylo zajišťování valut pro předprodeje cukru koncernových podniků a realizaci akreditivních obchodů.⁴⁸⁾

Úvěrové oddělení sjednávalo podmínky větších zápůjček a kontrolovalo splátky ve stanovených termínech. Teritoriálně jeho působnost zahrnovala zejména střední Čechy. Mohlo však prověřovat i realizaci větších kreditů u filiálek. Úvěrové oddělení centrály pracovalo hlavně s akciovými společnostmi, společnostmi s ručením omezeným, komanditními společnostmi i soukromými firmami celostátního charakteru, které byly domicilovány v Praze. Provádělo i financování veřejných korporací, měst i soukromníků. U Agrární banky tvořili většinu soukromníků majitelé pozemků. Právě toto oddělení úvěrovalo koncernové podniky ústavu a ve spolupráci s dalšími bankami zajišťovalo i konsorciální kredity různým společenstvem.

Pro usnadnění kontroly jednotlivých filiálek bylo při ústředí v Praze zřízeno oddělení poboček. To dohlíželo na řádný chod filiálek a podávalo o nich pravidelné zprávy ředitelství. Pobočky byly tomuto oddělení podřízeny především po organizační stránce.

Z vlastních odborných oddělení banky pokračovala v době první československé republiky ve své činnosti: oddělení pro zboží, oddělení pozemkové, strojní a uhelné. V roce 1919 se z oddělení pro zboží opět vyčlenilo samostatné oddělení semenářské. V témže roce bylo založeno i perspektivní oddělení cukerní, což přímo organizačně předjímalo budoucí rozkvět tohoto oboru podnikání ve sféře Agrární banky.

Aktivita oddělení pro zboží se však na počátku existence ČSR nemohla dostatečně rozvinout. Systém vázaného hospodářství uplatňovaný v prvních letech republiky nedovoloval volně obchodovat se zemědělskými produkty, potravinami ani s umělými hnojivy. Právě tyto komodity tvořily vlastní *râison d'être* Agrobanky, kde za normálních podmínek liberálního obchodu získávala značný profit. Nepříznivé okolnosti se promítly i do nedobrych hospodářských výsledků tohoto útvaru v poválečné době. Situaci nezlepšilo (a vlastně ani zlepšit nemohlo) ani zavádění odboček oddělení pro zboží u nových filiálek.⁴⁹⁾ Na-

víc tradiční odběratelé v Německu a Rakousku nemohli v důsledku propastných kursovních rozdílů a katastrofálního stavu své měny platit za dodávky a banka utrpěla ztráty. Kromě pekuniární újmy pozbyla i tamější trhy.

Zhoubné účinky vázaného hospodářství a ekonomické recese v okolních zemích na oddělení pro zboží ještě prohloubila počínající krize v roce 1922. Pro banku se provozování obchodů zejména se zemědělskými produkty stalo neúnosné. Proto ještě během roku 1922 oddělení pro zboží zrušila. Tyto struktury pak byly odbourány i u filiálek. Podobný osud stihl i obnovené semenářské oddělení. To bylo zlikvidováno rovněž v roce 1922 pro nedostatek obchodních příležitostí, pokles cen semen a omezení jejich exportu do zahraničí.

Poválečné obchody strojního oddělení značně utrpěly odvětvovou krizí, která postihla výrobce zemědělských mechanismů v ČSR. Vleklé obtíže začaly již v prvních měsících po skončení světové války, kdy se nedostávaly základní suroviny, polotovary a v napjaté situaci bylo nezbytné řešit nazrávající sociální problémy zvyšováním mezd. Zároveň se zúžily odbytové možnosti a firmy neměly dostatek vlastních prostředků na nutné investice.

Nepříznivé poměry na trhu hospodářských mechanismů vážně poznamenaly i strojní oddělení Agrobanky. To za stoupající konkurence i ze stavovských důvodů nemohlo požadovat za výrobky, jež prodávalo na své nostro nebo v komisi, přemrštěné ceny. Při vývozu se nepříznivě projevila nadměrná hodnota československé měny. Státy s hyperinflací dodávaly své zboží samozřejmě levněji a pro odběratele výhodněji. Vázl však i tuzemský prodej. Takřka se utlumil odběr strojů u velkostatků, jejichž majitelé z obav před pozemkovou reformou přestali mít zájem o obnovu a rozšiřování svého technického parku. Prodej ztěžovala i celková agrární krize, daňové zatížení pozemkového majetku a tarifní politika, jíž byl postižen i vývoz do východních částí republiky. Zemědělci se také oprávněně zdráhali nakupovat za drahé peníze méně kvalitní zboží. (Válka opotřebovala stroje v továrnách, chyběly kvalitní suroviny a uvolnila se pracovní a obchodní morálka.) Ze všech těchto důvodů se strojní oddělení Agrobanky dostalo před polovinou dvacátých let do permanentního debetu.⁵⁰⁾ Vzhledem k zaměření peněžního ústavu však bylo obtížné řešit situaci radikálně. Odborné vedení proto přijalo se značným ulehčením možnost zbavit se obchodů se zemědělskými stroji s poukazem na bankovní zákony. V prosinci 1925 bylo strojní oddělení při ústředí definitivně rozpuštěno. Komisionářské obchody s tímto artiklem převedla banka nejdříve (v listopadu 1924) na své koncernové podniky: Agroferru v Kunčicích u Ostravy a Rolnické strojírny a slévárny, dříve A. Dobrý v Mladé Boleslavi. Později těmto společnostem obchod se zemědělskými mechanismy opět odňala a svěřila jej s konečnou platností Strojárnám Agrární banky.

Uhelné oddělení se utvářelo při pražském ústředí Agrobanky v posledních válečných měsících. Tehdy se banka snažila využít příznivých okolností, aby se napojila na některé velkoobchodní firmy s uhlím. Následovala tak Ústřední jednotu hospodářských družstev v zásobování českého venkova potřebným palivem. Organizačně i personálně byl nový útvar dobudován po získání vlastních dolů Jan a Oskar v mostecko-duchcovské pánvi. Uhelné oddělení kupovalo na vlastní účet a také komisionářsky zprostředkovávalo prodej tohoto energetického artiklu. V tuzemsku se orientovalo na výhodné státní zakázky, kde mohlo očekávat pomoc politického gestora Agrobanky, Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. V poměrně značné míře vyváželo uhlí do zahraničí. Činnost tohoto útvaru byla úspěšná. Vykazoval stálý zisk a pro banku získával permanentní finanční zdroje.⁵⁰⁾

Obdobně jako u ostatních druhů zboží byla banka nucena zřici se oficiálně od roku 1925 svých obchodů na nostro i u uhlí a svoji aktivitu omezit pouze na komisionářský prodej. V podstatě se ovšem nic nezměnilo. Jako majitelka několika dolů měla Agrobanka z obchodů s jejich uhlím i nadále zisk - nyní sice formou provize, ale ta se de facto rovnala výši dřívějších příjmů z transakcí na vlastní účet. Profit uhelného oddělení se ještě zvýšil v roce 1927, kdy byla založena dceřinná společnost pro velkoobchod uhlím, o rok později modifikovaná na firmu Centrokarbon. Lukrativnost operací byla i důvodem, proč se vedení Agrární banky snažilo uhelné oddělení udržet co nejdéle, a to i v době, kdy to již do značné míry odporovalo bankovním zákonům. Nakonec bylo v roce 1929 přece jen zrušeno, pro ústav ovšem bezbolestně, neboť jeho agendu převzala Agrokarbona, s.r.o. Na ní měla ovšem banka stoprocentní účast.

Zcela nově bylo po I. světové válce vybudováno cukerní oddělení. Jeho vznik souvisel s eminentním zájmem agrárního hnutí získat dominující vliv v moravských cukrovarech, kde se v nebývalé míře otevřel podnikatelský prostor, a tím možnosti pro Agrobanku. Dosavadní vlastníky a financiéry - vídeňské velkobanky a cukerní magnáty - bylo možné vytlačit v procesu nostrifikace a s ní spojené repatriace kapitálu. Příznivé podmínky ještě podpořila téměř astronomická inflace v sousedním Rakousku. Expanzi v cukrovarnické oblasti podněcovala zvláště agilní skupina moravských agrárníků orientovaných na řepářství, s politickou podporou republikánské strany a finančním zajištěním Agrobanky, Moravské agrární a průmyslové banky a v nezanedbatelné míře i Pražské úvěrní banky.⁵¹⁾

V souladu s cílem získat cukrovary na jižní Moravě a Hané bylo cukerní oddělení založeno nejprve (v roce 1920) při filiálce v Olomouci, kde mohlo operativně získávat kontakty s jednotlivými cukrovarnickými subjekty a využívat znalostí místních poměrů. Poté co si Agrární banka zajistila v řadě těchto

podniků finanční a konsorciální vliv, bylo cukerní oddělení ještě na počátku dvacátých let přeloženo k pražskému ústředí. V Praze se tehdy v nejvyšší rovině koncentrovalo cukrovarnické podnikání. V hlavním městě státu měl své sídlo Ústřední spolek československých průmyslníků cukerních a působila zde i burza pro zboží a cenné papíry. Vzhledem ke komunikačním spojům, a tím i dostupnějším informacím zde bylo rovněž možné dříve reagovat na změny v situaci na světovém cukerním trhu nehledě na případnou podporu agrární strany i vládních úřadů, v nichž měla své stoupence. Lví zásluhu na převedení středomoravských a jihomoravských cukrovarů do zájmového okruhu Agrobanky si získali zejména talentovaný agrární národohospodářský praktik Viktor Stoupal a dále Ing. Oskar Čermák, generální ředitel Státních lesů a statků, který se tak republikánské straně ve své úřední funkci plně zhodnotil.

Během asi deseti let získala Agrární banka do svého koncernu řadu cukrovarnických závodů na střední a jižní Moravě. K nim přibýly i některé významné cukrovary ve východních Čechách, trebišovský cukrovar na Slovensku a vavrovický cukrovar ve Slezsku. Oddělení rovněž prodávalo cukr koncernových podniků. Takové obchodní spojení mohlo být buď výhradní, nebo částečné, u moravských akciových cukrovarů především v konsorciu s Pražskou úvěrní bankou. Od roku 1926 bylo cukerní oddělení bankovními zákony donuceno oficiálně zastavit obchody na nostro. O pekuniárně lukrativní prodej cukru však nepřišlo, neboť vzniklá společnost Agrocukr, s výsadním postavením banky, v transakcích bez přerušení pokračovala.⁵²⁾ Kromě komisionářských obchodů zůstaly cukernímu oddělení předprodeje „bílého zlata“ do zahraničí i v tuzemsku. Sjednávalo a povolovalo periodické kampaňové úvěry a využívalo i jiné formy přechodných finančních výpomocí.

Cukerní oddělení patřilo k nejvýnosnějším útvarům Agrobanky. Vedle rozdílu mezi nákupní a prodejní cenou (do roku 1926) inkasovalo velmi slušné obnosy za zprostředkovatelské provize z komisionářských obchodů od jednotlivých koncernových cukrovarů.

Zvláštní místo a úlohu v organizační struktuře ústavu mělo pozemkové oddělení. Do něho vkládalo vedení Agrární banky velké naděje. Již v období Rakousko-Uherska provozoval tento útvar výhodné obchody a stal se v jistém smyslu páteří podnikatelské aktivity agrární peněžní instituce. Oddělení bylo agilní a mělo úspěchy i za situace, kdy některá mocenská centra a především nobilita soustředěná kolem panovnického dvora i kolem následníka trůnu nepřály převodům pozemků do rukou sedláků i dalších „neurozených“ sociálních vrstev. Nebylo náhodou, že jeden z prvních (revolučních) požadavků nastupující české venkovské elity byl po 28. říjnu 1918 zaměřen na změnu držby půdy šlechtických a církevních velkostatků. Pozemková reforma se stala jedním ze

stěžejních bodů inovovaného politického programu agrární strany. Stavovská banka českých zemědělců se proto záhy vžila do představy, že bude orgánem, kterému bude svěřena vlastní realizace reformy a s tím i dosud netušené podnikatelské možnosti.

Těsně po vydání zákona o obstavení velkostatků v listopadu 1918⁵³⁾ se právě pozemkové oddělení Agrární banky snažilo využít příležitosti. Iniciovalo vytvoření zvláštní komise k provádění pozemkové reformy, do níž byli vysláni dr. V. Vaněk a dr. S. Švehla.⁵⁴⁾ Na návrh této komise byla v únoru 1919 zřízena tzv. kolonizační kancelář. Jí byly svěřeny organizační přípravy k praktickému zahájení pozemkové reformy. Prostřednictvím kolonizační kanceláře na sebe chtěla Agrobanka strhnout vlastní provádění půdních transakcí. Než však k tomu mohlo dojít, ocitly se připravované půdní přeměny ve víru politického boje. Ostrá výměna názorů o hloubku a způsob uskutečnění pozemkové reformy propukla především mezi agrární stranou a sociální demokracií. Agrární představitelé pak museli v zájmu prosazení svého pojetí prezentovat změny v držbě půdy jako proces celostátního významu a charakteru. Řadu aspektů bylo třeba zprůhlednit a převést na legislativní i exekutivní instituce státu. Přípravná fáze byla přesunuta do parlamentu. Agrární banka a tím i její pozemkové oddělení tak byly z celé akce v podstatě vyřazeny.⁵⁵⁾ Definitivní tečku za ambicemi agrárního peněžního ústavu hrát prim při provádění pozemkové reformy učinilo založení Státního pozemkového úřadu v roce 1920. Ten se stal kompetentním činitelem pro převody velkých zemědělských majetků na našem území.⁵⁶⁾

Agrární banka se tak dostala na roveň ostatních komerčních ústavů, které prováděly pozemkové transakce. Obchody s půdou mohly být provozovány pouze se souhlasem Státního pozemkového úřadu. V jeho čele sice tehdy stál agrárník JUDr. Karel Viškovský, ovšem další vedoucí představitelé byli již z jiných politických stran - např. viceprezidentem byl sociální demokrat J. Malý, takže otevřené zásahy ve prospěch Agrobanky nebylo možné provádět.

Banka byla vývojem značně zklamána. Hledala však náhradní řešení v odborné rovině. V září 1920 také podnítila zainteresované ústavy k sezení, na kterém si vymezily zájmové sféry v půdních transakcích.⁵⁷⁾

Přes veškerou snahu eliminovat tuto „nepřízeň osudu“, nesla Agrobanka neúspěch svého úsilí dominovat při provádění pozemkové reformy těžce. Operace s pozemky považovala za jádro svých podnikatelských aktivit. Navíc měla z dřívější doby v povědomí povzbuzování předáků agrárního hnutí, aby se stala nástrojem, který bude napomáhat snu každého sedláka o rozšíření gruntu. Vedení banky proto ani nenapadlo, že ústav bude v této záležitosti odsunut na vedlejší kolej, a to nakonec i se souhlasem své protektorské strany. (Pravda, se souhlasem vysloveným zřejmě „se skřípáním zubů“ a pouze u vědomí nutného

kompromisu, ale přesto daným.) Její nevoli ještě zvyšoval postup Státního pozemkového úřadu, který v reformním procesu hrál prvořadou roli, přičemž se Agrobanka i celkem oprávněně považovala za instituci odborně i empiricky daleko fundovanější a povolanejší.

V průběhu dvacátých let se však ústav přece jen dočkal a mohl uplatnit své zprostředkovatelské i poradní schopnosti a realizovat operace na nostro u některých větších půdních komplexů. Přes všechny nesnáze i limitující překážky byla za její přímé asistence provedena parcelace pěti panství a patnácti velkostatků. Kromě toho rozprodalo pozemkové oddělení několik desítek větších selských hospodářství i menších rolnických usedlostí, což naznačuje složitou ekonomickou situaci zemědělců, zejména za krizových otřesů.⁵⁸⁾

Změna státní formy a nové možnosti v Československé republice vytvořily příznivé předpoklady i pro teritoriální rozvoj podnikatelské činnosti Agrární banky. Do roku 1918 byla její filiálková síť provinciálně omezena na oblast jižních a části západních Čech, na Jičínsko, Českomoravskou vrchovinu a okolí Brna. Při poměrně silné konkurenci silnějších peněžních ústavů v českých zemích byl nedostatečný průnik na venkov jednou z brzd většího rozkvětu bankovní činnosti.

Po vzniku nového státu byly v krátké době za systematické organizační i politické podpory agrární strany dosavadní územní bariéry překonány. Tím se Agrobance otevřela cesta do dalších oblastí Československa. Ústav se příležitosti rychle chopil a až s horečnou nedočkavostí začal zakládat nové filiálky i expozitury. Svoji úlohu zde sehrála i skutečnost, že jeho depozita byla v závěru války doslova přeplněna stamilionovými vklady a banka tak měla dostatek volného kapitálu.

Vedle původních filiálek v Českých Budějovicích, Brně a Jičíně založila pražská centrála v období od prosince 1918 do konce roku 1919 v Čechách pobočky v Plzni, Pardubicích a přeměnila expozituru v Příbrami ve filiálku. Na Moravě byly ve stejné době zřízeny pobočky v Kroměříži a Olomouci. Úrodná oblast Hané byla určitou baštou agrárního hnutí a nové filiálky měly všechny předpoklady k úspěšnému rozvoji. Mohly rovněž účinně napomáhat hospodářské prosperitě středomoravských sedláků i stabilizaci a mohutnění potravinářských podniků, které navazovaly na zdejší vyspělé intenzivní zemědělství.

Nejsilnější po stránce kapitálové, obrátů i personálního obsazení byla pobočka Agrární banky v Brně. Ta se snažila, aby se svým způsobem stala ústředím pro Moravu a podřídila si v těchto intencích i obě nové filiálky. V tomto úsilí měla podporu moravských představitelů Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu K. Sonntága a J. Starošíka, kteří zasedali v jejím představenstvu. Snahy brněnské pobočky o „zemskou autonomii“ na Moravě

však s nevolí sledovala pražská centrála, z jejíž kontroly se tato filiálka pokoušela do určité míry vymknout. Funkcionáři a management ústředí Agrární banky proto připustili pouze operační podřízení poboček v Olomouci a Kroměříži Brnu. Ovšem v obchodních a podnikatelských otázkách měly být obě filiálky nezávislé a podléhat jen Praze.⁵⁹⁾ (Brněnská pobočka tak sice formálně dosáhla svého cíle a vědomí její prestiže bylo uspokojeno, ale faktickou kontrolu a přehled o podnikání olomoucké a kroměřížské filiálky nezískala.)

Po ustavení Československé republiky projevila Agrární banka za podpory místních představitelů republikánské strany eminentní zájem o expanzi na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Opřít se zde mohla o budované agrární organizace i slovenské stranické prominenty, které naopak finančně podporovala a posilovala. Oproti bankovně již takřka obsazeným českým zemím skýtala východní část státu lákavé možnosti pro kapitálovou expanzi i rozšíření vlastních struktur, i když možnosti vkladových akvizic byly omezené. Již v zimě roku 1918 se uvažovalo o dvou alternativách lokace pobočky pro západní a střední Slovensko. Vedle Bratislavy přicházely v úvahu i Nitra, pravděpodobně s ohledem (a případně i na jistý podnět) přívržence agrárního hnutí, biskupa P. Okánika. Nakonec ve prospěch založení filiálky v Bratislavě rozhodly především organizačněsprávní důvody a výhody hlavního města země a jejího politického i hospodářského centra. Z místních agrárních prominentů se o její vznik zasloužili zejména JUDr. P. Blaho, L'. Medvecký a JUDr. M. Hodža.⁶⁰⁾ Kromě Bratislavy byly později založeny pobočky v Košicích a Užhorodě, které se projeví jako perspektivní a jejichž obchody byly v porovnání s jinými organizačními jednotkami tohoto typu rozsáhlé, což souviselo i s financováním pozemkové reformy a částečným převzetím vlivu bývalých budapeštských, resp. vídeňských bank.

Na počátku dvacátých let byl rozšířen počet českých filiálek Agrobanky ještě o Tábor, který byl přirozeným střediskem méně zámožné, ale tradičně silně zemědělské oblasti. Teritoriální expanze dvacátých let zasáhla i východní Čechy, kde byla dosavadní jičínská pobočka doplněna v roce 1923 o filiálku v Hradci Králové. Dověřena byla i organizační síť Agrobanky na Moravě, kde vznikla v roce 1924 expozitura v Břeclavi, která se v důsledku radikálního nárůstu transakcí již následujícího roku změnila na pobočku.⁶¹⁾

Filiálky soustředily svoji činnost na hlavní oblasti bankovně-podnikatelských zájmů Agrární banky. Teritoriálně pokrývaly většinu ekonomicky závažného území ČSR. Do roku 1924 obchodovaly se zemědělskými produkty, potravinami i dalšími surovinami potřebnými k rozvoji zvláště potravinářského průmyslu a selských hospodářství. Koupě i prodeje byly prováděny na nostro jednotlivých poboček, byla však využívána i forma komisionářských obchodů.

Nemenší význam pro bankovní podnikání filiálek měla úvěrní a zakladatelská činnost v průmyslu i zemědělství, depozitní obchody, pozemkové transakce apod. Charakteru a struktuře podnikatelských aktivit byla přizpůsobena vnitřní organizace i operativa poboček.

V důsledku bankovních zákonů z roku 1924 zanikly obchody na vlastní účet a redukováno bylo i komisionářské zprostředkovatelství. Lukrativní transakce se přesunuly do společností s výsadním postavením našeho agrárního peněžního ústavu. Cukerní obchody včetně předprodejů byly svěřeny nově zřízené firmě Agrocukr. Obchod se stroji převzaly: Rolnická strojírna a slévárna, dříve A. Dobrý v Mladé Boleslavi, Agroferra v Kunčicích a později též Strojírny Agrární banky.

Financování průmyslových závodů a depozitní obchody pokračovaly bez zřetelnějšího omezení. Úspěšná byla v českých zemích zejména vkladatelská činnost. Vzhledem k příznivému klimatu na venkově, které ústav vhodně spoluvytvářel a pečlivě udržoval, tvořily vklady poboček podstatnou část úložek Agrární banky vůbec.

Přes veškeré úsilí však filiálky utrpěly v první polovině dvacátých let citelné ztráty. Centrála na to reagovala zhruba v letech 1924-26 celou řadou organizačních a personálních změn, které se později v hospodaření poboček příznivě odrazily.

Výstavba filiálkové sítě Agrární banky byla ve své podstatě uzavřena v roce 1926. Pro další léta tak vznikla poměrně spolehlivá a perspektivní opora k rozšíření podnikatelské činnosti ústavu prakticky na teritorium celé republiky. Otevřel se tak prostor k navázání dalších bankovních kontaktů a systematictější práci instituce.

* * *

Po organizační stránce se do vypuknutí první světové války Agrární banku podařilo konsolidovat a stabilizovat na perspektivní úrovni. Organizační skladba ústavu byla v počátečních letech poznamenána všemi atributy začínající instituce. Nezkušenost a jisté tápání se projeví např. v postupném vydělování jednotlivých oddělení z původně univerzálního štábního útvaru (tzv. oddělení bankovního). Teprve po jisté době se dařilo budovat profesionálně fungující vnitřní organismus banky, který se do budoucna mohl stát krystalizačním jádrem struktur nezbytných k plnění proponovaných úkolů. V podmínkách úvě-

rové a peněžní soustavy habsburské monarchie byl agrární peněžní ústav do července 1914 malobankou a záleželo na objektivních i subjektivních okolnostech, jaký bude jeho další osud.

Ve válečné době reagovala Agrární banka na změny v podnikatelském prostoru, do něhož vstupovala a v němž působila. Mocenské zásahy státu do distribuce zemědělských produktů i průmyslových výrobků se logicky odrazily v uspořádání vnitřního ústrojí banky. V letech 1914-18 nabývalo zemědělství a s ním spojený průmysl stále většího významu. Agrární banka orientovaná tímto směrem se na rozkvětu prvovýroby spolupodílela. Rostoucí mobilita a síla ústavu nutně vedly k větší specializaci, k rozšiřování organizačních útvarů a nárůstu personálu. Prioritní postavení měla do roku 1918 správní rada a ředitelství se jenom postupně dařilo prosazovat výraznější autonomii. Naopak do poloviny dvacátých let je v organizačních strukturách ústavu zřejmá silná pozice ředitelství a odborných útvarů. Na rozdíl od správní rady, v jejímž složení byla řada změn, zůstávalo jádro ředitelství stabilní a udržovalo si kontinuitu. Druhá polovina tohoto decenia se vyznačovala inovací správní rady, do které přišli koncepčně uvažující národohospodáři. Ti pomohli bance překonat krizový otřes a postupovali profesionálněji. Vliv bankovních zákonů vedl i k novému (smysluplnému) pojetí úlohy dozorčí rady, jež se stala kontrolním nástrojem uvnitř instituce.

Rozvoj bankovních obchodů i ambice ústavu vedly k propracování a rozšíření odborných oddělení i sítě filiálek. Přibývalo zaměstnanců. Postupně se zlepšovala koordinace i dělba práce. Již v krátké době po válce se však ukázalo, že ne všechny organizačně zakladatelské kroky byly progresivní. Některá odborná oddělení se dostala do vážných problémů a vedoucí management proto „s radostí“ využil ustanovení bankovních zákonů a tyto útvary zrušil. Na druhé straně, ukázaly-li se tyto struktury lukrativní a perspektivní, byla oddělení bezbolestně transformována v dceřinné společnosti. Pozitivem bylo územní rozšíření působnosti Agrobanky prostřednictvím filiálek, přičemž za důležité můžeme považovat rozšíření aktivit na Slovensko a Podkarpatskou Rus.

Organizační soustava agrární peněžní instituce se stabilizovala v době konjunktury druhé poloviny dvacátých let. Vcelku moderně pojatá vnitřní skladba bankovní exekutivy pak umožnila i postupný přechod ústavu od stavovské instituce k bance univerzálního typu.

Na konkrétním prostoru vývoje jedné bankovní instituce tak spatřujeme celkové peripetie proměn societárních orgánů v dané době i jejich vazeb k politickým subjektům a k orgánům státní správy. Agrární banka měla jedinečné vztahy zejména k organizacím agrárního hnutí. V tom se odlišovala od velké většiny komerčních peněžních ústavů v našem prostředí. V oblastech

bankovněpodnikatelské činnosti však provozovala identické aktivity jako ostatní akciové obchodní banky a podléhala i stejným normám, jež musela více či méně respektovat.

POZNÁMKY:

1. Malý, K. - Sivák, K.: Dějiny státu a práva v Československu do roku 1918. I, Praha 1988, s. 496n., Novotný, J. - Šouša, J.: Ke vztahu státní a soukromé správy na pozadí bankovní soustavy za I. republiky. In: Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc. Praha 1992, s. 317-326.
2. Ke zpřístupnění archiválií z bankovní oblasti viz: Merunka, K. - Urban, V.: Průvodce po archivních fondech Státní banky československé v Praze. Praha 1967, Matras, B. - Mašek, A., Archiv Investiční banky v Praze. Průvodce po archivních fondech. Praha 1966.
3. Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, Zemský úřad Praha (dále ZÚ) - spol-kové záležitosti, odd. 8D, č.km. 65/1911 kart. 83.
4. Zemědělské muzeum Kačina (dále ZM Kačina), Sběrka písemné dokumentace (dále SPD), inv.č. 6 553 P 3 994, Nožička, J., Agrární banka, rkp. s. 48.
5. SÚA Praha, Ministerstvo vnitra - Rakousko (dále MV/R), 1910-1911, sg. 15/7 Praha, č.j. 31 271/1911, kart. 1202.
6. Tamtéž.
7. ZM Kačina, SPD, tamtéž, s. 49-50. SÚA Praha, ZÚ Praha - spolkové záležitosti, odd. 8D, č.km. 65/1911, kart. 83.
8. Archiv České národní banky (dále AČNB), Agrární banka (dále AB), S IX-54, Stanovy Agrární banky, AB, S IV/b-1, Výroční zprávy Agrární banky za léta 1911-1914, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 22.6.1914.
9. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z let 1912-1913.
10. AČNB, AB, S IV/b-1, Výroční zprávy Agrární banky za léta 1911-1914.
11. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 21.8.1911.
12. SÚA Praha, MV/R, 1910-1911, sg. 15/7 Praha, č.j. 24 506/1911, kart. 1 202.
13. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 9.6. a 7.7.1913, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 6.7. a 13.10.1913.
14. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 24.9.1913, AB, S IV/b-1, Výroční zprávy Agrární banky za rok 1911.
15. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 11.8.1911, 26.11., 3.12. a 29.12.1913, 2.1., 4.2., 18.3., 13.5. a 3.6.1914.
16. AČNB, AB, S IV/b-1, Výroční zpráva Agrární banky za rok 1911, dále srv. Novotný, J.: Agrární banka v letech 1911-1929. Kand. diss, Praha 1975, s. 84-85.
17. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 20.1., 3.10. a 29.12.1913, Venkov, příloha Národní hospodář, 8, z 1.1.1913.
18. AČNB, AB, S IV/b-1, Výroční zpráva Agrární banky za rok 1912, Venkov, 8, z 1.1.1913, příloha Agrární banka, s. 2-3.

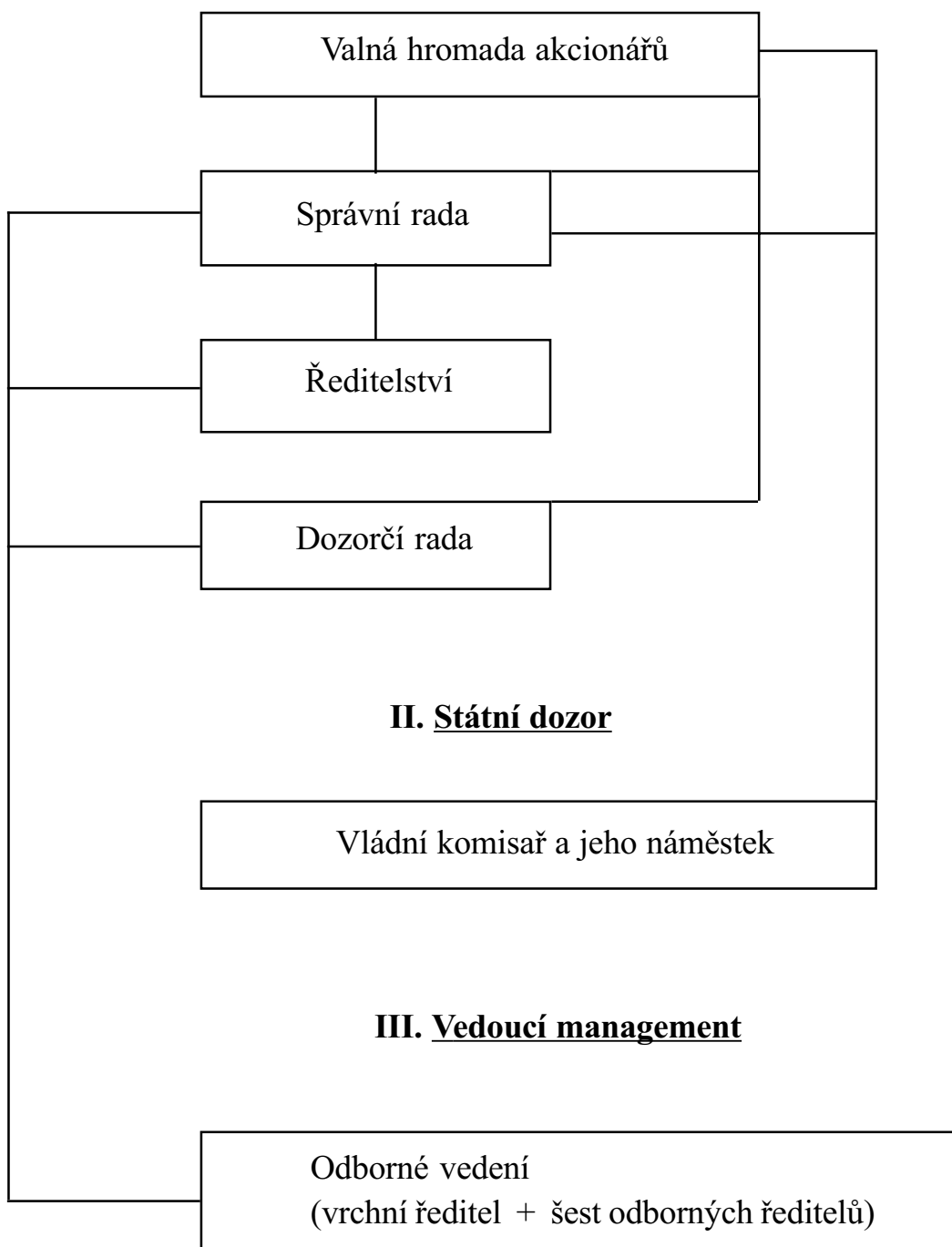
19. Nejnověji k vývoji instituce v době první světové války viz. Novotný, J. - Šouša, J.: Agrární banka v době I. světové války. Sborník k dějinám 19. a 20. století 13, 1993, s. 63-91.
20. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky 1914-1918, srv. AČNB, Živnostenská banka, S I/c, Schůze výkonného výboru Živnostenské banky 1914-18.
21. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 15.11.1915.
22. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 2.11. a 15.11.1915, 27.5.1918.
23. AČNB AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 2.8.1918.
24. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 5.8.1918.
25. SÚA Praha, ZÚ Praha - spolkové záležitosti, odd. 8D, č.km. 65/1911, kart. 83, AČNB, AB, S IX-54, Stanovy.
26. Šouša, J.: Zemědělská správa a některá východiska vzestupu agrární strany v Čechách, 1914-1918. AUC-Phil. et Hist. 4-5/1987, Z pomocných věd historických VI-VII, s. 103-1914, Moravec, J.: Vzpomínky na Adolfa Prokūpka. Kutná Hora 1933, s. 34-39, 49-53.
27. SÚA Praha, Ministerstvo zemědělství - Rakousko, SN Nečíslované spisy ministrowi kanceláře 1914-16, kart. 73, F. Udržal ministru JUDr. F. Zenke-rově z 27.7. a 17.8.1916.
28. Šouša, J., c.d., s. 92, Moravec, J., c.d., s. 51, AČNB, AB, S XII/b-1/1, Soukromá korespondence vrchního ředitele K. Svobody, Dopisy z 9.10.1915 a 20.7.1916.
29. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 9.9.1914.
30. Zákoník říšský 1914, Vídeň 1914, s. 274, s. 1113.
31. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 14.11.1917 a 8.4.1918, viz též AB, S VII/b-14, Syndikát k provozování nákupu a prodeje vína.
32. AČNB, AB, S IV/b-1, Výroční zprávy Agrární banky 1914-18, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky 1914-17, AB, S IX-71, Smlouvy, dohody, ujednání.
33. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 13.10.1913, 26.6.1916, 10.8.1917 a 14.8.1918.
34. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 19.1.1917 a 27.2.1918.
35. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 8.4.1918.
36. Tamtéž, z 14.8. a 18.10.1918.
37. Tamtéž, z 21.5.1921.
38. AČNB, AB, S XII/b-1/1, Soukromá korespondence vrchního ředitele K. Svobody. Dopisy K. Svobody řediteli okresní hospodářské záložny ve Vlašimi K. Neumannovi z 12.5.1921.
39. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 15.10.1925. Komentář vrchního ředitele K. Svobody a diskuse členů správní rady k bankovním zákonům.
40. Okresní hospodářské záložny požadovaly větší zastoupení ve správní radě, byly však odkázány do patřičných mezí K. Svobodou. AČNB, AB, S XII/b-1/1, Soukromá korespondence vrchního ředitele K. Svobody. Svobodův dopis řediteli okresní hospodářské záložny ve Vlašimi K. Neumannovi z 12.5.1921.
41. Rozhovor J. Šouši s panem Martinem Hrabíkem dne 3.7.1990. Písemný záznam uložen v AČNB - výpisky k Agrární bance.
Nároky ÚJHD a jednání o nich viz Archiv České spořitelny, ÚJHD, Schůze představenstva ÚJHD z 15.12.1921.

42. AČNB, AB, S I/a-1, Schůze správní rady Agrobanky z 15.12.1920.
43. AČNB, AB, tamtéž z 11.9.1924.
44. Tamtéž, z 23.6.1927.
45. Viz autentické svědectví bývalého úředníka Agrární banky ing. J. Vondrušky. Rozhovor J. Vondrušky s J. Novotným z roku 1974. Písemný záznam uložen v AČNB - výpisky k Agrární bance.
46. Archiv Investiční a Poštovní banky (dále AIPB), fond Pražská burza pro zboží a cenné papíry, A-I/58. Oběžník Pražské burzy pro zboží a cenné papíry - k č.j. 73 A/19 z 15.8.1919.
47. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 5.4.1922.
48. Tamtéž, z 25.6.1929.
49. AČNB, AB, S IV/b-1, Výroční zprávy Agrární banky z let 1919-1921.
50. Tamtéž, za léta 1921-1924.
51. AČNB, AB, S IX-10, K padesátinám Viktora Stoupala. Praha 1938, s. 48n., Dudek, F.: Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938. Praha 1985, s. 108-127.
52. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 8.10.1926.
53. Sbírka zákonů a nařízení státu Československého 1918-1919, Praha 1918, č. 3 z 9.11.1918, s. 22.
54. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 8. a 20.11.1918. V. Vaněk byl šéfem jejího pozemkového oddělení.
55. Tamtéž, z 31.3.1919.
56. Lacina, V.: Formování československé ekonomiky 1918-1923. Praha 1990, Otáhal, M.: Zápas o pozemkovou reformu. Praha 1963, Voženílek, J.: Pozemková reforma v ČSR. Praha 1924.
57. AČNB, AB, S I/c-1, Schůze ředitelství Agrobanky z 3.9.1920.
58. Tamtéž, za léta 1918-1929.
59. Tamtéž, z 3.9.1919.
60. Tamtéž, z 9. a 13.12.1918.
61. Tamtéž, z 26.8.1924 a 12.6.1925.

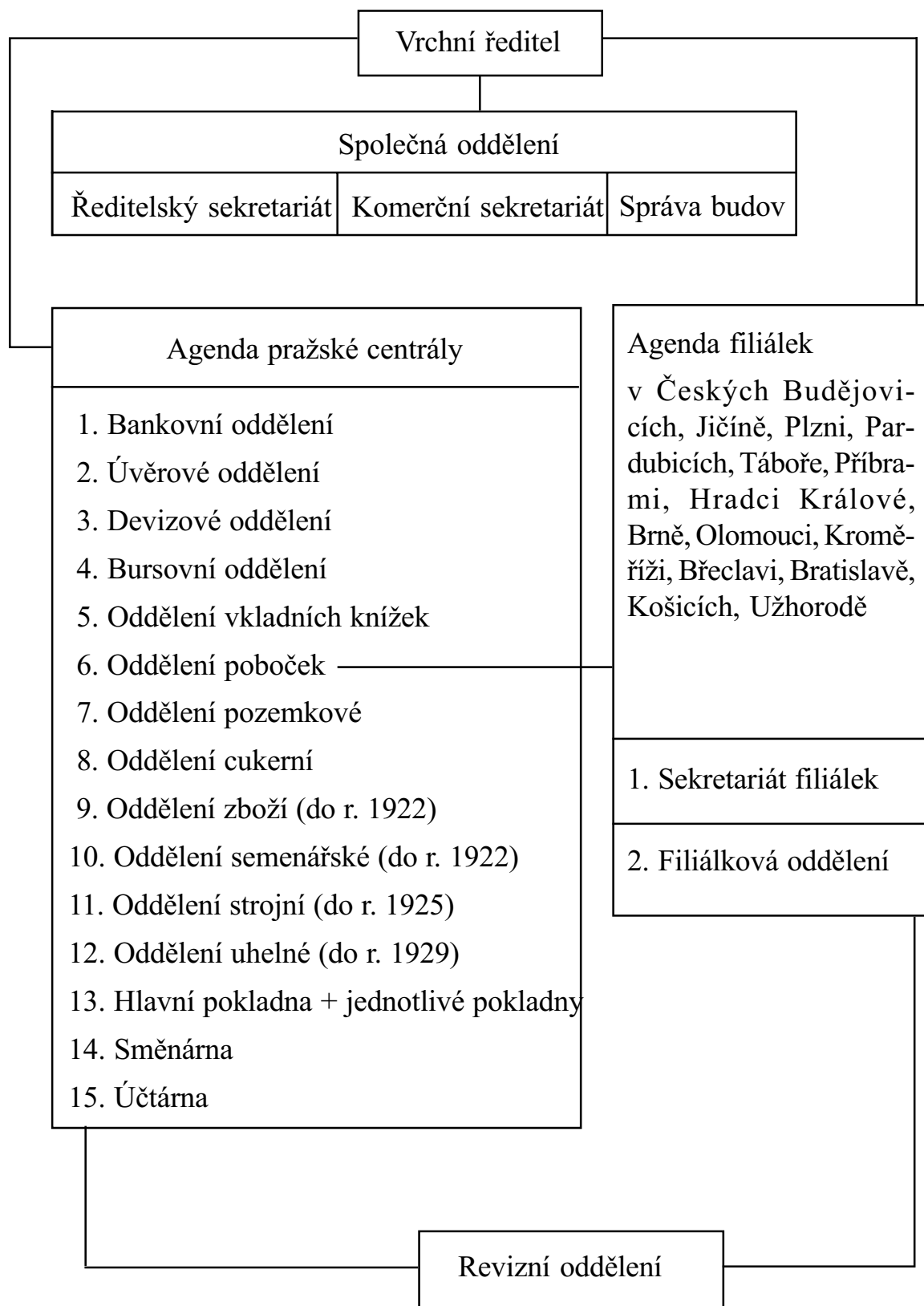
PŘÍLOHA

Rámcové znázornění organizačních struktur Agrární banky ve dvacátých letech 20. století

I. Statutární orgány

IV. Vnitřní organizační struktury

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR ENTWICKLUNG DER VERWALTUNGSFORMEN VON PRIVATEN SOZIETÄTINSTITUTIONEN IM ZWEITEN UND DRITTEN JAHRZEHNTE DES 20. JAHRHUNDERTS (STATUTARISCHE UND ANDERE ORGANE DER AGRARBANK 1911-1929)

Jiří Novotný – Jiří Šouša

Die Anstalten des privatrechtlichen Charakters, welche den Unternehmungsaktivitäten dienten, übernahmen seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in unseren Verhältnissen eine besondere Rolle. Die Staatsverwaltung behielt für sich bis zum ersten Weltkrieg nur bestimmte Aufsicht und normative Grundregulierung, vor allem bei Entstehung solcher Anstalten. Diese Normen betrafen nur Sozietätssubjekte als solche ohne nähere Untersuchungen der Eigenarten in Beziehung zu den einzelnen Volkswirtschaftszweigen. Während des ersten Weltkrieges herrschte ganz außerordentliche Lage. Im ersten Zeitabschnitt der Tschechoslovakischen Republik wurde die Nationalökonomie durch sog. gebundene Wirtschaftsform in Anknüpfung an die Kriegsinstitutionen geregelt. Seit Anfang der zwanziger Jahre trat die Republik zur Liberalisierung bei. Bald aber mußte man feststellen, daß die Wirtschaft auf reinen Marktmechanismen nicht beruhen kann. Staat mußte Konzept- und Entwicklungsgrundfragen verfolgen und beeinflussen. Die angenommenen Normen begrenzten nur gewisse Außen- und Innenrahmen einzelner Anstalten. In diesen Grenzen konnte die Entwicklung eines jeden Unternehmungssubjektes autonom verlaufen und auch verschiedene Abweichungen ausweisen.

In der vorliegenden Studie wollten die Verfasser diese Problematik an Hand eines konkreten Beispiels näher vorführen; es handelt sich nämlich um Entwicklung der statutarischen und anderen Strukturen der Agrarbank in den Jahren 1911-1929. Diese Anstalt zeichnete sich durch einige bemerkenswerte Züge aus. Sie wurde als Handelsbank verhältnismäßig spät gegründet, und zwar in der Zeit, in der das Kreditsystem Österreichisch-Ungars sich im wesentlichen schon am Entwicklungsende befand. Der erste Weltkrieg und die Nachkriegszeit brachten mit sich wörtlich einen Boom für sie; damals verstärkte sie außerordentlich ihr eigenes Vermögen und ihre Finanzquellen. Als größtes Spezifikum während der ganzen Zeit ihrer Existenz erwies sich ihre enge Anknüpfung an die Agrarpartei, die für ihr Bankunternehmen auf dem tschechischen

Lande günstiges Klima schuf und ihr ein Patronat und Geschäftsführung biete-
te, besonders während der Periode, in der diese Partei als bedeutungsvoller
Regierungsteilnehmer in Tschechoslovakischen Republik wirkte. Doch hatte
dieser „Schutz“ bestimmte Grenzen, weil auch die Agrarbank bestehende Kon-
sese der Republikanischen Partei der Landwirte und Kleinbauer respektieren
mußte, die sich aus dem politischen Leben ergaben und sowohl allgemein gülti-
ge als auch eigene Normen einhalten mußte.

ZJIŠŤOVÁNÍ NÁRODNOSTI JAKO PROBLÉM STATISTICKÝ A POLITICKÝ: ZKUŠENOSTI ZE SČÍTÁNÍ LIDU ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Jaroslav Bubeník - Jiří Křest'an

„Bednář František Blecha v Suchohrdlí byl potrestán vězením v době pěti dnů, poněvadž hrubým způsobem zasáhl do úředního sčítání lidu. Když manželka jeho byla sčítacím komisařem poučována ohledně národnosti, vrazil do světnice a křičel tak, že sčítací komisař musil další řízení přerušiti. Přistoupil ke sčítacímu komisaři a žádal, aby národnost jeho manželky ihned zapsal jako německou. Když sčítací komisař tak neučinil, odběhl a přivedl si za chvíli starostu a celé obecní zastupitelstvo. Lidé na silnici se sbíhali a jen okolnosti, že sčítací komisař byl doprovázen četníkem, lze děkovati, že nebyl ztýrán.“¹⁾

Výňatek z přípisu Předsednictva Moravské zemské správy politické v Brně Ministerstvu vnitra v Praze ze dne 21.3.1922 je drobným kamínkem mozaiky, z níž se skládá obraz mnohdy dramatického průběhu sčítání lidu za první republiky.

Tuny sčítacích operátů,²⁾ vytěžených ze sčítání, jež proběhla v letech 1921 a 1930, nepředstavovaly v žádném případě nezajímavý, mrtvý materiál, který by mohl být po statistickém zpracování předán do archivů a ponechán hlodavé kritice myši. O údaje v arších se vedly vášnivé spory na stránkách tisku i na velkých táborech lidu, v parlamentních lavicích i začouzených vesnických hospůdkách ještě před tím, než byly zapsány. To kvůli nim propukala „vzbouření na vsi“ podobná onomu v Suchohrdlí.³⁾ Lze bez nadsázky říci, že zápisy ve sčítacích arších bezprostředně ovlivňují osudy lidí dodnes. Objekt největšího zájmu představovaly vždy údaje zanesené v rubrice „národnost (mateřská řeč)“.⁴⁾

Předkládaná studie upozorňuje na problém zjišťování národnosti právě s ohledem na zkušenosti ze sčítání lidu, jež proběhla za první republiky. Po přehledu nejdůležitějších právních norem, týkajících se sčítání lidu obecně a určování národnosti zvláště, podáme informaci o archiváliích, uložených k danému tématu ve Státním ústředním archivu v Praze.⁵⁾ Studie dále upozorňuje na polemiku vedenou za první republiky o pojetí národnostní příslušnosti a jejího statistického podchycení. Soustředíme se především na diskusi mezi statistikem Antonínem Boháčem a filozofem Emanuelem Rádlem, jež v dostatečné míře postihuje podstatu sporu. V závěru uvádíme některé údaje o nahlédací agendě zjišťování národnosti formou výpisu ze sčítacích a popisných archů, jež v sou-

časnosti reprezentuje počtem žádostí největší nahlédací agendu ve Státním ústředním archivu v Praze.

* * *

Přípravu a průběh sčítání lidu v Československu upravovaly zákony z let 1920 a 1927 a vládní nařízení z let 1920 a 1930. Zákon č. 256 ze dne 8.4.1920 o sčítání lidu stanovil, že první sčítání proběhne v období mezi 1.11.1920 a 31.3.1921 (§ 1) a další sčítání že budou následovat v pětiletých obdobích (§ 2). Jejich provádění bylo svěřeno do rukou politických úřadů (§ 3). Zákon určoval sankce za uvádění vědomě nesprávných údajů a další úmyslná jednání a opomenutí, jež mohla ohrozit správnost sčítání (§ 4).

Vládní nařízení č. 592 ze dne 30.10.1920, jímž se provádí zákon o sčítání lidu ze dne 8.4.1920, stanovil 15. únor 1921 rozhodným dnem pro první československé sčítání lidu (§ 1). Paragraf 20 vládního nařízení říká: „Údaje o národnosti musí býti zjištěny se zvláštní svědomitostí a přesně podle pravdy. Při vyplňování sčítacích archů jest přednosta domácnosti u osob, které nejsou členy jeho rodiny, povinen zapsati tu národnost, pro kterou se osoby ty samy prohlásí. Má-li sčítací komisař v příčině té pochybnosti, vyslechne tyto osoby, a byla-li národnost nesprávně zapsána, podá trestní oznámení... Ve sčítacích archích smí komisař měniti údaj o národnosti jen tehdy, když jde o zřejmou nesprávnost. V tomto případě provede změnu se souhlasem osoby, o níž jde; ta pak potvrdí souhlas svým podpisem.“ Obdobné pokyny platily pro vyplňování popisných archů. Paragraf podrobně vymezoval postup při pochybách o správnosti zápisu národnosti. Sčítací orgány byly povinny o obsahu archů zachovávat úřední tajemství (§ 23 a 26).

Paradoxní bylo, že ani v zákonu, ani ve vládním nařízení, vztahujících se ke sčítání lidu v roce 1921, nebylo vymezeno chápání pojmu „národnost“. V paragrafu 8 „Návodů, jak vyplniti jednotlivé sloupce archu“, který měla obdržet každá bytová strana, se uvádělo: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati národnost židovskou. Nepřípustno jest vyznačovati místo národnosti příslušnost k určitému území.“⁶⁾

Prodloužení délky intervalů, v nichž měla být konána sčítání lidu, na deset let⁷⁾ určil zákon č. 47 ze dne 17.3.1927 o sčítání lidu (§ 1). Zároveň stanovil, že druhé československé sčítání lidu proběhne nejpozději do konce roku 1931. Podrobněji též rozvádí postup při porušení zákonných norem, upravujících průběh sčítání lidu (§ 6). Zákon č. 47 z roku 1927 v dalších ustanoveních zachovával základní filozofii obou výše uvedených zákonných norem.

Podle vládního nařízení č. 86 ze dne 26.6.1930 o sčítání lidu v roce 1930 byl stanoven rozhodným dnem pro druhé sčítání 1. prosinec 1930 (§ 1). Paragraf 21 uvádí, že „národnost se zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka. Jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsati jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině, ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné národnosti. Židé mohou však vždy přiznati národnost židovskou“. Paragrafy 21, 22 a 23 podrobně určují postup ve sporných případech.

* * *

Archiváliemi prvořadého významu jsou spisy o připomínkovém a schvalovacím řízení týkajícím se zákonů a vládních nařízení o sčítání lidu ve fondu Předsednictvo ministerské rady.⁸⁾ Písemnosti k legislativním otázkám sčítání lidu jsou v menší míře zastoupeny jako součást širších celků také ve fondech Ministerstvo vnitra - stará registratura a Státní úřad statistický.⁹⁾ Ve fondu Předsednictvo ministerské rady nalezneme rovněž rezoluce parlamentu o sčítání lidu a s tím související spisy.¹⁰⁾

Rozsáhlý a faktograficky cenný materiál o organizačních přípravách a průběhu sčítání představují písemnosti uložené ve fondech Předsednictvo ministerské rady, Ministerstvo vnitra - stará registratura, Zemský úřad v Praze, Policejní ředitelství v Praze a Státní úřad statistický.¹¹⁾ Jedná se o archiválie důležité nejen pro poznání samotných sčítání, ale i pro činnost různých spolků a politických subjektů. V neposlední řadě mohou být zmíněné písemnosti využity regionálními historiky a zájemci o problematiku národnostních menšin v Československu.

Celkovou charakteristiku výše zmíněného materiálu ztěžuje fakt, že v značně rozsáhlých celcích jsou soustředěny písemnosti tématicky poměrně různorodé. Zájemce zde naleznou vedle dokumentů odrážejících formálně technickou stránku sčítání rovněž archiválie bezprostředně související s problematikou zjišťování národnosti. Jde zejména o otázky spojené s jmenováním sčítacích funkcionářů (komisařů, revizorů, instruktorů) a jejich činností v průběhu sčítání (jedná se například o protesty proti jmenování sčítacích funkcionářů určité národnosti,¹²⁾ proti jejich postupu při sčítání atd.), s používáním popisných archů místo archů sčítacích,¹³⁾ s nepřipustnou agitací před sčítáními a v jejich průběhu, s umělými přesuny obyvatelstva v době sčítání¹⁴⁾ a s pořádáním soukromých sčítání, jež měla zpochybnit výsledky sčítání úředního (taková sčítání pořádali především Němci v národnostně smíšených oblastech).

Písemnosti vypovídají rovněž o pokusech ovlivnit či narušit práci sčítacích orgánů i o sporech vznikajících při zápisu národnosti do archů. Řadu zajímavých skutečností obsahují informace o trestních řízeních vedených pro porušení zákonných ustanovení, regulujících průběh sčítání. Cennou součástí výše

zmiňovaných spisů bývají rezoluce, expertízy, provolání a jinak formulovaná stanoviska různých spolků, politických organizací a jedinců (včetně členů Národního shromáždění).¹⁵⁾

Ve fondech Státního ústředního archivu se nacházejí nejen písemnosti zabývající se problémy spojenými se sčítáními lidu z všeobecného hlediska, ale i archiválie týkající se záležitostí jednotlivců.¹⁶⁾ Škála problémů spojených se sčítáními je v zásadě shodná jako u písemností všeobecného charakteru. Shodný je rovněž fakt, že společný jmenovatel těchto problémů tvoří v naprosté většině citlivá otázka zjišťování národnosti.

Zvláště je nutno upozornit na soudní spisy¹⁷⁾ a nálezy¹⁸⁾ Nejvyššího správního soudu, týkající se trestních řízení vedených v případech porušení zákonných norem, které upravovaly průběh sčítání. Písemnosti neobsahují pouze cenný faktografický materiál. Nejvyšší správní soud byl nejvyšší instancí při řešení soudních sporů a jeho nálezy proto zpětně významnou měrou ovlivňovaly diskusi o legislativních problémech zjišťování národnosti při sčítáních lidu. A je nutno předeslat, že postup Nejvyššího správního soudu nebyl vždy totožný s postupem uplatňovaným správními orgány nižší úrovně, ani s názory statistiků.

Součástí spisů výše uvedených fondů bývají i novinové výstřižky. Nejucelnějši sbírku výstřižků o sčítání lidu, jeho přípravě, průběhu, výsledcích a následných událostech, reprezentuje však nesporně příslušná část fondu Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv I.¹⁹⁾ Z ostatních fondů upozorníme alespoň na početné výstřižky přiložené ke spisům ve fondu Ministerstvo vnitřní registratura. Jejich cena vzrůstá tím, že jsou doprovázeny zprávami o šetřeních ověřujících skutečnosti uvedené v novinových článcích.

* * *

Jestliže při statistickém zjišťování národnosti propukala řada konfliktů, naskytá se otázka, zda zdroj napětí netkvěl v samém postupu zjišťování národnostní příslušnosti. Mužem, který býval nejčastěji spojován s československými sčítáními lidu a jemuž byly nejčastěji a ne vždy právem přičítány i jejich sporné momenty, byl docent Antonín Boháč, jeden z vedoucích představitelů Státního úřadu statistického.

Boháč se nepohyboval pouze v úzkém rámci svého vědního oboru. „Není si snad ani možno představit statistika, který by neměl živého zájmu o naléhavé otázky časové, s nimiž ve svém oboru pracovním přichází ve styk neustále,“²⁰⁾ psal Boháč ve své práci věnované německému profesoru Heinrichu Rauchbergovi. Antonín Boháč se zajímal a aktivně účastnil společenského dění (připomeňme, že byl jedním z iniciátorů spojení českých evangelíků v Českosloven-

ské církvi evangelické a členem její synodní rady), ale sledoval i vývoj ve společenských vědách, takže v něm jeho oponenti nacházeli zdatného protivníka nejen v otázkách úzce odborných.

Vycházejí ze zahraničních zkušeností a doporučení mezinárodních statistických kongresů (šlo zejména o jednání petrohradského kongresu v roce 1872),²¹⁾ přijal Antonín Boháč za svůj názor, že úkolem statistiky je zjišťování objektivně daných a kontrolovatelných jevů. Také sčítání lidu má proto „zjišťovati dané skutečnosti, tj. skutečnosti dané člověku jednak zrozením, jednak celým jeho dosavadním vývojem i společenskými vlivy na něho působícími“.²²⁾ Z těchto premis vycházel i základní Boháčův pohled na problém národní příslušnosti: „Národnost jako příslušnost k národu jest sociální znak a jako takový objektivně zjistitelný i bez účastenství sčítancova.“²³⁾

Antonín Boháč se přikláněl k tomu, aby sčítání lidu zjišťovalo spíše jazykové poměry dotazem na mateřský jazyk, ve sporných případech pak na jazyk, jímž sčítanec nejplynněji mluví.²⁴⁾ Domníval se, že by tak sčítání nejlépe odpovídalo potřebám jazykového zákona (č. 122/1920 Sb. z. a n.)²⁵⁾ a dalším zákonným normám,²⁶⁾ fakticky ztotožňujícím jazykové menšiny s menšinami národnostními. S pochopením reálné situace v odborných a politických kruzích však plně akceptoval²⁷⁾ vymezení národnosti ve sčítáních lidu v letech 1921 a 1930, jež konec konců považovala mateřskou řeč za základní, určující znak národní příslušnosti.

Zásadu zjišťování národnosti na základě objektivně ověřitelného mateřského jazyka sčítanců oceňoval Boháč především jako účinnou ochranu proti nátlaku na lidi sociálně slabé a závislé ze strany jejich zaměstnavatelů, domácích pánů atd.²⁸⁾ Domníval se,²⁹⁾ že zjišťování národnosti pomocí volného přihlášení sčítanců by vedlo k tomu, že by statistikové ze sčítání vytěžili údaje nespolehlivé, závislé na okamžitých náladách lidí³⁰⁾ a síle národní agitace. Poukazoval rovněž na to,³¹⁾ že při sčítáních nelze technicky zajistit naprostou tajnost zápisu národnosti, jaká je například možná při volbách. I z toho důvodu by mohlo vést přijetí principu subjektivní národnosti k uvádění vědomě nesprávných údajů.

Jak jsme již konstatovali, našel Antonín Boháč v polemice o statistickém zjišťování národnosti svého hlavního oponenta v profesoru přírodní filozofie na Univerzitě Karlově v Praze Emanuelu Rádlovi. Tento vědec, který se v počátcích své odborné dráhy věnoval spíše biologii, se zapojil do řady důležitých diskusí své doby (připomeňme alespoň jeho účast ve známém sporu o smysl českých dějin³²⁾) a po první světové válce se dokonce sám stal aktivním politikem: na počátku dvacátých let svedl vítězný zápas s profesorem Zdeňkem Nejedlým o vedení Realistického klubu. Půtka však vyústila v rozpad klubu a stala se tak labutí písní organizovaného hnutí realistů.

Emanuel Rádl věnoval pozornost československým sčítáním lidu v letech 1921 a 1930 v řadě svých novinových článků, v práci „Válka Čechů s Němci“ (1928), kde výsledky prvního sčítání označil přímo za nespolehlivé,³³⁾ a speciálně pak ve studii „Národnost jako vědecký problém“ (1929). Rádl kategoricky odmítl pojetí národnosti jako objektivně dané skutečnosti, kdy národnostní příslušnost je pokládána „za osud člověku uložený, za něco, co lze na člověku vidět, poznat, konstatovat“.³⁴⁾ Takové pojetí dává velkou moc do rukou státní byrokracie, jež se při kontrole „správnosti“ národnostního přihlášení nechová neutrálně.

Národnost chápal Rádl jako projev svobodného ducha. „Národnost ... není znakem člověka, nýbrž je povinností (jež nemá smyslu tam, kde není svobodné volby: blondýnem není nikdo povinen býti). Není pak vrozena člověku, nýbrž stvořena člověkem, není produktem jeho krve, nýbrž výzvou k jeho svědomí, není to dílo věků, je to program pro budoucnost.“³⁵⁾ Národnost není přírodní skutečností danou primárně. Vyrůstá ze sociálních podmínek, jež jsou utvářeny uvědomělými jedinci. Přihlášení k národnosti by mělo být úkonem demokratickým, výrazem uvědomělé sounáležitosti jedince s určitým národem a ochoty podílet se na utváření a naplňování národního programu.

Preference svobodné volby národnosti Emanuelem Rádlem, který důsledně nadřazoval samostatnost při individuálním zpracování dějinných zkušeností nad sílu tradice,³⁶⁾ se diametrálně lišila od pojetí Boháčova, který byl pouze v případech přísně odůvodněných a objektivně prokazatelných ochoten uvažovat o dokončeném odnárodnění jedinců.³⁷⁾ Nad možné přenárodnění či dokonce svobodnou volbu národního programu stavěl ovšem zřetelně morální princip věrnosti národu a národním znakům. V této otázce představovaly názory obou mužů zcela nesmiřitelné póly. Jejich argumenty se beznadějně míjely.

Na druhé straně musel Antonín Boháč uznat, že Emanuel Rádl upozornil správně na nedostatky v předpisech, vymezujících pojem národnosti pro potřeby sčítání lidu.³⁸⁾ V přípisu Státního úřadu statistického Předsednictvu ministerské rady ze dne 7.4.1930, který nese patrné známky Boháčova rukopisu, se dokonce objevilo konstatování: „Referent pro sčítání lidu ve zdejší úřadě doc. dr. Boháč musel v polemice s prof. Rádlem přiznati, že vědecky jest ustanovení o zjišťování národnosti při prvním sčítání lidu neudržitelno.“³⁹⁾ Rádl poukázal na to, že při zjišťování národnostních poměrů se „sčítala národnost (mateřský jazyk) - tj. národnost jako předmět svobodné volby, ale charakterizovaný mateřským jazykem jako objektivně daným znakem“.⁴⁰⁾ Boháč musel uznat, že poněkud zavádějící statistický dotaz po „národnosti (mateřské řeči)“ byl kompromisem, hledajícím vyrovnání mezi odlišnými stanovisky.⁴¹⁾

Rádl dokumentoval problematičnost právních vymezení národnosti na příkladu Židů, jimž bylo výslovně povoleno přihlásit se k židovské národnosti bez ohledu na jejich mateřskou řeč.⁴²⁾ Sčítací komisaři navíc nebyli často schopni či ochotni přezkoumávat objektivní znaky národnostní příslušnosti,⁴³⁾ takže řadě lidí bylo fakticky dovoleno přihlásit se svobodně k národnosti. Sčítací orgány se stávaly rozhodčí autoritou především v místech národnostních třenic, u lidí neuvědomělých a závislých. Rádl chtěl, aby právo svobodné volby, jež bylo de iure přiznáno Židům a de facto i dalším občanům, bylo rozšířeno na všechny obyvatele. Je příznačné, že Boháč se přikláněl k protichůdnému řešení: také přiznání židovské národnosti by mělo být vázáno na určitý objektivní znak.⁴⁴⁾ V takovém případě ovšem bylo sporné, zda za Židy by se mohli prohlásit vedle lidí hovořících hebrejštinou rovněž osoby, používající tzv. žargon, který byl naopak některými odborníky považován za nářečí němčiny. Antonín Boháč byl však natolik realistou, aby si uvědomoval, že likvidace práva svobodné volby národnosti u Židů by narazila na odpor veřejnosti u nás i v zahraničí.

Je třeba říci, že Rádlova kritika národnostního sčítání měla ve svých důsledcích dalekosáhlý dosah. Československý právní řád stavěl až na některé výjimky, pocházející mnohdy ještě z dob mocnářství, v zásadě na zajištění práv individuálních.⁴⁵⁾ Rádl naproti tomu žádal uznání kolektivní právní subjektivity národnostních skupin. Vytyčil požadavek národnostní autonomie. „Národnost... jest právním subjektem, jenž s jinými právními subjekty vstupuje v smluvní pojem státní, národnost jest v podstatě suverénní a přenáší v podstatě ze svobodné vůle část své svrchovanosti na stát.“⁴⁶⁾ Národnostní skupiny, tvořené svobodně se chovajícími občany, pak představují „stavební jednotky státu“, spojené s ostatními společnou odpovědností za společné dílo - stát.

Rádlovy úvahy ústily ve výzvu k vzájemné dohodě, vzájemnému přizpůsobení všech občanů Československa. Nacionálním bojovníkům musela znít rouhačsky jeho slova: „Žádné rasové předsudky, žádné zkoumání genealogií: pevný pro-gram dělá národ a drží jej, nikoli rasy! Každý nechť má právo se k nám přidati, Žid jako Turek, jen když poctivě uzná naše zákony... Našimi předky nechť jsou všichni mužové bez rozdílu národnosti, kteří připravovali náš ideál.“⁴⁷⁾ Nacionalisty obou táborů varoval před nenávisťným vlastenectvím, stavějícím na rasovém, biologickém pojetí národa.⁴⁸⁾ Právě zbožnění národa, rasy, státu prozíravě označil za příčinu krize soudobého světa.

„Stojím se svými názory sám a sám. Žádná politická strana, žádná literární skupina, žádný jednotlivec jich veřejně nepřijímá, pokládají se za paradoxa,“⁴⁹⁾ postěžoval si Emanuel Rádl v úvodu své práce „Válka Čechů s Němci“. Šlo o tvrzení poněkud nadnesené. Pravdou ovšem zůstává, že Rádl byl za své názory tvrdě kritizován českými nacionalisty. Připomeňme, že v Národních listech

z 1.7.1928 označil Viktor Dyk výše zmíněnou studii za „knihu nevědeckou, nelogickou, uboze zlomkovitou, domýšlivou, ale nedomyšlejší“.⁵⁰⁾ Charakteristika Emanuela Rádla jako „známého Němcomila“, jež se objevila v listě Venkov dne 10.6.1928, zapadala do proudu nevybíravých útoků, jimiž byl filozof častován po každém svém vystoupení o problému národnosti.

Pro Rádla bylo zklamáním, že nacionálnímu vlastenectví podléhala i sociální demokracie (po rozpadu Realistického klubu se stal jejím členem) a že podle jeho názoru značné koncese v tomto směru učinil i prezident Tomáš Garrigue Masaryk.⁵¹⁾ Dodejme, že komunistické Rudé právo v době diskusí o druhém sčítání ocenilo mnohé Rádlovy závěry, ale přesto se v tomto listě dne 13.2.1930 objevilo konstatování, že vědcova kritika směřuje prý pouze k co nejučelnější obhajobě „imperialistických zájmů“ státu.

Přes uvedené skutečnosti nezněl Rádlův hlas tak docela jako příslovečný hlas volajícího na poušti. Připomeňme, že na schůzi Poslanecké sněmovny Národního shromáždění dne 17.11.1926 se poslanec Otto Horpynka (Deutsche Nationalpartei) neúspěšně pokusil zařadit do zákona o sčítání odstavec: „Sčítáním lidu budiž... svobodně zjištěna národnost obyvatelstva na základě svobodného přiznání, na něž nesmí býti vykonáván naprosto žádný vliv.“⁵²⁾ Formulace o zjišťování národnosti „dle volného, všech vlivů prostého přiznání“⁵³⁾ se nakonec objevila v rezoluci Senátu Národního shromáždění ze dne 17.3.1927 a byla vnímána jako krok k rehabilitaci principu individuální volby národnosti. Pro svobodné přiznání národnosti se vyslovil odborník na národnostní právo, jeden z nejinteligentnějších pracovníků Kanceláře prezidenta republiky Emil Sobota.⁵⁴⁾ Ze statistiků pak neodmítali subjektivní chápání národnosti a možnost jeho statistického zjišťování Dobroslav Krejčí⁵⁵⁾ a František Weyr⁵⁶⁾. Ani jeden z nich však nesáhl k paušálnímu odsudku sčítání.

Zastánce svobodné volby národnosti pak představovaly stovky občanů, kteří podle této zásady postupovali při sčítáních lidu a tím se vystavovali nebezpečí trestu. Jisté pochybnosti v tomto směru projevovala i státní správa. Z toho důvodu například v instrukci týkající se postupu při vyřizování reklamací ohledně zápisu národnosti, kterou adresovala Zemská správa politická v Praze podřízeným okresním správám politickým dne 31.3.1921, muselo být zdůrazněno, „že i při zodpovězení otázky stran národnosti má rozhodovati materiální pravda, že strany nemají na vůli úplně libovolně udávati svou národnostní příslušnost a přestupovati snad zcela nezávisle na skutkových předpokladech od jedné národnosti ke druhé, nýbrž že mají povinnost hlásiti i v tomto oboru pravdu, jako o jiných faktech osobních. Zákon chce statisticky zjistiti skutečnosti a nikoliv pouhé fikce, zakládající se na osobních dočasných pohnutkách a nesprávných

výkladech.⁵⁷⁾ Instrukce kladla důraz na pokrevní příbuzenství a rodinnou tradici sčítance, ostatní momenty jako obcovací řeč, návštěvu škol či manželský svazek označovala za „nepodstatné“ pro určení národnostní příslušnosti.

Jak jsme již uvedli, připouštěli i obhájci československých sčítání jednotlivé vady při jejich legislativním vymezení. Sám Antonín Boháč uznával určité „promíšení“ subjektivního a objektivního chápání národnosti:⁵⁸⁾ například v rozporu s definicí národnosti jako kmenové příslušnosti dané zpravidla mateřským jazykem, vyjádřené v paragrafu 8 návodu k vyplnění sčítacího archu z roku 1921, stálo ustanovení paragrafu 20 vládního nařízení z 30.10.1920, jež ukládalo přednostovi domácnosti (potažmo i sčítacímu komisaři) zapsat u osob, jež se zdržují v domácnosti, ale nejsou členy rodiny, národnost, pro kterou se samy prohlásí. Dokonce i ve stejném paragrafu 8 výše zmíněného návodu se nedaleko objektivně vymezené národnosti objevila věta: „U každé aspoň čtrnáctileté a přičetné osoby dlužno zapsati onu národnost, k níž se osoba ta sama svobodně přihlásí.“⁵⁹⁾ Ve vyhlášce o sčítání lidu v roce 1921 se ukládalo přednostovi domácnosti zapsat národnost „správně“, podle skutečnosti, ale při tom s „výslovným souhlasem“ sčítanců starších čtrnácti let.⁶⁰⁾ Dlužno přiznat, že podobné rozpory, jež spojoval Boháč především se zásahy profesora Dobroslava Krejčího do konečné podoby dokumentů, byly z ustanovení ke sčítání lidu v roce 1930 většinou odstraněny.⁶¹⁾ Zachováno zůstalo pouze právo přiznat se k židovské národnosti bez ohledu na mateřský jazyk.

Důsledky vnitřní rozpornosti dokumentů právní povahy, jež regulovaly statistické zjišťování národnosti při sčítáních, zesilovala skutečnost, že politické úřady používaly těchto norem mnohdy ryze účelově, s různými akcenty a různě uplatňovanou benevolencí. Ve svém přípisu Ministerstvu vnitra ze dne 24.10.1920 například konstatuje prezident zemské vlády ve Slezsku Josef Šrámek: „Směrnici naší při sčítání lidu musí být zajisté, aby počet příslušníků kmeně československého byl co největší a tím dokumentována oproti cizině naše národní síla.“⁶²⁾ Při své návštěvě na ministerstvu dne 28.1.1921 požadoval, aby byl na Těšínsku povolen zápis „šlonzácké“ národnosti, což by snížilo počet Němců a Poláků. Sám ovšem vyjádřil názor, že „šlonzácká národnost ve skutečnosti žádná neexistuje“.⁶³⁾ Podobným manipulacím podléhal zápis „moravské“ národnosti na silně germanizovaném Hlučínsku, jež bylo přiřčeno k Československé republice krátce před prvním sčítáním.

Velice diskutovaný impulz do polemiky o zjišťování národnosti vnesl Nejvyšší správní soud. Připomeňme alespoň často zmiňovaný nález č. 19 967/22 ze dne 10.2.1923.⁶⁴⁾ Ten na jedné straně odmítl názor, že pro zápis národnosti je určující vlastní rozhodnutí sčítancovo. Připustil však na straně druhé, že vedle kmenové příslušnosti, dané zpravidla mateřským jazykem, mohou být ve spor-

ných případech brány do úvahy i jiné objektivní znaky: dorozumivací jazyk, prostředí, v němž sčítanec žije, kmenová příslušnost a obcovací řeč manžela a jiných členů rodiny, způsob výchovy dětí, členství ve spolcích, politické přesvědčení a podobně.

Lze souhlasit s Emanuelem Rádlem v tom, že takový názor fakticky směřoval k svobodné volbě národnosti, byť podepřené odkazem na určitý objektivní znak.⁶⁵⁾ Jako zřetelnou odchylku od zásady zjišťovat národnost na základě jednoho objektivního znaku - mateřské řeči - pocíťoval toto a následná rozhodnutí Nejvyššího správního soudu rovněž Antonín Boháč. Neváhal se vyjádřit zcela otevřeně: „Přísného měřítká kritického judikatura správního soudu ve věcech sčítání lidu nesnese.“⁶⁶⁾ Naopak za většinou správná označil Boháč rozhodnutí Ministerstva vnitra v konkrétních sporech o přihlášení k národnosti ve sčítáních lidu, jež byla zpravidla Nejvyšším správním soudem negována. Ve zjevné narážce na nálezy Nejvyššího správního soudu konstatoval přípis Státního úřadu statistického Předsednictvu ministerské rady ze dne 7.4.1930: „Závisí-li... určení národnosti na několika objektivních znacích, z nichž jednou může býti rozhodující jeden, podruhé druhý a jindy třetí atd., pak národnost určená objektivními znaky se hodí za předmět sčítání ještě méně než národnost subjektivní.“⁶⁷⁾

Naznačili jsme již, že statistikové v Československu se ve své většině přiklonili k názoru, že statistika má zjišťovat objektivní znaky a údaje, a nikoli subjektivní stavy a názory. Bylo nesporně ke škodě věci, že z politických důvodů nemohly být intenzivněji zhodnoceny zkušenosti z předválečných sčítání lidu v Rakousku-Uhersku.⁶⁸⁾ I v té době se přece sčítal objektivní znak - obcovací řeč, a problémy, jež to přinášelo, nebyly svým charakterem nepodobné konfliktům v československých sčítáních. Zkušenosti z předběžného sčítání lidu, jež proběhlo na Slovensku k 20.8.1919,⁶⁹⁾ nemohly být v širší míře využity, neboť spěšně připravená akce, jež měla původně dodat argumenty o národnostním složení na Slovensku vládní delegaci na mírové konferenci v Paříži, nebyla zřejmě příliš úspěšná a s jejími výsledky se nikdy nepracovalo.

Podrobné podchycení zajímavých diskusí, jež před sčítáními lidu probíhaly v příslušném výboru a podvýboru Statistické rady státní, se vymyká rozsahu této studie.⁷⁰⁾ Obecně lze říci, že s výjimkou vystoupení již výše zmíněných profesorů Krejčího a Weyra, kteří připouštěli zjišťování subjektivní národnosti, se vedla polemika spíše o tom, zda se má zjišťovat přímo mateřský jazyk nebo národnost určená jedním objektivním znakem - jazykem. Statistikové se pokoušeli precizovat především pojetí mateřského jazyka.

Koncepčních prací se vedle českých statistiků účastnili i odborníci ze Slovenska a jejich němečtí kolegové v čele s profesorem Heinrichem Rauchbergem,⁷¹⁾ který od roku 1896 působil na pražské německé univerzitě a byl znám

jako organizátor sčítání lidu v roce 1890 a autor několika vynikajících prací o statistice, jež v Čechách svého času probudily zájem o tuto vědní disciplínu. Nutno dodat, že přes názorové rozdíly, občas ventilované i formou publicistických střetů, panovala ve výboru a podvýboru Statistické rady státní pro populační statistiku dělná atmosféra, v níž se dařilo nacházet kompromisy.

Jestliže v odborných diskusích bylo možno najít silnou vůli po dohodě a sladění různých stanovisek, v jednání některých politických či politizujících subjektů (v první řadě národnostně zaměřených spolků) panoval zřetelný deficit ochoty ke kompromisu. Tyto subjekty přijaly sčítání lidu většinou jako výzvu k boji o každého jedince i v té nejzapadlejší vesničce. Na české straně stála v čele tohoto úsilí především Národní rada československá. Ta před oběma sčítáními zřídila stejně jako za dob Rakouska zvláštní komisi,⁷²⁾ jež pozorně sledovala a ovlivňovala přípravy a průběh sčítání. Národní rada československá dokázala razantně vstoupit i do legislativního procesu přípravy zákonných norem o sčítání lidu.⁷³⁾ Tento spolek spolu s obrannými národními jednotami a maticemi vystupoval velice bojovně a nekompromisně při obhajobě svých zájmů. Například Ústřední výbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Brně doprovodil svou žádost o finanční podporu, adresovanou dne 16.5.1930 předsedovi vlády, zcela určitým závazkem: „Nehodláme připustiti ztráty ani jediné duše.“⁷⁴⁾ Zejména z těchto kruhů pocházely nejnaléhavější nacionálně směřované výzvy,⁷⁵⁾ právě zde byla nejbouřlivěji oslavována drobná vítězství dosažená na úkor minorit. Z politických subjektů nacházely tyto hlasy odezvu a podporu především v řadách národní demokracie,⁷⁶⁾ měly však své početné stoupence i ve většině ostatních stran.

Mezi československými Němci se projevovaly snahy obdobným způsobem sledovat a ovlivňovat přípravy a průběh sčítání. Úřady pozorně sledovaly zejména aktivity spolku Verband der Selbstverwaltungskörper se sídlem v Tepličích.⁷⁷⁾ V roce 1930 byl koordinován postup Němců ve věci sčítání spolkem Deutschpolitische Arbeitstelle se sídlem v Praze,⁷⁸⁾ na jehož práci se podílela Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei, Bund der Landwirte, Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft, Nazionalsozialistische Arbeiterpartei a Deutsche Nationalpartei.

Vlivnou sílu v diskusích o pojetí národnosti a jejího statistického zjišťování představovaly hlasy spolků z židovského prostředí. Česky a německy orientovaní Židé odmítali zvláštní pravidla zjišťování národnosti pro svou etnickou skupinu.⁷⁹⁾ Naproti tomu stoupenci existence židovského národa hájili nekompromisně právo sčítanců zapisovat židovskou národnost bez ohledu na jejich jazyk.⁸⁰⁾ Sionističtí předáci se odvolávali zejména na slib daný v důvodové zprávě k ústavní listině, že Židé nebudou nuceni hlásit se k jiné než židovské národnos-

ti. Ambice židovského národního hnutí, hlásajícího svobodnou volbu národnosti pro Židy, zdánlivě absurdně podporovali čeští nacionalisté, kteří jinak do krve bojovali za princip zjišťování národnosti podle objektivně daného mateřského jazyka. Důvod byl prostý: očekávaný růst židovské národní komunity se měl dít zejména na úkor německy orientovaných Židů.

Současného čtenáře patrně překvapí, že věcně poměrně jen malé problémy existovaly se zjišťováním slovenské národnosti. Při sčítání lidu v roce 1921 šlo na Slovensku především o emancipaci od Maďarů.⁸¹⁾ V roce 1930 se v slovenském autonomistickém tisku objevily hlasy o „zabíjení... národní individuality“ Slováků tím, že se „z úředních výkazů jednoduše vymazávají a nahrazují čechoslováky“.⁸²⁾ Poslanec Andrej Hlinka, který vystoupil před sčítáním s interpelací ohledně zápisu slovenské národnosti,⁸³⁾ si ovšem vysloužil jen ostudu: ukázalo se, že zápis slovenské národnosti byl výslovně povolen již v roce 1921 (§8 návodu k vyplnění archů; vzorec, jak vyplnit sčítací arch). Státní úřad statistický publikoval výsledky sčítání jednak souhrnně pro „československou národnost“, ale i zvlášť pro „větev“ českou a slovenskou (srv. jednotlivé svazky Československé statistiky).

Diskuse o statistickém zjišťování národnosti byly ukončeny pádem první republiky. Státní sekretář Karl Herrmann Frank v dopise předsedovi vlády Aloisi Eliášovi ze dne 1.11.1940 odmítl výsledky obou československých sčítání jako nespolehlivé.⁸⁴⁾ Před tím však již byly zastaveny všechny přípravné práce ke sčítání lidu v protektorátu, jež mělo proběhnout k 28.5.1940. Na těchto pracích se mimo jiné podílel i tehdejší viceprezident Ústředního statistického úřadu Antonín Boháč (byl jím od roku 1934). Na podzim 1940 zbývaly filozofu Rádlovi již jen necelé dva roky života. Umíral zděšen ze strašlivého vyústění česko-německé konfrontace, proti níž celý život bojoval.

K 17.5.1939 proběhlo sčítání lidu v Německu, Rakousku a spolu s tím i v odtrženém československém pohraničí.⁸⁶⁾ Ironií zůstane, že právě při tomto sčítání byla u sčítanců zjišťována subjektivní národnost. Podle vysvětlení k sloupci 10 sčítacího archu měl být do příslušné rubriky zapsán „národ, ke kterému se cítí jednotlivec vnitřně připoután a ke kterému se přiznává“⁸⁷⁾ Současně byly zjišťovány údaje o mateřské řeči sčítanců, jakožto „jazyku, ve kterém myslí a který užívají nejraději v rodině a v domácím styku, poněvadž jím mluví nejplynněji“ (vysvětlení k sloupci 9 sčítacího archu). Právo svobodné volby národnosti v nesvobodných podmínkách ovšem představuje pojem hodnoty více než pochybné. Autoři studie z letitých zkušeností z nahlédací agendy ve sčítacích arších z let 1930 a 1939 vědí, k jak „zázračnému“ poněmčení řady lokalit došlo po jejich připojení k Říši.

* * *

Přes všechny kritické výhrady ke sčítání lidu a legislativním normám upravujícím jeho průběh lze konstatovat, že jejich výsledky v evropském měřítku obstály. Údaje vytěžené ze sčítání tvořily solidní základ pro práce z oboru národnostní statistiky.⁸⁸⁾ Tyto údaje byly nadto potvrzovány z dalších statistických a mimostatistických zdrojů. Oba hlavní protivníci, Antonín Boháč i Emanuel Rádl, v podstatě dospěli ke shodnému názoru, že základní problém sčítání nekvěl ani tak v nedokonalých předpisech, jako spíše v chování zúčastněných stran, jež rozpoutaly kolem sčítacích a popisných archů nemilosrdný národnostní boj.⁸⁹⁾ Rozdíl tkvěl v tom, že Rádl viděl vinu především na straně svých nacionálně naladěných českých spoluobčanů a jimi ovlivněných úřadů, zatímco osten kritiky Boháčovy směřoval spíše do řad československých Němců. Lze se přirozeně zamýšlet nad tím, do jaké míry nedokonalé a často i dvojznačné právní normy otvíraly průchod národnostním třenicím a jaká by byla reakce nacionálně citlivé společnosti na prosazení principu subjektivní národnosti do sčítání.

Problémy s vymezením národnosti při sčítáních se ovšem přenášely i do následujících období. Na výsledky předválečných sčítání lidu se odvolává paragraf 2 dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., který říká, že „za osoby národnosti německé nebo maďarské jest považovati osoby, které se při kterémkoli sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti, nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů, nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“. Připomeňme v této souvislosti alespoň diskusi o pojmu národnost na poradě rozšířeného senátu II Nejvyššího správního soudu dne 22.12.1947,⁹⁰⁾ jež ve značné míře reprodukovala problémy, které existovaly s vymezením národnostní příslušnosti při diskusích o sčítáních lidu za první republiky. Na aktuálnost tohoto problému jistě není nutno zvláště upozorňovat.

* * *

Materiál ze sčítání lidu zůstává objektem živého zájmu dodnes. Sčítací operáty ze sčítání lidu Republiky československé, jež proběhlo k 15.2.1921 jsou uloženy ve státních oblastních archívech (s výjimkou Státních oblastních archívů Opava a Litoměřice, kde byly předány příslušným státním okresním archívům; v okresních archívech jsou uloženy i operáty ze sčítání lidu před rokem 1921).

Ve Státním ústředním archívu jsou uloženy operáty ze sčítání lidu, jež proběhla k datům 1.12.1930, 17.5.1939 (toto sčítání se konalo pouze na odtrženém československém území - v bývalé takzvané sudetské, bavorské, hornodunajské a dolnodunajské župě), 1.3.1950, 1.12.1970 a 3.3.1991. Sčítací operáty ze sčítání lidu k 1.3.1961 byly skartovány, operáty ze sčítání k 1.11.1980 byly předány státním okresním archívům.

Nahlédací agenda zjišťování národnosti a státní příslušnosti formou výpisu ze sčítacích operátů je nejrozsáhlejší agendou Státního ústředního archivu v Praze (viz tabulka). Navíc jsou archy z uvedených sčítání hojně využívány i badateli. Výpis ze sčítacích operátů je přikládán k žádostem o udělení německého státního občanství a po přijetí nových zákonných norem jej požadují i osoby, jež uplatňují restituční nároky.

Vyhledání sčítacích archů často ztěžuje skutečnost, že žadatelé nebývají schopni uvést přesnou a úplnou adresu bydliště osob, u nichž požadují výpis, k datu příslušného sčítání. V takových případech je nutno provést šetření ve státních oblastních a okresních archivech. Státní ústřední archiv má k dispozici pouze policejní přihlášky k pobytu u obyvatel Prahy do roku 1953. Centrální evidence obyvatel je vedena až po roce 1953 sekcí evidence pobytu obyvatel Útvaru pro celostátní evidenci.

TABULKA

(Výpisy ze sčítacích operátů ze sčítání v letech 1930 a 1939)

<i>Rok</i>	<i>Počet vyřízených (od roku 1992 podaných) žádostí</i>
1972	639
1973	499
1974	311
1975	313
1976	234
1977	240
1978	413
1979	301
1980	165
1981	143
1982	113
1983	127
1984	123
1985	77
1986	55

1987	71		
1988	86		
1989	148		
1990		408	
1991			1 351
1992			1 005
1993			858
1994		580	

POZNÁMKY:

1. Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA), fond Ministerstvo vnitra - stará registratura (dále MV-SR), 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/58/16, kart. 251.
2. Statistik Antonín Boháč odhadoval, že materiál z jednoho sčítání by zaplnil 11-12 železničních vagónů. Boháč, A.: Sčítání lidu. Praha 1930, s. 51.
3. V řadě případů k uplatnění násilí skutečně došlo. Přípis Ministerstva vnitra Předsednictvu ministerské rady z 23.2.1921 informuje o tom, že dne 17.2.1921 rozvášnění němečtí dělníci v Kocléřově pochytili sčítací komisaře a drželi je v zajetí po celý den. SÚA, fond Předsednictvo ministerské rady (dále PMR), inv. č. 2501, sg. 736, kart. 3285.
Je ovšem nutno dodat, že problémy provázely sčítání lidu i v jiných zemích. Nedůvěra ve sčítací orgány v některých oblastech sousedního Polska byla tak velká, že ještě v roce 1921 se před příchodem komisařů celé vesnice vylidnily - venkované se ukryli v lesích a vyčkávali skončení akce. Boháč, A.: Sčítání lidu, Praha 1930, s. 7.
4. Druhým žhavým tématem bylo zjišťování náboženského vyznání. P. Albík v listu Čech ze dne 14.2.1922 konstatoval nikoli bez příčiny, že „sčítání lidu se zvrhlo v nejvášnivější boj proti Římu a katolické církvi“. SÚA, fond Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, díl I. (dále MZV-VA I), inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329.
Proti bezohledné protikatolické agitaci se v Tribuně z 8.2.1921 postavil i Josef Pekař (viz tamtéž). K tomu srv. též Rádl, E.: Náboženství a politika. Praha 1921, s. 27-28 a 35.
5. Autoři studie vyjadřují dík svým kolegyním ze III. oddělení Státního ústředního archivu v Praze, jmenovitě pak Heleně Uchytlové, bez jejichž pomoci by jejich orientace v archivních fondech byla značně ztížena.
6. SÚA, fond Státní úřad statistický (dále SÚS), inv. č. 144, sg. P 3541/1, 1931-1939, kart. 45.
7. Názor na zdvojnásobení intervalu mezi sčítáními nebyl zdaleka jednotný. Například Matice moravská ve svém dopise Ministerstvu vnitra ze dne 19.6.1925 trvala na provedení sčítání v roce 1926. Slibovala si od toho korekci výsledků z roku 1921 ve směru posílení českého živlu ve smíšených oblastech. SÚA, MV-SR, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/4, kart. 1234.

- Je příznačné, že naopak Ministerstvo vnitra ve svém přípisu Státnímu úřadu statistickému z 4.7.1924 považovalo politizaci sčítání, projevující se právě v národnostních třenicích, za jeden z nejpádňějších důvodů prodloužení období mezi jednotlivými sčítáními. SÚA, SÚS, inv. č. 144, sg. P 3541/1, 1924-1930, kart. 45.
8. SÚA, PMR, inv. č. 2296, sg. 401/389-401/389/1, kart. 1861. Některé další dokumenty k právní úpravě sčítání lidu srv. tamtéž, inv. č. 2501, sg. 736, kart. 3285.
 9. SÚA, SÚS, inv. č. 144, sg. P 3541, kart. 45. Srv. též spisy o všeobecných záležitostech sčítání lidu v MV-SR (podrobněji viz níže).
 10. Srv. SÚA, PMR, inv. č. 2298, sg. 403/219, kart. 2489. Tamtéž, inv. č. 2298, sg. 403/622, kart. 2499. Tamtéž, inv. č. 2298, sg. 403/1142, kart. 2510.
 11. Tamtéž, inv. č. 2501, sg. 736, kart. 3285. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56, kart. 246-251. Tamtéž, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105, kart. 1234-1237. Tamtéž, 1931-1935, inv. č. 7349, sg. 8/247, kart. 2992-2995. Tamtéž, 1936-1940, inv. č. 11048, sg. 8/102, kart. 5073-5074. Tamtéž, 1941-1945, inv. č. 13391, sg. 9/57, kart. 6596. SÚA, fond Prezidium Zemského úřadu v Praze (dále ZÚ-pres.), 1921-1930, inv. č. 876, sign.13/27, kart. 541. Tamtéž, 1931-1940, inv. č. 943, sg. 4/1/1, kart. 887. SÚA, fond Prezidium Policejního ředitelství Praha (dále PP), 1921-1930, sg. M 43/1, kart. 564. SÚA, SÚS, inv. č. 144, sg. P 3541, kart. 45.
 12. Nutno přiznat, že z parlamentu i správních orgánů vycházely jednoznačné tlaky na výběr sčítacích komisařů podle místních jazykových a národnostních poměrů. Srv. např. rezoluci Senátu Národního shromáždění ze dne 17.12.1930 (SÚA, PMR, inv. č. 2298, sg. 403/622, kart. 2499.) nebo výnos Zemské správy politické v Praze o ustanovení sčítacích komisařů ze dne 18.12.1920 (SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/8, kart. 247.).
 13. Popisné archy vyplňoval místo sčítance sčítací komisař, což mu umožňovalo ovlivnit zapisované údaje. Podle oběžníku Ministerstva vnitra okresním politickým správám ze dne 13.11.1920 bylo jednoznačně preferováno sčítání pomocí archů sčítacích. SÚA, PMR, inv. č. 2297, sg. 402/339, kart. 2186.
 14. Proslulým se stal např. hromadný výlet německých studentů z Vídně do Znojma v den sčítání v roce 1921 a posílení vrchlabských Němců venkovany z okolních obcí pod zámkou divadelního představení a zábavy v téže době. Srv. SÚA, fond Nejvyšší státní soud (dále NSS), inv. č. 897, sg. 34, kart. 832. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 5.
 15. K dotazům a interpelacím členů Národního shromáždění srv. též: SÚA, MV-SR, 1931-1935, inv. č. 7504-7506, sg. 8/429-8/431, kart. 3055-3057.
 16. Srv. zejm. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1914-1938, sg. 11/57-11/82, kart. 251-257. Tamtéž, 1925-1930, inv. č. 4490-4515, sg. 8/106-8/130, kart. 1238-1239. Tamtéž, 1931-1935, inv. č. 7351-7373, sg. 8/248-8/272, kart. 2995-2998. Tamtéž, 1936-1940, inv. č. 11049-11066, sg. 8/103-8/122, kart. 5074-5075. Tamtéž, 1941-1945, inv. č. 13392-13395, sg. 9/58-9/61, kart. 6596-6597. Srv. též spisy příslušného oddělení Zemského úřadu v Praze.
 17. SÚA, NSS, inv. č. 716, sg. I, 1921n, kart. 97n - vždy spisy signované číslicí I.
 18. Tamtéž, inv. č. 897, sg. 34, kart. 832.
 19. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329-2338. Další výstřižky o sčítání lze nalézt ve jmenné řadě fondu.

20. Boháč, A.: Prof. Dr. Heinrich Rauchberg. Praha 1930, s. 10.
21. Týž: Sčítání lidu. Praha 1930, s. 29-31. Týž: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 20.
22. Týž: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 21.
23. Tamtéž, s. 10.
24. Srv. přípis Státního úřadu statistického Předsednictvu ministerské rady ze dne 7.4.1930, podepsaný a zřejmě i vypracovaný A.Boháčem. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285.
25. Paragraf 2 tohoto zákona obsahoval ustanovení o úřadování v jiném než českém či slovenském jazyce v soudních okresech, kde se podle posledního sčítání lidu zdržovalo alespoň dvacet procent státních občanů téhož, ale jiného než „československého“ jazyka.
26. Srv. např. § 2 zákona o veřejných knihovnách obecních (č. 430/1919 Sb. z. a n.).
27. Boháč, A.: Národnost při druhém sčítání lidu. Praha 1931, s. 18.
28. Týž: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 14.
29. Srv. tamtéž, s. 3-4.
30. Naproti tomu argumentoval Emanuel Rádl tím, že lidé při volbě národnosti by byli na výsledcích osobně zainteresováni a proto by se chovali zodpovědně. Svobodná volba by prý neznamenalav avanturistickou libovůli a nesváděla by k žertům (prohlásit se za Číňana či Turka). Rádl, E.: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 63-65.
31. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 13-14.
32. Blíže viz Křesťan, J.: Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého, kap. V. Praha 1992, strojopis.
33. Rádl, E.: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 195.
34. Týž: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 59.
35. Tamtéž, s. 83. Srv. týž: Rassové theorie a národ. Praha 1918, s. 29-30. Týž: O německé revoluci. Praha 1933, s.35-36.
36. Týž: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 24-27. Týž: Revise pokrokových ideálů v národní škole. Praha 1928, s.39.
37. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930. s.19.
38. Tamtéž, s.11.
39. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285.
40. Rádl, E.: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 51.
41. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 4.
42. Rádl, E.: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 71.
43. Fakt, že ne všude postupovali sčítací komisaři stejně důsledně, přiznal i Antonín Boháč. Srv. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 4.
44. Tamtéž, s. 21.
45. Zde odkazují alespoň na shrnující výklad v: Sobota, E.: Národnostní autonomie v Československu? Praha 1938, s. 29-42. Práce vychází ze starších publikací téhož autora: Sobota, E.: Národnostní právo československé. Brno 1928. Týž: Republika národní či národnostní? Praha 1929.
46. Rádl, E.: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 122.

47. Týž: Rassové theorie a národ. Praha 1918, s. 24. Srv. rovněž týž: O německé revoluci. Praha 1933, s. 37-39.
48. Týž: Náboženství a politika. Praha 1921, s. 66. Týž: O smysl našich dějin. Praha 1925, s. 88-89. Týž: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 213.
49. Týž: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 9.
50. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1485, Rádl, kart. 3823. Násl. cit. články viz tamtéž.
51. Rádl, E.: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 184-185.
52. SÚA, PMR, inv. č. 2296, sg. 401/389/1, kart. 1861.
53. Tamtéž, inv. č. 2298, sg. 403/1144, kart. 2510.
54. Sobota, E.: Republika národní či národnostní? Praha 1929, s. 8.
55. Krejčí, D.: Má se při našem příštím sčítání lidu zjišťovati národnost nebo řeč mateřská? In: Československý statistický věstník I, 1920, s. 285.
56. Weyr, F.: Národnost či mateřská řeč? In: Lidové noviny, 1.7.1920, SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329.
57. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/9, kart. 248.
58. Srv. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 20-21.
59. SÚA, SÚS, inv. č. 144, sg. P 3541/1, 1931-1939, kart. 45.
60. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/14, kart. 248.
61. Srv. Poučení a návod, jak se má vyplňovati sčítací arch (§ 5 návodu) a Instrukce pro sčítacího komisaře a revizora (§ 11). SÚA, MV-SR, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/14/2, kart. 1235. Vyhláška o sčítání lidu. Tamtéž, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/14/(1), kart. 1234.
62. Tamtéž, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/9, kart. 248.
63. Tamtéž, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/1, kart. 246. Ministerstvo vnitra ve svém přípisu prezidentovi zemské vlády ve Slezsku z 29.1.1921 požadavek akceptovalo.
64. SÚA, NSS, inv. č. 725, sg. I/101/22, kart. 104.
65. Rádl, E.: Národnost jako vědecký problém. Praha 1929, s. 70.
66. Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 14.
67. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sign. 736/11, kart. 3285.
68. Před válkou bylo rakouské sčítání většinou odsuzováno na publicistické úrovni. Srv. alespoň Hašek, J.: Galerie karikatur. Praha 1964, s. 204-207 a 214-217. Z mála věcných hodnocení odkazují na studii T.Živanského v 1.ročníku České politiky.
69. V „Podrobném poučení pro sčítacího komisaře“ se vymezoval pojem národnosti jako „národně-politické přesvědčení jedincovo podle kmenové příslušnosti k určitému národnímu celku nebo národu“. Přitom bylo zdůrazněno, že „rozhodující je jediné vlastní vůle sčítancova a jeho údaj je třeba považovat bezpodmínečně za správný, leda by se prokázalo, že byl učiněn na nátlak kohokoli jiného“. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/2, kart. 3285. K hodnocení příprav a průběhu sčítání lze odkázat na: Mráz, J.: O předběžném sčítání lidu na Slovensku 1919. In: Československý statistický věstník II, 1920, s. 1-39 a 120-148.
70. Zájemce odkazujeme na Boháč, A.: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 3n. Týž: Národnost při druhém sčítání lidu. Praha 1931, s. 4-17. Přípis Státního úřadu statistické-

ho Předsednictvu ministerské rady ze dne 7.4.1930. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285.

71. Osobnost Heinricha Rauchberga, který vynikl kromě statistiky též v oboru správního práva a práva mezinárodního, by si jistě zasloužila historického zhodnocení. Rauchberg svého času akceptoval filozofii rakouských sčítání lidu. Srv. Rauchberg, H.: Der nationale Besitzstand in Böhmen. Leipzig 1905, 1. díl, s. 13-19. Dával však najevo, že místo zjišťování obcovací řeči, kterou považoval spíše za vlastnost sociálních a lokálních skupin, by dával přednost zjišťování mateřského jazyka, který více vázal na individuální národní cítění a přesvědčení. Srv. Rauchberg, H.: Die Bevölkerung Österreichs. Wien 1895, s. 202.

Tomuto názoru zůstal v podstatě věrný i po roce 1918. Např. v článku „Die Nationalitätenhebung der nächsten Volkszählung“ uveřejněném v listu Prager Tagblatt dne 5.2.1930 charakterizoval národnost jako „pocit příslušnosti k národnímu celku a jemu vlastnímu kulturnímu společenství“. Národnost může být chápána jako „stav subjektivního vědomí jednotlivých členů národa“, ale její přiznání nesmí podléhat libovůli. Musí být vázáno na objektivní předpoklady a rozpoznatelné objektivní znaky, z nichž na prvním místě stojí jazyk. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2330.

Je nutno dodat, že právě Heinrich Rauchberg byl mužem, který dokázal nalézt kompromis i v době, kdy jednání statistiků hrozilo uváznout na mrtvém bodě. Vůle k dohodě prolínala ostatně i jeho činností politickou.

72. Srv. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/1, kart. 246. MV-SR, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/10, kart. 1234.
73. Národní rada československá Předsednictvu ministerské rady dne 4.3.1930. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285.
74. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285.
75. Srv. např. výzvu Národní rady československé a jejích místních odborů uveřejněnou v Českém slově 13.2.1921. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329.
76. Srv. např. zprávy o aktivitách této strany před sčítáním lidu v roce 1930. Národní politika 20.2.1930. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2330. Národní politika 8. a 11.6.1930. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2331.
77. Srv. zejm. oběžník Ministerstva vnitra přednostům okresní správy politické z 10.2.1921. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/10, kart. 248.
78. Srv. SÚA, MV-SR, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/14/60, kart. 1237.
79. Srv. např. „Informativní projev Svazu Čechů-židů“, uveřejněný v Tribuně dne 5.2.1921. SÚA, MV-SR, 1918-1924, inv. č. 1913, sg. 11/56/1/8, kart. 247. Leták „Jüdische Mitbürger“ vydaný v Praze před sčítáním v roce 1930. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2332.
80. Srv. rezoluci Národní rady židovské, zaslanou 24.10.1920 Ministerské radě. SÚA, PMR, inv. č. 2297, sg. 402/339/1, kart. 2186. Před sčítáním lidu v roce 1930 na sebe upozornil svým razantním vstupem do procesu tvorby zákonných úprav sčítání Dr. Emil Margulies. Viz Selbstwehr XXIV, č. 6, 7.2.1930, s. 1. Srv. též SÚA Pozůstalost dr. Emila Marguliese, inv. č. 40, kart. 9.
81. Srv. např. články v: Slovenská politika, 18.1.1921 a Slovenský východ, 25.1.1921. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2329.

82. Slovák, 19.1.1930. SÚA, MZV-VA I, inv. č. 1154, sg. o 2, kart. 2330.
83. Srv. SÚA, MV-SR, 1925-1930, inv. č. 4490, sg. 8/105/14/15, kart. 1234.
84. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11/2, kart. 3285.
85. K tomu viz tamtéž a SÚA, SÚS, inv. č. 144, sg. P 3541/1, 1940, kart. 45. SÚA, ZÚ-pres., 1931-1940, inv. č. 143, sg. 4/1/1, kart. 887.
86. Oficiálně publikované výsledky tohoto sčítání viz: Die Hauptergebnisse der Volks-, Berufs- und Betriebszählung 1939 im Reichsgau Sudetenland. Berlin 1941-1942. SÚA, SÚS, inv. č. 395, kart. 94.
87. Návod byl součástí každého sčítacího archu (viz SÚA, fond Sčítání obyvatelstva 1939). Ve fondu Předsednictvo ministerské rady je uložen sčítací arch z tohoto sčítání v českém jazyce. SÚA, PMR, inv. č. 2501, sg. 736/11, kart. 3285. Při sčítání byly ovšem výhradně používány archy v jazyce německém.
88. Srv. Boháč, A.: Národní poměry v Čechách podle nového sčítání lidu. Praha 1931. Týž: Národní poměry v zemi moravsko-slezské podle předběžných výsledků sčítání lidu. Praha 1932.
89. Týž: Národnost a sčítání lidu. Praha 1930, s. 5-7. Rádl, E.: Válka Čechů s Němci. Praha 1928, s. 193-194.
90. SÚA, NSS, inv. č. 418, sg. 2/4/53, 1947, kart. 19.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE NATIONALITÄTENFESTSTELLUNG ALS STATISTISCHES UND POLITISCHES PROBLEM: ERFAHRUNGEN VON DEN VOLKSZÄHLUNGEN IN DER ZEIT DER ERSTEN REPUBLIK

Jaroslav Bubeník – Jiří Křest'an

Die Studie informiert über die wichtigsten Rechtsnormen, die den Verlauf der Volkszählung in der Zeit der ersten tschechoslowakischen Republik kodifiziert haben. Sie bringt eine Übersicht über die Archivalien, die im Zentralen Staatsarchiv in Prag eingelagert sind und die die Volkszählung allgemein und das Problem der statistischen Nationalitätenfeststellung besonders betreffen. Am Schluß der Studie findet der Leser einige Fakten über die Agenda der Nationalitätenfeststellung, die zur Zeit die ausgedehnteste Agenda des Zentralen Staatsarchivs darstellt. Diese Agenda wird in der Form der Auszüge von den Volkszählungsbögen durchgeführt.

Den Kern der Studie bildet die Charakteristik der Diskussion über den Begriff der Nationalität und ihrer Bestimmung in den Volkszählungen. Philosoph Emanuel Rádl hat die Nationalität als ein Ergebnis der freien Wahl jeder einzelnen Person begriffen. Die Statistiker in der Tschechoslowakei (die Studie bemerkt vor allem die Meinungen von Antonín Boháč) haben meistens im Gegenteil die Meinung vorgezogen, daß die Nationalitätszugehörigkeit objektiv gegeben ist, mit der Muttersprache der Gezählten. Die Studie schätzt den Vorgang der Verwaltungsamte in den Streitfragen und bemerkt auch die Stellung verschiedener Gesellschaftsobjekte, in der ersten Reihe der Nationalitätenvereine.

PŘEMYSL PITTER A JOSEF SCHIESZL

Jiří Křesťan

Týdeník *Nové knihy* přinesl informaci o přednášce doc. RNDr. Romana Koteckého, Dr.Sc.,¹⁾ která zazněla v září roku 1993 u příležitosti knižního vydání článků, projevů a dopisů Alberta Einsteina v nakladatelství Lidové noviny pod názvem „Jak vidím svět“.²⁾ Text vystoupení byl uveřejněn v plném znění v časopisu *Vesmír*.³⁾ Kotecký informoval o objevení domněle ztraceného dopisu Tomáše Garrigua Masaryka Albertu Einsteinovi ze dne 22.7.1932 v Einsteinově archivu v Židovské národní a univerzitní knihovně v Jeruzalémě. Spolu s tímto dopisem byly v obou periodikách otištěny i dva listy Einsteina Masarykovi, psané 13.4.1931 a 5.9.1932.

Podnětem ke vzniku této korespondence se stalo odsouzení redaktora měsíčníku *Sbratření* a známého pacifisty a filozofa Přemysla Pittera k delšímu trestu vězení za antimilitaristickou propagandu. Albert Einstein spatřoval v radikálním pacifismu, ústícím v masové odpírání vojenské služby, silný a v podstatě jediný spolehlivý faktor boje za mír a odzbrojení.⁴⁾ Nepřekvapí proto, že se na popud pacifistů Pavly Moudré a Heinricha Tutsche z Prahy Einstein obrátil na Masaryka s žádostí o udělení milosti Pitterovi.

Intervence nebyla úspěšná. Masaryk ve svém vlastnoručním dopise psaném v němčině vyjádřil pochopení pro odmítání vojenské služby z náboženských a mravních důvodů a pro možnost zavedení náhradní služby. Podpořil však armádu v její obraně proti anarchisticky motivované antimilitaristické propagandě. Zřetelně naznačil, že Pitterův případ spojuje právě s tímto problémem a vyjádřil pochybnosti o pohnutkách jeho jednání. Einsteinovi nezbylo, než prezidentovi poděkovat za zájem o celou záležitost.

V písemné pozůstalosti šéfa politického a legislativního odboru Kanceláře prezidenta republiky Josefa Schieszla⁵⁾ byla nalezena korespondence mezi Schieszlem a Pitterem, jež může přispět k bližšímu pochopení okolností Pitterova případu, jeho vztahu k Masarykovi a jeho okolí. Dne 3.10.1930 a 13.10.1930 adresoval Pitter Schieszlovi dopisy, v nichž intervenoval za odpírače vojenské služby Františka Mílka z Dětmarovic. Pitter se odvolává na svůj dopis z 19.9.1930 (šlo zřejmě o intervenci podobného obsahu) a opakuje naléhavou žádost o přijetí u prezidenta Masaryka. Od setkání si sliboval „zásadní řešení otázky odpírání vojenské služby“.⁶⁾

Josef Schieszl, jeden z nejbližších důvěrníků Masarykových v politických otázkách, v listě z 15.10.1930 informoval Pittera o neúspěchu jím podniknutých kroků a vyjádřil se skepticky o vyhlídkách Pitterova hnutí. („Vojáci nechtějí o tom ani slyšet.“) Sám se prý pokoušel posuzovat každý případ individuálně. „Ale vidím, že jde o hnutí organizované a tu ovšem za toto organizované hnutí stavěti se nemohu. Stát není v té situaci, aby je mohl podporovati a já jsem státní úředník. Mám-li se rozhodnouti pro toto hnutí nebo pro stát, zůstávám při tomto.“

Pittera vyprovokoval Schieszlův dopis k odpovědi, jež se zamýšlela nad posláním hnutí odpíračů vojenské služby. Vzhledem k obsahu dopisu nebude na škodu připomenout si jej v plném znění.

Přemysl Pitter
redaktor „Sbratření“
Praha X, Karlín, Čelakovského 7

18.10.1930

Pan odborový rada kanceláře presidenta republiky
Dr. J.Schieszl
Praha

Vážený pane!

Děkuji Vám velmi za Váš laskavý dopis z 15.t.m. Dovoluji si jen ještě opravu Vašeho názoru, že jde o organizované hnutí pro odpírání voj. sl. Nikoli. Úkolem hnutí je ujímat se lidí, kteří tímto způsobem vyjadřují své protiválečné smýšlení a získávají porozumění pro jejich jistě ušlechtilé snahy. To je jistě velký rozdíl. A za druhé nestavěl bych ty odpírače v.sl. v tak strohý protiklad proti státu. Anarchistů je mezi nimi poměrně málo, u nás snad vůbec ne. Členové hnutí jsou naopak toho názoru, že je na škodu státu, jedná-li stát s těmito lidmi tak, jak právě jedná. Znovu musím poukázat na příklad Norska, Švédska, Holandska a Dánska, kde zprvu také mysleli, že jde o organizovanou akci protistátní, nakonec však rozumní činitelé ve vládě uznali svůj omyl a dnes, jak víte, zvláštní zákony těchto zemí umožňují odpíračům voj. sl. službu náhradní, v civilu. A o to jde i mně a hnutí, které zastupuji.

Podotýkám, že nemohu-li věc řešiti ústním dohovorem, obrátím se na p. presidenta veřejným otevřeným dopisem v časopisech mně dostupných.

Přijměte moje opětovné ujištění úcty a oddanosti.

S pozdravem

Váš

Přemysl Pitter

Korespondence Josefa Schieszla a Přemysla Pittera (připomeňme, že dne 21.6.1995 uplyne 100 let od narození tohoto pozoruhodného myslitele a pedagoga) potvrzuje, že Masarykovým spolupracovníkům nebylo hnutí odpíračů vojenské služby neznámé. Vzájemné kontakty existovaly již před odsouzením Přemysla Pittera v roce 1931. Poněkud pikantní na celé záležitosti bylo, že pacifisté se nejednou odvolávali na Masarykovo učení o humanitě.⁷⁾ Existovalo zde tedy nepochybně určité dilema, jež musel řešit prezident republiky, který byl současně vrchním velitelem armády. Nicméně stanoviska byla v zásadě vyjasněna, byť argumenty se do jisté míry mýjely. Einsteinova intervence nemohla Masaryka zaskočit (v tom zajisté netkvěla příčina pozdní Masarykovy odpovědi).

Je příznačné, že v dopise Einsteinovi se Masaryk k problému postavil přímo, že vyjádřil otevřeně svůj názor na pacifistické hnutí i Pitterův případ. Mohl se při tom odvolat na procedurální překážky, jež mu fakticky ani neumožňovaly milost udělit. Josef Schieszl dne 2.5.1931 v odpovědi na intervenci Růženy Adamíčkové vysvětlil, že udělení milosti Přemyslu Pitterovi prezidentem republiky je vázáno na souhlasné vyjádření soudu a příslušného ministra. Masarykův přístup jistě vypovídá mnohé o jeho charakteru.

Humanitní ideji přisuzoval Tomáš Garrigue Masaryk dvojí význam: „Předně: ideál člověckosti, být člověkem. Za druhé: ohled na člověčenstvo v nejširším rozsahu.“⁸⁾ Věřil, že vývoj lidstva směřuje k vzájemnosti.⁹⁾ Uskutečnění „programu nenásilné organizace všesvětové“ spojoval se Společností národů, s mezinárodním systémem politických, hospodářských a kulturních dohod. Spolu s politickými styky půjde „vzájemné obohacování krve i ducha“, míšení ras, národů a jejich kultur. Tendence ke světovosti, univerzalizmu, vzájemnosti, podpořená celosvětovou organizací, pro něho neodmyslitelně doplňovala tendenci mravního sebe-zdokonalování jedinců. V tom se lišil od pacifistů, stavějících často na individuální vzpouře proti stávajícím poměrům, reprezentovaným vojenskopolitickou mašinérií.

Necelého půl roku poté, co Masaryk odpověděl Einsteinovi na jeho intervenci za Přemysla Pitteřa, převzali v Německu moc nacisté. Masarykovy humanitní ideje i představy pacifistů získaly úplně jiné společenské souvislosti...

V opuštěné Einsteinově vile u Postupimi zůstal dopis od československého prezidenta. Když v roce 1934 na žádost geniálního fyzika přišel do tiché vily zlikvidovat zanechané písemnosti dr. Reuven Michael, učinil výjimku jen u pěti dopisů, jež později s sebou vzal do Izraele. Skutečnost, že mezi nimi byl i dopis Masaryka Einsteinovi z 22.7.1932, potvrzuje renomé, jemuž se jméno prezidenta těšilo i za hranicemi republiky.

POZNÁMKY:

1. Nové knihy, 20.10.1993, s. 7. Roman Kotecký se zabývá matematickou statistickou fyzikou a teorií fázových přechodů. Skutečnost, že se odborníci podobného zaměření živě zajímají o historii a jsou ochotni jí věnovat čas, je zjištěním nesporně radostným.
2. Cenu publikace poněkud snižuje nedostatečná datace jednotlivých dokumentů. Čtenář si jistě rovněž zasloužil informaci, že kniha stejného názvu vyšla v roce 1961 v nakladatelství Československý spisovatel péčí Vladimíra Rumla a Ivana Úlehly. Posledně jmenovaná publikace vznikla jako výběr z knih: Einstein, A.: *Mein Weltbild* (1956), *Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie* (1921) a Louis de Broglie, *physicien et penseur* (1953).
3. *Vesmír* LXXII, č. 10, 1993, s. 566-567. Text přednášky je doplněn zasvěceným výkladem Jiřího Fialy o osobnosti Přemysla Pitteřa.
4. Kromě již zmíněného dopisu Einsteina Masarykovi z 13.4.1931 srv. též Einstein, A.: *Jak vidím svět*. Praha 1993, s. 40-41 a 45-46. Vyhlídky na mezinárodní dohodu o míru posuzoval Einstein většinou skeptičtěji, i když ani tuto cestu zcela neodmítal. Velké naděje například vkládal do odzbrojovací konference v roce 1932. Srv. tamtéž, s. 47-51.
5. Podrobná informace o Josefu Schieszlovi a jeho osobním archivu byla uveřejněna ve sborníku *Paginae historiae* v roce 1994.
6. Státní ústřední archiv, fond Pozůstalost Josefa Schieszla, inv.č. 49, kart. 5. Tamtéž viz i ostatní dopisy Schieszla a Pitteřa.
7. Srv. dopis V.Rajdy J.Schieszlovi z 19.2.1926 uložený tamtéž.
8. Masaryk, T.G.: *Ideály humanitní. - Problém malého národa. - Demokratism v politice*. Praha 1968, s. 57.
9. Čapek, K.: *Hovory s T.G.Masarykem*. Praha 1937, s. 138-139.

ZUSAMMENFASSUNG

PŘEMYSL PITTER UND JOSEF SCHIESZL

Jiří Křesťan

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit ausgesuchten Dokumenten, die die pazifistische Bewegung in der Zeit der ersten Republik betreffen, vor allem die sog. Bewegung der Verweigerer des Militärdienstes. Es handelt sich um die Materialien, die mit der Person Přemysl Pitters - eines der Repräsentanten dieser Bewegungen verbunden sind.

Der Author dieser Studie erwähnt die Korrespondenz zwischen Präsidenten T. G. Masaryk und Physiker A. Einstein rücksichtlich der Begnadigung Přemysl Pitters, der für die antimilitaristische Propaganda verurteilt wurde, und die Korrespondenz zwischen P. Pitter selbst und Beamten der Präsidentenkanzlei J. Schieszl. Die Studie bringt auch wortgetreue Wiedergabe Pitters Briefes an J. Schieszl in dem die Ziele der Bewegung der Verweigerer des Militärdienstes zusammengefaßt sind.

PUČ V ŽIDENICÍCH A NÁRODNÍ OBEC FAŠISTICKÁ V ROCE 1933

Vojtěch Blodig

Na sklonku roku 1932 československé státní orgány počaly věnovat zvýšenou pozornost množícím se pověstem o plánech českých fašistů na provedení násilné změny ústavně demokratického zřízení státu. Vedle akcí Junáků¹⁾, jak byl nazýván dorost a současně milice Národní obce fašistické (NOF), zvyšovala podezření o protistátní činnosti NOF chvástava vystoupení některých vedoucích fašistů, snažících se všemi prostředky přesvědčit své stoupence o síle a pevné jednotě hnutí. Příkladem může být vystoupení člena sekretariátu NOF, redaktora Josefa Karáska, na veřejné schůzi v hotelu Zlatá husa na Václavském náměstí 17. června 1931: „I v Praze je následkem lumpáren pro fašismus připravena půda. Získáváme členstvo na úkor stran socialistických a strany agrární. Na Prahu dojde už v září a říjnu. Praha, až se provalí, bude stát za to. Naše chvíle se blíží, bratři, buďte připraveni.“²⁾ Nezůstalo však pouze u podobných velikášských prohlášení, jejichž myšlenkovou hloubku a slovník není třeba zvlášť komentovat. V zabavené korespondenci členů NOF se stále častěji objevovaly narážky na možnost provedení státního převratu v blízké době. Podobné náznaky se objevovaly i ve fašistickém tisku. Tak např. v článku „Socialistické běsnění“ se dočítáme: „Gajda do vězení půjde, ale Gajda se vrátí a doufáme, že to bude poslední kapka do číše trpělivosti národa, aby přetekla a pak vznikne bouře, ze které bude všem úzko.“³⁾ Další článek, „Soumrak“, má tučně vytištěnu poslední větu: „Je jenom jedna cesta“, přičemž obsah článku jednoznačně ukazuje, že touto cestou byl myšlen ozbrojený převrat.⁴⁾ Příznačný byl i Gajdův článek: „Krise demokracie vyvrcholila“, končící slovy: „Rok 1933 musí být rokem vítězství obce fašistické“.⁵⁾ Je otázkou, do jaké míry sám Gajda těmto slovům věřil, v každém případě však posloužila k dalšímu rozdmýchávání radikálních nálad mezi fašisty.

Ostatně programové články, orientující se na násilnou cestu v politickém boji, se ve fašistickém tisku objevovaly již dříve. Fašisté tak do krajnosti zneužívali benevolence československé demokracie. Příkladem byl článek „Legionářům pardubického sjezdu“, v němž se uvádí: „Fašizace, tj. nacionalismus československého člověka, je prostě základem budoucnosti. Symbolismus tohoto budoucna [je] opřen o tradici, o vojenskou duši zahraničního i domácího revolucionáře, mluví proti demokracii, která krade. Systém politických stran, které strhly na sebe veškerou moc, vzájemně se korumpovaly, jsou proto vzájemně vázá-

ny, musí býti zničen násilím [zvýrazněno v originále]. Teorie o růstu slovanství je založena na předpokladu boje - československý národní stát byl znovuzřízen vojensky, vojensky může býti udržen - energii ovládáme. Demokracie, která krade, musí býti odstraněna silou náporu [zvýrazněno v originále], zdolána bez výhrad, jestliže má býti odvrácena injekce komunismu, pacifismu a demokracie.“⁶⁾ A další článek nazvaný „Jen strpení,“ hrozil: „Tempo se zrychluje. Už se rozbřeskuje den, kdy si vypůjčíme od socialistů něco z jejich písň. Víte, jak zní: A potom soudit budeme my.“⁷⁾ Podobných signálů bylo víc než dost, a že nebyly zcela bezpředmětné, potvrdil zanedlouho nezdařený puč v Židenicích.

Sám o sobě byl puč dobrodružným a po vojenské stránce špatně připraveným pokusem o získání zbraní a ochromení státního aparátu ve významném průmyslovém městě Brně. Plán fašistů počítal s mobilizací všech příslušníků NOF a sympatizujících a hlavně s podporou některých armádních složek. Po vítězství puče v Brně a na celé Moravě se předpokládala československá obdoba Mussoliniho pochodu na Řím. Gajda se měl postavit do čela vítězným fašistickým silám a v jejich čele vtáhnout do Prahy. Nereálnost celého plánu byla ovšem více než zřejmá a je velmi těžké pochopit, na co se fašisté spoléhali, když pro hlavní útok na Svatoplukova kasárna (jiné akce se již nekonaly), která byla sídlem 43. pěšího pluku, bylo určeno asi 60 lidí! Nejpravděpodobnější je, že pražské vedení NOF nechalo věcem volný průběh a čekalo, jak se události dále vyvinou. Sám Gajda napsal 17.ledna 1933 zemskému náčelníkovi NOF na Moravě, majoru v.v. Uvírovi dopis, ve kterém ho varoval před případnou násilnou akcí. Dopis však kurýr ing. Horák Uvírovi vůbec nepředal. Šlo tedy o průhledný pokus, krýt se pro případ nezdaru.⁸⁾

Pozadí celé akce poodhalil jeden z hlavních funkcionářů a zároveň financierů hnutí, pražský velkouzenář Josef Hodek. V kruhu svých nejbližších spolupracovníků prohlásil, že k přepadení kasáren došlo z přímého popudu Radoly Gajdy, který si pro tuto hazardní akci vybral prostřednictvím svého bratrance Duchoslava Geidla nadporučíka m.s. Ladislava Kobsinka, obecně známého svým výstředním chováním. Gajda se prý domníval, že se tím v případě neúspěchu vyhne trestnímu stíhání, zvláště když se kryl zmíněným prohlášením o nesouhlasu s násilnou akcí, a na druhé straně dokáže, že jeho hnutí je schopno rozhodných vystoupení ve větším měřítku.⁹⁾

Ladislav Kobsinek se pro tento účel skutečně výborně hodil. Do fašistické jednoty Brno I vstoupil již začátkem roku 1928, v roce 1929 z ní však vystoupil po fiasku v obecních volbách. V roce 1931, v době opětovného zesílení NOF v důsledku všeobecné radikalizace, již přinesla světová hospodářská krize, se do ní opět přihlásil a členskou legitimaci dostal přímo z pražského ústředí. V době svého prvního členství byl vzhledem ke své vojenské průpravě jmenován kraj-

ským náčelníkem Junáků v Brně. Po obnovení členství neměl sice žádnou oficiální funkci, avšak byl často vysílán zemským organizačním sekretariátem NOF na venkov jako organizátor. Je pravděpodobné, že Gajda od počátku s Kobsinkem počítal jako s osobou vhodnou k provedení násilné akce, protože se s ním a s praporčíkem Tesákem, Kobsinkovým spolupracovníkem, až na jednu výjimku osobně nesetkával a vzájemný styk prováděl výhradně prostřednictvím kurýrů a důvěrníků. Od počátku roku 1932 pořádal nadporučík Kobsinek v bytě praporčíka Tesáka důvěrné schůzky, kterých se účastnili někteří důstojníci a rotmistři brněnské posádky a někteří z Gajdových důvěrníků. Tématem těchto schůzek byla především možnost provedení ozbrojeného převratu. Celá věc byla ovšem vojákům presentována tak, jako by se jednalo o dílčí součást široce založeného plánu, jemuž se postaví do čela Gajda se svými bývalými spolubojovníky.

Protože ani Kobsinkovi Gajda neposkytl přesnější informace, odjel Kobsinek několikrát do Prahy a snažil se o osobní setkání s Gajdou. Toho se mu však podařilo dosáhnout až náhodně při Gajdově návštěvě v Brně. Když po vyličení nálady ve vojsku položil Gajdovi otázku, jaké konkrétní kroky hodlá podniknout, odpověděl Gajda mnohoznačně: „Nestarej se, dělej opatrně, dělej.“ Pak ještě dodal: „Pracujte, buďte připraveni, již to tak dlouho trvat nemůže, až přijde psychologický moment, já vím, co mám dělat.“¹⁰⁾ Jestliže takovéto informace Kobsinkovi stačily jako základ pro přípravu ozbrojené akce, je možno udělat si o formátu hlavního aktéra připravovaného puče jednoznačný úsudek. Z vlastní iniciativy se Kobsinek také pokusil získat pro akci spolky Československá domobrana z Itálie a Obec bývalých námořníků.¹¹⁾

Asi uprostřed listopadu 1932 se Kobsinkovi ohlásil smluveným heslem kurýr a oznámil mu, že podle důvěryhodných zpráv chystají komunisté na vánoce 1932, nejpozději však na únor 1933 státní převrat a vzhledem k tomu je třeba, aby fašisté byli neustále připraveni. Zároveň nařídil Kobsinkovi, aby šel za zemským organizátorem NOF pro Moravu Uvírou a zahájil spolu s ním potřebné přípravy. Pro vyhlášení akce bylo připraveno heslo „Gajda - granát“.¹²⁾ Ihned poté Uvíra s Kobsinkem svolali okresní náčelníky a vypracovali předběžný plán. Podle něj měli fašisté z uherskohradištské župy blokovat Uherské Hradiště a Břeclav, západoslovenští Hodonín, fašisté z okresů Brno, Bučovice, Tišnov a Hrušovany měli obsadit Brno a konečně jednotky z okresů Znojmo a Moravský Krumlov Znojmo. Místní fašističtí funkcionáři se pak nechávali dále unášet svou fantazií. Dohodli se, že 8. divise z Hranic na Moravě bude blokovat Ostrovsko a hlídat hranice, zatímco olomoucká 7. divise měla vytáhnout na Prahu. Obě tyto divise měly po předpokládaném dobytí Brna dostat fingovaný rozkaz zemského vojenského velitelství v Brně, že je v Praze komunistický převrat a proto je nutno vojensky zakročit. Rozkazy z Prahy neměly být nadále brány na

vědomí s poukazem na to, že spojovací prostředky již jsou v rukou komunistů. V případě Brna bylo předběžně ujednáno, že Kobsinek povede oddíly útočící na kasárna pěšího pluku č. 10, Oldřich Růžička zaútočí na kasárna č. 43 a konečně Jakub Šťastný na jezdecká kasárna. Podrobnější propracování plánu bylo odloženo až do přesného ohlášení početních stavů jednotlivými náčelníky.¹³⁾

Okresní náčelníci byli zpočátku stejně odhodláni a ohlásili v polovině prosince následující stavy: Šťastný 500 mužů, Růžička 150 mužů, Fibinger a Novák 300-500 mužů. U ostatních byly počty poněkud nižší. V polovině ledna, když se počty ukázaly jako značně nadsazené, bylo upuštěno od útoku na jezdecká kasárna. Ze stejného důvodu byly posléze zrušeny plánované akce v Uherském Hradišti, Hodoníně, Břeclavi a Znojmě. Celý plán ozbrojeného vystoupení se tudíž omezil pouze na Brno s tím, že jeho zbytek (fingované rozkazy zemského vojenského velitelství pro 7. a 8. divisi) zůstane beze změny. Hlavní silou útoku na kasárna 10. pěšího pluku měli být fašisté z Tišnova a Hrušovan a po splnění úkolu měli pokračovat v akci obsazením hlavní stráže a zemského vojenského velitelství, zemského četnického velitelství a poštovního ředitelství. Kobsinek s fašisty z Brněnska, Bučovic a Moravského Slovácka měl po obsazení kasáren 43. pěšího pluku dobýt brněnské policejní ředitelství. Počítalo se s tím, že útočící mužstvo se po dobytí kasáren vyzbrojí z erárních zásob a velká část důstojníků a rotmistrů, jakož i řadových vojáků, přejde na stranu útočníků a provede zabírání dalších objektů. Vrchním velitelem celé akce v Brně byl jmenován Rudolf Uvíra, major v.v., který se však měl ujmout funkce teprve po dobytí zemského vojenského velitelství.¹⁴⁾

V polovině ledna 1933 zastavil Kobsinka na ulici (!) opět neznámý muž a vyslovil smluvené heslo „Gajda - granát“. Na jeho otázku Kobsinek odpověděl, že vše je připraveno. Kurýr pak určil dobu přepadení na noc z 21. na 22. ledna. Ještě 20. ledna kurýr opět Kobsinka zastavil a řekl mu jedinou větou: „Tak zítra jdeme, mnoho štěstí“. Poté Kobsinek přikročil s plnou vážností k přípravě akce. Od té ho neodradil ani fakt, že namísto plánovaných počtů se podařilo sehnat pouze 60 lidí. Fašisté z Bučovic a Vicemilic přijeli do Židenic najatými autobusy, na místě samém čekal menší počet fašistů z Brna. Výzbroj tvořily nože, pendreky, boxery a několik revolverů.

Když se někteří ze shromážděných přece jen zdráhali zúčastnit tohoto dobrodružství, pronesl Kobsinek řeč, ve které prohlásil, že probíhá národní převrat v celé republice a úkolem shromážděných je pouze převzetí židenických kasáren, zatímco jiné skupiny současně obsadí kasárna v Brně. Dále prohlásil, že není třeba mít strach, protože v kasárnách je pouze 60 lidí a přebírání bude pouze formální, neboť důstojníci a rotmistři jsou o tom informováni. Také s generálem Vojtechovským je prý celá věc dojednána a Gajda osobně převezme

zemské vojenské velitelství. Dále vybízel přítomné, aby si každý vzal v kasárnách pušku, převlékl se do uniformy a vzal si přilbu. Vojáky měli přesvědčovat, aby se k nim přidali, kdyby se někdo postavil na odpor, měl být bez milosti zastřelen. Kobsinek shromážděným sliboval odměnu s tím, že dostanou místa ve státní službě a nakonec poznamenal, že ráno potáhne celá armáda na Prahu.¹⁵⁾ Fašistům se skutečně podařilo dostat se až do kasáren a dočasně držet v šachu nic netušící mužstvo na světnicích. Na strážnici se dokonce zmocnili zbraní a střeliva. V nastalé přestrelce mezi nimi a částí poddůstojnické školy byl však jeden z útočníků zabit a druhý těžce raněn. Přesto, že četnictvo v Brně a okolí bylo oslabeno, část útvarů totiž byla stažena do rosicko-oslavanského revíru, kde právě probíhala stávka, přispěchaly záhy četnické oddíly na místo a zanedlouho společně s vojáky fašisty rozehnal. Asi polovina útočníků byla pozatýkána přímo v kasárnách, další potom většinou ještě během noci v Brně a okolí. Okamžitě byla vyhlášena pohotovost armády a četnictva pro Čechy a Moravu, nikde však již k podobným incidentům nedošlo.

Dodejme ještě, že Gajda projížděl krátce před pučem Brnem a měl zde informativní rozhovory s pracovníky zemského sekretariátu NOF. Poté pokračoval v cestě do Šardic u Kyjova, odkud se v případě úspěchu akce měl vrátit a převzít velení. V Šardicích byl také v noci z 22. na 23. ledna 1933 zatčen.¹⁶⁾

V zápětí po brněnských událostech se fašistické vedení od celé věci formálně distancovalo. V článku „Zachovejte klid“ byl brněnský případ „co nejrozhodněji odsouzen“.¹⁷⁾ Mimo výzev ke klidu článek obsahoval náznaky, že Kobsinek stál ve spojení s agrární stranou. To ovšem nebyl příliš šťastný tah a fašisté se hned v příštím čísle za toto tvrzení omluvili.¹⁸⁾

Reakce na brněnský případ názorně dokumentovala postoje jednotlivých politických stran k fašistickému nebezpečí, ale i demokratickému státu. KSČ se soustředila především na útoky na státní aparát a jeho tolerantnost vůči fašismu. Obvinila dokonce vládní strany z vytváření fašistické fronty podle německého vzoru.¹⁹⁾ V únoru a březnu 1933 pak vedla kampaň proti „naším i cizím Hitlerům“. Brzy se pak ostří její kampaně namísto proti fašistům obrátilo proti socialistickým stranám, což potvrzovalo čistě propagandistický charakter hesel o nutnosti vytvoření široké protifašistické jednoty.

Sociální demokracie upozornila na to, že brněnská akce je vším možným, jen ne nějakou nahodilou a neodpovědnou akcí „ztreštěností vedených lidí“, jak uvádělo první úřední prohlášení agrárníckého ministra národní obrany. Právo lidu odmítlo tyto myšlenky s poukazem na dřívější převratové plány fašistů a vyslovilo přesvědčení, že o věci byly podrobně informovány nejodpovědnější osoby v ústředí fašistické strany. „Museli bychom odsoudit každou nedůslednost ve stíhání činitele nejodpovědnějšího, jímž je fašistická národní obec, jako

organizace veřejného politického teroru a za její činy jsou zodpovědni představitelé tohoto fašismu s jeho vůdcem v čele.“²⁰⁾ Zároveň článek poukazoval i na širší souvislosti, v nichž měl být případ posuzován: „Nemáme ovšem na mysli jen oficiální fašismus, nýbrž též fašismus polozakrytý a stejně odpovědný za brněnský případ. Je to i zfašizovaný ligismus, je to neodpovědný, ponejvíce výdělečný měšťácký tisk, který pěstuje program politického rozvratu republiky a systematické opozice proti vládám této republiky a který nemá vážného slova pro nezaměstnanost, zneužívanou fašismem. Zde musí být alespoň zjevně přibíta (na pranýř) spoluodpovědnost těchto mravních rakovin republiky.“²¹⁾ Státnímu aparátu pak bylo v jiném článku Práva lidu určeno varování: „Jde o zabezpečení klidu a pořádku ve státě pro budoucnost. Jak mohly být vypraveny z obce u Brna dva autobusy se šedesáti ozbrojenými muži, aniž o tom byla do Brna podána zpráva!“²²⁾

Sociálně demokratičtí poslanci již 26. ledna vystoupili na schůzi branného výboru Národního shromáždění po výkladu ministra národní obrany Bradáče s požadavkem, aby státní aparát byl energicky očištěn od všech přívrženců fašistického hnutí a zároveň důkladně zrevidován stav střeleckých korporací, které dostávají zbraně od státu.²³⁾ V parlamentní rozpravě na počátku února také Antonín Hampl označil brněnský případ za útok na demokracii a na stát sám. Žádal přísné potrestání nejen viníků samých, ale i intelektuálních původců tohoto činu. Apeloval pak na vládní činitele, aby naprosto jasně prohlásili, že fašistické hnutí je neslučitelné s představou státní myšlenky a vyvodili důsledky všude v úřadech, ve vojsku i jinde.²⁴⁾

Podobně jako sociální demokracie reagovala i strana národně socialistická. Již 24. ledna předsednictvo strany jednalo o stanovisku k fašistickému pokusu o puč. Brněnský případ byl kvalifikován jako protistátní zločin. Dr. Frank ujistil předsednictvo strany, že jakmile se ukáže, že existovalo spojení mezi pučisty a NOF, vláda nepochybně přistoupí k jejímu rozpuštění. Na další schůzi předsednictva 7. února referovala Františka Zemínová o návštěvě, kterou vykonala spolu s Klofáčem a Moudrým u Malypetra. Během rozpravy žádala národně socialistická deputace zákaz fašistických schůzí a tisku, rozpuštění komunistických akčních výborů, zákrok proti hakenkrajclerům a omezení nedemokratického tisku.²⁵⁾

Národně socialistický tisk v této době kritizoval státní aparát, že v něm stále více sílí vliv pravicových stran. Podobně jako tisk sociální demokracie se pozastavoval i nad úlohou bulvárních novin. „Copak jsme dosud udělali proti této systematické otravě duší?“, ptalo se České slovo.²⁶⁾ Ale současně poukazovalo i na další souvislosti: „Jak jsme se vypořádali s jistými nebezpečnými jevy v armádě, na něž bylo tolikrát z velmi vážných míst upozorněno? Jak lhostejně se

stavěla leckdy veřejná správa od okresních hejtmanů až po nejvyšší instance k záměrnému pobuřování obyvatelstva na venkově, kde agitace šla do nejmenších vesnic! Jak bagatelizovala značná část státotvorné politiky rejdy neodpovědných štváčů, ačkoliv jejich štvance šly až na kořen státní bezpečnosti a veřejného pořádku!“

Tyto otázky byly směřovány především na představitele agrární strany, která se hlavní měrou přičinila o blahovlnný postup soudu během procesu proti účastníkům přepadení v Židenicích. „Skupina nezralých mladíků ... podnikla útok na Svatoplukova kasárna v Židenicích,“ nadepsal agrárnický Venkov svou zprávu o události, kterou charakterizoval jako „čin, který je zločinnou kocovinou nezralých hlav, otrávených ovzduším flákačů, k nimž Kobsinek patří.“²⁷⁾ Agrárníci se od fašistů ovšem distancovali: „Naše strana je již tři léta předmětem fašistické agitace. Nikdo jí nepomáhal. Naopak - četli jsme v listech socialistických a lidoveckých články, kde se nám vysmívali, že venkov se odvrací od naší strany k fašismu! Naše strana se obhájila proti této agitaci vlastními silami.“ Věcné hodnocení celkové linie NOF a Gajdovy osobní úlohy však v tomto článku chybělo.

Agrárníci se spíše snažili využít aféry k útokům na národní demokracii. Vztahy obou stran byly v té době totiž značně napjaté. Tak například v citovaném článku se píše o potřebě postupovat v těžké době proti všem rozkladným živlům bez výjimky. Ty pak jsou spatřovány ve fašistech, komunistech, ale i v „Politické“, která prý se v poslední době činí, aby se přiblížila „v rozkladné práci Rudému právu a Fašistickým listům.“²⁸⁾ Podobné výpady se opakovaly i později.²⁹⁾ Samotnému brněnskému puči však bylo věnováno na stránkách Venkova poměrně málo místa.

Bagatelizováním celé akce se Venkovu nápadně podobala jím napadená Národní politika. I název její první zprávy o události zněl podobně: „Ztřeštěný pokus svedených lidí o noční dobytí velkých brněnských kasáren.“ V článku se píše o Kobsinkovi jako o muži, který byl pokládán za extrémistu a který „vyvolával již za svého vojenského působení mnoho nepříjemností svému okolí i vojákům.“ Článek pokračuje: „Není dosud zjištěno, jakým způsobem se mu podařilo zlákat na svou vějičku celou skupinu lidí ..., ale jisto je, že veřejnost musí být před povahami a zjevy všelijakých ztřeštěnců dvojnásob opatrná. Celý případ tkví opět v prostém a neblahém romantismu člověka, který je bez pevnějších kritických hledisk. Správný je včerejší úsudek ministra národní obrany ... vidí ve věci bublinu, trestuhodné svedení několika lidí, kteří dnes již jistě velmi litují, proč v kritické chvíli nebyli rozvážlivější a více nepřemýšleli.“³⁰⁾

Nejsvrážnější byl ovšem ve svých komentářích fašizující tisk vydávaný Jiřím Stříbrným. Podle jeho článků se přepadu účastnili i „zneužití fašisté“, ale

„hlavně komunisté a nezaměstnaní“.³¹⁾ Toto tvrzení i zprávu, že Kobsinek byl původně členem komunistické organizace,³²⁾ však bral vážně jen málokdo.

Proces s účastníky přepadení probíhal před Státním soudem v Brně za předsednictví dr. Vožického. Obžaloba měla 50 tištěných stran, obhájcem Kobsinka byl dr. Tomášek, Gajdu obhajoval dr. Lochman.³³⁾ Předvoláno bylo 59 obviněných a 45 svědků. V průběhu procesu byly rozdávány fašistické letáky a v obecnstvu bylo mnoho Gajdových stoupenců. Společným jmenovatelem výpovědí zatčených byl výrok M. Šušlíka: „Nechtěli jsme vůbec provést fašistický převrat, nýbrž jsme chtěli posílit úřady nebo vojsko anebo stát proti komunistům, kteří chystali v těchto dnech převrat.“³⁴⁾ Pro průběh procesu bylo klíčové úplné Kobsinkovo doznání o tom, že spolu s Uvírou na základě rozkazu a pokynu daných mu neznámým kurýrem zosnoval celý plán útoku na kasárna v Brně.

Na druhé straně však Kobsinek prohlásil, že za součást programu NOF považoval násilnou změnu ústavy, pokud jde o demokraticko-republikánskou formu státu a nastolení fašistické diktatury. Gajda připustil, že se s Kobsinkem znal a někdy stýkal, ale tvrdil, že ho pokládal za mluvku a člověka fašistickému hnutí spíše nebezpečného. Prohlásil také, že před ním varoval zejména brněnské funkcionáře. Celý případ co nejrozhodněji odsoudil a naznačil spojení Kobsinka s jinou stranou.

Také Kobsinkův nejbližší spolupracovník praporčík Tesák se od něj před soudem distancoval, když mj. uvedl: „Kobsinek dělal ze sebe českého Napoleona, Pilsudského, zajímal se o pekelné stroje a rozhodně se nezdál normálním“.³⁵⁾ Také major Uvíra, zemský tajemník NOF Růžička a tajemník brněnského sekretariátu NOF Barák se od Kobsinka rozhodně distancovali a prohlásili ho za provo- katéra.³⁶⁾

Proces zřetelně ukázal, jací lidé se stávali nástroji fašistů. Například 26letý zámečnický Antonín Hložek při výslechu prohlásil mimo jiné, že se o program fašistického hnutí nezajímal a šlo mu jen o to, aby dostal zaměstnání, které mu slibovali jedině fašisté. Podle jeho představ měly budoucí stát ovládat čtyři stavy vedené odborníky, čehož však nebylo možno dosáhnout cestou legální a bez násilí.³⁷⁾ Mnohem jednodušeji se vyjádřil 31 letý zedník Antonín Jedlička, je- muž se zdálo, že strana fašistická roste a protože si myslel, že je to hnutí dobré, přidal se k němu. Tři roky byl komunistou, ale v oné straně se sice o revoluci mnoho mluvilo, žádná se však nedělala. Od revoluce fašistické si sliboval práci.³⁸⁾

V krajně kritické situaci zachránila NOF agrární strana, i když na veřejnosti se od fašistů formálně distancovala. Poskytla značné částky na „zkoumání, kdo je skutečným viníkem židenického puče“ a významně ovlivnila jednání Státní-

ho soudu v Brně.³⁹⁾ Na zasedání výkonného výboru NOF v říjnu 1933 Gajda potvrdil, že prostřednictvím agrárního poslance Žilky byl po židenickém puči v kontaktu s Beranem. Ten podle jeho informace měl prohlásit, že trvá na koncentraci národní opozice proti Hradu, v níž mají fašisté za úkol především oslabovat pozice „marxistů“.⁴⁰⁾

Po osmitýdenním jednání Státní soud v Brně Gajdu a další obžalované osvobodil s tímto odůvodněním: „Soud vychází ze stanoviska, že přepadení kasáren bylo osnováno obžalovaným Kobsinkem, ne však podle pokynů fašistické strany, po případě jejího vůdce, obžalovaného Gajdy. Během soudního líčení nevyšlo najevo nic, co by stavělo útok na kasárna v souvislost s činností fašistické strany. Obžaloba dovozovala, že Kobsinek udržoval styky s Gajdou prostřednictvím kurýrů. Úsudky Kobsinkovy, jenž jediný mluvil o existenci kurýrů, lze považovati za výsledek dobrodružnosti a dětinské domýšlivosti. Zlý úmysl Kobsinkův směřoval výhradně jen k obsazení kasáren a vysvětlení tohoto činu lze hledat jen v Kobsinkově povaze. Generál Gajda ani NOF nejsou v jediném a to jakémkoliv vztahu k této věci.“⁴¹⁾

Skandální rozsudek vyvolal odpor široké veřejnosti, ale i pobouřenou reakci Hradu a socialistických stran. Státní zastupitelství podalo ihned zmatečnou stížnost k Nejvyššímu soudu, který změnil původní rozsudky následovně: Kobsinek 12 let žaláře místo 6 let, Mlček 6 let místo 2 let, Šušlík 9 let místo 4 let, Nedvědícký 8 let místo 3 let, Gajdovi byl osvobozující rozsudek změněn na 6 měsíců vězení. Ostatní fašisté, kteří se přepadu zúčastnili, dostali tresty od jednoho a půl do dvou a půl roku. Zostřený postup proti NOF se projevil také v zastavení jejího tisku až do června 1934.

Bezprostředně po puči zavládlo v NOF ovzduší nejistoty a obav z dalšího vývoje událostí, především strach z rozpuštění strany. Napětí bylo dále zvyšováno vlnou policejních prohlídek a zabavováním dokumentace a dalších materiálů. Vyšetřování v souvislosti s brněnským procesem vzbuzovalo také obavy, že nastane hromadný útěk z hnutí. Již 27. ledna 1933 se k vedoucímu činiteli NOF Hodkovi dostavil Stříbrného důvěrník dr. Ausobský, a oznámil mu, že podle bezpečného zjištění z úředních kruhů v Brně byl Kobsinek k útoku na kasárna získán socialisty.⁴²⁾ Další šetření prý konají na místě členové Národní ligy. Jménem Jiřího Stříbrného pak prohlásil, že Národní liga nasadí všechny páky proto, aby útok na NOF byl odražen.

Tuto iniciativu ovšem Stříbrný nevyvíjel z dobré vůle. Vzápětí následovala nabídka k navázání užších styků mezi Ligou a fašisty. Hodek, v době počátečního zmatku v NOF prakticky její vedoucí osobnost, však tuto nabídku odmítl a s ním i pražský náčelník Vodák, jehož pozice zatím dočasně zesílila. Pro případ rozpuštění NOF bylo jako o první alternativě uvažováno o převedení členstva

do „Zemědělské fronty NOF“, která měla zejména v jižních Čechách četné organizace. Soukromou iniciativu zatím projevil dr. Šeplavý, který Stříbrnému nabídl kartotéku členstva NOF.⁴³⁾ Jeho akce se však nesešla s pochopením. Většina příslušníků NOF patřila dosud k odpůrcům Národní ligy a odmítala zejména osobu Stříbrného. Pokládala jeho stranu za politické hnutí s příliš socialistickým zabarvením.

Do popředí tehdy vystupuje Leopold Gratzer, do roku 1932 okresní náčelník jednoty NOF v Praze XII. Téhož roku sice pro osobní spor ohlásil písemně vystoupení z NOF, ale ve skutečnosti zůstal jejím členem i nadále.⁴⁴⁾ Na jeho návrh byla jako dočasný vedoucí orgán NOF zřízena tzv. rada sedmi, zvaná též direktorium, složená ze tří pražských a čtyř venkovských funkcionářů. Do první rady, jejíž složení se časem měnilo, byli jmenováni Gratzer, Vodák, Felixová, Hruška, Novotný, Zvoníček a Horyna.⁴⁵⁾ Diskutovalo se také o tom, zda má být současně provedena změna názvu hnutí na „Opoziční národní blok“, „Opoziční národní frontu“, či podobně.

Hodek, který do rady nebyl jmenován, okamžitě zahájil jednání se Stříbrným, proti němuž do té doby bojoval. Nápor ligistů směřoval také na získání tisku NOF. Dr. Kahánek v zastoupení Stříbrného nabídl šéfredктору Fašistických listů Josefu Kučerovi a jeho spolupracovníkům výhodná místa ve Stříbrného tiskovém podniku Tempo. Dr. Ausobský zahájil dokonce jednání s Jekatěrinou Gajdovou, jejíž hlas měl ligistické plány na sloučení podpořit.⁴⁶⁾

Úvahy o spolupráci se Stříbrného Ligou se však brzy ukázaly být nereálnými a vedení fašistů bylo proto rozhodnuto pokračovat v činnosti i v případě rozpuštění NOF pod novým názvem. Ve vnitřním styku byl zaveden režim, znamenající fakticky přechod k ilegální činnosti. Stranické záležitosti nebyly vyřizovány na důvěrných schůzích, ale projednávány pouze v nejužším kruhu za přítomnosti nejspolehlivějších funkcionářů. Organizační a jiné pokyny pro příslušníky pak byly uveřejňovány pouze v bulletinech „Všeslovanské tiskové korespondence“.

Vedoucí úlohu v hnutí v této době získal dr. Prokop Hruška a s jeho osobou se těžiště činnosti rady a tím i fašistického hnutí přesunulo dočasně do Litomyšle. Jako nová osobnost tehdy vystupuje také profesor Kašpar Nekut, známý hlavně z rukopisných sporů.⁴⁷⁾

K nepřehledné situaci v NOF přispíval i vznik nové opozice, složené ze dvou proudů. První byl tvořen osobami, které byly ze svých pozic vytlačeny novým vedením. Druhý proud vycházel zdola, z některých místních jednot, které byly nespokojeny se způsobem, jímž se nové vedení chopilo moci. V prvním proudu nacházíme jména známých představitelů NOF z předchozího období dr. Bran-

žovský, Šeplavý a Hodek.⁴⁸⁾ Všichni svorně tvrdili, že rada sedmi je ilegální skupinou, která usurpovala vedení v rozporu s Ústavním řádem NOF.

Hlavním základem opozice proti radě sedmi představovaly místní organizace v jižních a východních Čechách. Koncem března 1933 zaslaly jednoty z Pardubic, Českých Budějovic, Týna nad Vltavou, Horažďovic a Mladé Boleslavi do ústředí písemné rezoluce, v nichž protestovaly proti vytvoření rady sedmi a žádaly o svolání generálního sněmu NOF, na němž by bylo zvoleno nové vedení i nový vůdce.⁴⁹⁾ V čele akce byly většinou jednoty, které se rok předtím postavily na stranu pardubického soudce Vážného v jeho sporu s Gajdou. Kromě nedodržení Ústavního řádu NOF argumentovaly tyto jednoty bezradností nového vedení a jeho neschopností zavést do hnutí pořádek a disciplínu.

Za opozici se zpočátku postavil i Vážný a projevil ochotu v případě získání většiny členstva přebudovat hnutí pod svým vedením, avšak až po skončení trestného řízení v Brně. Mezi jeho příznivci to vyvolalo rozladění, tím spíše, že se pro jeho akci podařilo získat i značnou část pražské organizace. Zdrojem nespokojenosti bylo i vedení Fašistických listů, jemuž byla vytýkána nízká úroveň a neodborné řízení. Výtky byly namířeny především proti šéfredaktorovi Kučerovi, který se opíral o plnou moc, kterou dostal od Gajdy. Pokusy o jeho odstranění, inspirované Hruškou, však neměly úspěch. Došlo tak k paradoxní situaci, kdy stávající vedení strany bylo prakticky bez vlivu na svůj ústřední orgán. Z této patové situace radě sedmi pomohly až státní orgány zastavením novin v červnu téhož roku.

Zatímco vedení NOF v důsledku vzájemných bojů nevyvíjelo žádnou činnost, projevila se neočekávaně na venkově zvýšená organizační a agitační práce místních organizací. V Čechách fašisté zaznamenali největší úspěchy zejména v plzeňském kraji, kde některé dříve zaniklé jednoty obnovily svou činnost. Organizační vzestup byl dále patrný na Humpolecku, kde většina textilních dělníků postižených hospodářskou krizí přešla do řad NOF.⁵⁰⁾ Zesílení pozic NOF bylo hlášeno také z okresů Ledec nad Sázavou a Vlašim, kde se noví členové rekrutovali z řad rolnictva, a menší přírůstek i z okresu kolínského. Ani na Moravě nedošlo k výraznějšímu poklesu členstva a v okresech Hodonín, Brno, Hustopeč byl dokonce zaznamenán určitý vzestup.⁵¹⁾ Podle záznamu sekretariátu NOF jenom v dubnu 1933 získalo hnutí přes 900 nových členů, většinou z řad rolnictva a živnostníků. Nově bylo založeno v okrese plzeňském sedm jednot se 143 členy, v okrese českoslipském dvě jednoty a v okrese Hlinsko tři se 136 členy. Byly obnoveny jednoty v Žilině, Trnavě, Ružomberku a založena nová jednota v Užhorodě.⁵²⁾

Oproti očekávání však především záhy došlo k novému upevnění Gajdovy autority v NOF. Hlavní příčinou byla naprostá nemohoucnost nového vedení,

kteří mezi sebou postrádalo schopného organizátora, chovalo se pasivně a nedovedlo si získat mezi členstvem potřebnou autoritu.

Okolo dr. Novotného se v té době vytvořila iniciativní skupina členů strany, kteří si předsevzali vytvořit radikální nacionalistickou unii. O možnostech spolupráce bylo zahájeno jednání s dr. Duškem z radikální národní demokracie a kontakty byly navázány i s poslanci Petrem a Stuchlíkem z lidové strany. Skupina předpokládala, že spolupráce s touto stranou by měla v té době největší naděje na úspěch. Avšak lidová strana z pochopitelných důvodů zájem o spolupráci nesdílela a proto jednání uvázla na mrtvém bodě.⁵³⁾

Aktivní opozici ve vedení NOF posléze vystřídala stagnace, když dr. Vážný po propuštění z vyšetřovací vazby odmítl jakoukoliv další činnost v NOF. Dr. Hruška se omezoval pouze na vyřizování nejnutnějších záležitostí a naděje příslušníků NOF se proto upíraly k osobě Gajdy, čekajícího na propuštění z vězení. Byl připravován generální sjezd NOF do Českých Budějovic, kde měla být provedena pronikavá reorganizace celého hnutí.⁵⁴⁾ Změna rozsudku v brněnském procesu, vynucená odporem demokratické veřejnosti, však přes tyto plány udělala škrty.

Ohlas puče v Židenicích bezpochyby významně posílil ty hlasy, které volaly po posílení demokracie proti „nebezpečí zprava i zleva“. Šlo o získání mocenských prostředků, které by vládě umožňovaly bez průtahů rozhodovat o důležitých záležitostech státu. Volání po „autorativní demokracii“ na jaře 1933 významně zesílilo. Iniciativa vyšla z kruhů Hradu poté, kdy vystoupila Československá obec legionářská s prohlášením „Československé veřejnosti“, uveřejněným v denním tisku a požadujícím „obranu demokracie do všech důsledků“. Za protidemokratické živly byli označeni čeští fašisté, němečtí hakenkrajceři a komunisté.⁵⁵⁾

Není úkolem tohoto článku blíže zkoumat okolnosti spojené s prosazením nových zákonů. Zaznamenejme však, že během roku 1933 jich vláda předložila Národnímu shromáždění celou sérii. Byly to zákony o stíhání protistátní činnosti státních a veřejných zaměstnanců, novela tiskového zákona, umožňující zakazovat kolportáž některých novin, zákon o prodloužení volebního období, doplnění zákona na ochranu republiky, kterou se mimo jiné zotřovala ustanovení o zavádění výjimečného stavu a zastavování rozvratných časopisů. Vláda se také dohodla na změně zákona o vázaných kandidátních listinách. Voliči mohli dát přednost svému kandidátu bez ohledu na jeho pořadí v kandidátce. 30. května byl přijat zákon o změně jednacího řádu poslanecké sněmovny, 10. července změna ustanovení zákona o mimořádných opatřeních z roku 1920, 12. července byl změněn volební řád a pozměněn tiskový zákon. 13. července byl přijat

zákon o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a konečně 25. října zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran.

V této sérii opatření na posilování demokratické státní moci uprostřed rozbouřené Evropy lze spatřovat nejdůležitější, třebaže nepřímý důsledek brněnské akce.

POZNÁMKY:

1. Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA), fond Ministerstvo spravedlnosti, sg. VI/19, čj. 13087/33, Spis obžalovací Státního zastupitelství v Brně, podaný k procesu „L. Kobsinek a spol.“ u Státního soudu v Brně r. 1933 St 523/33/225, str. 10-11.
2. SÚA, fond Prezidium ministerstva vnitra (dále PMV) 1931-1940, sg. X F 3/1, čj. 9225.
3. Fašistické listy 1932, č. 5, s. 2.
4. Fašistické listy 1932, č. 53, s. 1.
5. Fašistické listy 1932, č. 69, s. 2.
6. Stráž říše 1931, č. 30, 29. 7.1931, s. 1.
7. Stráž říše 1931, č. 39, 30.9.1931, s. 1.
8. Fašistické listy 1933, č. 37, s. 2.
9. Archiv Kanceláře presidenta republiky (dále AKPR), sg. T 636/23 - čj. 272/33.
10. Spis obžalovací..., c.d., s. 15.
11. Tamtéž, s. 16.
12. Tamtéž.
13. Tamtéž, s. 17.
14. Tamtéž, s. 18.
15. Fašistické listy 1933, č. 34-35, s.1.
16. SÚA, PMV 1931-1940, sg. X G 1, čj. 2736.
17. Fašistické listy 1933, č. 8, 16. ledna 1933, s. 1.
18. Fašistické listy 1933, č. 9, 19. ledna 1933, s. 1.
19. Tvorba, r. VIII, 2.2.1933.
20. Právo lidu, 24.1.1933, s. 1.
21. Tamtéž.
22. Právo lidu, 26.1.1933, s. 1.
23. Reichl, V.: Politika ČsSSD a obrana demokracie proti fašismu v roce 1933, dipl. práce, obhájeno na FFUK r. 1967, s. 46.
24. Právo lidu, 2.2.1933, s. 1.
25. Leták, M.: V osidlech zrady, Praha 1965, Dokument č. 1.
26. České slovo, 24.1.1933.
27. Venkov, č. 20, 24.1.1933.
28. Tamtéž.

29. Venkov, č. 21, 25.1.1933.
30. Národní politika, č. 23, 23.1.1933, s. 1.
31. Polední list, 26.1.1933.
32. Polední list, 27.1.1933.
33. Fašistické listy 1933, č. 34-35, s. 1.
34. Tvorba, r. VIII, 2.2.1933, Konrad, K.: Kolem brněnského procesu.
35. Právo lidu, 7.5.1933, Výpověď praporčíka Tesáka.
36. Fašistické listy 1933, č. 36.
37. Právo lidu, 3.5.1933.
38. Tamtéž.
39. SÚA, fond Prezidium Policejního ředitelství Praha (dále PP) 1931-1940, sg. P 85/11, čj. 355 pres.
40. AKPR, sg. T 636/23, Hlášení zpravodajského oddělení z 13.10.1933.
41. Fašistické listy, Zvláštní vydání č. 51, 26.6.1933.
42. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 246/3.
43. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 272/33.
44. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 274/33.
45. Tamtéž.
46. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 401/44.
47. SÚA, PP 1931-1940, sg. P 85/11, čj. 385.
48. AKPR, sg. T 6367/23 - čj. 649/33.
49. Tamtéž.
50. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 59d/33.
51. SÚA, PP 1931-1940, sg. P 85/11, čj. 3518.
52. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 793/33.
53. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 59d/33.
54. AKPR, sg. T 636/23 - čj. 456/33.
55. Právo lidu, 21.3.1933.

ZUSAMMENFASSUNG

DER PUTSCH IN ŽIDENICE UND DIE NATIONALE FASCHISTISCHE GEMEINDE IM JAHRE 1933

Vojtěch Blodig

Seit Ende 1932 widmeten die tschechoslowakischen Behörden eine vergrößerte Aufmerksamkeit den Gerüchten über die Putschpläne der tschechischen Faschisten. Sehr früh wurden die Vorbereitungen der faschistischen Jugendorganisation Junák entdeckt, und die drohenden Artikel in der faschistischen Presse registriert. Angesichts der relativ schwachen Positionen der Nationalen faschistischen Gemeinde /NOF/ wurden aber diese Signale nicht ernst genug genommen.

Die NOF, geführt von Radola Gajda, hat für die Aktion, die Eroberung der Kaserne in Brno - Židenice zum Ziel hatte, den Oberleutnant ausser Dienst Ladislav Kobsinek bestimmt. Die Aktion sollte zum Signal zum Aufstand im Lande werden und gleichzeitig die Armee an die Seite der Putschisten bringen.

Die Ereignisse nahmen aber einen fast grotesken Anblick, abgesehen von dem Tode eines der Putschisten. In kurzer Zeit ist die Aktion gescheitert. Die Führung der NOF distanzierte sich schnell von den Putschisten.

Die Urteile des Gerichtes waren überraschend mild, was zu einer Empörung der demokratischen Öffentlichkeit führte. Die Reaktion der wichtigsten politischen Parteien zeigte ihre wahre Beziehung zu den Werten der Demokratie und der Verteidigung der Republik.

Im Laufe des Jahres 1933 hat die Nationalversammlung eine Reihe der Gesetze für die Verteidigung der Demokratie verabschiedet. Der Putsch in Brno-Židenice hat dazu auch beigetragen.

KE STÁTNÍ A ZEMSKÉ SYMBOLICE ČESKÉHO STÁTU V OBDOBÍ 1526-1918

Milan Hlinomaz *)

Časový úsek uvedený v nadpisu byl zvolen proto, že pro starší období již existuje poměrně početná literatura. Jako příklad je možno jmenovat práce V. Vojtíška, R. Nového a přehledné zpracování od J. Petráně, Český znak.¹⁾ V poslední zmíněné brožuře je však námi sledovanému období věnováno velmi málo místa. Proto je snahou této studie vyplnit určitou mezeru v bádání o české státní symbolice, jež byla pocíťována a formulována i jinými odborníky. Toto zpracování je však spíše snahou o zmapování nejzákladnějších skutečností a mělo by sloužit jako inspirace k podrobnějším zpracováním, která bude nutno opřít o širěji založené výzkumy v zahraničních archivech, zvláště ve Vídni, neboť sledovat jen heraldické hledisko bez přihlédnutí k aspektům státoprávním a dějinně správním a právním, či národním, by bylo nemístným zužováním spektra zymýšleného poznání.

I. PROBLEMATIKA ČESKÉ STÁTNÍ A ZEMSKÉ SYMBOLIKY 1526-1918

K pochopení české zemské a státní symboliky jsou důležité zemské a národní barvy, od kterých jsou jednotlivé projevy této symboliky ve svém barevném provedení odvozeny. První barevné zobrazení znaku českého lva je již v pasionálu abatyše Kunhuty z let 1313-1321. Pro námi sledované období je možno zachytit jako první, Vojtíškem uvedenou skutečnost, že se v zemských praporech od 16. století namísto erbovního znamení, které je mnohdy součástí erbovních kompozic (i na praporech) se starší tradicí, začaly objevovat barevné plochy v zemských barvách.²⁾ Takováto korouhev je doložena při slavnostním vjezdu krále Maxmiliána II. do Prahy roku 1562, kdy byla umístěna na mostecké věži.³⁾

Zajímavý je moment pořadí českých státních (národních) barev, kde prvotní je znak, ve kterém je z hlediska heraldické hierarchie upřednostněna červená barva, jelikož tvoří pole štítu, jež se blasonuje v heraldice vždy jako první.⁴⁾ Znamení stříbrného (bílého) lva se blasonuje v pořadí druhé. Z toho lze vyvozovat pořadí českých barev. V oblasti vexilologie tomu však je naopak, neboť zde má na listu vlajky, či praporu při popisu přednost horní pruh, který je bílý a druhý v pořadí je dolní pruh, který je červený.⁵⁾ Z toho plyne, že česká vlajka, či prapor jsou bíločervené. U praporu zavěšeného vertikálně toto pořadí zůstává,

*) Tento příspěvek věnuji doc. dr. R. Novému jako projev vděku a uznání.

neboť se z horizontální polohy sklopí o 90° a převrátí se. Zdá se, že tento rozpor mezi heraldikou a vexilologií by se mohl překlenout konstatováním, že pro skutečné pořadí českých barev by měla být směrodatná heraldika, jako starší obor než vexilologie, která z ní byla odvozena poměrně nedávno.

Ferdinand I. nezadal roku 1527 ztvárnění svého královského znaku nikomu menšímu, než Albrechtu Dürerovi. Pozoruhodné je, že se v návrhu dostalo přednostního postavení Čechám před Uhrami, což pak bylo u titulárně staršího Uherského království většinou naopak.⁶⁾ Zdá se proto, že návrh byl určen pro panovníkovy potřeby z jeho titulu českého krále. S českým lvem na 1. a 4. poli čtvrceného štítu a s uherskými pruhy na 2. a 3. poli, se setkáme například na tolarech Ferdinanda I. z jáchymovské mincovny ražených v letech 1529-1544 pro Čechy, ale i na dalších ražbách po zavedení říšského mincovního řádu v rakouských zemích roku 1560 a v českých korunních zemích roku následujícího.⁷⁾

Zde je na místě podotknout, že samotný český lev v kulatém poli, který se na českých mincích vyskytuje již od brakteátové měny, přes grošovou až po tolarovu, tím, že není na heraldickém štítě, není (z přísně heraldického hlediska) vlastně znakem, ale pouhým emblémem, či znamením, podobně jako jsou různá znamení v pečetních polích.

V roce 1548 zadal tentýž panovník ztvárnění státního znaku monarchie Lucasi Cranachovi ml. Vedle těchto dvou nejznámějších umělců první poloviny 16. století je možno jako autory císařského znaku a v jeho kompozici i znaků země Koruny české, jmenovat k roku 1526 Erharda Schöna a k roku 1531 Hanse Burgkmaira.⁸⁾

Při pohřbu Maxmiliána II. roku 1577, zmiňuje Marek Bydžovský z Florentina v pohřebním průvodu dva heroldy „pěkně vypravené“, jednoho uherského a druhého s erbem Českého království. Dále zde byly zastoupeny korouhve Markrabství moravského, Vévodství slezského a Markrabství lužického, mimo jiné země a císařské znaky.⁹⁾

Jedním z tvůrců znaků habsburské monarchie byl na konci 16. století významný umělec Jost Amman.¹⁰⁾

Znaky Čech, Moravy a Slezska jsou, vedle ostatních císařských zemí, též krásně barevně provedeny na cínové rakvi Rudolfa II. v královské hrobce ve svatovítské katedrále. Tyto znaky z bílého mramoru jsou součástí vnější výzdoby Collinovy tumbly.

Český lev figuroval též jako královský fundátorský znak ve znacích klášterů založených českými králi nebo příslušníky jejich rodin. Tak najdeme královského lva ve znacích klášterů v Praze na Strahově (od r. 1664),¹¹⁾ v Doksanech,

v Louce, či na barokním historizujícím náhrobku královny Konstancie z roku 1650 v předsíni klášterního kostela v Tišnově.¹²⁾ Zde je tento znak umístěn vedle moravského markrabského znaku moravské orlice a vedle uherského znaku, jenž symbolizuje uherský původ fundátorky. Za povšimnutí stojí, že je zde upřednostněn moravský markrabský znak před českým lvem. Znamená to tedy, že český znak je zde pouze ve významu zemském a ne institucionálním, tedy královským, ve kterém by správně, vzhledem k osobě fundátorky, měl být. Vůbec lze říci, že barokní historismus probudil zájem o starší české dějiny, jehož jedním z mnoha výsledků je přijetí královského, či zemských znaků do konventních znaků.

Zajímavým dokladem manýristického literárního zájmu o českou symboliku je též zmínka o znaku Českého království „národa českého“ („gens Czechica“) ve sbírce epigramů Jiřího Carolida z Karlsperka, vydané v Praze roku 1601.¹³⁾

S vyobrazením Českého královského lva se setkáme na nejrůznějších starých tiscích, z nichž je možno uvést například: Václav Hájek z Libočan, O nešťastné příhodě, kteráž se stala skrze oheň v Menším Městě pražském ... 1541, kde je na titulní straně samotný český lev. Tohoto lva najdeme na hlavním díle téhož autora z téhož roku, Historii české,¹⁴⁾ kde je lev ve čtvrceném hlavním štítě na orlu římského krále, který je obklopen věncem znaků zemí Koruny české. Tato kompozice byla hojně užívána na pečetích Ferdinanda I. pro Českou korunu. Zde je možno si všimnout zajímavé skutečnosti, že totiž toto volné uskupení zemských znaků odpovídá jejich volnému státoprávnímu sdružení pod českou královskou korunou, v kterémžto svazku měly značnou suverenitu a míru samosprávy. Teprve s utužováním habsburského panovnického centralismu se znaky českých korunních zemí dostávají do heraldického štítu habsburské monarchie, nejprve pohromadě, ale během 19. století je jejich společná kompozice postupně rozvolňována.¹⁵⁾

Stejný znak jako u Hájka nalezneme na titulním listu českého zemského zřízení, vytištěného roku 1550 u Jana Kosořského z Kosoře.¹⁶⁾

Obdobný znak, lišící se od předchozího pouze císařským dvouhlavým orlem, je také na titulní straně nové redakce zemského zřízení z roku 1564, vytištěného u Jiřího Melantricha.¹⁷⁾

K roku 1566 máme Březanovu zprávu o velkém vojenském praporci s erbem Království českého, který mělo české vojsko určené proti Turkům na svém seřadišti ve Znojmě.¹⁸⁾

Dále najdeme českého lva například na titulní straně Koldínových městských práv z roku 1579.¹⁹⁾

Českého královského lva je možno najít i v různých rukopisech, jako je například vídeňský rukopis z roku 1596 s portréty českých králů, i když obsahově historizující, zachycuje podoby znaků v pojetí doby svého vzniku, tedy pozdní renesance, resp. manýrismu.²⁰⁾

Složitější kompozice, kde je český lev na středním štítě, tedy v přednostním postavení, a na zadním čtvrceném štítě jsou znaky Moravy, Slezska, Horní Lužice a Dolní Lužice, se vyskytuje například na knihách Jakuba Menšíka a Jana Jesenského z let 1600 a 1606.²¹⁾

Dále se během 17. století setkáváme s českým znakem na panovnických pečetích a mincích ražených v českých zemích, kde mince ražené v určité Habsburky ovládané zemi, měly na srdečních, či středních štítcích, tedy na nejčastějším místě, zemské znaky příslušné země.²²⁾ Ražby mincí pocházející ze zemí mimo rámec Koruny české obsahovaly znaky zemí České koruny pouze v rámci formy užitého panovnického znaku, takže tam nemusely být pravidelně zastoupeny. Zde našel uplatnění spíše samotný český lev ve svém institucionálním zástupném významu.

V období let 1619-1620 byla tradiční kompozice znaků zemí Koruny české obohacena o nové prvky v podobě znaku Rýnské Falce a Bavorska ve znaku krále Fridricha Falckého.²³⁾ Zpravidla se tento znak nacházel ve čtvrceném štítě, na druhém místě za českým lvem. Pak následovaly erby Moravy a Slezska ve třetím, polceném poli a ve čtvrtém, rovněž polceném, erby Horní a Dolní Lužice. Tato kompozice se nachází i na mincích z uvedeného období.²⁴⁾

(Listiny vydávané třiceti direktory coby kolektivním orgánem vedení království, nesly jejich osobní pečeti pod papírovým krytem. Počet zřejmě závisel na počtu přítomných.²⁵⁾)

Hierarchie znaků je zde logická, neboť první místo je zde určeno českému královskému znaku ve smyslu institucionálním. Dále je znak Rýnské Falce jako rodové državy krále. Dále následují zemské znaky zemí Koruně české přívteletých v obvyklém pořadí.

Lze však zaznamenat i výjimky, jako např. znak Falce ve středním štítě na čtyřadvacetníku z roku 1620, kde je takto rodová država heraldicky upřednostněna před ostatními znaky zemí Koruny české.²⁶⁾ Pozoruhodným aliančním spojením českého královského znaku se znaky Bavorska a Rýnské Falce je titulní strana tisku sněmovních artykulů ze srpna 1619, kde je v pozadí znakové kompozice český lev jako strážce s mečem a ratolestí v tlapách.²⁷⁾

Je možno konstatovat, že v kompozici znaků zemí Koruny české bylo českému lvu přiznáno i v habsburské státní heraldice přednostní místo před znaky ostatních korunních zemí, neboť to byl znak nejdůležitější země stavovské kon-

federace, která měla jediná oprávnění volit krále a jejímž jménem se celé království nazývalo.

Pozoruhodnými doklady o užití českého královského lva na vojenských praporech z doby vlády Ferdinanda III. jsou exempláře dochované ve švédském vojenském muzeu.²⁸⁾ V prvním případě se jedná o českého lva držícího v předních tlapách korunovanou a ověnčenou iniciálu F III., ve druhém o tradičně pojatého českého lva. Oba praporce pocházejí pravděpodobně z bitvy u Jankova, kde byly roku 1645 švédskou armádou ukořistěny.

Dalším významným zpracovatelem rakouské státní heraldiky, a tím i heraldiky zemí Koruny české, byl ve třetím deceniu 18. století rakouský architekt a mědirytec Salomon Kleiner.²⁹⁾ V průběhu 18. století setrval český znak v kompozici rakouského státního znaku nehledě k zásadním územním a státoprávním změnám v letech 1742 (ztráta Slezska) či 1749 (tereziánské správní reformy).

K roku 1741 lze zaznamenat podobu znaku Marie Terezie, kde je v srdečním štítu babenberské břevno a v zadním, čtvrceném štítě v 1. a 4. poli znaku uherský znak ve formě polceného pole, kde jsou vpravo arpádovské pruhy a vlevo dvojramenný kříž. 2. a 3. pole obsahuje znak českého lva.³⁰⁾ Znak tak symbolizuje Království uherské a české pod vládou rakouské habsburské dynastie. (Je přitom zajímavé, že takto pojatý znak, avšak bez srdečního štítu a s obráceným pořadím uherských znaků, nalezneme již na tuleji brabantské kůsy dvorské stráže Rudolfa II. z roku 1577.)³¹⁾ To také odpovídá titulatuře Marie Terezie, jako královně uherské a české, neboť titulatura „císařovna“ je nesprávná.

Přerušením kontinuity znaků českých zemí v kontextu s rakouskou státní symbolikou na území Čech bylo dvouleté období vlády nápadníka císařské hodnosti po Karlu VI., bavorského kurfiřta Karla Albrechta (Alberta) v letech 1741-1743. Svědčí o tom patenty z uvedeného období, např. z 8.12. 1741.³²⁾ Na hrudi císařského dvouhlavého orla je v oválném štítě čtvrcený bavorsko-český znak. V 1. a 4. poli znak Království bavorského, modrostříbrné kosmé routování a ve 2. a 3. poli znak Království českého. Uprostřed je srdeční štítek s říšským jablkem.

Podobně jako na této přitištěné pečeti, nachází se stejný znak na ražbách mincí zmíněného nápadníka císařského trůnu z let 1742-1743.³³⁾

Rovněž pamětní medaile upomínající na volbu císařem římskoněmeckým z roku 1742, obsahuje na reversu bustu Karla Albrechta, na jejímž soklu je na jeho přední straně císařský orel. Heraldicky vpravo je čtvrcený štít: 1. Čechy, 2. Morava, 3. Slezsko, 4. pole polcené Horní a Dolní Lužice, srdeční štít Rakousy. Vlevo čtvrcený bavorsko-falcký štít se srdečním štítkem, na němž říšské jablko.³⁴⁾

Na další pamětní medaili z roku 1742 nalezneme českého lva spolu s císařským orlem v roli štítonošů, kteří drží korunovaný ovál s nápisem Carolus VII. Český lev má na hlavě královskou korunu a v levé přední tlapě drží říšské jablko.³⁵⁾

S českým lvem se také setkáme na mnohých monumentálních památkách barokního a rokokového období, jako např. na průčelí vstupu do Ústavu šlechticů na Hradě, kde je v kompozici státního znaku srdeční štítek s Immaculátou. Další tereziánské znaky jsou na dvou portálech bývalého jezuitského semináře na pražském malostranském náměstí, a to na vnějším i na nádvoří u vstupu do barokní krypty pod chrámem sv. Mikuláše.

Na uherských a českých korunovačních žetonech Marie Terezie z let 1741 a 1743 se nachází český lev v roli štítonoše, neboť v pravé přední tlapě třímá uherský dvojramenný kříž a levou je opřen o oválný štít s babenberským břevnem.³⁶⁾

Poměrně neobvyklou formou spojení českého lva a rakouského rodového znaku se stříbrným břevnem bylo jejich užití v polceném znaku, kde byl v pravém poli český lev a v levém babenberské břevno, samozřejmě již ve významu rakouského dynastického znaku. Vyskytuje se na kolkových razítkách v osmdesátých letech 18. století.³⁷⁾

Ve třetí čtvrtině 18. století se problematikou českého zemského znaku, vedle G. Dobnera, zabýval též Johann Josef Clauser, o čemž svědčí několik vlastních rukopisů v jeho pozůstalosti ve Strahovské knihovně.³⁸⁾ Jedná se o excerpta týkající se problematiky nejstarších dějin českého znaku z děl Paprockého, Pešiny z Čechorodu, Balbína, Beckovského, Hájka, Pontana, Dubravia a dalších méně známých, či anonymních autorů. Rovněž je zde několik výpisků z Pulka-
vy, Dobnera, či z rukopisu Taulowa z Rosenthalu o postoupení svatováclavské orlice tridentskému biskupství roku 1339, ze 31.12. 1759. Většinou se jedná o zprávy dobově determinované, operující též s pojmem českého znaku v předheraldickém období 10. století. Materiál je pouze souhrnem excerpt bez náležité interpretace. Svědčí však o dobové snaze po shrnutí problematiky a je cenný svou komplexností.

Začátek 19. století znamenal pro říši a císařství radikální státoprávní změny, jež se sice přímo české státní symboliky nedotkly, ale zásadně poznamenaly kompozici celé habsburské znakové soustavy.

Zajímavým dokladem kombinací přechodné varianty znaku Římskoněmeckého a Rakouského císařství z roku 1804 je malý znak německého císaře Františka II. (rakouského I.) na typáři českého zemského soudu, zřejmě z rozmezí let 1804-1806.³⁹⁾ Pod korunou Svaté Římské říše,⁴⁰⁾ je dvouhlavý orel s

aureolami kolem hlav, který drží v pravém spáru meč a žezlo, v levém říšské jablko. Na hrudi nese zlatý francouzský štít, na jehož horním okraji je „domácí“ rakouská císařská koruna.⁴¹⁾ Ve štítě je rakouský dvouhlavý orel s korunovanými hlavami bez svatozáří, v pravém spáru drží meč, v levém jablko. Na jeho hrudi se nachází v hrudním štítu rakouský rodový znak (původně Babenbergů, v červeném poli stříbrné břevno) a na něm menší francouzský štít s českým lvem, jenž má na horním okraji Svatováclavskou korunu.⁴²⁾

Další variantu přechodného období, kdy platil zdvojený titul císaře německého a rakouského, nalezneme na pražských dvacetnících z let 1805 a 1806, kde se však žádný znak zemí České koruny nevyskytuje.⁴³⁾ Tyto znaky se vyskytovaly na tehdy projednávaném velkém znaku obou císařství z roku 1804, kde se na prsou velkého dvouhlavého orla nacházel menší dvouhlavý orel, který byl uprostřed velkého hrudního štítu s několika skupinami znaků zemí, jež tvořily soustátí nebo na něž byl vládnoucí dynastií činěn nárok. Znaky zemí České koruny byly umístěny v horním pruhu, nalevo, tedy jako třetí v pořadí.⁴⁴⁾

Z přelomu 18. a 19. století pocházejí též razítka Královské akademické knihovny, dnes na knihách Národní knihovny v Praze, kde se nachází císařský dvouhlavý orel, který má na hrudním štítu českého lva. Tento typ znaku je častý na dobových cirkulářích, či jiných normáliech.⁴⁵⁾ Rovněž jej nalezneme i na monumentálních památkách, jako je znak nad branou do Klementina směrem od Karlova mostu z 18. století a znak z počátku 19. století na průčelí domu U hybernů.

V tomto případě je na místě vyjasnit pojmy „rakouský dvouhlavý orel“ a „císařský orel“. V prvním případě by bylo správnější užívat tohoto termínu od roku 1806, tedy pro Rakouské císařství. Druhý termín by se spíše hodil před uvedené datum ve smyslu institucionálním, tedy říšským. Že císařský titul Svaté Říše římské národa německého drželi dědičně Habsburkové, tedy rakouská dynastie, je otázka rodová. V tomto smyslu někdy terminologie splývá a bylo by tedy třeba rozlišovat císařského orla Říše římské, s aureolami a císařského orla Rakouského císařství, bez aureol, jak již bylo řečeno výše. Pro mezidobí, kdy vedle sebe paralelně existovala obě císařství, jsou charakteristické znakové konfigurace obou zmíněných podob orlů, které byly výše rovněž popsány. Jednohlavý orel byl od 16. století užíván pro titul římského krále.

Rovněž nelze pominout otázku podob úředních typářů. Například český lev ve štítě drženém dvěma gryfy (nohy) jako štítonoši, (což byl prvek převzatý z rakouské císařské heraldiky, neboť český znak míval štítonoše zřídka, nejčastěji anděla,⁴⁶⁾ se vyskytuje na typáři Českého policejního ředitelství, z období po jeho vzniku, tedy po roce 1785.⁴⁷⁾ Je pozoruhodné, že například Policejní úřad v Brně, kde by se analogicky ve stejně řešeném znaku dala očekávat moravská

orlice, byl na typáři z let 1780-1790 dvouhlavý císařský orel, který na hrudi nesl rakouský rodový štítek se stříbrným břevnem.⁴⁸⁾

Dále se samotný český lev vyskytuje na pečetidlech České kreditní účtárny (počátek 19. stol.) nebo Českého polytechnického ústavu (po 1870), což vcelku logicky vyplývá z jejich názvů.⁴⁹⁾ Na typářiích státních úřadů z přelomu 18. a 19. století s vyšší kompetencí než zemskou, se vyskytoval na hrudi císařského orla rodový erb habsbursko-rakousko-lotrinský. U zemských institucí jednotný úzus většinou chyběl.

Přímo národní kroj měla česká šlechta pro jednání českého zemského sněmu, tedy v zemských barvách Čech: červený oblek se stříbrným vyšíváním a epoletami.⁵⁰⁾ Zde je otázkou, zda česká šlechta tento kroj chápala vskutku národně, či spíše teritoriálně patrioticky, což se zdá pravděpodobnější.

O nacionalizaci českých symbolů, ale i o pohledu z pozice německého zemského vlastence v první polovině 19. století, podávají svědectví poznámky pražského profesora heraldiky, Johanna Helblinga von Hirzenfeld⁵¹⁾ o „české zemské národnosti“. „Die böhmische Nationalität“ ztotožňuje s „meine liebe Landsleute“. U Čechů se projevuje patrné zviditelnění: „ihre sichtliche Veranschaulichung.“ Český lev, „der Böhmische Löwe“, tedy ve smyslu zemském, ne „tschechische“ se podle Helblinga objevuje jako znak při korunovacích, na pečetích muzea, Průmyslové jednoty, na schematismech Královské české společnosti nauk, na výložkách a knoflících českých stavů.

České barvy, červená a bílá („böhmische Farbenstriche, vaterlandische Farben“) se objevily při korunovaci Ferdinanda I. (V.) roku 1836 v podobě tisíců červenobílých praporků na pražských střechách, od března 1848 prapory, kokardy a stuhy: „In dieser Beziehung ist es für das Volk (d.h. alle Bewohner des Königreichs Böhmen) einerlei. Ob sich die Nationalität in Bändern (von verschiedener Länge und Breite) oder in großen und kleinen Kokarden offenbare, ebenso. Ob die Nationalfarben auf der Kopfbedeckung oder auf der Brust getragen werden, auch die rotweisen Streifen an den akademischen Kappen haben dieselbe Bedeutung.“

Jde mu o zachování heraldických zásad: „Daher soll die böhmische Kokarde von innen weiß, von außen rot sein, oder das innere Feld (als Symbol des Löwen) ist weiß, die Einfassung rot, weil der weiße Löwe sich im roten Felde befindet.“

Upozorňuje též na stejné barvy jiných národů: „Rot und weiß ist zugleich die Nationalfarbe von Unterösterreich, Tyrol, Polen, Kroatien, Holstein und der schweizerischen Eidgenossenschaft...“

Upozorňuje též, že slovanské barvy, červenou, modrou a bílou má Kraňsko a Morava.

Německé barvy, černá, červená a zlatá (žlutá) byly stanoveny spolkovým usnesením z roku 1846 a jsou obvyklé u spolkových pevností.

Dále Helbling uvažuje o státoprávních tradicích Českého království: „Man vergesse übrigens nicht daß Böhmen ein wirkliches Königreich war und noch immer ist, wie dessen Krönungen erweisen, welches gleich Ungarn nach dem Aussterben der Dynastien in beiden Ländern vor drei Jahrhunderten auf friedlichen Wege mit Österreich unter einem Oberhaupte ursprünglich so vereinigt ward, wie z. B. Navarra mit Frankreich, Schottland mit England, Sizilien mit Neapel ...“ Ale také Hannovera s Anglií, Polsko se Saskem nebo s Ruskem. Pokračuje: „Böhmen war daher ein Titular-Königreich, wie z. B. Illirien, und wurde durch das neuere System zu einer Provinz gleich Breisgau, Burgau, Görz, Teschen etc. herabgesetzt; was jeden Patrioten tief kränken mußte, von der zentralisierenden Bürokratie jedoch gern stilisiert wurde. Böhmen hat bis jetzt noch in seiner Verfassung und Einrichtung so manche Eigentümlichkeiten behalten, die sich in den deutschen österreichischen Provinzen des Kaisertums nicht befinden.“

Souhlasí též s tím, co o českých národních barvách napsaly Květy, Národní noviny a Pražské noviny: „Schließlich wünsche ich nur noch, daß das böhmische Wappen nicht nur in Inlande, sondern auch außerhalb ewig geachtet werde.“⁵²⁾

V této souvislosti zaujme jiný názor současníka na věc, který je obsažen v básni F.H. Slawika, Mein Vaterland, že se hrdý lev stane „Schlachtwert Österreichs, Deutschland, ehrner Schild!“⁵³⁾

Jedním z dokladů oficiálního užití znakové symboliky Rakouského císařství z poloviny padesátých let 19. století je provedení znaků ze středního znaku z roku 1836 na nástropní malbě místnosti „Malovaný sál“ ve 3. patře dnešní budovy Státního ústředního archivu v Praze, v Karmelitské ulici č. 2.⁵⁴⁾ V době svého vzniku sloužila místnost jako učebna pro četníky.

V období 19. století se český zemský, resp. královský, či národní znak dostával do praporů různých spolků, do záhlaví novin (např. český lev na Havlíčkových Národních novinách), na hlavičky úředních písemností, ale i na programy a do repertoáru vlasteneckých koncertů (Drahlovského sbor „Český lve“) nebo na vandrovní knížky, či razítka (např. Zemský výbor království českého 1868, Občanská beseda v Libni 1871, Okresní zastupitelstvo litomyšlské 1886, Zastupitelstvo okresu uhlířsko-janovského 1885, či Bezirksausschuss Aussig a Aussiger Sparkasse 1889).⁵⁵⁾ Naproti tomu malý znak mocnářství nalezneme na razítkách škol a ústavů a střední znak na vysvědčeních z 90. let 19. století.

V té době se českého lva a ostatních českých zemských znaků rádi výtvarně zmocňovali přední čeští umělci, jako např. Josef Mánes, či později Mikoláš Aleš a jiní. Frekventovanost těchto znaků byla velmi častá a nelze zde vyjmenovávat všechny kategorie předmětů, jež je nesly.

Z monumentálních památek možno jmenovat empírové průčelí paláce tehdejšího zemského sněmu, dnešní sídlo Parlamentu ČR, kde je znak českého lva z počátku 19. století.

Od roku 1866 nebyl již velký znak Rakouského císařství z roku 1836 nadále zaveden, zato střední znak byl přizpůsoben novým poměrům (od 3.10. 1866 se, díky posunům ostatních znaků, polcený moravsko-slezský štít přesunul z pravé strany na levou, na čtvrté místo po znaku Českého království) a pod středním štítem se nacházely řády: Františka Josefa I., napravo od něj řád Železné koruny, nalevo řád Leopoldův, pod tím uprostřed řád sv. Štěpána, pod ním řád Marie Terezie a nejnižší nejcenější, Zlaté rouno.⁵⁶⁾

Na konci roku 1867 pak byla pohřbena idea státoprávního spojení zemí České koruny prosincovou ústavou. To byl další podstatný důvod proti vzájemnému spojování těchto zemských znaků ve státní symbolice Rakouska-Uherska.

O trvajícím spontánním užívání trojice základních zemských znaků zemí Koruny české na táborech lidu v šedesátých letech 19. století svědčí například vyobrazení této akce na Letné 16. května 1869.⁵⁷⁾ Mimo zmíněných tří znaků zde vlají české národní bíločervené prapory. Je to zajímavý důkaz o teritoriálním pojetí národního hnutí, kde znaky jsou užity ve svém tradičním zemském významu, zatímco prapory jsou symbolem nového nacionálního fenoménu.

V období rozjitřených nacionálních vášní roku 1893 uvedly Národní listy v srpnu článek s názvem „Ministerský zákaz znaků zemí koruny české.“⁵⁸⁾ Článek reaguje na incident při císařově návštěvě Brna, kde policie strhala alianci znaků zemí České koruny (uprostřed Čechy, vpravo Morava, vlevo Slezsko). V článku se cituje: „Poněvadž ačkoli není zakázáno užití jednotlivých znaků rakouských zemí k účelu dekorace za přítomnosti Jeho císařské a královské Apoštolské Milosti, však dle platných předpisů není přípustitelným sestavovati libovolně takové znaky ve formě tak zvaného aliančního znaku.“ Jediné přípustné bylo schéma v kontextu rakouského státního znaku.

Článek se dále odvolává na to, že František I. přijal pro sebe a své nástupce titul dědičného císaře rakouského patentem ze dne 1.8. 1804.⁵⁹⁾ Císařský patent ze dne 6.8. 1806 stanovoval znak Císařství rakouského a bylo v něm uznáno příslušenství přivtělených zemí ke Království českému.⁶⁰⁾ Definitivní úprava velkého znaku Rakouského císařství byla stanovena dekretem dvorské kanceláře ze dne 22.8. 1836.⁶¹⁾ Autorem tří forem znakových podob rakouského císař-

ství z tohoto roku byl heraldik Hugo Gerhard Ströhl, který vypracoval i nové výtvarné varianty této symboliky v roce 1848.

Na znacích rakouských arcivévodů v letech 1816-1896 byl český lev v královském, tedy institucionálním významu, rovněž na třetím místě, podobně jako u oficiální symboliky, za rodovým habsbursko-rakousko-lotrinským znakem a znakem Uherského království.⁶²⁾ Zde je možno připomenout variantu znaku habsburské toskánské sekundogenitury, kde bylo namísto lotrinského znaku tři alarionů, pět koulí. (Jde vlastně o původně medičejský znak: ve zlatém poli pět červených koulí pod sebou 2:2:1 a nad nimi jedna modrá koule se třemi zlatými liliemi.)

Jako autory rakousko-uherské státní heraldiky z počátku 20. století je možno jmenovat Kolo Mosera (1914), Alfreda Anthony von Siegenfelda (1915) a Ernsta Krahla (1919).⁶³⁾

Zřejmě jednou z prvních znakových kompozic, kde vedle znaků českých zemí je k nim připojen i znak Slovenska, je obálka brožury Upomínka na sjezd českého učitelstva v Brně 10.-11.8. 1896 a na první cestu českého učitelstva na Slovensko.⁶⁴⁾ Titulní strana zmíněné brožury nese obvyklou alianci znaků Čech, Moravy a Slezska, kde se před prostředním znakem Čech nachází znak Slovenska, jako by anticipoval podobu pozdějšího legionářského emblému.

Český lev se objevil u příležitosti vzniku ČSR na titulním listě legitimací členů Ústavodárného Národního shromáždění na konci roku 1918 a v prosinci téhož roku na odznaku hostů k uvítání prezidenta Masaryka na Wilsonově nádraží. Rovněž na dobových pohlednicích najdeme skupinu čtyř odbojových znaků nebo legionářský emblém.⁶⁵⁾

II. MORAVSKÝ ZEMSKÝ ZNAK V OBDOBÍ 1526-1918

Šachovaná orlice byla tradičním moravským zemským symbolem již od 13. století, kde se objevuje na pečetích. Barevné provedení je však známo až z tzv. Curyšské znakové role z počátku 14. století. Zde je na modrém štítě zobrazena stříbrně (bíle) a červeně šachovaná orlice se zlatou zbrojí (zobákem a pařáty) a zlatou korunou.⁶⁶⁾

Ze státoprávního hlediska je o moravském zemském znaku nutno říci, že je pozůstatkem teritorializovaného přemyslovského státu. Tradice moravské územní samosprávy přetrvala i po smrti posledního moravského markrabího roku 1411, kdy se Morava dostala pod přímou správu českého krále. Ten ji spravoval prostřednictvím zemského hejtmána a pojem „moravský markrabí“ se dostal do královské titulatury.⁶⁷⁾

Zajímavým dokladem lucemburské heraldiky, kde se dostalo znaku Moravy důstojného místa, je kodex jihlavského horního práva, tzv. Kodex Gelnhausen z prvních let 15. století.⁶⁸⁾

Na žádost moravských stavů vydal císař Fridrich III. roku 1462 privilegium, v němž bylo stříbrnočervené šachování moravské orlice polepšeno na zlatočervené (žlutočervené). („Ideo praefati obsquii nobis grati intuitu nobilis Henrici de Lipa pro tempore capitanei, baronum et nobilium marchionatus Moraviae supplicationibus, quas nobis obtulerunt, hac gratia speciali concedenda, videlicet ut aquilae scacate color albus in glaucum sive aureum transmutetur, annuimus ... ut is marchionatus Moraviae in perpetuum scacatam aquilam rubeo et glauco sive aureo colore mixtim superductum scaterii adinstar debeat deferre et habere...“.⁶⁹⁾

Všechny svobody a privilegia moravského markrabství, včetně zmíněného, potvrdil roku 1479 Matyáš Korvín z titulu uherského a českého krále a moravského markraběte.⁷⁰⁾ Důkazem o užívání zlatočervené moravské orlice je její výskyt v Městské právní knize Štěpána z Vyškova z roku 1523.⁷¹⁾

Nadále se však většinou užívala stříbrnočerveně šachovaná orlice, což v grafickém provedení potvrzují barevné vitráže z konce 15. století v Moravské galerii v Brně,⁷²⁾ erby Moravy na královské oratoři v katedrále sv. Víta v Praze, a na Matyášově bráně Pražského hradu. Zobrazení na tisících zemských zřízení z let 1546, 1562 a 1604, barevnost nedokládají.⁷³⁾

Památka na moravský zemský znak z miniatury na privilegiu z roku 1462 se udržela v podobě moravské zemské pečeti, kde anděl drží moravský zemský znak.⁷⁴⁾

K roku 1545 existoval též prapor markrabství moravského s moravskou orlicí na listu, držený heroldem a signovaný „I.K.“⁷⁵⁾ (Podobně ze stejné dílny i prapor slezský a český, neboť se jednalo o zpracování erbů zemí celé Svaté Říše římské.)

Korunu na hlavě moravské orlice zaznamenal B. Paprocký roku 1593 ve svém Zrcadle Markrabství moravského, výslovně jako znamení určité suverenity, a to skutečně v období kulminace moravské samosprávy. (Koruna na hlavě moravské orlice se vyskytovala nepravidelně, a to přímo na hlavě jako heraldická a nad okrajem štítu jako hodnostní.)⁷⁶⁾ Tato podoba moravské orlice je vyražena i na moravských stavovských tolarech z olomoucké mincovny z roku 1620.⁷⁷⁾

Roku 1628 potvrdil platnost Fridrichova znakového privilegia v plném rozsahu při vyhlášení Obnoveného zřízení zemského Moravskému markrabství římský císař, český král a moravský markrabí Ferdinand II.⁷⁸⁾ Privilegium tak naby-

lo pro Moravu ze státoprávního hlediska platnosti zákona s nejvyšší možnou validitou.

Nadále se však vedle sebe používaly obě barevné formy moravského znaku a častěji lze spíše doložit stříbrnočervenou kombinaci šachování. Svědčí o tom zmínky Pavla Stránského nebo T. Pešiny z Čechorodu.⁷⁹⁾ Že tomu tak bylo i v moravském prostředí, dosvědčují stříbrnočerveně šachované moravské orlice v Kniže stavu panského v Markrabství moravském z roku 1670 a ve Status Equestris z roku 1673.⁸⁰⁾

Jako příklady různých nebarevných forem moravské orlice lze uvést tištěné zprávy a usnesení (snešení) moravského zemského sněmu.⁸¹⁾ Na nich je možno vysledovat též různost užívání korun na hlavě orlice, a to heraldické, s funkcí čistě ozdobnou (1602) a knížecí - hodnostní (rovněž 1602). Naproti tomu k roku 1555 je použita orlice nekorunovaná, zato však po stranách se dvěma andílkami v roli štítonošů. Roku 1603 je štít korunovaný orlice doplněn po stranách štítonoši ve formě dvou dvouocasých korunovaných, tedy českých lvů.⁸²⁾ Zajímavé je, že zde užití šrafování odpovídá stříbrnočervené barevnosti orlice, ale jedná se pravděpodobně o náhodu. (Šrafování pochází až z roku 1638 z Říma.) O rok později se vyskytuje zase stejná forma jako roku 1602. V roce 1606 je štít ozdobnější, drží jej zase andělci a knížecí koruna je nad štítem.

Z uvedených příkladů je tedy jasně patrné, že zde nelze vysledovat nějaké pravidlo pro zobrazování moravského zemského znaku. Rovněž moravská orlice se někdy vyskytne v roli štítonoše, např. u znaku Žerotínů,⁸³⁾ ale i v jiných formách, např. křídla andělů, či šachované rybí ocasy tritónů.⁸⁴⁾

Po roce 1628 jsou sněmovní tisky zdobeny důsledněji dominantně císařskou heraldikou, která je doplněna na dalších stranách moravskou orlicí v různých podobách, někdy je možno zaznamenat i opakování štoček z předchozích let, např. pro rok 1649 štoček z roku 1606.

Zemský patriotismus se projevil připomínkou zemského znaku nebo jeho části i v erbech některých rodů nobiletovaných v průběhu 17. až 19. století. Např. erb obránce Brna proti Švédům, Raduita de Souches nebo učence Josefa Vratislava rytíře Monseho, autora jednoho z prvních vědeckých pojednání o moravském znaku.⁸⁵⁾ Dále by bylo možno jmenovat řadu erbů moravských průmyslníků z 19. století.⁸⁶⁾

Moravskou markrabskou orlici rovněž najdeme ve znacích markrabských klášterních fundací, jako jsou cisterciácký Velehrad, či benediktinský Rajhrad nebo augustiniánský klášter u sv. Tomáše v Brně. (Na průčelí klášterního kostela sv. Tomáše se nachází aliance reliéfů českého lva a moravské orlice, zde zřejmě ve významu znaku přemyslovského a markrabského. Jde buď o dílo z

období vrcholné gotiky nebo o jeho věrnou napodobeninu, pro což svědčí štíhlá a jednoduchá stylizace českého lva.) Další, tentokrát typicky barokní provedení moravské orlice v barokní kartuši nalezneme u vchodu do klášterního objektu v rukou sochy markarbího Jošta.

Obdobně jsou moravské znaky na barokních náhrobcích zakladatelů klášterů, či kostelů, jako je tomu na již výše zmíněné desce královny Konstancie v Tišnově, či na epitafní desce zakladatelů katedrály sv. Václava v Olomouci, která je dnes umístěna ve zdi napravo před Vítězným obloukem.

Samostatnou a velmi bohatou kapitolou zobrazení moravského znaku jsou mince a medaile. V této souvislosti je nutno zmínit produkty, jako jsou intronizační medaile olomouckých biskupů (Např. intronizační medaile Leopolda Egkha z Hungersbachu z roku 1759.) nebo plakety, žetony a známky.⁸⁷⁾

Pozoruhodnou výjimkou zobrazení moravské orlice je její polcení s říšským císařským orlem, na jejichž hrudi je znak olomouckého biskupství.⁸⁸⁾

Moravská orlice se, na konci 17. a v průběhu 18. století, vyskytovala ve šrafované podobě hlavně na sněmovních snešeních. V šedesátých letech 18. století např. se znaky zemí Koruny české (srdeční štítek český lev, zadní štít čtvrcený: 1. Uhry, 2. polcený Rakousy/Burgundsko, 3. Morava, 4. Slezsko, vše heraldicky šrafováno). Nad zadním štítem Svatováclavská koruna. Na následující straně bylo pak samotné vyobrazení moravské orlice, jež má na hlavě heraldickou korunku a nad horním okrajem štítu korunu knížecí, tedy hodnostní.

V této podobě byla moravská orlice nejčastěji zobrazována po celé 18. století, o čemž podává svědectví bohatá dokumentace v pozůstalosti G. Dobnera.⁸⁹⁾

Problematika zemských barev Moravy se znovu otevřela počátkem 19. století v souvislosti s národním obrozením a s tím souvisejícími národnostními spory prolínajícími se se zemským vlastenectvím.

V této souvislosti je nutno připomenout méně známý reskript rakouského císaře Františka I. z 23. prosince 1807, v němž mimo potvrzení předchozích znakových privilegií pro Moravu, zmiňuje též modrou barvu moravského štítu, která takto patří i do moravského praporu. Jako odměnu moravským stavům za věrnost při Napoleonově vpádu r. 1805, jim povoluje nosit na zemský sněm stejnokroj v zemských barvách: červený šat, límec a výložky modré jako chrpa a na límcích a výložkách, i na šatě samotném zlaté krumplování. Mimo to na zlatých náramenících vypukle vyšívanou červenozlatou moravskou orlicí. Takového stejnokroje užívali moravští stavové do roku 1848.⁹⁰⁾ Zde je třeba připomenout již zmíněnou českou obdobu stejnokroje české šlechty.

Tradiční moravský znak se nacházel až do roku 1836 na všech sněmovních snešeních, která dal nejvyšší zemský písař do tisku. Rovněž tomu tak bylo i na velké a malé pečeti Moravského zemského výboru.⁹¹⁾

U příležitosti korunovace rakouského císaře Ferdinanda I. (V.) na českého krále, byl roku 1836 publikován nově sestavený nejvyšší císařský státní erb.⁹²⁾ V něm byl omylem prezentován stříbrnočerveně šachovaný moravský znak, přestože Fridrichovo privilegium a confirmace Ferdinanda II. byly znovu potvrzeny zmíněným zvláštním reskriptem Františka I.

Z toho důvodu podal moravský zemský výbor stížnost u předsednictva vysoké c.k. dvorní kanceláře ve Vídni a žádal, aby bylo vyhověno zmíněným privilegiím. Rozhodnutí c.k. dvorní kanceláře ze dne 7. dubna 1838 uznalo omyl, ale zároveň konstatovalo nemožnost jeho napravení, neboť by to bylo příliš nákladné, jelikož státní znak byl již všemi způsoby publikován. Zároveň tím byla potvrzena platnost Fridrichova privilegia, čímž se otázka legitimacy moravského zemského znaku de iure vyjasnila.⁹³⁾

Při příležitosti zasedání moravského zemského sněmu roku 1848 napsal prof. Šembera článek, v němž dokazoval, že na základě Fridrichova privilegia je zemský erb zlatočervená orlice. Poslanci tehdy se Šemberovými vývody souhlasili a do zemské ústavy, jež však nevešla v platnost, pojali článek 5., v němž je stanoven moravský zemský erb se zlatočerveně šachovanou orlicí a zemské barvy, zlatá a červená.⁹⁴⁾

V dobové terminologii se operovalo pojmy „Ozvání moravského lidu“, což v pojetí českých vlastenců znamenalo „národnost slovanskou kmene českomoravského“, či „větev národu československého, kmene Moravského“. Sám Havlíček označil, z pozice českého nacionalisty, zemský sněm ze 14.4. 1848 za „privátní schůzku několika prelátů, odrodilé šlechty a německých měst.“ Zajímavé je rovněž, že se tehdy i slezský sněm vyslovil jednomyslně proti obnovení Koruny Svatováclavské.⁹⁵⁾ Lze tedy konstatovat, že tehdejší zemské sněmy výrazně preferovaly zemsky samosprávná hlediska oproti českými nacionalisty prosazované jednotě českých korunních zemí. Otázkou dalšího výzkumu je odpovědět, zda se jednalo jenom o německý nacionalismus, či spíše o nadnárodní teritoriálně patriotické cítění, či o konglomerát všeho dohromady, kde priority podléhaly konkrétní politické situaci.

Od roku 1848, kdy byla při příležitosti nástupu císaře Františka Josefa I. žádost opakována, byl již moravský zemský znak pro běžnou potřebu užíván se zlatočerveným šachováním a opatřeny jím byly i učební pomůcky.

Pro užívání symbolu moravské orlice je možno uvést množství různých příkladů, jako např. předsádku moravského Siebmachera, na záhlaví úředních papírů Moravské musejní společnosti aj.

Oficiální symbolika Rakouského císařství však, přes opětné potvrzení správnosti barev dle Fridrichova privilegia ministerstvem vnitra roku 1888,⁹⁶⁾ v praxi podržela stříbrnočerveně šachovanou orlici až do poslední změny státní symboliky mocnářství 10. a 11. října roku 1915,⁹⁷⁾ kdy bylo k moravskému požadavku konečně přihlédnuto i v praxi. Lze však oprávněně pochybovat, že ve válečných poměrech bylo možno novou symboliku snadno a důsledně prosadit do všech sfér veřejného života.

Dvoukolejnost barev moravského znaku je patrná také na znacích moravských měst. Města se staršími znakovými privilegii mají ve znacích stříbrnočerveně šachovanou orlici nebo její prvky, např. Drnholec, Jevíčko, Náměšť na Hané, Olomouc, Slavkov a Znojmo. Naproti tomu města se znaky udělenými po roce 1848, kdy byly moravským zemským sněmem schváleny zemské barvy dle Fridrichova privilegia a kdy od roku 1836 s touto barevnou kombinací počítaly i rakouské úřady, mají orlici v těchto barvách. Např. Brno-Královo Pole, Veverská Bytíška, Ostrava-Vítkovice, Mariánské Hory.⁹⁸⁾

Ve státních znacích ČSR byla užita tradiční stříbrnočerveně šachovaná orlice, jejíž barevnost odpovídala českým národním barvám. Ve zlatočerveném šachování byl spatřován německý fenomén, neboť v březnu 1919 byla takto šachovaná orlice součástí návrhu velkého znaku „Deutschösterreich“.⁹⁹⁾ To potvrdily v období tzv. Protektorátu Čechy a Morava snahy Úřadu říšského protektora o zavedení zlatočerveného šachování do protektorátního znaku. To se však díky pevnému postoji tehdejší znakové komise nepodařilo.¹⁰⁰⁾

Moravské zemské barvy a zemský prapor

Pozoruhodná a ne jednoduchá je rovněž otázka moravských zemských barev a na nich závislé barevnosti zemského praporu.

Jak již bylo řečeno, odvozují se zemské barvy od zemského erbu a jelikož se na Moravě užívaly paralelně erby o dvojí barevnosti, skládající se ze tří barev, byla častá barevná dvoukolejnost, ale někdy i trojkolejnost barev zemských praporů.

Ještě na konci sedmdesátých let 19. století byl konstatován na Moravě v této věci veliký nelad, neboť se libovolně užívaly prapory, vlajky a stužky v různých zemských barvách.

Nejstarší zmínka o moravských praporech v zemských barvách pochází zřejmě z roku 1611, kdy měly při příjezdu krále Matyáše do Prahy oddíly moravské jízdy vedle praporů s moravskými znaky, též obdélné modrobílé prapory.¹⁰¹⁾

Zprávy o užívání různých forem moravských zemských praporů se však množí od poloviny 19. století. Zdá se, že žlutočervený prapor, logicky odvozený od sněmem v roce 1848 přijaté formy šachování moravské orlice, nesl oficiální posvěcení úřady a pro svou podobnost s říšskou vlajkou, i sympatie moravského obyvatelstva německé národnosti.

Naproti tomu národnostně české obyvatelstvo dávalo přednost zemskému praporu barevně odvozenému z původního moravského znaku, tedy červeno-bílo-modrému. Tuto formu praporu však neuznávaly úřady a cenzura a moravští Němci mu vytýkali, že není zemský, ale všeslovanský. Zde zapomínali, že všeslovanská trikolora nese modrou barvu uprostřed. Vedle toho bylo možno namítnout, že tradice barevnosti moravského znaku jsou mnohem starší než všeslovanské barvy, jež vznikly až v revolučním roce 1848. Rovněž by bylo možno tento prapor srovnávat s prapory a státními, či zemskými barvami Francie, Ruska, Anglie, Holandska, Meklenburska, Jugoslávie, Chorvatska, Lucemburska, Thajska, Chile, Paraguaye, či USA. Žlutočervený prapor potom se Španělskem, přestože zde nelze mluvit o němectví. Navíc žlutočervený prapor má i česká Praha.¹⁰²⁾

Slovanská trikolora nebyla odvozena od žádného znaku. Podle Batovcova almanachu z roku 1908, jenž se dovolává svědectví zesnulého spisovatele J. L. Turnovského, existuje slovanská trikolora až od březnových dnů roku 1848. Teprve vznikem studencké legie „Slavie“, jejímž zakladatelem byl pravděpodobně J.V. Frič, objevila se modro-bílo-červená trikolora na kokardách této legie podle vzoru legie francouzské.¹⁰³⁾

Uspořádání barev slovanské trikolory vzniklo pravděpodobně bez určujících důvodů v šedesátých letech 19. století při tvoření se nových českoslovanských jednot nebo podle vzoru ruské obchodní vlajky, kterou sestavil car Petr I. roku 1694, při spouštění na vodu první ruské lodi, z nizozemské vlajky. Riegrův slovník naučný z roku 1870 udává, že slovanská trikolora vznikla souhlasem slovanských národů.¹⁰⁴⁾

Přežitost červeno-bílo-modrého praporu vzhledem k sněmem uznaným zemským barvám zlaté a červené, si někteří moravští vlastenci uvědomovali. Snažili se proto o kompromis mezi oběma zmíněnými prapory návrhem sloučení barev obsažených ve stávajícím moravském znaku, tedy modré, zlaté a červené do praporu červeno-žluto-modrého.¹⁰⁵⁾ O praktickém naplnění tohoto kompromisního požadavku však chybějí zprávy.

Lze však souhlasit s tvrzením J. Adámka, že se po roce 1848 ve formě moravské trikolóry užívalo barev žluté, červené a modré a na praporech jen prvních dvou.¹⁰⁶⁾ Vedle zmíněných barev se na Moravě užívaly též české národní bíločervené prapory, což svědčí o vědomé diferenciaci národního a zemského hlediska.¹⁰⁷⁾

Dnešní moravské korporace prosazující zemskou samosprávu, či přímo separaci od České republiky užívají většinou zlatočervené šachování moravské orlice a zemský prapor a vlajku žlutočervenou.

Zůstává tedy otázkou, zda postulát specifických barev pro Moravu byl skutečně jen germanofilní, nebyl-li tak označován pouze českými nacionálními kruhy, jež tendovaly k určitému protektorství nad jazykově českým obyvatelstvem Moravy, a zda se skutečně nejednalo o oprávněnou snahu po zvýraznění zemské specifiky. Lze konstatovat, že moravští Němci a část českého obyvatelstva cítící „moravsky“, tedy zemsky, hlavně zemská šlechta, se za tento požadavek stavěla. Další, národnostně pročeská část obyvatelstva byla pro původní barvy, odpovídající českým národním barvám. Tato otázka by si jistě ještě zasloužila hlubšího a hlavně nezaujatého studia.

Je tedy možno uzavřít, že uplatňování nacionálního hlediska pro zemské barvy problematiku jenom zatemňuje a vyostřuje. Je třeba vycházet ze zemských tradic a v současné době se zdá, že touze části moravského obyvatelstva po vyjádření vlastní zemské identity, nejlépe vyhovují barevné formy zemské symboliky Moravy přijaté demokraticky moravským zemským sněmem roku 1848, tedy hlavně barvy zlatá (žlutá) a červená. Nemělo by se zapomínat ani na barvu modrou, která vyplňuje pole štítu.

III. PROBLEMATIKA SYMBOLIKY SLEZSKA V OBDOBÍ 1526-1918

O podobě slezského zemského znaku (ve zlatém poli černá orlice vpravo hledící, s červeným zobákem a pařáty a se stříbrným perisoniem na hrudi, které je zakončeno jetelovými trojlístkami a uprostřed nahoře má křížek) vcelku není pochyb. Jisté nedůslednosti se v určitých dobových ztvárněních mohou projevit v případném vynechání perisonia nebo korunky na hlavě orlice.

Není rovněž účelem této studie opakovat podrobnou faktografii Vojtíškovy výkladu¹⁰⁸⁾ a je možno rovněž odkázat na nedávno uveřejněný koncizní text K. Müllera.¹⁰⁹⁾ Nechť je tedy tato kapitola chápána jako doplnění některých méně známých faktů. Slezsko bylo, ve zkoumaném období, svým znakem zastoupeno ve všech formách symboliky České koruny, které vyznačovaly korunní země, tedy na památkách monumentálních, panovnických a úředních pečetích, mincích, tiscích, normálních apod.

Výše zmíněným znakovým schémátům se vymyká například typář Těšínského (královského) krajského úřadu z let 1760-1783, který obsahuje znak, kde je nad dvouhlavým císařským orlem s aureolami říšská koruna. Na hrudi orla je čtvrcený štít: 1. Lotrinsko, 2. a 3. Slezsko, 4. habsburský lev.¹¹⁰⁾ Po spojení zbytku Slezska s Moravou, roku 1783, v podobě správního orgánu Moravskoslezského gubernia v Brně, se roku 1850 Země slezská zase osamostatnila. Ne však na dlouho, neboť Slezsko bylo připojeno k Moravě zákonem č. 142 z 5. června 1860, ale spojení obou zemí bylo vzápětí zrušeno nejvyšším rozhodnutím z 29.3. 1861.¹¹¹⁾

Vzhledem k heuristické obtížnosti pro slezskou problematiku, zvláště co se týče hledání ve věcně nepřehledných chronologicko-numerických řadách dosud jen rámcově zpracovaného archivního materiálu, bude třeba, aby se prohloubení tématu ujal odborník žijící v regionu Slezska. Jako jedna z možných cest se jeví separátní zpracování symboliky jednotlivých slezských knížectví.¹¹²⁾

Otázka podrobného vývoje postavení znaků vedlejších zemí Koruny české ostatně úzce souvisí s dějinami správy, které jsou ohledně Slezska ještě mnohdy skoupé na tak podrobné údaje, které by objasnily problematiku jednoty České koruny, která byla často narušována odstředivými tendencemi těchto zemí,¹¹³⁾ a to nejen ve smyslu politicko-správním, ale i národnostním. Rovněž otázka územního vývoje jednotlivých slezských knížectví je velmi složitá.¹¹⁴⁾

IV. PROBLEMATIKA SYMBOLIKY HORNÍ A DOLNÍ LUŽICE V OBDOBÍ 1526-1918

Horní a Dolní Lužice se staly součástí českého království v průběhu 14. století a našly svoje místo vedle ostatních zemských znaků, např. na znakových galeriích na Staroměstské mostecké věži, či na znakovém vlysu nad branou hradu Točnicku.¹¹⁵⁾

Znaky Lužic se po nástupu Habsburků zobrazovaly na oficiální symbolice tři, a to erb knížete zhořeleckého (dělený štít, v horní červené polovině stříbrný dvouocasý lev, někdy rostoucí, dolní polovina zlatá, původně stříbrná, někdy ve formě hradby) erb knížete budyšínského, resp. Horní Lužice (v modrém poli zlatá zeď se třemi stínkami) a erb markraběte dolnolužického (ve stříbrném poli červený vpravo krácející vůl na zeleném trávníku.¹¹⁶⁾

Obě Lužice se ze všech přivtělených zemí dostaly jako první pod cizí nadvládu. Roku 1620 byly dány do zástavy saskému kurfiřtovi bez držby (od roku 1623 do zástavní držby). Dále roku 1635 byly obě země pražským mírem odstoupeny jako dědičné léno témuž kurfiřtovi.¹¹⁷⁾

K dalšímu uvolnění vztahů s těmito zeměmi došlo po napoleonských válkách. Rakouský císař František I. se tehdy vzdal lenní svrchovanosti nad Dolní Lužicí a částí Horní Lužice spolu se Zhořeleckem ve prospěch Pruska. Zbylá část Horní Lužice připadla od roku 1831 Sasku.¹¹⁸⁾

Přes výše popsané uvolňování státoprávních vztahů s českým královstvím v rámci habsburské říše, se znaky obou Lužic udržely jako nárokové ve velkém státním znaku monarchie z roku 1836. Též v poslední znakové úpravě z roku 1915 (kdy již nebyla velká znaková forma kodifikována s tím, že bude vytvořena později).

Závěrem je možno konstatovat, že v období stavovské monarchie, ve které převládal konfederativní princip politického spojení jednotlivých zemí České koruny, odpovídala tomuto svazku politických subjektů i konfigurace jejich společné erbovní zemské symboliky. Jednalo se o skupinu složenou z jednotlivých zemských znaků, kde centrální, tedy nejčestnější postavení připadalo nejdůležitější zemi, Čechám, podle níž bylo pojmenováno i království, zatímco věnec ostatních erbů byl tvořen znaky jednotlivých zemí. Toto uskupení znaků je možno spatřit např. na pečetích Ferdinanda I. nebo na titulní straně Hájkovy Kroniky české z roku 1541 a najdeme je ještě na pečetích z počátků vlády Marie Terezie.¹¹⁹⁾

Teprve s prohlubující se centralizací se znaky těchto korunních zemí dostávaly na jeden štít ve formě jednotlivých polí. Tím byl zvýrazněn centralistický princip monarchie, jejíž velký znak byl podrobným výčtem všech k ní náležejících zemí.¹²⁰⁾

Skupina znaků zemí České koruny zde byla pospolu, přičemž český lev byl upřednostněn na předním štítě a na zadním následovaly znaky zemí přivtělených, tedy Moravy, Slezska a Horní a Dolní Lužice. Teprve na velkém znaku z roku 1804 byl mezi oba posledně jmenované znaky vsunut znak Těšínska.¹²¹⁾

Od roku 1806 byl znak Čech oddělen od spojeného polceného znaku Moravy a Slezska na středním znaku monarchie. Důsledně tomu tak bylo od roku 1915, kdy se znakům Čech, Moravy a Slezska dostalo samostatného pole v různých částech štítu.

Rozdělením původní znakové konfigurace měla být demonstrována centrální vláda nad jednotlivými zeměmi a oslabena jejich historická státotvorná a státoprávní tradice.

Výsledné teze studie

1. Zástupná funkce znaku Českého království, kde tento znak zastupoval i znaky ostatních zemí České koruny, byla patrná hlavně na formě čtvrceného uhersko-českého znaku s habsburským rodovým srdečním štítkem. Tato forma státní heraldiky se vyskytovala nejčastěji na sekretní pečeti pod papírovým krytem na patentech, v 16. a 17. století. Rovněž na velké (majestátní) pečeti, kde je zmíněné jádro znaku stejné.

2. Dynastický štítek se znakem Rakous (babenberské břevno) na hrudi, resp. rameni českého lva byl specifikací pro Čechy, kde na českém zemském znaku, který mohl být chápán i v institucionálním smyslu, jako znak královský, byl na nejčestnějším místě umístěn znak vládnoucí dynastie. Tato znaková forma je dochována na instrukci Ferdinanda I. apelačnímu soudu z roku 1548.¹²²⁾ Jejím předobrazem byl kunštátský znak na českém lvu z druhé poloviny 15. století na kamnovém kachlu.

3. Je třeba rozlišovat heraldickou korunu na hlavě českého lva a královskou (hodnostní) korunu, která bývá nad horním okrajem štítu. Lze ji zaznamenat od roku 1365 na Karlštejně přes pečeť Jiřího z Poděbrad až po celé 19. století. Královská koruna nabývá podoby české Svatováclavské koruny poprvé na pečetích Marie Terezie jako královny uherské a české, spolu s korunou Svatoštěpánskou.

4. Lze mít za to, že na středním znaku Rakouského císařství z roku 1804, je spojení Slezska a Moravy v jednom polceném znaku odrazem spojení těchto zemí v roce 1782, které trvalo do roku 1849. Stejný znak, s obráceným pořadím zemí byl na středním znaku Rakouského císařství z roku 1806 a z roku 1836. V poslední znakové úpravě z roku 1915 již byly tyto zemské znaky samostatné, což odpovídalo i samostatnému postavení těchto zemí. Jejich roztržení od sebe bylo zřejmě záměrné, aby byly porušeny jejich tradiční státoprávní vazby ve prospěch centrální moci.

5. Stanovení velkého znaku Rakousko-Uherské monarchie roku 1915 bylo odloženo na pozdější dobu, zřejmě s ohledem na výsledky světové války.

6. V naprosté většině znakových forem patřilo Českému království ať v podobě zástupného znaku nebo v podobě skupiny všech korunních zemí, třetí místo v pořadí za habsburským rodovým znakem (nebo zemskými znaky rodových držav) a titulárně starším Uherským královstvím.

Někdy bylo toto místo čtvrté, kde bylo navíc upřednostněno království Dalmatsko-Chorvatské.

Jsou však i výjimky, kde bylo České království až na šestém, sedmém, či osmém místě. Jako příklad lze uvést velkou spoluvladařskou pečeť Josefa II.

z roku 1765, kde se český lev nachází až za znaky: rodovým habsbursko-lotrinským, Uhrami, Kastilií, Leonem, Aragonem, Sicilií a Jeruzalémem.

7. Český lev na tolarech v kruhovém poli, bez heraldického štítu, je jen emblém.

8. Od roku 1804 se ve velkém znaku Rakouského císařství objevil ve skupině znaků zemí České koruny znak Těšínska, snad jako územní konkretizace zbytku Slezska.

9. Od roku 1806, po zániku Svaté Římské říše Národa německého mizejí svatozáře okolo hlav dvouhlavého císařského orla a stará železná císařská koruna. Ta je nahrazena domácí habsburskou císařskou korunou z doby Rudolfa II.

10. Od roku 1804, resp. v praxi od roku 1805, mizejí z mincí znaky zemí České koruny a česká státnost tak není na platidlech prezentována. Zůstalo tomu tak jen na pečetích se středním a velkým znakem Rakouského císařství.

11. Svatováclavská koruna se na horním okraji štítu s českým znakem objevuje od roku 1804 na velkém a středním znaku Rakouského císařství. Nad společným štítem, kde jsou i znaky českých korunních zemí ji lze najít od šedesátých let 18. století.

12. Knížecí hodnostní koruny nad štíty se znaky Moravy a Slezska, přičemž orlice mohou být korunovány na hlavě heraldickou korunkou, se uplatňují nedůsledně.

13. Pokud se týče zemských barev Moravy, jestliže byla sporná právní validita zlatočerveného šachování, jež moravským stavům udělil císař Fridrich III. roku 1462, pak uznáním tohoto polepšení roku 1628 římským císařem, českým králem a markrabím moravským, Ferdinandem II., se tomuto polepšení dostalo průkazné právní účinnosti. Tuto barevnost odsouhlasil i na tehdejší poměry demokraticky zvolený moravský zemský sněm roku 1848. V praxi se však nadále užívalo tradiční stříbrnočervené šachování a trval tak nadále odlišný stav de iure a de facto. Zlatočervené šachování se ve státní symbolice monarchie projevovalo až při poslední znakové úpravě v říjnu roku 1915, kde byla moravská orlice ve středním znaku.

Moravské zemské prapory, např. v roce 1611 byly bílomodré, ale od 19. století se objevuje jako nejužívanější žlutočervený zemský prapor, respektující oficiální zemské barvy.

Ohledně zlato-červené kombinace barev lze říci, že nemuselo vždy jít o germanizační tendenci, jež je odvozována z blízkosti barvám říšským. Starší autoři mluví i o seriózní snaze po zemské specifice. Že však na zmíněné germanizační tendenci je něco pravdy, potvrzuje barevnost moravské orlice v návrhu znaku

„Deutschösterreich“ z března 1919 a stejná snaha po změně tradičních barev této orlice ze strany Úřadu říšského protektora v roce 1939, která však nebyla prosazena.

14. Znaková konfigurace zemí České koruny, jež vznikla za Ferdinanda I., v níž je znak vévodství Lucemburského, se nachází naposled na pečetí Marie Terezie jako české královny z roku 1740.

Na pečetí téže panovnice jako římské královny, z roku 1753, je již Lucembursko mimo skupinu českých korunních zemí. Jako území zobrazované pod mocí římského císaře zůstává Lucembursko až do zániku Říše roku 1806. Rovněž tomu tak je ve velké titulatuře.

15. Císařský dvouhlavý orel bývá někdy zobrazen bez štítu, tedy neheraldicky, takže je v něm v této podobě nutno spatřovat institucionální emblém, který je však hierarchicky nadřazen pouhým rodovým, či zemským a panovnickým znakovým konfiguracím na jeho hrudi, či na křídlech nebo kolem něj.

16. Formy státního znaku habsburské monarchie neobrážely důsledně zásadní změny státoprávní situace, spíše tomu tak bylo výjimečně a s velkým zpožděním, nepočítáme-li úpravu středního znaku mocnářství z roku 1866, která se netýkala českých zemí. Např. dualismus z roku 1867 se projevil až na znakové úpravě z roku 1915.

Heraldika mohla jen těžko pohotově reagovat na státoprávní proměny, jelikož podléhala politickým vlivům a rovněž sloužila jako prezentace územních nároků, např. Slezsko nebo Lužice. Projevilo se v ní spíše rozmnožení habsburských držav, ale jejich úbytek ne, neboť nároky na ztracená území zůstávaly.

České korunní země zaznamenaly jen úbytky: 1635 Lužice, 1742 většina Slezska (hlavně Dolní) a Kladsko.

17. Trojstupňovost rakouského znaku zpravidla odpovídala trojstupňovosti panovnickovy titulatury, která ale nemusela být vždy shodná s právě platnou znakovou formou.¹²³⁾

POZNÁMKY:

1. Soupis a hodnocení důležitější literatury k tématu české a československé státní symboliky provedl autor ve své publikované disertaci, Hlinomaz, M.: Vývoj československé státní symboliky v letech 1918-1990, Sborník archivních prací, 42, 1992, č. 1, s. 82-88.
2. Vojtíšek, V.: Naše státní znaky, staré a nynější. Praha 1921, s. 54.
3. Tamtéž.
4. Krejčíková, J. - Krejčík, T.: Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky. Praha 1987, s. 60.

5. Svoboda, Z.: Vexilologické názvosloví. Příloha 3. čísla Heraldiky 1972. Vydala heraldická sekce při MTZZ Jílové u Prahy.
6. Petráň, J.: Český znak. Praha 1970, s. 51.
7. Numismatické listy (dále NL), 32, 1977, č. 3, zadní strana obálky; Říšský mincovní řád Ferdinanda I., Archiv Národního muzea (dále Archiv NM), Sbíрка patentů, sg. E, kart. 1, 1561; podrobně viz Halačka, I.: Mince zemí Koruny české 1526-1856. I. Kroměříž 1987.
8. Gall, F.: Österreichische Wappenkunde. Wien, Köln 1977. Tafel 5. Lze dodat, že schéma znaků zemí Koruny české bylo převzato již z předcházejících, zvláště jagellonských kompozic. Jako příklad monumentálního provedení lze jmenovat pravou stranu heraldické výzdoby vladislavské oratoře v katedrále sv. Víta. Skupina znaků českých korunních zemí zde plně odpovídá pořadí titulatury Vladislava II. z Vladislavského zřízení zemského z roku 1500: „... král český, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě.“ Archiv český, V., s. 11. (Levá strana oratoře, uherská, je zřejmě novodobým historismem ze 70. let 19. století.) Srov. vyobrazení v knize Dolenský, J.: Praha ve své slávě i utrpení. Praha 1903, s. 132.
9. Bydžovský z Florentina, M. (ed. Jaroslav Kolár): Svět za tří českých králů. Praha 1987, s. 174.
10. K roku 1589 je zmíněn v Gall, c.d. Tafel 6. Též Oswald, G.: Lexikon der Heraldik. Leipzig 1984, s. 347, 349.
11. Státní ústřední archiv v Praze, fond Pozůstalost G. Dobner, sg. XVd, složka 86, fol. č. 78, znak opata Víta Seipela z roku 1703; Pokorný, P.R.: Znak Strahovského kláštera. Heraldická ročenka, 20, 1993, s. 63.
12. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), Sbíрка J.P. Cerroniho, sg. I, 79, Monumenta sepulchralia et inscriptiones in Moravia. 1799, fol. 228r.
13. Insignia Regni Bohemiae. In: Parentalia ... D. Carolo Mielniczky a Karlsperga ... studio ... celebrata. Pragae, s. a. (1601), fol. 56 r.
14. Praha 1541. Blason: Srdeční štítek polcený, Habsburg, Tyrolsko. Střední štít čtvrcený, 1. pole polcené, Rakousy a Burgundsko, 2. pole čtvrcené, Kastilie a Leon, 3. pole polcené, Aragon a Sicílie, 4. pole dělené, Nové Burgundsko a Brabantsko, ve špici štítu Granada. Srov. Posse, O.: Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige. I. - V. Dresden 1909-1913, III/24., V/63-24. Dresden 1911, 1913.
15. Srov. Posse, c.d. III/21-23, 34-1,5, 69-6,9-11, IV/3-5, 6-1,2, 7-3,7, 8-6, 9-1,4, 10-2, 14-8,9, 18-2,3, 19-5, 20-5,9 (zde poprvé konkrétní podoba hodnostní koruny nad štítem = Svatováclavská), 22-1,2, 24-3,4,5, 25-6, 29-1,2 (zde na aversu po Uhrách Čechy a na reversu po Uhrách, Španělsku, Lucembursku a Burgundsku Morava), 30-1,2, 33-2, 36-6, 40-1,2, 44-2 46-1 48-5, blasony viz V/s. 63-24 a s. 82 an.; Gall, c.d. tab. 11, 12, 13, 18, 19; podrobně o heraldice Ferdinanda I. srov. též Hye, F.-H.: Ferdinand I. (1503-1564) im Spiegel seiner heraldischen Denkmäler - vonehmlich jener in Tirol. In: Haller Münz-Blätter, Band V, Jänner 1989, Nr. 5/6, Nachrichten der Tiroler numismatischen Gesellschaft Hall in Tirol.
16. Jirečkové, J. a H.: Zřízení zemská Království českého XVI. věku. Praha 1882, s. VII.
17. Tamtéž.
18. Březan, V. (ed. J. Pánek): Životy posledních Rožmberků I. Praha 1985, s. 213.
19. z Koldína, P. K.: Práva městská Království českého. Praha 1579.

20. Pánek, J. - Pokorný, P.R.: Vídeňský rukopis z roku 1596 s portréty českých králů. *Folia Historica Bohemica*, 14, 1990, s. 379-402. Ke zde prezentovanému názoru, že kompozice českého lva v hrudním štítku na hrudi orla je pro 15. století přinejmenším neobvyklá, je možno dodat, že precedentem k ní mohla být sekretní pečeť Václava IV. jako německého krále, kde byl oválný štítek s českým lvem na hrudi dvouhlavého orla. Srov. Král, V.: O středověkých pečetech. Pečeť krále Václava IV., *Časopis Společnosti přátel starožitností českých*, 7, 1899, s. 29, obr. 2.
21. Menšík z Menštejna, J.: O mezech, hranicích, soudu a rozepři ... v Království českém. Praha 1600; Jesenský, J.: De peste ... consilium. Praha 1606.
22. Čermák, K. - Skrbek, B.: Mince Království českého za panování rodu habsburského od roku 1526. Pardubice 1891-1913. Díl III. Část obrazová; Probst, G.: Österreichische Münz und Geldgeschichte. Wien - Köln - Graz 1973.
23. Blason: Štít červeným hrotem polcený, vpravo Bavorsko, vlevo Rýnská Falc, černé pole v němž zlatý červeně korunovaný lev. V červeném hrotu zlaté říšské jablko. Archiv NM, Sbíрка patentů E, kart. 1. Blason převzat z Erbovních sešitů č. 5-8, 1970, č. 6-7, s. 5; srov. též o říšském jablku Kolář, M. - Sedláček, A.: Českomoravská heraldika I. Praha 1902, s. 16.
24. Čermák, K. - Skrbek, B., c.d., tab. XLIII/383, XLIV - XLVIII.
25. Archiv NM Praha, Sbíрка patentů, sg. E.
26. Čermák-Skrbek, c.d., tab. XLV, č. 390.
27. Sněmovní artykuly Generálního zemského sněmu v Praze ze 7. srpna 1619.
28. Turek, E.: Böhmiska fanor i Statens trofésamling. Armémuseum 1991, Västermik, Sweden 1991, s. 73, 74. Knihovna Národního muzea v Praze, sg. A 1616.
29. Podrobněji Wurzbach, C.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 12. Theil. Wien 1864, s. 60.
30. von Newenstein, J.C.: Phaeton in Sion Wien 1741, přívazek 56. Bibliotheca Strahoviensis, sg. BB I 20.
31. Kočí, J. - Vondruška, V.: Památky národní minulosti. Katalog historické expozice v Lobkovickém paláci Národního muzea v Praze. Praha 1989, s. 129.
32. Archiv NM, Sbíрка patentů, sg. E, kart. 3. Patent uveden rovněž v díle Kulířová, K. - Sander, R.: Patenty. Katalog sbírky patentů Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1956, s. 115, č. 1186.
33. Čermák - Skrbek, c.d., tab. CXXXIV, č. 1302.
34. Tamtéž, č. 1301.
35. Tamtéž, č. 1300.
36. Ryneš, V.: Znaková symbolika na korunovačních žetonech 18. století, NL, 28, 1973, s. 106-110.
37. Archiv NM, Sbíрка F, Krumlov Český, 1785, 25.6.; SÚA, fond Horní úřad Jílové.
38. Das Böhmische Landeswappen. Bibliotheca Reginae Canoniae Strahov - Pragae, sign. D.H.I.5., s. a., 106 pag.; v Clauserově tiskárně se tiskla sněmovní usnesení v letech 1761-1770, (na nichž byly zemské znaky), což vyplývalo z jeho funkce královského registrátora a impresora. Srov. Pošvář, J.: Královský registrátor a impresor J. J. Klauser (1705-1771), *Právněhistorické studie* 12, 1966, s. 180.

39. Gall, c.d., Tafel 12; Archiv NM, Sbíрка typářů, sign. E 190.
40. Kugler, G.J.: Die Reichskrone. Wien, München. Verlag Herold 1968. 148 S. 44 Abb.
41. Fillitz, H.: Die Österreichische Kaiserkrone. Wien, München. Verlag Herold 1959. 59 S. 23 Abb.
42. Schwarzenberg, K.: Die Sankt Wenzels-Krone. Wien, München, Verlag Herold 1982. 80 S. 32 Abb.; o hodnotných korunách a svatováclavské koruně srov. též Kolář - Sedláček, c.d., s. 280-284.
43. Ryneš, V.: Nad pražským dvacetikrejcarem s dvěma dvouhlavými orly z let 1805 a 1806, Numismatické listy 27, 1972, s. 15-20; týž: Z osudů českého lva na mincích nové doby, Časopis národního muzea, řada hist., 141, 1972, s. 41-44; týž: Dočasný zánik českého státu v zrcadle mincovní heraldiky 1804-1918, Heraldika, bulletin pro pomocné vědy historické, 11, 1978, 1, s. 14-19; Halačka, III. Kroměříž 1988.
44. Tamtéž.
45. Československá vlastivěda. 4. Praha 1932, s. 621, rok 1775.
46. Schwarzenberg, K.: Strážci českého znaku, Erbovní knížka (dále EK) na rok 1938, s. 9-14.
47. Janák, J. - Hledíková, Z.: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha 1989, s. 179; Archiv NM, Sbíрка typářů, E 184-186.
48. MZA v Brně, Sbíрка typářů.
49. Archiv NM, Sbíрка typářů, E 177, E 192.
50. Schwarzenberg, K.: Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918. Praha 1940, s. 32 (celá kniha přináší mnoho dokladů o užití českého lva na různých předmětech); Svoboda, Z.: Československá státní a vojenská symbolika. Praha 1991, příloha 3.
51. (Za upozornění na tyto Helblingovy postřehy děkuji Dr. Jiřimu Kořalkovi). O Helblingovi srov. též 200 let pomocných věd historických na FF UK v Praze. Praha 1988, s. 31 an.
52. Helbling von Hirzenfeld, J.: Heraldische Bemerkungen an meine lieben Lands-leute, Ost und West (Prag), 12, 1848, č. 64 z 27.5., s. 253-254; č. 65 z 30.5., s. 257-258.
53. Tamtéž, č. 57 z 11.5. 1848, s. 226; k tématu českého zemského patriotismu srov. též Šamberger, Z.: Český zemský patriotismus (Úvahy k jeho úloze a projevu v první polovině 19. století), Literární archiv, 21-22, 1985-1986, s. 71-112.
54. Klar, P.A.: Das Regimentsgebäude der k.k. Gendarmerie in der Kleinseite Prag's. Prag 1857.
55. SÚA, fond Presídium policejního ředitelství Praha (dále PP), agenda kontroly náležitého užívání českého zemského znaku živnostníky, povolování spolků a konání koncertů. I, PP, F 7, sg. 1-13, kart. 46; II, PP, P 10, sign. 1-82, kart. 170; III, PP, P 18, sign. 2-18, kart. 173; Fahnen, Wappen, Farben: VIII, PP 1893-1899, F 4, sign. 1,2, kart. 1366; IX, PP 1900-1907, F 5, sign. 1-2, 4-9, kart. 1749-1750; X, PP 1908-1915, F5, sign. 1-6, 11-14, 17-25, 27-34, kart. 2178; fond Archiv Země české (dále AZČ), 1918 - 1926, sg. 381 (problematika zemského znaku v letech 1890-1918); Zemský vyvazovací fond, sg. IV/7/28, 37, 48. Srov. též Drašarová, E.: Soupis právních předpisů a dokumentů ke spolčovacím právu z fondů Státního ústředního archivu v Praze od poloviny 18. stol. do roku 1918. Sborník archivních prací 40, 1990, s. 297-343. Dalším zajímavým dokladem patrioticky laděného zájmu o znaky českých zemí, je rukopis Widimského, V.R.: Böhmens Landeswappen und Landeseintheilung von Beginn bis auf die Gegenwart. Olbersdorf

- [Albrechtice] 1852, Archiv NM, Sbírká rukopisů č. 324. (Za upozornění děkuji dr. P. R. Pokornému.)
56. Král, V.: Heraldika. Praha 1901, s. 227; Vavřínek, F.: Rakouské zřízení státní. Díl I. Praha 1914, s. 64; Gall, c.d., s. 99.
 57. Dějiny Československa II. 1648-1918. Praha 1990, s. 369.
 58. Národní listy č. 234 z 24.8. 1893, s. 1.
 59. Posse, c.d., IV/51-1,2; Gall, c.d. s. 63.
 60. Gall, c.d., s. 79 an.
 61. Provinzial Gesetzsammlung für Böhmen. XVIII. Band, 1836, s. 897-909; Wappen und Titeln Seiner kaiserlichen königlichen Apostolischen Majestät Ferdinand der Ersten, Kaisers von Österreich. Wien 1836; Gall, c.d., s. 88-99, Tafel 14.
 62. Gall, c.d., Tafel 15.
 63. Gall, c.d., Tafel 19-20.
 64. Archiv NM, dokumentace, netříděná varia, Svět 1282/XXIV.
 65. Tamtéž; rovněž Archiv hlavního města Prahy, fond Pozůstalost J. Čarka, pohlednice V. Preissiga.
 66. Havlík, L.: Morava a československý státní znak, Vlastivědný věstník moravský, 20, 1968, s. 378-384; Krejčík, T.: Prvé století moravské orlice. Genealogické a heraldické informace (Brno), 1983,3, s. 154-162.
 67. K problematice Markrabství moravského a jeho státoprávního vztahu k České koruně srov. Barborová, E.: Postavení Moravy v českém státě v době předhusitské (1182-1411), Sborník archivních prací (dále SAP), 20, 1970, s. 309-362; Kejř, J.: O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy říši, SAP, 28, 1978, s. 233-291; Válka, J.: „Moravanství“ v 15. století. Komplikace ve vývoji české nacionality, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 31, 1984, s. 145-153; týž: „Státní a zemské“ v českých dějinách, Časopis Matice moravské, 109, 1990, 2, s. 320-336; Malíř, J.: Morava na předělu. (K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848-1871), tamtéž, s. 345-363.
 68. Vedle samotné archiválie uložené v SOkA Jihlava, publikováno ve Friedl, A.: Přemyslovci a Lucemburkové. Praha 1938.
 69. MZA v Brně, fond Stavovské listiny 1212-1847, inv. č. 405, 1462, prosinec 7., Korneuburg. Císař Fridrich polepšuje moravský markrabský znak v odměnu za pomoc proti rakouským stavům. Katalog Švábenský, M., Brno 1965. Originál latinsky s barevným znakem; barevné faksimile, Bretholz, B.: Moravský zemský archiv, tab. 9.
 70. Havlík, L.: Symboly moravské identity. Článek v Rovnosti z roku 1991.
 71. Fol. F 2r. Srov. Hlobil, I. - Petrů, E.: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha 1992, barev. obr. příl. XI. a XII.
 72. Krejčík, T.: Moravská orlice. Dějiny a současnost 1990 č. 1, s. 62.
 73. MZA v Brně, sign. A6, 1, (1554-1649).
 74. Šebánek, J.: Strážci moravského znaku. E K 1941, s. 24.
 75. Gall, c.d., Tafel 22.
 76. Vojtíšek, c.d., s. 22 an.
 77. Sejbal, J.: Dějiny peněz na Moravě. Brno 1979, s. 179, č. 121 an., tab. 26-27; též Halačka, II., Kroměříž 1987.

78. MZA v Brně, Stavovské listiny 1212-1847, inv. č. 1190, 1628, červen 26., Znojmo. „Poznamenání těch privilegií a listův, kteréž JMC stavům markrabství moravského navráceti a na to obzvláštní confirmati jim udělovati ráčí.“ Originál česky. (Inv. č. 1191 německé znění předchozího seznamu.)
79. Vojtíšek, c.d., s. 22 an.
80. MZA v Brně, fond A 3, Stavovské rukopisy, č. 45, Kniha stavu panského v Markrabství moravském, fol. 6r a č. 46, Status equestris, fol. 4r.
81. Viz. pozn. 73.
82. Šebánek, c.d., EK 1941, s. 29.
83. Středověké malířství v rukopisech Státního oblastního archivu v Brně. Brno 1980, s. 36.
84. Hlobil, I. - Michna, P. - Trigner, M.: Olomouc. Praha 1984, obr. na s. 83.
85. Monse, J. V.: Über das mährische Landeswappen, Abhandlungen der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 2, 1795. 2. Folge, 2. Band, 2. Theil, s. 41-81.
86. Krejčík, c.d., s. 62.
87. Studie Muzea Kroměřížska '80, s. 97.
88. Šantavý, F. - Hošek, E.: Organizace, pečeti a insignie Olomoucké univerzity v letech 1573-1973. Olomouc 1980, Příl. II./c, velká pečeť olomoucké akademie z roku 1655. (Za upozornění děkuji dr. T. Krejčíkovi.)
89. SÚA, fond Pozůstalost G. Dobner, viz pozn. 11.
90. Havelka, J.: Erb a zemské barvy markrabství moravského. In: Komenský 8, 1880, s. 452.
91. Tamtéž, s. 453.
92. Wappen und Titeln Seiner kaiserlichen königlichen Apostolischen Majestät Ferdinand des Ersten, Kaisers von Österreich. Wien 1836.
93. Havelka, c.d., s. 452.
94. Brandl, V.: Zemský erb, čili znak markrabství Moravského, Obzor (příloha Hlasu). 9, 1886, č. 1, s. 2.
95. Traub, H.: Moravané roku 1848 po říšský sněm ve Vídni se zvláštním zřetelem na poměr Moravy k Čechám. Časopis Matice moravské, 31, 1907, s. 71, 77, 183-184.
96. Vojtíšek, c.d., s. 71.
97. Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené, částka CLV, vydaná 6. listopadu 1915, č. 327, s. 787-798: Vyhláška c.k. ministerského předsedy ze dne 3. listopadu 1915, kterou se stanoví a popisuje znak rakouských zemí.
98. Čarek, J.: Městské znaky v českých zemích. Praha 1985, s. 285, 286, 408.
99. Chocholatý, F.: Velký znak „Deutschösterreich“ a země Koruny české. In: Heraldica viva. Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 7. - 8. června 1991 v Pardubicích. Pardubice 1992, s. 51-52.
100. Hlinomaz, c.d., s. 119.
101. Sněmy české XV/1, 1611, s. 626, 631, č. 506, 509.
102. Havelka, c.d., s.454-455;
103. Bělehrádek, F.: Naše barvy a znaky, Moravská orlice. 12, 1918, č. 291, 292, 294.
104. Ottův slovník naučný, 17, Praha 1901, s. 1046; Bělehrádek, c.d., č. 291.
105. Havelka, c.d., s. 455.

106. Adámek, J.: Jak je to s moravským praporem, *Rovnost*, 4.1. 1991.
107. Havlík, L.: c.d., 1968, s. 380.
108. Vojtíšek, c.d., s. 25-41.
109. Müller, K.: Heraldické symboly našeho Slezska, *Dějiny a současnost* 4,1991, s. 46-49 (tam i starší literatura).
110. MZA v Brně, *Sbírka typářů*, č. 33 - A 19.
111. Švábenský, M.: *Inventář Sbírký typářů Moravského zemského archivu v Brně*. Brno 1975, s. 83.
112. Schwarzenberg, K.: *Znaky českých vévodství*. E K 1940, s. 9-26; Rokyta, H.: *Znak Knížetství ratibořského a měst Ratiboře a Hlubčic*. Zvl. otisk z knihy J. Ratibořského, *Češi na Ratibořsku a Hlubčicku - Hornoslezská Haná*. Praha 1946; Chocholatý, F.: *Vývoj zemského znaku Země opavské*. In: *Heraldica viva*. Pardubice 1992, s. 41-49; Kolektiv: *Právní klenoty Moravy a Slezska. Zemské desky a další stavovské rukopisy*. Katalog výstavy, MZA Brno, ZA Opava 1991; Srov. též *Zemský archiv Opava, Sbíрка místopisného materiálu*, sg. F 9 (za upozornění děkuji dr. K. Müllerovi).
113. Pešák, V.: *Dějiny královské české komory od roku 1527. Část I. Sborník Archivu ministerstva vnitra R. Čs. sv. 3 Praha 1930*, s. 138.
114. Srov. např. Kapras, J.: *O historickém vývoji jazykové otázky ve Slezsku. O Slezsku a Ostravsku*. b.m.t. 1912. Zde lze odkázat na více studií jmenovaného, uložených dnes v jeho pozůstalosti v Archivu NM v Praze, zde inv. č. 4057; Kutnar, F.: *Komenského pojetí národa a jeho poměr k současným a pozdějším výměřům*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia*, 2, 1957, s. 63-70; Trávníček, D.: *Přehled územního vývoje našeho státu*. *Folia facultatis scientiarum naturalium universitatis Purkynianae Brunensis. Geographia*. 25, 1984, č. 8. Brno 1984.
115. Vojtíšek, c.d.; Adamová, K.: *K heraldické výzdobě Staroměstské mostecké věže, Právně historický pohled*, *Pražský sborník historický*, 15, 1982, s. 44-62.
116. Petráň, s. 36; Pokorný, P.R.: *Lužické zemské znaky*. In: *Přehled lužickosrbského kulturního života* č. 17, Praha, *Společnost Národního muzea v Praze* 1972.
117. Saturník, T.: *Přehled dějin veřejného práva ve střední Evropě*. Praha 1946, s. 168.
118. Kapras, J.: *Lužice a český stát*. Praha 1935; Malý, K. - Sivák, F.: *Dějiny státu a práva v Československu*. I. díl, do roku 1918. Praha 1988, s. 253.
119. Posse, III/24, V/63-24.
120. Gall, *Tafel* 14.
121. Posse, IV/51-1, V/98-12; Gall, s. 67.
122. Zdeněk, V.: *Dějiny Královského appelačního soudu na Hradě pražském, nyní Vrchního soudu v Praze od roku 1548 do roku 1933*. Praha 1933, obr. příl. za s. 12; vyobrazení též v Malý - Sivák, obr. 18.
123. O tom podrobněji srov. Posse, Gall; Fiala, M. - Hrdlička, J.: *Znaková galerie v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. (Příspěvek k panovnické reprezentaci 16. století)*, *SAP*, 42, 1992, s. 261-306.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

1. Znak Ferdinanda I. jako krále českého od Albrechta Dürera z roku 1527. Blason: Srdeční štítek polcený, se znaky Tyrolska a rodu Habsburg. Střední štít je čtvrcený, dole špice. 1. pole polcené vpravo Rakousy (Babenberg), vlevo Staré Burgundsko. 2. pole čtvrcené, Kastilie a Leon. 3. pole polcené, vpravo Aragon, vlevo Sicílie, 4. pole dělené, nahoře Nové Burgundsko, dole Brabantsko. Ve špici štítu Granada. Hlavní štít je čtvrcený, v 1. a 4. poli je znak Českého království (v červeném poli stříbrný dvouocasý lev ve skoku, se zlatou zbrojí) a ve 2. a 3. poli znak Uherského království (sedmkrát červenostříbrně dělené pole). Na horním okraji hlavního štítu je královská hodnostní koruna. Kolem štítu se vine kolana řádu Zlatého rouna.
2. Český herold z první poloviny 16. století mistra „M“, tisk Hanse Guldenmundta.
3. Slezský praporečník mistra „IK“ z díla Znaký Svaté Římské říše, z roku 1545. (Slezská orlice zde nemá heraldickou korunu, ani perisonium.)
4. Některé pečeti apelačního soudu z období od jeho vzniku (1547) až do konečné fáze jeho činnosti v roce 1850.
5. Titulní list knihy *Historia Genealogiae ... Jesu Christi* (Frankfurt 1594) Blason: Uprostřed je císařský dvouhlavý orel s aureolami a s domácí habsburskou císařskou korunou nad hlavami. Na hrudi má štítek s jednohlavým orlem římského krále, který je konkrétně specifikován nápisem pro osobu Rudolfa II. Kolem jsou v kruhu znaky království a knížectví spadajících pod pravomoc císaře, rozlišené na horních okrajích štítů hodnostními korunami. Mezi nimi je na prvním místě heraldicky vlevo český královský znak. Ve vnějším kruhu jsou erby sedmi říšských kruřitů, přičemž znak českého krále jako jednoho z nich je zde rozepsán pozoruhodným způsobem na dvou štítech. Nahoře je český královský lev ve štítě, na jehož horním okraji je královská hodnostní koruna a dole drží český korunovaný lev jako štítonoš v předních tlapách čtvrcený štít se znaky Moravy, Slezska, a Horní a Dolní Lužice.
6. Vyobrazení a dobový blason moravského zemského znaku na rubu titulního listu Paprockého díla *Zrcadlo slavného Markrabství moravského* z roku 1593.
7. Zemský znak Moravy s českými lvy jako štítonoši a znak Těšínska se stejnými štítonoši z titulního listu třetí knihy výše zmíněného Paprockého díla. Na horních okrajích štítů jsou knížecí hodnostní koruny.
8. Moravský zemský znak s heraldickou i hodnostní korunou, držený dvěma českými lvy jako štítonoši na titulním listu sněmovních snešení Moravského zemského sněmu konaného 20.4. 1598.
9. Český lev obklopen věncem znaků zemí Koruny české na rubu titulního listu Paprockého *Diadochu* z roku 1602. Od pravého (heraldicky) horního rohu: Morava, Lucembursko, Horní Lužice, Budyšínsko, Dolní Lužice a Slezsko (s heraldickou korunou, bez perisonia).
10. Moravský zemský znak s heraldickou i hodnostní korunou na tisku sněmovních snešení Moravského zemského sněmu konaného 2.8. 1604.
11. Královský znak Fridricha Falckého z tisku sněmovních artykulí generálního sněmu zemí České koruny, konaného dne 16.3. 1620. Blason: Čtvrcený štít, v 1. poli český lev, 2. pole znak Rýnské Falce, 3. pole polcené, vpravo Morava, vlevo Slezsko, 4. pole polce-

né, vpravo Horní Lužice, resp. Budyšínsko, vlevo Dolní Lužice. Na horním okraji štítu královská hodnostní koruna.

12. Kompozice českého lva s heraldickou i královskou hodnostní korunou a znaky českých korunních zemí v rozích z počátku 17. století: Morava, Horní Lužice, Dolní Lužice a Slezsko (bez heraldické koruny, zato s perisoniem). Nad štítu zemských znaků knížecí hodnostní koruna.
13. Záhloví cirkuláře z roku 1712 s moravským zemským znakem drženým anděly, vydaného Královským zemským hejtmanským úřadem Markrabství moravského.
14. Titulní list snešení Zemského sněmu Markrabství moravského z roku 1764, s královským znakem Marie Terezie jako české a uherské královny. Blason: V srdečním štítku český královský znak. Zadní štít čtvrcený: 1. pole Uherské království, 2. pole polcené, vpravo Rakousy, vlevo Burgundsko, 3. pole Morava, 4. pole Slezsko (bez heraldické koruny, ale s perisoniem). Hodnostní královská koruna je zde již Svatováclavská.
15. Královský český znak z roku 1790. Blason: Srdeční štítek polcený, vpravo Rakousy, vlevo Kastilie. Zadní štít čtvrcený: 1. pole český lev (bez koruny), 2. pole Morava, 3. pole Slezsko, 4. pole polcené, vpravo Horní Lužice, vlevo Dolní Lužice. Na horním okraji štítu královská hodnostní koruna. Za štítem roztažený hermelínový královský stan, na jehož vrcholu další hodnostní královská koruna. Jde o atribut suverénních panovníků, užívaný od 17. století.
16. Velký znak Rakouského císařství platný v letech 1804-1867. V heraldicky levém horním rohu kompozice českých korunních zemí, kde je na srdečním štítku český královský lev. Na horním okraji srdečního štítku Svatováclavská hodnostní koruna. Zadní štít dělený do pěti polí: 1. Morava, 2. Slezsko, 3. Horní Lužice, 4. Těšínsko, 5. Dolní Lužice.

1	2
3	

4

5

6

7

8
9

10
11

12
13

14
15

16

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR LANDES- UND STAATSSYMBOLIK DES BÖHMISCHEN STAATES
IM ZEITRAUM VON 1526 BIS 1918

Milan Hlinomaz

Der Verfasser versucht in dieser Studie mindestens die Grundzüge der gegenseitigen Position und Hierarchie der Landeswappen der böhmischen Kronländer im Zusammenhang mit verschiedenen Typen der habsburgischen Staatsheraldik zu erfassen.

Das obenangeführte Zeitgebiet wurde darum erwählt, weil den Zeitraum vor dem Jahre 1526 schon die verhältnismäßig zahlreiche Literatur behandelt, z.B. die Studien von V. Vojtíšek, J. Petráň und R. Nový. Deshalb soll diese Studie die bestimmte schon von anderen Fachleuten bemerkte und formulierte Zwi-schenzeit im Wesentlichen ausfüllen.

Doch stellt die vorgelegte Bearbeitung vielmehr nur einen Versuch um Fest-stellung der elementarischen Problematik und gewisse Anregung zu ausführlicheren Verarbeitungen dar, die durch breiter gegründete Erforschungen in ausländi-schen Archiven, vor allem in Wien, unterstütz wurden müßten, was bisher außerhalb der Möglichkeiten des Verfassers lag.

Ebenfalls is es nötig beim Studium der staatlich-heraldischen Erklärung ausführlich die staatsrechtlichen sowie geschichtlich administrativen, Rechts- und Nationalaspekte zu berücksichtigen, die ihren Ausdruck in der Staats- und Lan-desheraldik größtenteils fanden.

Auch werden die Landes- und Nationalfahnen untersucht, die von der Lan-desheraldik abgeleitet wurden. In der früheren Zeit, besonders in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts wurden für das Fahnenblatt die zuständigen Landeswap-pen unverändert übernommen, seit der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts kann man auch Übernahme der Landesgrundfarben in die Farbenflächen der Fahnen bemerken.

Der Verfasser konnte auf Grund dieser Rahmenstudie folgende Beschlüsse feststellen:

1. Den böhmischen Löwen führendes Wappen vertrat manchmal alle Länder der böhmischen Krone, deshalb auch Mähren, Schlesien, sowie auch die Ober- und Unter-Lausitz; dagegen wurden wegen der Repräsentation in diesen Ländern meistens alle zugehörigen Wappen benutzt.

2. Als am meisten benutzte Form der Verbindung des böhmischen Löwen mit der habsburgischen Symbolik diente das ungarisch-böhmische (und umgekehrt) gevierteilte Wappen auf der Brust des keiserlichen Doppeladlers oder des einköpfigen Adlers des römischen Königs. Dieses Herzschildchen konnten auch alle habsburgischen Familienbesitzwappen tragen. Auf den Adlersflügeln konnten sich auch alle übrigen Landeswappen des Königreichs Böhmen befinden.
3. Seit dem Jahre 1365 kann man auf dem Haupt des böhmischen Löwen anstatt der heraldischen Krone auch die königliche Krone finden, u. zwar am oberen Schildrand. Diese die königliche Würde versinnbildlichende Krone nimmt zuerst die konkrete Form der St. Wenzels-Krone auf den Siegeln Maria Theresias als Königin von Böhmen und Ungarn an sich, und zwar zusammen mit der St. Stephans-Krone.
4. In der Mehrzahl der Wappenformen gehörte dem Königreich Böhmen in der Reihenfolge der dritte Platz nach dem habsburgischen Familienwappen und nach dem titulär älteren Königreich Ungarn.
5. Der böhmische Löwe im Münzenringfeld ohne den heraldischen Schild bedeutet nur ein Emblem.
6. Seit dem Jahre 1804 erscheint dazu in dem großen Keiserwappen in der Wappengruppe der böhmischen Kronländer das Teschnerwappen. Seit diesem Jahr verschwinden gleichzeitig aus dem Münzen bis zum Ende Monarchie nicht mehr zum Ausdruck.
7. Was die mährischen Landesfarben betrifft, dauerte seit dem Jahre 1462 Zweigleisigkeit in der schachbrettartigen Gestaltung des mährischen Adlers; bis zu diesem Jahre war das Schachfeld des Adlers silberrot und nach diesem Jahre goldrot. Weiter aber überwogen die ursprünglichen Farben; erst im Laufe des 19. Jahrhunderts setzte sich das goldrote Schachfeld mehr durch, was auch die Gestaltung der Landesfahne beeinflusste. In der goldenen Farbe fühlten die tschechischen Nationalisten, teilweise berechtigt, das deutsche Phänomen.
8. Die habsburgische Staatsheraldik spiegelte keine Gebietsänderungen der Monarchie wider, weil sie z.B. nach dem Verlust der Ober- und Nieder-Lausitz im Jahre 1635 ihre Landeswappen als ihr Rechtsanspruch auf dieses Gebiet behielt. Ähnlich behielt sie das Wappen Schlesiens nach dem Jahre 1742. Nach dem Verlust der italienischen Gebiete in sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts wurde das große Wappen des österreichischen Kaisertums nicht mehr benutzt. Der österreichisch-ungarische Ausgleich aus dem Jahre 1867 erschien in Veränderung der Staatsheraldik erst im Jahre 1915, in dem die ganze, früher gemeinsame Gestaltung der Länderwappen des böhmischen Königreiches ganz abgetrennt wurde.

SOUPIS MATRIK ŽIDOVSKÝCH NÁBOŽENSKÝCH OBCÍ V ČECHÁCH - III. ČÁST

Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková

Již potřetí vychází na stránkách tohoto sborníku přehled matrik židovských obcí z Čech z let 1784 až 1949¹⁾, jehož značná část je tentokrát věnována matrikám židovských obcí na území hlavního města. Pro „vnitřní“ Prahu (čtvrti Staré Město, Josefov, Malá Strana a část Nového Města) jsou pro celé období dochovány v úplné řadě. Počínaje rokem 1843 tu byly matriky narozených vedeny zvlášť pro chlapce a zvlášť pro dívky a po roce 1874 byly podobně jako matriky oddaných a zemřelých uzavírány vždy na konci kalendářního roku.

Menší židovské obce vzniklé na okraji Prahy (na Smíchově, v Libni, Karlíně, Kunraticích a Michli) se postupně stávaly správním centrem a matričním obvodem i pro malé obce v jejím okolí. Matriky tu byly vedeny samostatně až do roku 1939, kdy byly všechny sloučeny pod matriku židovské obce v Praze. S hospodářským a stavebním rozvojem města v druhé polovině 19. století pak souvisel i vznik židovských obcí na Královských Vinohradech a Žižkově se samostatnou matriční agendou v letech 1895-1939.

Do seznamu matrik, uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, byly společně s originály a za originály prohlášenými duplikáty zařazeny i matriky kontrolní, které dosud nemají zpracován místní rejstřík. Spojením všech typů matrik v jednu řadu se nabízí badatelské veřejnosti přehled o dochovaných svazcích a pomůcka pro studium dějin židovské populace.

Záznamy o jednotlivých obcích obsahují následující údaje: sídlo židovské obce s matričním úřadem, v závorce je poznamenán příslušný okres (podle Statistického lexikonu obcí z roku 1974),²⁾ přehled dochovaných matrik a indexů (zkratky N, O, Z označují matriky nebo indexy narozených, oddaných a zemřelých) a nakonec abecední seznam všech lokalit, uvedených v originálních matrikách jako místo narození, sňatku či úmrtí (okres je tu poznamenán pouze v případě, že se nekryje s okresem matričního úřadu).

1) Z. Kukánová, L. Matušíková, Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách. *Paginae historiae* 1, 1993, s. 72-151 a Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách - II. část. *Paginae historiae* 2, 1994, s. 90-138.

2) Statistický lexikon obcí ČSSR 1974. Praha 1976.

SOUPIS MATRIK (PRAHA - ŠVIHOV)

PRAHA (hl. m.)

	N	1784-1949
	O	1784-1949
	Z	1784-1949
indexy	N	1784-1949
	O	1784-1949
	Z	1784-1949

Barchůvek (o. Hradec Králové), Benešov (o. Benešov), Beroun (o. Beroun), Bílence (o. Chomutov), Bílina (o. Teplice), Bohnice (Praha hl. m.-8), Bohuslavice (o. Náchod), Bořanovice (o. Praha - východ), Brandýs nad Labem (o. Praha - východ), Braník (Praha hl. m.-4), Brno (o. Brno-město), Břevnov (Praha hl. m.-6), Březina (bez bližšího určení), Březnice (o. Příbram), Bubeneč (Praha hl. m.-6, 7), Bubny (Praha, neuvádí se), Bystřany (o. Teplice), Čakovice (Praha hl. m.-9), Čáslav (o. Kutná Hora), Čelákovice (o. Praha - východ), Česká Lípa (o. Česká Lípa), Český Brod (o. Kolín), Čisovice (o. Praha - západ), Ďáblice (Praha hl. m.-8), Dejvice (Praha hl. m.-6), Dobruška (o. Rychnov nad Kněžnou), Dobříš (o. Příbram), Dolany (o. Pardubice), Dolní Krč (Praha, zanikla), Dolní Liboc (Praha, neuvádí se), Dolní Slivno (o. Mladá Boleslav), Dolní Počernice (o. Praha -východ), Dubí (o. Teplice), Dvorec (bez bližšího určení), Florenc (Praha, neuvádí se), Františkovy Lázně (o. Cheb), Frýdlant (o. Liberec), Golčův Jeníkov (o. Havlíčkův Brod), Havlíčkův Brod (o. Havlíčkův Brod), Hloubětín (Praha hl. m.-9, 10), Hlubočepy (Praha hl. m.-5), Hodkovičky (Praha hl. m.-4), Holešovice (Praha hl. m.-1, 7), Horní Černošice (o. Praha - západ), Horní Jelení (o. Pardubice), Horní Krč (Praha, zanikla), Horní Liboc (Praha, neuvádí se), Horní Počernice (o. Praha - východ), Horoměřice (o. Praha - západ), Hořín (o. Mělník), Hostivař (Praha hl. m.-10), Hosyň (o. Mělník), Hradčany (Praha hl. m.-1, 6), Hradec Králové (o. Hradec Králové), Hroznětín (o. Karlovy Vary), Cheb (o. Cheb), Chlumec nad Cidlinou (o. Hradec Králové), Chocerady (o. Benešov), Chodov (Praha hl. m.-4), Chomutov (o. Chomutov), Chyše (o. Karlovy Vary), Jáchymov (o. Karlovy Vary), Jesenice (o. Praha - západ), Jeseník (o. Šumperk), Josefov (Praha hl. m.-1), Kamenice (bez bližšího určení), Karlín (Praha hl. m.-8), Karlovy Vary (o. Karlovy Vary), Klecany (o. Praha - východ), Kolín (o. Kolín), Kostelec (bez bližšího určení), Košíře (Praha hl. m.-5), Kozlov (o. Karlovy Vary), Krč (Praha hl. m.-4), Křečovice (o. Kutná Hora), Křesetice (o. Kutná Hora), Křinice (o. Náchod), Kuchynka (neuvádí se), Kunratice (Praha hl. m.-4), Kutná Hora (o. Kutná Hora), Kyje

(Praha hl. m.-9), Kyjov (o. Hodonín), Lestkov (o. Tachov), Libčice nad Vltavou (o. Praha - západ), Libeň (Praha hl. m.-7, 8, 9), Liberec (o. Liberec), Líbeznice (o. Praha - východ), Liblín (o. Rokycany), Liboc (Praha hl. m.-6), Liborka (Praha, neuvádí se), Libochovice (o. Litoměřice), Litoměřice (o. Litoměřice), Loděnice (o. Beroun), Lovosice (o. Litoměřice), Luže (o. Chrudim), Lvová (o. Česká Lípa), Lysá nad Labem (o. Nymburk), Malá Strana (Praha hl. m.-1), Malé Bubny (Praha, neuvádí se), Mariánské Lázně (o. Cheb), Mělník (o. Mělník), Michle (Praha hl. m.-4, 10), Milevsko (o. Písek), Miskovice (o. Kutná Hora), Mladá Boleslav (o. Mladá Boleslav), Mlékovice (o. Kolín), Mnichovice (o. Praha - východ), Most (o. Most), Nebušice (Praha hl. m.-6), Nové Košátky (o. Mladá Boleslav), Nové Město (Praha hl. m.-2), Nový Bydžov (o. Hradec Králové), Nusle (Praha hl. m.-4), Oleško (o. Praha - západ), Olomouc (o. Olomouc), Olšany (Praha, neuvádí se), Opatov (bez bližšího určení), Opočno (o. Rychnov nad Kněžnou), Otovovice (o. Kladno), Pankrác (Praha hl. m.-4), Pardubice (o. Pardubice), Pecínov (o. Rakovník), Plzeň (o. Plzeň - město), Podbaba (Praha, neuvádí se), Poděbrady (o. Nymburk), Podolí (Praha hl. m.-4), Pohořelec (Praha, neuvádí se), Poříčí (Praha, neuvádí se), Práche (zanikla), Praha (hl. m.), Prachatice (o. Prachatice), Prosečnice (o. Benešov), Přední Ovenec (Praha, neuvádí se), Přerov nad Labem (o. Nymburk), Pštroska (Praha, neuvádí se), Radějovice (o. Praha - východ), Rakovice (o. Písek), Rataje nad Sázavou (o. Kutná Hora), Rohenice (o. Rychnov nad Kněžnou), Rokycany (o. Rokycany), Roudnice nad Labem (o. Litoměřice), Roztoky (o. Praha - západ), Ruzyně (Praha hl. m.-6), Rychnov nad Kněžnou (o. Rychnov nad Kněžnou), Řepy (Praha hl. m.-6), Řevnice (o. Praha - západ), Samechov (o. Benešov), Sedlec (o. Beroun), Sedlec (o. Praha - východ), Sedlo (o. Strakonice), Sezemice (o. Pardubice), Slabce (o. Rakovník), Slaný (o. Kladno), Smetanka (Praha, neuvádí se), Smíchov (Praha hl. m.-5), Sochovice (o. Písek), Stará Boleslav (o. Praha - východ), Staré Košátky (o. Mladá Boleslav), Staré Město (Praha hl. m.-1), Statec (o. Praha - západ), Strakonice (o. Strakonice), Strančice (o. Praha - východ), Strašín (o. Praha - východ), Střešovice (Praha hl. m.-6), Studený (o. Benešov), Suchdol (Praha hl. m.-6), Šárka (Praha, neuvádí se), Šeberov (o. Praha - západ), Štítý (o. Šumperk), Šurany (o. Nové Zámky), Švabín (o. Rokycany), Tábor (o. Tábor), Tejnka (Praha, neuvádí se), Teplice (o. Teplice), Terezín (o. Litoměřice), Těšnov (Praha, neuvádí se), Trněný Újezd (o. Beroun), Trnov (o. Rychnov nad Kněžnou), Troja (Praha hl. m.-7, 8), Trutnov (o. Trutnov), Tuchoměřice (o. Praha - západ), Týnec nad Labem (o. Kolín), Tyrolka (neuvádí se), Uhlířské Janovice (o. Kutná Hora), Újezd (bez bližšího určení), Unhošť (o. Kladno), Ústí nad Labem (o. Ústí nad Labem), Ústí nad Orlicí (o. Ústí nad Orlicí), Velešlavín (Praha hl. m.-6), Veliký Brázdim (o. Praha -východ), Veltrusy (o. Mělník), Veřovice (o. Nový Jičín), Věž (o. Havlíčkův Brod), Vídeň (o.

Žďár nad Sázavou), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3), VINOŘ (o. Praha - východ), Vladislav (o. Třebíč), Vlkov pod Oškobrhem (o. Mělník), Vrbné (o. Mělník), Vrchlabí (o. Trutnov), Vršovice (Praha hl. m.-4, 10), Všerory (o. Praha - západ), Všedobrovice (o. Praha - východ), Vysočany (Praha hl. m.-3, 9), Vysoké Mýto (o. Ústí nad Orlicí), Vyšehrad (Praha hl. m.-2), Záběhllice (Praha hl. m.-4, 10), Záboří nad Labem (o. Kutná Hora), Zbraslav (o. Praha - západ), Zderaz (bez bližšího určení), Zduchovice (o. Příbram), Zlatníky (o. Praha - západ), Zvonařka (Praha, neuvádí se), Žižkov (Praha hl. m.-3, 8, 10).

PRAHA - KARLÍN (Praha hl. m.-8)

	N	1869-1939
	O	1848-1939
	Z	1869-1939
indexy	O	1848-1895
	Z	1858-1939
	N, O, Z	1858-1885

Běchovice (o. Praha - východ), Benešov (o. Benešov), Beroun (o. Beroun), Bohouňovice (o. Kolín), Brandýs nad Labem (o. Praha - východ), Braník (Praha hl. m.-4), Březí (o. Praha - východ), Březiněves (o. Praha - východ), Břežany (bez bližšího určení), Bubny (Praha, neuvádí se), Byšice (o. Mělník), Byškoviice (o. Mělník), Cerhovice (o. Beroun), Cerhýnky (o. Kolín), Čakovice (Praha hl. m.-9), Čáslav (o. Čáslav), Čelákovice (o. Praha - východ), Čertousy (zanikla), Český Brod (o. Kolín), Divišov (o. Benešov), Dolní Beřkoviice (o. Mělník), Dřinov (o. Mělník), Holešovice (Praha hl. m.-1, 7), Hrdlořezy (Praha hl. m.-9, 10), Chabry (neuvádí se), Chvaly (o. Praha - východ), Jelenice (o. Mělník), Jičín (o. Jičín), Jirny (o. Praha - východ), Kamenice (o. Praha - východ), Karlín (Praha hl. m.-8), Klecany (o. Praha - východ), Kojetice (o. Praha - východ), Kokořín (o. Mělník), Kolín (o. Kolín), Kostelec nad Černými Lesy (o. Kolín), Kostelec nad Labem (o. Mělník), Kostelec u Křížků (o. Praha - východ), Košíře (Praha hl. m.-5), Kounice (o. Kutná Hora), Kovanice (o. Nymburk), Kozárovice (o. Mělník), Krpy (o. Mladá Boleslav), Kunratice (Praha hl. m.-4), Kyje (Praha hl. m.-9), Libeň (Praha hl. m.-7, 8, 9), Líbeznice (o. Praha - východ), Liblice (bez bližšího určení), Límuzy (o. Kolín), Lochkov (o. Praha - západ), Mělník (o. Mělník), Měšice (o. Praha - východ), Michle (Praha hl. m.-4, 10), Milčice (o. Nymburk), Miskovice (o. Kutná Hora), Načeradec (o. Benešov), Neratovice (o. Mělník), Neuměřice (o. Kladno), Nusle (Praha hl. m.-4), Nymburk (o. Nymburk), Ostrov (bez bližšího určení), Ovčáry (o. Mělník), Pankrác (Praha hl. m.-4), Pardubice (o. Pardubice), Pavlovice (o. Benešov),

Pečky (o. Nymburk), Písková Lhota (o. Nymburk), Plaňany (o. Kolín), Podbaba (Praha, neuvádí se), Poděbrady (o. Nymburk), Pohoří (zaniklo), Podolanka (o. Praha - východ), Postřižín (o. Praha - východ), Postupice (o. Benešov), Praha (hl. m.), Přistoupim (o. Kolín), Pyšely (o. Praha - východ), Radim (bez bližšího určení), Ratenice (o. Nymburk), Ronov (bez bližšího určení), Roztoky (o. Praha - západ), Říčany (o. Praha - východ), Sadská (o. Nym-burk), Sázava (o. Kutná Hora), Sluhy (o. Praha - východ), Smíchov (Praha hl. m.-5), Soběslav (o. Tábor), Staré Benátky (o. Mladá Boleslav), Strančice (o. Praha - východ), Struhařov (o. Praha - východ), Sudovo Hlavno (o. Mladá Boleslav), Svěpravice (neuvádí se), Svojetice (o. Praha - východ), Šestajovice (o. Praha - východ), Škvorec (o. Praha - východ), Troja (Praha hl. m.-7, 8), Třebovle (o. Kolín), Týnec nad Labem (o. Kolín), Uhlířské Janovice (o. Kutná Hora), Uhřiněves (o. Praha - východ), Unhošť (o. Kladno), Úvaly (o. Praha - východ), Velké Popovice (o. Praha - východ), Velvary (o. Kladno), Vestec (o. Nymburk), Vinaře (o. Kutná Hora), Vinohrady (Praha hl. m.-1, 2, 3, 4, 10), Vlašim (o. Benešov), Vojkovice (o. Mělník), Vrbčany (o. Kolín), Vrbová Lhota (o. Nymburk), Vršovice (Praha hl. m. 4, 10), Vykáň (o. Nymburk), Vysočany (Praha hl. m.-3, 9), Záběhlice (Praha hl. m.-4, 10), Zásmyky (o. Kolín), Zlonín (o. Praha - východ), Ždánice (o. Kolín), Živonín (o. Mělník), Žižkov (Praha hl. m.-3).

PRAHA - KUNRATICE (Praha hl. m.-4)

	N	1840-1869
	O	1847-1886
	Z	1840-1877
	N, O, Z	1874-1935
index	N	1839-1928
	O	1847-1865

Běchovice (o. Praha - východ), Brandýs nad Labem (o. Praha - východ), Brtnice (o. Praha - východ), Čakovice (o. Praha - východ), Čenětice (o. Praha - východ), Čerčany (o. Benešov), Černíčí (o. Benešov), Čtyřkoly (o. Benešov), Divišov (o. Benešov), Dobřejovice (o. Praha - východ), Dolní Břežany (o. Praha - západ), Dolní Jirčany (o. Praha - západ), Dolní Lomnice (o. Praha - východ), Dubenec (o. Příbram), Dubiny (o. Praha - východ), Herink (o. Praha - východ), Hodkovice (o. Praha - západ), Hodkovičky (Praha hl. m.-4), Horní Jirčany (o. Praha - západ), Hořín (o. Mělník), Hostouň (o. Kladno), Hradové Strimelice (o. Kolín), Hrnčíře (o. Praha - západ), Hrusice (o. Praha - východ), Jažlovice (o. Praha - východ), Jesenice (o. Praha - západ), Jílové u Prahy (o. Praha - západ), Kamenný Přívoz (o. Praha - západ), Kamenný Újezdec (o.

Praha - západ), Karlín (Praha hl. m.-8), Kašovice (o. Praha - východ), Klokočná (o. Praha - východ), Kostelec u Křížků (o. Praha - východ), Košíře (Praha hl. m.-5), Košetice (o. Pelhřimov), Krč (Praha hl. m.-4), Krhanice (o. Benešov), Křivá Ves (o. Praha - východ), Křížkový Újezdec (o. Praha - východ), Kuklík (neuvádí se), Kunice (o. Praha - východ), Kunratice (Praha hl. m.-4), Ládví (o. Praha - východ), Lensedly (o. Praha - východ), Lhotka (Praha hl. m.-4), Libeň (Praha hl. m.-7, 8, 9), Libuš (Praha hl. m.-4), Lojovice (o. Praha - východ), Menčice (o. Praha - východ), Michle (Praha hl. m.-4, 10), Mirošovice (o. Praha - východ), Mnichovice (o. Praha - východ), Modletice (o. Praha - východ), Nová Hospoda (o. Praha - východ), Nová Ves (o. Praha - východ), Okrouhlo (o. Praha - západ), Olešky (o. Praha - východ), Olšany (Praha, neuvádí se), Pacov (o. Praha - východ), Pětihosty (o. Praha - východ) Petrov (o. Praha - západ), Petříkov (o. Praha - východ), Písnice (o. Praha - západ), Popovičky (o. Praha - východ), Poříčí nad Sázavou (o. Benešov), Práče (zanikla), Praha (hl. m.), Prosečnice (o. Benešov), Předboř (o. Praha - východ), Přestavlky u Čerčan (o. Benešov), Psáry (o. Praha - západ), Pyšely (o. Praha - východ), Radějovice (o. Praha - východ), Radimovice (o. Praha - východ), Radlice (Praha hl. m.-5), Radlík (o. Praha - západ), Radošovice (o. Benešov), Řehenice (o. Praha - východ), Řepčice (o. Praha - východ), Říčany (o. Praha - východ), Skalice (o. Benešov), Strančice (o. Praha - východ), Struhařov (o. Praha - východ), Sudovo Hlavno (o. Mladá Boleslav), Sulice (o. Praha - východ), Světice (o. Praha - východ), Šeberov (o. Praha - západ), Štířín (o. Praha - východ), Těptín (o. Praha - východ), Todice (neuvádí se), Třebívlice (o. Litoměřice), Uhříněves (o. Praha - východ), Třemblat (o. Praha - východ), Turkovice (o. Praha - východ), Úvaly (o. Praha - východ), Velké Popovice (o. Praha - východ), Vestec (o. Praha - západ), Vidovice (o. Praha - východ), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10), Vodice (neuvádí se), Votice (o. Benešov), Vršovice (Praha hl. m.-4, 10), Všedobrovice (o. Praha - východ), Všechromy (o. Praha - východ), Všestary (o. Praha - východ), Záběhllice (Praha hl. m.-4, 10), Zahořany (o. Praha - západ), Zaječice (o. Praha - východ), Zbenice (o. Příbram), Zděbrady (neuvádí se), Zlatníky (o. Praha - západ), Zvárovice (o. Praha - východ), Zvole (o. Praha - západ), Želivec (o. Praha - východ).

PRAHA - LIBEŇ (Praha hl. m.-7, 8, 9)

N	1788-1939
O	1833-1849
Z	1788-1839
O, Z	1856-1939
index	N 1788-1939

O	1833-1939
Z	1874-1939

Baš' (o. Praha -východ), Bohnice (Praha hl. m.-8), Bořanovice (o. Praha - východ), Brandýs nad Labem (o. Praha - východ), Braník (Praha hl. m.-4), Brnky (o. Praha - východ), Březiněves (o. Praha - východ), Bubeneč (Praha hl. m.-6, 7), Břevnov (Praha hl. m.-6), Bubny (Praha, neuvádí se), Budy (o. Kutná Hora), Cerhenice (o. Kolín), Čakovice (Praha hl. m.-9), Černé Budy (o. Kutná Hora), Čertousy (zanikla), Český Krumlov (o. Český Krumlov), Čimice (Praha hl. m.-8), Ďáblice (Praha hl. m.-8), Dolní Krč (Praha, zanikla), Dolní Počernice (o. Praha - východ), Dolní Chabry (Praha hl. m.-8), Dubeč (o. Praha - východ), Golčův Jeníkov (o. Havlíčkův Brod), Hloubětín (Praha hl. m.-9, 10), Holešovice (Praha hl. m.-1, 7), Horní Počernice (o. Praha - východ), Hořice (bez bližšího určení), Hostouň (o. Kladno), Hovorčovice (o. Praha - východ), Hrdlořezy (Praha hl. m.-9, 10), Humpolec (bez bližšího určení), Chvaly (o. Praha - východ), Janovice (bez bližšího určení), Jirny (o. Praha - východ), Karlín (Praha hl. m.-8), Kbely (Praha hl. m.-9), Klecany (o. Praha - východ), Kobylisy (Praha hl. m.-8), Koleč (o. Kladno), Kolín (o. Kolín), Královice (o. Praha - východ), Kunice (o. Praha - východ), Kyje (Praha hl. m.-9), Letňany (Praha hl. m.-9), Libeň (Praha hl. m.-7, 8, 9), Líbeznice (o. Praha - východ), Malešice (Praha hl. m.-3, 9, 10), Měšice (o. Praha - východ), Michle (Praha hl. m. -4), Miškovice (Praha hl. m.-9), Mladá Boleslav (o. Mladá Boleslav), Mnichovo Hradiště (o. Mladá Boleslav), Motol (Praha hl. m.-5, 6), Náchod (o. Náchod), Nechyba (bez bližšího určení), Nusle (Praha hl. m.-2, 4), Odolena Voda (o. Praha - východ), Opatovice (bez bližšího určení), Opočno (bez bližšího určení), Pakoměřice (o. Praha - východ), Petrovice (Praha hl. m.-10), Podbaba (Praha, neuvádí se), Podhoř (zanikla), Popelka (neuvádí se), Poříčany (o. Nymburk), Postřižín (o. Praha -východ), Praha (hl. m.), Prosek (Praha hl. m.-9), Přezletice (o. Praha -východ), Přistoupim (o. Kolín), Pyšely (o. Praha - východ), Roztoky (o. Praha - západ), Rychnov bez bližšího určení), Smíchov (Praha hl. m.-5), Střížkov (Praha hl. m.-8, 9), Sudovo Hlavno (o. Mladá Boleslav), Svěpravice (neuvádí se), Svojetice (o. Praha - východ), Šárka (Praha, neuvádí se), Šestajovice (o. Praha - východ), Švábka (Praha, neuvádí se), Toušeň (o. Praha - východ), Troja (Praha hl. m.-7, 8), Tursko (o. Praha - západ), Tyrolka (Praha, neuvádí se), Uhlířské Janovice (o. Kutná Hora), Úvaly (o. Praha - východ), Velká Bučina (o. Kladno), Veltěž (o. Praha - východ), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10), Vinoř (o. Praha - východ), Vršovice (Praha hl. m.-4, 10), Vysočany (Praha hl. m.-3, 9), Vyškov (o. Vyškov), Záboří nad Labem (o. Kutná Hora), Zdiby (o. Praha - východ), Zlonín (o. Praha - východ), Žižkov (Praha hl. m.-3, 8, 10).

PRAHA - MICHLE (Praha hl. m.-4, 10)

	N	1840-1874
	N, O, Z	1889-1939
index	N, Z	(1889) 1896-1939

Braník (Praha hl. m.-4), Dolní Břežany (o. Praha - západ), Dolní Krč (Praha, neuvádí se), Dvorce (Praha, neuvádí se), Háje (Praha hl. m.-4), Hodkovičky (Praha hl. m.-4), Horní Krč (Praha, zanikla), Hostivař (Praha hl. m.-10), Hostomice (o. Beroun), Hrnčíře (o. Praha - západ), Chodov (Praha hl. m.-4), Chrást nad Sázavou (o. Benešov), Kamenná Lhota (o. Benešov), Košíře (Praha hl. m.-5), Krč (Praha hl. m.-4), Křížkový Újezdec (o. Praha - východ), Kuchyňka (o. Mladá Boleslav, neuvádí se), Kunratice (Praha hl. m.-4), Libeň (Praha hl. m.-7, 8, 9), Michle (Praha hl. m.-4, 10), Nová Hospoda (o. Praha - východ), Nusle (Praha hl. m.-2, 4), Olšany (Praha, neuvádí se), Pankrác (Praha, neuvádí se), Pětihosty (o. Praha -východ), Podolí (Praha hl. m.-4), Praha (hl. m.), Práche (zanikla), Pyšely (o. Praha - východ), Spořilov (Praha, neuvádí se), Staré Strašnice (Praha, neuvádí se), Strašnice (Praha hl. m.-3, 10), Šeberov (o. Praha - západ), Štěrboholy (Praha hl. m.-10), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10), Vršovice (Praha hl. m.-4, 10), Záběhlice (Praha hl. m.-4, 10), Žižkov (Praha hl. m.-3, 8, 10).

PRAHA - SMÍCHOV (Praha hl. m.-5)

	N	1788-1938
	O	1788-1820, 1840-1855, 1874-1939
	Z	1788-1870, 1874-1939
	N, O, Z	1869-1873
index	N	1788-1939
	O	1788-1939
	Z	1788-1939

Bílá hora (Praha, neuvádí se), Braník (Praha hl. m.-4), Břevnov (Praha hl. m.-6), Bubeneč (Praha hl. m.-6, 7), Bubny (Praha, neuvádí se), Butovice (Praha, neuvádí se), Cerhovice (o. Beroun), Dejvice (Praha hl. m.-6), Dolní Liboc (Praha, neuvádí se), Dolní Šárka (Praha, neuvádí se), Hibšmonka (Praha, neuvádí se), Hlubočepy (Praha hl. m.-5), Horní Liboc (Praha, neuvádí se), Hostouň (o. Kladno), Jinonice (Praha hl. m.-5), Kajetánka (Praha, neuvádí se), Karlín (Pra-

ha hl. m.-8), Košíře (Praha hl. m.-5), Kunratice (Praha hl. m.-4), Líšnice (o. Praha - západ), Lochkov (o. Praha - západ), Lysolaje (Praha hl. m.-6), Malvazinky (Praha, neuvádí se), Michle (Praha hl. m.-4, 10), Motol (Praha hl. m.-5), Ořech (o. Praha - západ), Panenská (neuvádí se), Podbaba (Praha, neuvádí se), Podhoř (zanikla), Popelka (Praha, neuvádí se), Praha (hl. m.), Radlice (Praha hl. m.-5), Roztoky (o. Praha - západ), Ruzyně (Praha hl. m.-6), Řeporyje (o. Praha - západ), Řepy (Praha hl. m.-6), Sedlec (Praha hl. m.-6), Slivenec (o. Praha - západ), Smetánka (Praha, neuvádí se), Smíchov (Praha hl. m.-5), Statenice (o. Praha - západ), Stodůlky (o. Praha - západ), Strakovka (Praha, neuvádí se), Střešovice (Praha hl. m.-6), Suchdol (Praha hl. m.-6), Šalamounka (Praha, neuvádí se), Šárka (Praha, neuvádí se), Tejnka (Praha, neuvádí se), Trnová (o. Praha - západ), Troja (Praha hl. m.-7, 8), Veleslavín (Praha hl. m.-6), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10), Vokovice (Praha hl. m.-6), Všenory (o. Praha - západ), Závěrka (Praha, neuvádí se), Zlíchov (Praha, neuvádí se), Žalov (bez bližšího určení).

PRAHA - VINOHRADY (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10)

	N	1892-1939
	O	1892-1939
	Z	1892-1939
indexy	N	1892-1939
	O	1896-1939
	Z	1892-1939

Hodonín (o. Hodonín), Cheb (o. Cheb), Louny (o. Louny), Mariánské Lázně (o. Cheb), Praha (hl. m.), Smíchov (Praha hl. m.-5), Sokolov (o. Sokolov), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10).

PRAHA - ŽIŽKOV (Praha hl. m.-3, 8, 10)

	N	1896-1925
	O	1893-1925
	Z	1892-1925
	N, O, Z	1927-1939
index	N, O, Z	1896-1939

Benešov (o. Benešov), Bernardov (o. Kutná Hora), Čáslav (o. Kutná Hora), Hrdlořezy (Praha hl. m.-9, 10), Kolín (o. Kolín), Kutná Hora (o. Kutná Hora), Malín (o. Kutná Hora), Olšany (Praha, neuvádí se), Pardubice (o. Pardubice), Plzeň (o. Plzeň - město), Praha (hl. m.), Strašnice (Praha hl. m.-3, 10), Štěrbobo-

ly (Praha hl. m.-10), Vinohrady (Praha hl. m.-2, 3, 4, 10), Zalužany (o. Ústí nad Labem), Žižkov (Praha hl. m.-3, 8, 10).

PRAHA - KONTROLNÍ MATRIKY

PRAHA I - SV.DUCH

N, O, Z 1843-1856

SV. HAŠTAL

N 1839-1856

SV. HAVEL

N, Z 1840-1857

SV. JILJÍ

N, Z 1840-1855

Z 1845-1865

SV. FRANTIŠEK

N 1830-1856

O 1830-1848

Z 1830-1856

NEMOCNICE U MILOSRDNÝCH BRATŘÍ

Z 1820-1842

SV. PETR

N, O, Z 1830-1857

N 1850-1856

TÝN

N, O, Z 1814-1855

SV. JINDŘICH

N, Z 1841-1858

SV. VOJTĚCH

N, Z 1844-1856

PRAHA II - SV. TROJICE

N, Z 1839-1884

SV. ŠTĚPÁN

N, Z 1841-1860

PRAHA III - SV. ROCH

N 1839-1874

O 1844

Z 1843-1861

PRAHA IV - MICHLE

N, O, Z 1825-1873

PRAHA V - SMÍCHOV

N, O, Z 1788-1850

PRAHA VI - LIBOC

N, O, Z 1785-1867

ANDĚLKA

N, O, Z 1840-1856

SV. MATĚJ

N, O, Z 1818-1862

SV. GOTHARD (Bubeneč)

N, O, Z 1840-1884

STRAHOV

N, Z 1840-1862

PRAHA VIII - BOHNICE

N 1858-1864

LIBEŇ

N 1838-1868

O 1839-1860

Z 1838-1869

PRAHA IX - HLOUBĚTÍN

N, Z 1852-1887

PROSEK

N, O, Z 1788-1880

PRAHA X - HOSTIVAŘ

N, O, Z 1793-1839

PRASKOLESY (o. Beroun)

N 1840-1879

N, O, Z 1840-1895

Bezdědice, Cerhovice, Drozelov, Hořovice, Hudlice, Hůrky (o. Rokycany), Hvozdec, Cheznovice (o. Rokycany), Chlustina, Jablečno (o. Rokycany), Janov (o. Rokycany), Jince (o. Příbram), Jivina, Kařez (o. Rokycany), Komárov, Kotopeky, Líšná (o. Rokycany), Lochovice, Málkov, Medový Újezd (o. Rokycany), Mýto (o. Rokycany), Netolice (o. Beroun), Obecnice (o. Příbram), Olešná (o. Rokycany), Osek, Plístov (o. Rokycany), Plzeň (o. Plzeň-město), Podluhy, Praha (hl.m.), Praskolesy, Radnice (o. Rokycany), Radouš, Rpety, Sklenná Huť (neuvádí se), Smolárna (o. Rokycany), Stašov, Strašice (o. Rokycany), Svatá Dobrotivá, Sviny (O. Tábor), Švabín (o. Rokycany), Těně (o. Rokycany), Těškov (o. Rokycany), Tlustice, Točnick, Týček (o. Rokycany), Újezd, Velká Víska (neuvádí se), Víska, Záluží, Zbiroh (o. Rokycany), Zdice

PRASKOLESY (kontrolní) (o. Beroun)

N, O, Z 1818-1854

PRAŠNÝ ÚJEZD (o. Rokycany)

N 1839-1864

N, O, Z 1807-1835

N, Z 1832-1839

Cheznovice, Chlum, Chříč (o. Plzeň-sever), Praha (hl.m.), Prašný Újezd, Rakovník (o. Rakovník), Skoupý, Zvíkovec

PRAŠNÝ ÚJEZD (kontrolní) (o. Rokycany)

N, O, Z 1825-1839

PRAVONÍN (o. Benešov)

N 1840-1870
N, O, Z 1874-1896
index N 1864-1915
společný pro obce Křivsoudov, Košetice a Pravonín

Annaves (neuvádí se), Bechyně (o. Tábor), Blanice (o. Tábor), Borovnice, Bradáčov (o. Tábor), Buková, Čáslavsko (o. Pelhřimov), Čechtice, Dobříkovic, Dolní Lhota, Domašín, Horní Lhota, Hoštice (o. Strakonice), Chmelná, Choceřady, Jankov, Jelenov (o. Pelhřimov), Jeníkov, Jihlava (o. Jihlava), Kopaniny (o. Pelhřimov), Košetice (o. Pelhřimov), Křivsoudov, Kuňovice, Lipnice (o. Jindřichův Hradec), Louňovice pod Blaníkem, Lukavec (o. Pelhřimov), Malá Černá (o. Pelhřimov), Malá Paseka, Markvarec (o. Jindřichův Hradec), Mnichovice, Mířetice, Nakvasovice, Netluky (neuvádí se), Nová Bystřice (o. Jindřichův Hradec), Nové Prácheňany, Novotinky, Ostročice, Palčice, Polná (o. Jihlava), Postupice, Praha (hl.m.), Pravětice, Pravonín, Přechovice (o. Strakonice), Růžkovy Lhotice, Staré Prácheňany, Suchdol nad Lužnicí (o. Jindřichův Hradec), Střítež u Černovic (o. Pelhřimov), Tisek, Třebíč (o. Třebíč), Třešť (o. Jihlava), Věž (o. Havlíčkův Brod), Vlašim, Volyně (o. Strakonice), Votice, Vracovice, Vyklantice (o. Pelhřimov), Zahrádka, Zbraslavice (o. Kutná Hora), Zdislavice, Zhoř, Žďár nad Sázavou (o. Žďár nad Sázavou)

PRAVONÍN (kontrolní) (o. Benešov)
N, O, Z 1795-1841

PRČICE (o. Benešov)
N 1841-1862
O bez zápisu
Z 1855-1865
N, O, Z 1869-1944
index N 1869-1926, 1936-1943

Bolechovice, Borotín (o. Tábor), Boukovice, Božetín, Cunkov (o. Tábor), Červený Újezd, Dědkov, Divišovice, Hoštice (o. Tábor), Chlum, Chotětice, Chyšky (o. Písek), Jetřichovice, Jistebnice (o. Tábor), Kaliště, Kamenná Lhota (o. Tábor), Kosova Hora (o. Příbram), Křenovice, Kvašňov, Květuš (o. Písek), Libenice (o. Tábor), Lidkovice, Lovčice (o. Příbram), Málkovice, Martinice, Měšetice, Mezno, Mozolov (o. Písek), Mrákotice, Nadějkov (o. Písek), Nové Dvory, Praha (hl.m.), Prčice, Přestavlky, Příbram (o. Příbram), Ředice (o. Příbram), Sedlčany (o. Příbram), Sedlec, Smrkov (o. Tábor), Starcova Lhota (o. Písek),

Staré Mitrovice, Střeziměř, Stuchanov, Sudoměřice u Tábora (o. Tábor), Sušetice, Sychrov (o. Tábor), Touškov (o. Písek), Uhřice, Vesce (o. Tábor), Vodňany (o. Strakonice), Vrchotice, Vršovice (o. Příbram), Záběhlice, Zahradka

PROTIVÍN (o. Písek)

N 1791-1834

index N, O, Z 1784-1941

společný pro obce Vodňany, Protivín a Čichtice

Kloub (o. Strakonice), Maletice, Protivín, Těšínov

PROTIVÍN (kontrolní) (o. Písek)

N 1791-1872, 1906

O 1824-1860

Z 1823-1879

PRUSINY (kontrolní) (o. Rokycany)

N, O, Z 1799-1861

PŘEDHRADÍ (kontrolní) (o. Nymburk)

N 1845-1873

O 1856-1858

Z 1845-1860

PŘEDMĚŘICE NAD JIZEROU (kontrolní) (o. Mladá Boleslav)

N, O, Z 1841-1875

PŘEHOŘOV (o. Tábor)

N 1829-1839

O 1832-1835

Z 1831-1839

Přehořov

PŘEHOŘOV (kontrolní) (o. Tábor)

O 1844-1862

Ú 1840-1862

PŘELOUČ (o. Pardubice)

N 1840-1936

O 1841-1853

Z 1840-1937
O, Z 1849-1937
index N, O, Z 1840-1937

Bohdaneč, Borek, Brloh, Brozany, Břehy, Bukovka, Čáslav (o. Kutná Hora), Čeperka, Černá za Bory, Česká Třebová (o. Ústí nad Orlicí), Čílec (o. Nymburk), Dědek, Dražkovice, Dříteč, Heřmanův Městec (o. Chrudim), Hlavečnick, Horušice (o. Hradec Králové), Hrádek, Hradiště na Písku, Choltice, Chotěboř (o. Havlíčkův Brod), Chrudim (o. Chrudim), Chvaletice, Chvojenec, Jankovice, Kasalice, Kasaličky, Kladruby nad Labem, Kojice, Kolín (o. Kolín), Krakovany (o. Kolín), Králův Dvůr (o. Beroun), Křičeň, Kukleny (o. Hradec Králové), Kutná Hora (o. Kutná Hora), Labětín, Lány na Důlku, Ledec, Levín (o. Hradec Králové), Lhota pod Přeloučí, Libčany (o. Hradec Králové), Lipoltice, Lohenice, Loukonosy (o. Kolín), Malé Výkleky, Mohošín, Morašice, Němčice, Nemošice, Neratov, Olešná (o. Havlíčkův Brod), Opatovice nad Labem, Osice (o. Hradec Králové), Ostřešany, Pardubice, Plch, Pohřebačka, Praha (hl.m.), Pravy, Přelouč, Přelovice, Ráby, Rohovládova Bělá, Rosice, Řečany nad Labem, Sehnice, Senín, Sezemice, Sopřeč, Spytovice, Srch, Staré Čívce, Staré Hradiště, Staré Ždánice, Starý Mateřov, Štěpánov, Telčice, Trnávka, Třebosice, Turkovice, Újezd, Valy, Vápno, Veletov (o. Kolín), Vlčí Habřina, Voleč, Vysoké Chvojno, Vyšehněvice, Zdechovice, Žaclěř (o. Trutnov), Žáravice, Želušice (o. Kutná Hora), Živanice

PŘELOUČ (kontrolní) (o. Pardubice)
N, O, Z 1844-1851

PŘEPYCHY (kontrolní) (o. Dobruška)
N, O, Z 1840-1866

PŘESTAVLKY (o. Chrudim)
Z 1839-1856
N, Z 1806, 1810-1839
N, O, Z 1875-1895

indexy N, O, Z 1789-1895
společně pro obce Zájezdec a Přestavlky

Blato (o. Pardubice), Březovice, Čáslav (o. Kutná Hora), Čenkovice (o. Ústí nad Orlicí), Česká Třebová (o. Ústí nad Orlicí), Dašice (o. Pardubice), Dolany (o. Pardubice), Dolní Holetín, Golčův Jeníkov (o. Havlíčkův Brod), Herálec (o. Žďár nad Sázavou), Hlinsko, Holešovice, Holice (o. Pardubice), Horní Jele-

ní (o. Pardubice), Horušice (o. Hradec Králové), Hrochův Týnec, Choceň (o. Ústí nad Orlicí), Chrast, Chroustovice, Chrudim, Jihlava (o. Jihlava), Kočí, Kolín (o. Kolín), Krouna, Krupín, Kutná Hora (o. Kutná Hora), Kvasín, Lanškroun (o. Ústí nad Orlicí), Libanice, Litomyšl (o. Svitavy), Louka, Lukavice, Miřetice, Mnětice (o. Pardubice), Moravany (o. Pardubice), Nabočany, Nasavrky, Orel, Ostrov, Ostřešany (o. Pardubice), Pardubice (o. Pardubice), Polička (o. Svitavy), Přestavlky, Pustá Kamenice (o. Svitavy), Rosice, Řestoky, Skuteč, Slatina (o. Ústí nad Orlicí), Slatiňany, Slepotice (o. Pardubice), Smrček, Stašov (o. Svitavy), Svídnice, Svatka (o. Žďár nad Sázavou), Synčany, Tisovec, Trojovice, Tuněchody, Týnišťko (o. Pardubice), Uhelná Příbram (o. Havlíčkův Brod), Uhlířská Lhota (o. Kolín), Včelákov, Vejvanovice, Vlašim (o. Benešov), Vysoké Mýto (o. Ústí nad Orlicí), Záboří, Zaječice, Zájezdec, Zámorsk (o. Ústí nad Orlicí), Žumberk

PŘEŠTICE (o. Plzeň-jih)

N 1840-1846, 1875-1944

O 1840-1944

Z 1840-1846, 1896-1944

indexy O 1896-

N 1850-1933 společně pro obce Přeštice, Merklín a Příchovice

Blovice, Borovany, Buková, Červené Poříčí (o. Klatovy), Dnešice, Dobřany, Dolce, Dolní Lukovice, Domažlice (o. Domažlice), Horní Lukavice, Horšice, Horušany, Chlum, Chlumčany, Jino (o. Klatovy), Klatovy (o. Klatovy), Letiny, Libákovice, Lužany, Malinec, Měčín (o. Klatovy), Merklín, Nedanice (o. Klatovy), Nepo-muk, Nezdice, Neznašovy (o. Klatovy), Plzeň (o. Plzeň-město), Poběžovice (o. Domažlice), Pohoří (o. Klatovy), Praha (hl.m.), Předenice, Přeštice, Příbram (o. Příbram), Příchovice, Ptenín, Radkovice, Roupov, Řenče,, Sedlec, Skočice, Střížovice, Tábor (o. Tábor), Újezd, Vlčí, Vlkýš (o. Plzeň-sever), Vodokrty, Vojtěšín (o. Plzeň-sever), Vřeskovice (o. Klatovy), Zálesí, Žinkovy

PŘEŠTICE (kontrolní) (o. Plzeň-jih)

N, O, Z 1828-1840

PŘÍBRAM (o. Příbram)

N 1865, 1869-1944

O 1869-1949

Z 1869-1947

index N 1811-1944

Blatná (o. Strakonice), Bohostice, Bohutín, Brod, Březnice, Březové Hory, Budyně nad Ohří (o. Litoměřice), Buková u Příbramě, České Budějovice (o. České Budějovice), Čkyně (o. Prachatice), Dlouhá Lhota, Dobříš, Dolní Hbity, Dominikální Paseky, Drahlín, Dubenec, Dubno, Háje, Hluboš, Hostomice (o. Beroun), Jablonná, Jince, Kamenná, Klatovy (o. Klatovy), Kosova Hora, Lhota pod Radčem (o. Rokycany), Líšnice (o. Písek), Milín, Mirovice (o. Písek), Nová Ves pod Pleší, Nýřany (o. Plzeň-sever), Občov, Obecnice, Obory, Pečice, Pelhřimov (o. Pelhřimov), Pičín, Písek (o. Písek), Podlesí, Praha (hl.m.), Příbram, Radětice, Radouš (o. Beroun), Rokycany (o. Rokycany), Rožmberk nad Vltavou (o. Český Krumlov), Rtišovice, Smolotely, Stěžov, Suchomasty (o. Beroun), Sukorady (o. Mladá Boleslav), Teplice (o. Teplice), Tlustice (o. Beroun), Tochovice, Trhové Dušníky, Velhartice (o. Klatovy), Větrov, Volyně (o. Strakonice), Vysoká Pec, Zavržice, Zdaboř, Žirov (neuvádí se)

PŘÍBRAM (kontrolní) (o. Příbram)

N, O, Z 1836-1839

PŘÍCHOVICE (o. Plzeň-jih)

N 1840-1869

O 1840-1858

Z 1840-1893

N, O, Z 1840-1894

index N 1850-1933 společný pro obce Přeštice, Merklín a Příchovice

Bíluky (o. Klatovy), Dolní Lukavice, Horšice, Kbel, Klatovy (o. Klatovy), Lužany, Malinec, Měčín (o. Klatovy), Nedanice (o. Klatovy), Němčice (o. Klatovy), Neznašovy (o. Klatovy), Petrovice (o. Klatovy), Plasy (o. Plzeň-sever), Plzeň (o. Plzeň-město), Pohoří (o. Klatovy), Polánka, Přeštice, Příchovice, Skašov, Skočice, Třebýcina (o. Klatovy), Vlčí, Zelené, Žinkovy

PŘISTOUPIM (kontrolní) (o. Kolín)

N, O, Z 1816-1858

PŘÍVLAKY (o. Louny)

N, O, Z 1806-1834

Přivlaky

PUCLICE (o. Domažlice)

N 1815-1873

O 1819-1832

index N, O, Z 1840-1930

společný pro obce Nahošice, Puclice, Osvračín a Staňkov

Bukovec, Holýšov, Horní Kamenice, Horšovský Týn, Křenovy, Pocinovice, Přívozec, Puclice, Staňkov

PYŠELY (kontrolní) (o. Praha-východ)

N, O, Z 1840-1866

RABŠTEJN NAD STŘELOU (o. Plzeň - sever)

N, O, Z (1819) 1830-1869 (1936)

Novosedly (o. Rakovník), Plzeň (o. Plzeň - město), Podbořany (o. Louny), Potvorov, Rabštejn nad Střelou, Žihle

RAČINĚVES (o. Litoměřice)

N 1823-1864

Poříza, Račiněves, Straškov, Vodochody

RADENÍN (o. Tábor)

N 1843-1877

N, O, Z 1784-1842, 1865-1930

index společně s obcí Choustník

Bradáčov, Brandlín, Butovsko (o. Český Krumlov), Cetviny (neuvádí se), České Budějovice (o. České Budějovice), Český Krumlov (o. Český Krumlov), Deštná (o. Jindřichův Hradec), Dlouhá Lhota, Dobrovice (o. Mladá Boleslav), Dobrovice u Chýnova, Dolní Hořice Dolní Radouň (o. Jindřichův Hradec), Domamyšl, Domažlice (o. Domažlice), Dráchov, Hamr, Hartlíkov (o. Pelhřimov), Hodňov (o. Český Krumlov), Horky, Horní Planá (o. Český Krumlov), Hořice (o. Plzeň - jih), Hořice (o. Pelhřimov), Hrobská Zahrádka (o. Pelhřimov), Hroby, Hůrka, Choustník, Chrbonín, Chýnov, Jablonec (zanikla), Jetřichovice (o. Pelhřimov), Josafat (neuvádí se), Kamenná (neuvádí se), Kloužovice, Kozmice, Krtov, Křeč (o. Pelhřimov), Květuš (o. Písek), Lažany, Malonty (o. Český Krumlov), Mašovice, Mlýny, Mnich (o. Pelhřimov), Modlíkov (o. Písek), Naděj (neuvádí se), Nedvědice, Netřebice (o. Český Krumlov), Nová Cerekev (o. Pelhřimov), Nové Dvory, Nový Dvůr (o. Pelhřimov), Nuzbely, Ob-

lajovice, Obrataň (o. Pelhřimov), Planá nad Lužnicí, Pohnání, Pořín, Praha (hl.m.), Prachatice (o. Prachatice), Prasetín, Přehořov, Přeseka (o. Jindřichův Hradec), Radenín, Radostovice, Římov (o. České Budějovice), Skopytce, Soběslav, Stržitež u Černovic (o. Pelhřimov), Štětkovice (o. Příbram), Tábor, Těmice (o. Pelhřimov), Terezín, Tříklasovice, Turovec, Údolí (o. Pelhřimov), Včelnička (o. Pelhřimov), Velešín (o. Český Krumlov), Velká Bíteš (o. Žďár nad Sázavou), Veselá (o. Pelhřimov), Vlčeves, Vodice, Záhostovice, Zárybničná Lhota, Žumberk (o. České Budějovice)

RADÍČEVES (o. Louny)
N 1816-1825

Radíčeves

RADNICE (o. Rokycany)
N 1839-1854

Břasy, Darová, Chromle, Kříše, Lhotka u Radnic, Přívětice, Radnice, Skomelno, Stupno, Újezd u Radnic, Vranovice

RADNICE (kontrolní) (o. Rokycany)
N, O, Z 1844-1868 (N do r. 1881)

RADONICE NAD OHŘÍ (kontrolní) (o. Rokycany)
N, Z 1820-1838

RADOŠOVICE (dříve o. Žlutice)
N, Z 1786-1862

Luka (o. Karlovy Vary), Radošovice (neuvádí se)

RADOUŇ (o. Litoměřice)
N 1839-1923
O 1839-1929
Z 1789-1938
N, O, Z 1802-1858

Blíževedly (o. Česká Lípa), Bohušovice nad Ohří, Boží Voda (neuvádí se), Brandýs nad Labem (o. Praha-východ), Brocno, Brtníky (o. Děčín), Brveno, Čakovice, Čejkovice (o. Chomutov), Česká Lípa (o. Česká Lípa), Děčín (o. Děčín),

Doksy (o. Česká Lípa), Dolní Beřkovice (o. Mělník), Drahobuz, Dubá (o. Česká Lípa), Encovany, Hněvice, Horní Vidím (zanikla), Hořice (o. Jičín), Hošťka, Houska (o. Česká Lípa), Hracholusky (neuvádí se), Hrušovany, Chabařovice (o. Ústí nad Labem), Chcebuz, Chotiněves, Chudolazy (o. Mělník), Jachov (o. Česká Lípa), Janov (o. Most), Jestřebice (o. Mělník), Ješovice (o. Mělník), Jištěrpy, Klokočín (neuvádí se), Kochovice, Kolín (o. Kolín), Kralupy nad Vltavou (o. Mělník), Kravaře (o. Česká Lípa), Ládví (o. Praha-východ), Liběchov (o. Mělník), Litoměřice, Malešov, Medonosy (o. Mělník), Mělník (o. Mělník), Měšice (o. Praha-východ), Mladá Boleslav (o. Mladá Boleslav), Mošnice, Nymburk (o. Nymburk), Obora (o. Česká Lípa), Okna (o. Česká Lípa), Počeplice, Podbořany (o. Louny), Praha (hl.m.), Pšovka (zanikla), Radouň, Ratměřice (o. Benešov), Robeč, Roudnice nad Labem, Skalka (o. Česká Lípa), Snědovice, Staré Splavy (o. Česká Lípa), Stračí, Sukorady, Štětí, Teplice (o. Teplice), Třebívlice, Tubož (o. Česká Lípa), Tupadly (o. Mělník), Týn (o. Česká Lípa), Újezd, Úštěk, Velešice, Veltrusy (o. Mělník), Vlkov (o. Mělník), Vrbice, Vrutice, Vysoká (o. Mělník), Záduší (o. Mělník), Zahořany, Želízy (o. Mělník)

RAKOVNÍK (o. Rakovník)

N 1792-1863

O 1792-1879

Z 1792-1840

N, O, Z 1842-1862, 1918-1944

indexy N 1792-1840, 1863-1941

O 1792-1838

Z 1792-1840, 1890-1941

Amalín, Bukov, Čekanice (o. Strakonice), Dolní Bučice (o. Kutná Hora), Domoušice (o. Louny), Dubí (o. Teplice), Holetice (o. Chomutov), Holovousy (o. Plzeň-sever), Holubice (o. Praha-západ), Hostokryje, Hostouň (o. Kladno), Hracholusky, Hřebečnický, Hředle, Chrášťany, Jesenice, Karlštejn (o. Beroun), Kladno (o. Kladno), Kněževes, Kolín (o. Kolín), Kostelík, Kounov, Krupá, Krušovice, Křivoklát, Lašovice, Letov (o. Louny), Lhota pod Džbánem, Ličkov (o. Louny), Lišany, Liteň (o. Beroun), Lubná, Mašťov (o. Chomutov), Měcholupy (o. Louny), Milostín, Mladá Boleslav (o. Mladá Boleslav), Modřejovice, Mutějovice, Nezabudice, Nouzov, Obecnice (o. Příbram), Olešná, Osek (o. Rokycany), Pavlíkov, Petrovice, Plzeň (o. Plzeň-město), Poběžovice (o. Domažlice), Pochvalov, Potvorov (o. Plzeň-sever), Praha (hl.m.), Praskolesy (o. Beroun), Prašný Újezd, Přílepy, Radnice (o. Rokycany), Rakovník, Ročov (o. Louny), Rokycany (o. Rokycany), Rousínov, Roztoky, Ruda, Řevničov, Senec, Senomaty, Slabce, Slaný (o. Kladno), Spomyšl, Stráž (o. Tachov), Svojetín, Sýkořice, Široké Třebčice (o. Chomutov), Švihov, Terešov (o. Rokycany), Tochovice (o.

Příbram), Turnov (o. Semily), Tytry, Údlice (o. Chomutov), Újezd nad Zbečnem, Veclov, Velký Újezd, Vilémov (o. Chomutov), Vinařice (o. Beroun), Všetaty, Zbečno, Zderaz, Zhoř

RATAJE NAD SÁZAVOU (kontrolní) (o. Kutná Hora)

N, Z 1790-1831, 1836-1886

N, O, Z 1840-1860

RATBOŘ (kontrolní) (o. Kolín)

N, O, Z (1814) 1825-1860

ROKYCANY (o. Rokycany)

N, O, Z 1874-1875, 1940-1944

Běložice (o. Rakovník), Borek, Holoubkov, Horomyslice (neuvádí se), Klaba-
va, Litohlavy, Osek, Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Rokycany, Strašice,
Tymákov (o. Plzeň-jih), Volduchy

ROKYCANY (kontrolní) Oo. Rokycany)

N, Z 1821-1839 (narozených)

O, Z 1840-1868

ROKYTNICE V ORLICKÝCH HORÁCH (o. Rychnov nad Kněžnou)

N 1788-1870

O 1787-1870

Z 1797-1870

Červený Potok (o. Ústí nad Orlicí), Dolní Rokytnice, Hanička, Hořice (o. Jičín),
Letovice (o. Blansko), Moravská Třebová (o. Svitavy), Neratov, Prostřední Ro-
kytnice, Rokytnice v Orlických Horách, Rychnov nad Kněžnou, Solnice, Údo-
líčko (zanikla), Vamberk, Zdobnice

ROKYTNICE V ORLICKÝCH HORÁCH (kontrolní) (o. Rychnov nad Kněž-
nou)

N 1788-1868

O 1788-1868

Z 1797-1867

RONOV NAD DOUBRAVOU (kontrolní) (o. Chrudim)

N 1844-1864

ROUDNICE NAD LABEM (o. Litoměřice)

N 1788-1828, 1840-1865, 1874-1906, 1935-1945

O 1788-1828, 1849-1870, 1874-1905, 1918-1944

Z 1828-1840, 1869-1873, 1908-1918, 1919-1935

indexy: N 1874-1895

Z 1874-1896

N, O, Z 1896-1936

Babiny (blíže neurčeno), Bechlín, Benešov (o. Benešov), Beroun (o. Beroun), Bezděkov (zanikla), Blšany (o. Louny), Bohušovice nad Ohří, Brandýsek (o. Kladno), Bratislava (hl.m. SR), Brozany, Břeclav (o. Břeclav), Bříza, Bubny (neuvádí se), Budenice (o. Kladno), Budyně nad Ohří, Bukol (o. Mělník), Cítoliby (o. Louny), Cítov (o. Mělník), Ctiněves, Čáslav (o. Kutná Hora), Černuc (o. Kladno), Česká Lípa (o. Česká Lípa), České Kopisty, Daminěves (o. Mělník), Děčín (o. Děčín), Dědibaby (o. Mělník), Dobré (o. Rakovník), Dobříň, Dolánky, Dolní Beřkovice (o. Mělník), Dřínov (o. Mělník), Dubá (o. Česká Lípa), Hněvice, Horní Beřkovice, Horní Počaply (o. Mělník), Hospozín (o. Kladno), Hostěnice, Hostivice (o. Praha-západ), Hostouň (o. Kladno), Hošťka, Hracholusky (neuvádí se), Hrobce, Hříškov, Choteč (o. Praha-západ), Chotěšov, Chvatěruby (o. Mělník), Ješín (o. Kladno), Jeviněves (o. Mělník), Jičín (o. Jičín), Kamýk, Kladno (o. Kladno), Kleneč, Koleč (o. Kladno), Konrádov (o. Česká Lípa), Kopisty (o. Most), Kostelec nad Černými Lesy (o. Kolín), Kostomlaty pod Řípem, Košetice (o. Louny), Košíře (Praha hl.m.-5), Kozárovice (o. Mělník), Kozolupy (o. Plzeň-sever), Krabčice, Kralupy nad Vltavou (o. Mělník), Křešice, Krivenice (o. Mělník), Kůzová (o. Rakovník), Lázně Libverda (o. Liberec), Ledčice (o. Mělník), Liběšice (o. Louny), Libočany (o. Louny), Libochovice, Libušín (o. Kladno), Ličkov (o. Louny), Liteň (o. Beroun), Litoměřice, Loděnice (o. Rakovník), Lochkov (o. Praha-západ), Louny (o. Louny), Lovečkovice, Lovosice, Lubná (o. Rakovník), Lužec nad Vltavou (o. Mělník), Malé Březno (o. Ústí nad Labem), Malešov, Malín (o. Kutná Hora), Milešov, Miletice (o. Kladno), Milevsko (o. Písek), Mimoň (o. Česká Lípa), Minice (o. Louny), Minkovice (o. Liberec), Mladá Boleslav (o. Mladá Boleslav), Mlékojedy, Mnetěš, Modřejovice (o. Rakovník), Most (o. Most), Nová Oleška (o. Děčín), Nová Ves (o. Mělník), Nové Dvory, Nové Strašecí (o. Rakovník), Otovice (o. Kladno), Petrovice (o. Ústí nad Labem), Plaňany (o. Kolín), Plzeň (o. Plzeň-město), Poděbrady (o. Nymburk), Podlusky, Postřižín (o. Praha-východ), Praha (hl.m.), Předonín, Přemyšlení (o. Praha-východ), Pšovka (neuvádí se), Račice, Račiněves, Radešín, Radouň, Rakovník (o. Rakovník), Rohatce, Rokycany (o. Rokycany), Roudnice nad Labem, Roztoky (o. Praha-

západ), Sazená (o. Kladno), Slabce (o. Rakovník), Slaný (o. Kladno), Slovětin (o. Kladno), Smečno (o. Kladno), Smíchov (Praha hl.m.-5), Spomyšl, Srbeč, Statenice (o. Praha-západ), Straškov, Stržanov (o. Žďár nad Sázavou), Šestajovice (o. Praha-východ), Šlapanice (o. Kladno), Teleč (o. Karlovy Vary), Teplice (o. Teplice), Terezín, Třebívlice, Tupadly (o. Mělník), Úherce (o. Louny), Uhřice (o. Benešov), Uhříněves (o. Praha-východ), Ústí nad Labem (o. Ústí nad Labem), Ústěk, Vědomice, Velemín, Velká Dobrá (o. Kladno), Veltrusy (o. Mělník), Velvary (o. Kladno), Vesce, Vetlá, Vimperk (neuvádí se), Vinařice (o. Kladno), Víška, Vodochody, Vojkovice (o. Mělník), Vraňany (o. Mělník), Vraný (o. Kladno), Vysoká Libyně (o. Plzeň-sever), Záduší (neuvádí se), Zahořany, Záluží, Zbraslavice (o. Kutná Hora), Zeměchy (o. Mělník), Zlíchov (Praha hl.m.-5), Zlonice (o. Kladno), Železná (o. Louny), Želízy (o. Mělník), Žerotín (o. Louny), Židovice

ROUDNICE NAD LABEM (kontrolní) (o. Litoměřice)
N, O, Z 1788-1854

ROZTOKY, DAVLE (o. Praha-západ)

Roztoky
N, O, Z 1869-1912,1914,1921
Davle
N, O, Z 1896-1938

Davle, Dobříš (o. Příbram), Holubice, Horoměřice, Hostouň (o. Kladno), Kamýk, Karlín (Praha hl.m.-8), Klínek, Letky, Libčice nad Vltavou, Libeň (Praha hl.m.-8), Lichoceves, Malé Čičovice, Nebušice (Praha hl.m.-6), Podbaba (neuvádí se), Roztoky, Radovesnice I (o. Kolín), Sázava, Sedlec (Praha hl.m.-6), Skochovice, Slapy, Statenice, Strašnice (Praha hl.m.-10), Suchdol (Praha hl.m.-6), Štěchovice, Trněný Újezd (o. Beroun), Trnová, Tuchoměřice, Tursko, Úholičky, Velké Přílepy, Zahořany, Žalov

ROZTOKY (kontrolní) (o. Praha-západ)
N 1841-1894
Z 1843-1871
N, O, Z 1810-1839 (1849)

ROZVADOV (o. Cheb)
N, Z 1860-1867

Rozvadov, Nové Domky

ROŽĎALOVICE (o. Nymburk)

N, O, Z 1896-1921 (1925)

index N, O, Z 1896-1925

Běchary (o. Jičín), Kopidlno (o. Jičín), Košík, Kněžice (o. Jičín), Psinice (o. Jičín), Pševs (o. Jičín), Rožďalovice, Seletice, Slavhostice (o. Jičín), Vršce (o. Jičín)

ROŽĎALOVICE (kontrolní) (o. Nymburk)

N, O, Z (1742) 1809-1848

ROŽMBERK NAD VLTAVOU (o. Český Krumlov)

Rožmberk nad Vltavou

RUDNÍK (o. Trutnov)

Z 1848-1870

Rudník

RUDNÍK (kontrolní) (o. Trutnov)

O 1857

RUMBURK (o. Děčín)

N 1894-1938, 1945-1948

O 1894-1938, 1946-1949

Z 1894-1938, 1946-1949

N, O, Z 1924-1937

Česká Lípa (o. Česká Lípa), České Budějovice (o. České Budějovice), Dolní Chřibská, Dolní Křečany, Dolní Podluží, Dolní Poustevna, Horní Jindřichov, Horní Podluží, Horní Poustevna, Chřibská, Jiřetín pod Jedlovou, Jiříkov, Kateřina (neuvádí se), Krásná Lípa, Krásné Pole, Krásný Buk, Liberec (o. Liberec), Lípová, Mařenice (o. Česká Lípa), Mikulášovice, Nové Křečany, Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Přestavlky (o. Litoměřice), Rumburk, Růžová, Rybníště, Severní, Staré Hraběcí, Staré Křečany, Studánka, Šluknov, Ústí nad Labem (o. Ústí nad Labem), Varnsdorf, Velký Šenov, Vlčí Hora

RYCHNOV NAD KNĚŽNOU (o. Rychnov nad Kněžnou)

N 1788-1944

O 1875-1944
Z 1840-1944 (1946)

Bělá, Bílý Újezd, Borohrádek, Častolovice, Černilov (o. Hradec Králové), České Libchavy (o. Ústí nad Orlicí), Děčín (o. Děčín), Dobré, Dolní Rokytnice, Domašín, Dubno (zanikla), Habry (o. Havlíčkův Brod), Hradec Králové (o. Hradec Králové), Choceň (o. Ústí nad Orlicí), Chrudim (o. Chrudim), Javornice, Jedlová v Orlických Horách, Ještětice, Kačerov, Karolín (zanikla), Kostelec nad Orlicí, Nový Lokot, Peklo nad Zdobnicí, Polesy (o. Kolín), Police nad Metují (o. Náchod), Praha (hl.m.), Rokytnice v Orlických Horách, Rychnov nad Kněžnou, Skuhrov nad Bělou, Solnice, Třebechovice pod Orebem (o. Hradec Králové), Třebešov, Týniště nad Orlicí, Větrní (o. Český Krumlov), Voděrady, Zdobnice

RYCHNOV NAD KNĚŽNOU (kontrolní) (o. Rychnov nad Kněžnou)
N 1820-1848
O 1820-1847
Z 1820-1848
N, Z 1820-1839

RYNÁREC (kontrolní) (o. Pelhřimov)
N, O, Z 1859-1889 (1896)

ŘEPÍN (o. Mělník)
N 1848-1889

Krpy (o. Mladá Boleslav), Libiš, Praha (hl.m.), Řepín, Živonín

ŘEVNIČOV (o. Rakovník)
O 1853
Z 1850-1854
index N, O, Z 1841-1881

Nové Strašecí, Řevničov

ŘÍČANY (kontrolní) (o. Praha-východ)
N, O, Z 1840-1873

ŘITONICE (kontrolní) (o. Mladá Boleslav)
N, O, Z 1814-1881

SADSKÁ (kontrolní) (o. Nymburk)
N 1838-1861

SÁNY (kontrolní) (o. Nymburk)
N, O, Z 1840-1852 (1866)

SÁZAVA - ČERNÉ BUDY (kontrolní) (o. Kutná Hora)
N, O, Z 1840-1862

SEČ (kontrolní) (o. Chrudim)
N, O, Z 1827-1891 (1902)

SEDLČANY (o. Příbram)
N 1874-1944
O 1874-1944
Z 1874-1940
index N 1853-1934

Benešov (o. Benešov), Červený Hrádek, Česká Lípa (o. Česká Lípa), Čím, Dražkov, Dublovice, Hojšín, Hrachov, Hřiměždice, Jesenice, Kamenice, Kamýk nad Vltavou, Klučenice, Kňovice, Kosobudy, Kosova Hora, Kovářov (o. Písek), Krásná Hora, Krašovice, Křepeň, Kuní, Líchovy, Lochkov (o. Praha-západ), Mezné, Milešov, Mokřice, Nálesí (o. Písek), Nalžovice, Nedrahovice, Nechvalice, Obděnice, Petrovice, Planá, Počepice, Podmoky, Pořešice, Praha (hl.m.), Příbram, Příčovy, Radešice, Radešín, Radíč, Rovina, Sedlčany, Sestrouň, Skoupý, Sv. Jan, Štětkovice, Tisovnice, Trkov, Třebnice, Týnčany, Veselíčko (o. Písek), Vestec, Vilasova Lhota, Vletice, Vysoký Chlumec, Zahradka, Zbenice, Zhoř, Zvěstov, Žákovec

SEDLČANY (kontrolní) (o. Příbram)
N, O, Z 1843-1869

SEDLEC (o. Benešov)
N, O, Z 1842-1864

SEDLEC (o. Karlovy Vary)
N, O, Z (1800-1821) 1822-1876

Bečov nad Teplou, Dalovice, Doubí, Karlovy Vary, Sedlec

SEDLEC (kontrolní) (o. Kutná Hora)
N, O, Z 1790-1877

SEZEMICE (kontrolní) (o. Pardubice)
N, O, Z (1801) 1829-1863(1873)
N, Z 1849-1876

SKÁLA (kontrolní) (o. Havlíčkův Brod)
N 1836-1863

SKALKA (kontrolní) (o. Náchod)
N 1839-1868
O 1844-1866
Z 1841-1866
N, O, Z 1820-1839

SKALNÁ (o. Cheb)
N, O, Z 1842-1867

Praha (hl.m.), Skalná, Starý Rybník, Velká Šitboř

SKOŘICE (kontrolní) (o. Rokycany)
N, O, Z 1849-1867

SKRAMNÍKY (kontrolní) (o. Kolín)
N, O, Z 1792-1839

SKUPEČ (o. Plzeň-sever)
1835-1850

Skupeč

SLANÝ (o. Kladno)
N 1841-1944
O 1841-1944
Z 1841-1946

index N 1841-1944 (společně s obcí Ješín)

Berghof (zanikla), Beřovice, Bílichov, Blahotice, Brandýsek, Budenice, Cvrčovice, Častrov (o. Pelhřimov), Černovičky (o. Praha-západ), Dešná (o. Jindři-

chův Hradec), Dolní Drchkov, Dřínov, Dubí, Hnidousy, Hobšovice, Horní Ce-
rekev (o. Pelhřimov), Horní Kamenice, Horažďovice (o. Klatovy), Hořelice (o.
Beroun), Hořešovičky, Hořovice (o. Beroun), Hospozín, Hostouň, Hříškov (o.
Louny), Humny, Chlum u Třeboně (o. Jindřichův Hradec), Chlumeck nad Cidli-
nou (o. Hradec Králové), Choustník (o. Tábor), Chrudim (o. Chrudim), Jarpice,
Ješín, Ješovice (o. Mělník), Kačice, Kamenný Most, Kladno, Klobouky, Kno-
vív, Koleč, Kolín (o. Kolín), Královice, Kroučová (o. Rakovník), Kutná Hora
(o. Kutná Hora), Ledce, Libochovice (o. Litoměřice), Lidice, Litomyšl (o. Svi-
tavy), Louny (o. Louny), Lovosice (o. Litoměřice), Lotouš, Lukov,
Milešov (o. Litoměřice), Miletice, Motyčín, Mozolín, Mšené-lázně (o. Litomě-
řice), Neprobylice, Nová Včelnice (o. Jindřichův Hradec), Nová Ves, Ořech (o.
Praha-západ), Otruby Pacov (o. Prahy-východ), Páleč, Páleček, Pelhřimov (o.
Pelhřimov), Peruc (o. Louny), Pchery, Plchov, Podlešín, Polička (o. Svitavy),
Postoloprty (o. Louny), Postřižín (o. Praha-východ), Poštovice, Praha (hl.m.),
Příbram (o. Příbram), Radešín (o. Litoměřice), Radouň (o. Litoměřice), Rakov-
ník (o. Rakovník), Roudnice nad Labem (o. Litoměřice), Řisuty, Skalice nad
Svitavou (o. Blansko), Slaný, Smečno, Soběslav (o. Tábor), Stradonice, Světlá
(o. Jindřichův Hradec), Svinařov, Šlapanice, Tábor (o. Tábor), Tmář, Třebicho-
vice, Tuchořice (o. Louny), Tuřany, Uhlířské Janovice (o. Kutná Hora), Uhříně-
ves (o. Praha-východ), Uhry, Velvary, Veselí nad Lužnicí (o. Tábor), Vítov, Vra-
ný, Vrbice (o. Litoměřice), Zlonice, Žižice

SLANÝ (kontrolní) (o. Kladno)
N, Z 1820-1871 (1896)

SLAPY (kontrolní) (o. Praha-západ)
N 1874-1886
N, O, Z 1792-1840
N, Z 1841-1869

SLIVICE (o. Příbram)
N 1788-1838
O (1791) 1812-1838
Z 1790-1839

Bohostice, Buková, Dubno, Hluboš, Jerusalém, Kamenná, Konětopy, Lešetice,
Líha, Milín, Palivo, Pečice, Pečičky, Radětice, Zavržice, Zbenice, Životice

SLUHY (kontrolní) (o. Praha-východ)
N, O, Z 1840-1870 (1895-narozených)

SLUŠTICE (kontrolní) (o. Praha-východ)
N, O, Z 1840-1864

SMEČNO (kontrolní) (o. Kladno)
N, O, Z 1796-1871

SMILOVY HORY (kontrolní) (o. Tábor)
N, O, Z 1810-1836 (1883-narozených)

SMOLNICE (kontrolní) (o. Louny)
N, O, Z 1831-1851

SMRDOV (kontrolní) (dř.o. Ledec nad Sázavou-neuvádí se)
N 1817-1870

SMRKOVEC (dř. Mariánské Lázně)
N, O, Z 1816-1833 (1843)

Ostrov, Smrkovec (zanikla)

SOBĚDRUHY (o. Teplice)
N 1788-1832, 1896-1938
O 1795-1831, 1839-1847, 1896-1937
Z 1788-1832, 1896-1938
N, O, Z 1811-1842
index N 1896-1937
O 1896-1938
Z 1896-1938

Běhánky, Bílina, Bohosudov, Brno (o. Brno-město), Bukov (o. Ústí nad Labem), Bystřany, Bystřice, Drahůnky, Dubí, Duchcov, Fláje (o. Most), Horní Beřkovice (o. Litoměřice), Hrdlovka, Hrob, Hudcov, Chabařovice (o. Ústí nad Labem), Cheb (o. Cheb), Chodová Planá (o. Tachov), Klíše (o. Ústí nad Labem), Košťany, Krupka, Libochovice (o. Litoměřice), Lom (o. Most), Louny (o. Louny), Lovosice (o. Litoměřice), Maršov, Mnichovo Hradiště (o. Mladá Boleslav), Modlany, Most (o. Most), Mstíšov, Nová Ves, Novosedlice, Osek, Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Proboštov, Pšovka u Mělníka (o. Mělník), Slavětín (o. Louny), Sobědruhy, Teplice, Trmice (o. Ústí nad Labem), Tr-

novany, Tuchomyšl (o. Ústí nad Labem), Verneřice Žatec (o. Louny), Žďárek (o. Ústí nad Labem)

SOBĚSLAV (o. Tábor)

N 1840-1943

O 1844-1943

Z 1863-1943

index N 1829-1940

N, O, Z 1840-1940

Blansko (o. Český Krumlov), Borkovice, Brandlín, Červená Lhota (o. Jindřichův Hradec), České Budějovice (o. České Budějovice), Debrník, Dírná, Doňov (o. Jindřichův Hradec), Dráchov, Hlavatce, Jihlava (o. Jihlava), Kaplice (o. Český Krumlov), Kostelec nad Vltavou (o. Písek), Kozmice, Kva-sejovice, Lomnice nad Vltavou (o. Jindřichův Hradec), Lžín, Mezimostí, Myslkovice, Nové Hrady (o. České Budějovice), Opařany, Pelhřimov (o. Pelhřimov), Pleše (o. Jindřichův Hradec), Praha (hl.m.), Přehořov, Řípec, Skalice, Soběslav, Suchdol nad Lužnicí (o. Jindřichův Hradec), Tábor, Třebejice, Třeboň (o. Jindřichův Hradec), Tučapy, Veselí nad Lužnicí, Zlukov, Zvěrotice

SOBOTKA (kontrolní) (o. Jičín)

N, O, Z 1811-1854

SOKOLOV (o. Sokolov)

N 1840-1949

O 1839-1937

Z 1840-1938, 1948-1949

N, O, Z 1869-1937

vevázány N, O, Z 1868-1873 pro obce Kostelní Břıza, Krásná Lípa a Loket-Chodov

Arnoltov, Ansenhof (neuvádí se), Bečov nad Teplou (o. Karlovy Vary), Boučí, Božičany (o. Karlovy Vary), Bukovany, Citice, Čirá, Čistá, Dobřany (o. Plzeň-jih), Dolní Chodov (neuvádí se), Dolní Rozmyšl, Dolní Rychnov (zanikla), Habartov, Horní Chodov, Horní Rozmyšl, Horní Slavkov, Hory, Hrušková, Hřebe-ny, Cheb (o. Cheb), Chodov, Chranišov, Jehličná, Jimlíkov (o. Karlovy Vary), Jindřichovice, Kamenice, Karlovy Vary (o. Karlovy Vary), Kostelní Břıza, Kraj-ková, Královské Poříčí, Kraslice, Krásná Lípa, Lipnice, Lísková, Litoměřice (o. Litoměřice), Lítov, Loket, Lomnice, Loučky, Nadlesí, Nové Sedlo, Oloví, Ovčárna (neuvádí se), Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Rotava, Rybáře

(o. Karlovy Vary), Schönwerth (neuvádí se), Sokolov, Stará Chodovská, Stříbrná, Studánka (neuvádí se), Svatava, Šabina, Teplice (o. Teplice), Tisová, Týmov (zanikla), Vranov (neuvádí se), Vřesová

SOLNICE (kontrolní) (o. Rychnov nad Kněžnou)

N, O, Z 1843-1855 (1886-narozených)

SOLOPYSKY (kontrolní) (o. Kutná Hora)

N 1844-1857

O 1843-1853

Z 1844-1853

SOUTICE (o. Benešov)

N, O, Z 1818-1856

Čechtice, Dubějovice, Hulice, Kalná, Soutice

SPÁLENÉ POŘÍČÍ (o. Plzeň-jih)

N 1785-1835, 1839-1861

N, O, Z (1868) 1869-1933

index N, O, Z 1869-1933

Borovno, Březnice (o. Příbram), Číčov, Čížkov, Dobřany, Dobřív (o. Rokycany), Dolní Lukavice, Domažlice (o. Domažlice), Dubno (o. Příbram), Hořehledy, Hroznětín (o. Karlovy Vary), Chlumeck nad Cidlinou (o. Hradec Králové), Chrást (o. Plzeň-sever), Kolvín (o. Rokycany), Lhota, Lipnice, Lučiště, Malesice (o. Plzeň-sever), Mešno (o. Rokycany), Milínov, Mirošov (o. Rokycany), Mirovice (o. Písek), Nechanice, Nezvěstice, Nové Mitrovice, Olešná, Petrovice (o. Klatovy), Planiny, Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Přešín, Příkosice (o. Rokycany), Radošice, Rokycany (o. Rokycany), Sedlčany (o. Příbram), Skořice (o. Rokycany), Spálené Poříčí, Stod, Štědrá (o. Karlovy Vary), Štítov, Těnovice, Trokavec (o. Rokycany), Tymákov, Újezd, Vřeskovice (o. Klatovy), Žlutice (o. Karlovy Vary)

SPÁLENÉ POŘÍČÍ (kontrolní) (o. Plzeň-jih)

N, O, Z 1785-1868

SRBEČ (o. Rakovník)

N, Z 1840-1872

index N 1840-1872

Bdín, Milý, Srbeč

STÁDLEC (o. Tábor)

N 1793-1839

O 1793-1840

Z 1797-1839

N, O, Z 1863-1930

index N 1869-1930 (společně s obcí Jistebnice)

Bernartice (o. Písek), Dobronice u Bechyně, Dražice, Hlavatce, Horní Planá (o. Český Krumlov), Janovice (o. Pelhřimov), Koloděje nad Lužnicí (o. České Budějovice), Kozákov (o. České Budějovice), Kosova Hora (o. Příbram), Křída, Květuš (o. Písek), Malšice, Mirovice (o. Písek), Oltyně, Opařany, Podboří, Podolí (o. Písek), Rataje, Ratměřice (o. Benešov), Řepeč, Římov (o. České Budějovice), Slavňovice, Srlín (o. Písek), Skrychov u Opařan, Údolí (o. České Budějovice), Veselí nad Lužnicí, Vlastiboř, Záluží

STAŇKOV (o. Domažlice)

N, O, Z 1869-1930

vevázány Z 1874-1896 pro obce Osvračín, Nahošice a Puclice

index N, O, Z 1840-1930

(společný pro obce Nahošice, Osvračín, Puclice, Staňkov)

Blížejev, Bukovec, Domažlice, Holýšov, Horní Kamenice, Horní Sekyřany (o. Plzeň-sever), Horšovský Týn, Hradiště, Chotiměř, Chudenice (o. Klatovy), Kanice, Kladno (o. Kladno), Koloveč, Krchleby, Lštění, Mutěnin, Nahošice, Osvračín, Plzeň (o. Plzeň-město), Poběžovice, Přívozec, Puclice, Radnice (o. Rokycany), Staňkov, Stod (o. Plzeň-jih), Úboč, Úterý (o. Plzeň-sever), Velký Malahov

STARÁ BOLESLAV (kontrolní) (o. Praha-východ)

N, O, Z 1830-1847

STARÉ HOBZÍ (o. Jindřichův Hradec)

N 1784-1846

O 1785-1844

Z 1788-1846

Staré Hobzí

STARÉ HOBZÍ (kontrolní) (o. Jindřichův Hradec)

N 1847-1873
O 1849-1872
Z 1847-1873

STARÉ SEDLO (kontrolní) (o. Písek)
N, O, Z 1839-1872

STARÝ HROZŇATOV (o. Cheb)
N 1852-1865
Z 1868

Starý Hrozňatov

STARÝ KNÍN (kontrolní) (o. Příbram)
N 1798-1818
O 1809-1848
Z 1829-1850

STARÝ PLZENEC (kontrolní) (o. Plzeň-jih)
N 1850-1854

STATENICE (o. Praha-západ)
index N, O, Z 1840-1891

STOD (o. Plzeň-jih)
N 1841, 1851-1874
O 1841-1854, 1880
Z 1850-1866

Bdeněves (o. Plzeň-sever), Stod

STOCHOV (kontrolní) (o. Kladno)
N, Z 1836-1856

STRAKONICE (o. Strakonice)
N 1788-1861, 1896-1944
O 1791-1847, 1897-1933, 1941-1944
Z 1788-1849, 1857, 1896-1944
index N, O, Z 1896-1944 (společně s indexem narozených
1860-1873 pro obec Osek)

Aš (o. Cheb), Bělčice, Bezděkov, Bratronice, Brusy, Březnice (o. Příbram), Břežany (o. Klatovy), Cehnice, Čejtice, Čekanice, České Budějovice (o. České Budějovice), Františkovy Lázně (o. Cheb), Jihlava (o. Jihlava), Kalenice, Karlovy Vary (o. Karlovy Vary), Katovice, Klínovice, Lažany, Mačice, Milčice, Mladějovice, Osek, Ostrov (o. Karlovy Vary), Plzeň (o. Plzeň-město), Podolí,, Praha (hl.m.), Protivín (o. Písek), Přeborovice, Radomyšl, Roztoky (o. Praha-západ), Sedlice, Slaný (o. Kladno), Soběslav (o. Tábor), Strakonice, Svaryšov, Štěchovice, Štěkeň, Tažovice, Vodňany, Volenice, Zalužany (o. Příbram), Zechovice

STRANČICE (o. Praha-východ)

N 1896-1921, 1932-1938

O 1896-1914, 1933-1938

Z 1896-1938

index N, O, Z 1895-1932 (1938) (společný pro obec Davle)

Český Brod (o. Kolín), Chocerady (o. Benešov), Jažlovice, Kaliště, Klokočná, Kunice, Mirošovice, Mnichovice, Ondřejov, Praha (hl.m.), Senohraby, Strančice, Struhařov, Srbín, Světice, Svojetice, Tehov, Tehovec, Všechromy, Všestary, Všešiny, Zvánovice

STRANNÁ (o. Chomutov)

N, O, Z 1806-1830 (1838)

Stranná

STRAŠICE (kontrolní) (o. Rokycany)

N, Z 1849-1865

STRÁŽ (o. Tachov)

N 1784-1934

O 1788-1934

Z 1784-1937

Bělá nad Radbuzou (o. Domažlice), Bernartice, Bonětice, Bonětičky, Bor, Brod nad Tichou, Částkov, Darmyšl, Dehetná, Domažlice (o. Domažlice), Dubec, Horažďovice (o. Klatovy), Horšovský Týn (o. Domažlice), Chodová Planá, Jadrůž, Janovice nad Úhlavou (o. Klatovy), Kdyně (o. Domažlice), Kočov, Lesná, Lomnička (o. Cheb), Mariánské Lázně (o. Cheb), Mlýnec, Mutěnin (o. Domažlice), Nová Hospoda, Nová Ves, Nové Sedliště, Olešná, Ostrov (o. Domažlice)

ce), Planá, Plzeň (o. Plzeň-město), Pořejov (zanikla), Poutnov (o. Karlovy Vary), Praha (hl.m.), Přimda, Rochlov (o. Plzeň-sever), Staré Sedliště, Stod (o. Plzeň-jih), Stráž, Stružná (o. Karlovy Vary), Studánka, Tachov, Třemešné, Úšava, Úšovice (o. Cheb), Velhartice (o. Klatovy)

STRÁŽ NAD NEŽÁRKOU (o. Jindřichův Hradec)

N, O, Z 1810-1895

index N 1810-1895

O 1810-1895

Z 1810-1895

Babčice (o. Tábor), Bilovice (neuvádí se), Borovany (o. České Budějovice), Bošilec (o. České Budějovice), Cep, Častrov (o. Pelhřimov), Černá v Pošumaví (o. Český Krumlov), České Budějovice (o. České Budějovice), Dačice, Drahotěšice (o. České Budějovice), Dunajovice, Františkov, Hamr, Heřmaněč, Hrachoviště, Chlum u Třeboně, Chotýčany (o. České Budějovice), Jílovice (o. České Budějovice), Jindřichův Hradec, Josefův Důl (zanikla), Kamenice nad Lipou (o. Pelhřimov), Kaplice (o. Český Krumlov), Kardašova Řečice, Klikov, Kojákovice (o. České Budějovice), Kolín (o. Kolín), Komařice (o. České Budějovice), Ledenice (o. České Budějovice), Ličov (o. Český Krumlov), Lomnice nad Lužnicí, Lužnice, Majdalena, Mníšek, Myslkovice (o. Tábor), Nová Bystřice, Nová Včelnice, Nové Hrady (o. České Budějovice), Novosedly nad Nežárkou, Pašovice (o. České Budějovice), Pěkná (o. Prachatice), Písek (o. Písek), Příbraz, Roseč, Schönbornhof (neuvádí se), Strakonice (o. Strakonice), Stráž nad Nežárkou, Stříbřec, Sudoměřice u Tábora (o. Tábor), Suchdol nad Lužnicí, Sušice (o. Klatovy), Šmelcovna (neuvádí se), Štěpánovice (o. České Budějovice), Tábor (o. Tábor), Terezín Dvůr (neuvádí se), Třebeč (o. České Budějovice), Třebíč (o. Třebíč), Třeboň, Tučapy (o. Tábor), Údolí (o. České Budějovice), Veselí nad Lužnicí, Volyně (o. Strakonice), Žirovnice (o. Pelhřimov), Žiteč

STRÁŽ NAD NEŽÁRKOU (kontrolní) (o. Jindřichův Hradec)

N, O, Z 1815-1866

STRÁŽIŠTĚ (kontrolní) (o. Plzeň-sever)

N, Z 1783-1839 (1865-narozených)

STÁŽOV (kontrolní) (o. Klatovy)

N 1824-1862

O 1824-1861

Z 1824-1862

STRENICE (kontrolní) (o. Mladá Boleslav)
N, O, Z 1848-1867

STRMILOV (kontrolní) (o. Jindřichův Hradec)
N, Z 1851-1885

STŘEZIMÍŘ (kontrolní) (o. Benešov)
N, O, Z 1803-1883 (narozených)
1846-1851 (oddaných)
1841-1871 (zemřelých)

STŘÍBRNÁ SKALICE (kontrolní) (o. Kolín)
N, Z 1813-1837
N, O, Z 1844-1858

STUDENÁ (kontrolní) (o. Jindřichův Hradec)
N, Z 1811-1877

STUPNO (kontrolní) (o. Rokycany)
N, O, Z 1802-1887 (narozených)
1849-1887 (oddaných)
1841-1891 (zemřelých)

index bez vymezení

SUDĚJOV (kontrolní) (o. Kutná Hora)
N, O, Z 1842-1876

SUDOMĚŘICE U TÁBORA (kontrolní) (o. Tábor)
N 1809-1864
O 1826-1857
Z 1829-1859

SVÁROV (kontrolní) (o. Kladno)
N, O 1839-1855

SVATÝ JAN (kontrolní) (o. Příbram)
N, O, Z 1842-1863

SVATÝ JAN POD SKALOU (kontrolní) (o. Beroun)
N, O, Z 1810-1845

SVATÝ KILIÁN (kontrolní) (dř. o. Praha-jih)

N, O, Z 1762-1884 (narozených)

1817-1869 (oddaných)

1814-1845 (zemřelých)

SVATÝ KRŽÍŽ (kontrolní) (o. Havlíčkův Brod)

N, O, Z (1818) 1832-1911

SVÉMYSLICE (kontrolní) (o. Praha-východ)

N, Z 1841-1860

SVĚTLÁ NAD SÁZAVOU (kontrolní) (o. Havlíčkův Brod)

N 1809-1854

O 1822-1858

Z 1811-1853

SVOJŠICE (kontrolní) (o. Klatovy)

N, Z 1805-1862

ŠEBÍŘOV (o. Tábor)

N 1811-1859

Z 1829-1834

Chocev, Šebířov, Vostrá, Vyšetice, Záříčí u Mladé Vožice

ŠIROKÉ TŘEBČICE (o. Chomutov)

N 1788-1910, 1915-1918, 1923

O 1788-1816, 1852-1917

Z 1816-1836, 1853-1895

index O 1788-1816, 1852-1895

Běšice (zanikla), Brodce, Čachovice (zanikla), Dobřany (o. Plzeň-jih), Hlubany (o. Louny), Hora Sv. Šebestiána, Chotěbudice (o. Louny), Chrástany (o. Louny), Kadaň, Kaštice (o. Louny), Kličín (o. Louny), Krásný Dvůr (o. Louny), Letov (o. Louny), Libědice, Libkovice (o. Louny), Luka (o. Karlovy Vary), Měcholupy (o. Louny), Město Touškov (o. Plzeň-sever), Mory (o. Louny), Most (o. Most), Oplaty (o. Louny), Pětipsy, Podbořanský Rohozec (o. Louny), Podbořany (o. Louny), Podlesice, Příbram (o. Příbram), Prašný Újezd (o. Rokycany), Račice, Radošov (o. Karlovy Vary), Soběsuky, Široké Třebčice,

Týniště (o. Karlovy Vary), Vintířov, Vysoká Libyně (o. Plzeň-sever), Vysoké Třebošice (o. Louny), Žabokliky (o. Louny)

ŠLAPÁNOV (kontrolní) (o. Benešov)

N

O 1841-1867

Z 1840-1867

index N, O, Z bez časového vymezení

ŠTÁHLAVY (kontrolní) (o. Plzeň-jih)

N, O, Z 1847-1853

ŠTĚDRÁ (o. Karlovy Vary)

N, O, Z 1800-1874 (1885)

Brložec, Chlum, Libyně (o. Louny), Lubenec (o. Louny), Nečtiny (o. Plzeň-sever), Novosedly, Pšov, Štědrá, Žlutice

ŠTĚNOVICE (o. Plzeň-jih)

N 1807-1860

Z 1807-1839

N, O, Z 1869-1931

Bušovice (o. Rokycany), Dobřany, Doubravka (o. Plzeň-město), Druztová (o. Plzeň-sever), Chrást (o. Plzeň-sever), Chválenice, Litice (o. Plzeň-město), Losiná (o. Plzeň-město), Malesice (o. Plzeň-sever), Město Touškov (o. Plzeň-sever), Nebílovy, Nýřany (o. Plzeň-sever), Osek (o. Rokycany), Plzeň (o. Plzeň-město), Praha (hl.m.), Předenice, Přestice, Robčice, Rochlov (o. Plzeň-sever), Starý Plzenec, Stod, Šlovice, Štáhlavy, Štěnovice, Vejprnice (o. Plzeň-sever), Ves Touškov, Veselá (o. Rokycany)

ŠTĚNOVICE (kontrolní) (o. Plzeň-jih)

N 1797-1868

O 1800-1868

Z 1798-1868

ŠTOKY viz POLNÁ

ŠTOKY (kontrolní) (o. Havlíčkův Brod)

N 1840-1863

O 1841-1862

Z 1840-1860

ŠTOLMÍŘ (kontrolní) (o. Kolín)

N 1837-1859

N, O, Z 1806-1831 (1836)

ŠVIHOV (o. Klatovy)

N 1832-1839

Z 1816-1842

N, O, Z 1865-1893 (1894)

index N 1861-1894 viz Čachrov

Beňovy, Bernartice, Bolešiny, Černíkov (o. Domažlice), Červené Poříčí, Dolany, Drslavice, Habartice, Horažďovice, Horšice (o. Plzeň-jih), Chudenice, Kamýk, Kbel (o. Plzeň-jih), Klatovy, Kokšín, Koloveč (o. Domažlice), Kroměždice, Kydliny, Lhovice, Lužany (o. Plzeň-jih), Makov, Malinec (o. Plzeň-jih), Měčín, Měcholupy, Mezholesy (o. Domažlice), Nezdice, Nový Čestín, Obytce, Petrovice, Planá (o. Tachov), Poběžovice (o. Domažlice), Poleň, Prašný Újezd (o. Rokycany), Předslav, Přeštice (o. Plzeň-jih), Skašov (o. Plzeň-jih), Stropčice, Švihov, Tachov (o. Tachov), Tetětice, Třebýcina, Vítkovice, Vlčí (o. Plzeň-jih), Vřeskovice, Zálesí (o. Plzeň-jih), Zdeslav, Zelená (o. Plzeň-jih)

ŠVIHOV (kontrolní) (o. Klatovy)

N 1839-1862

O 1840-1860

Z 1839-1862

N, O, Z 1825-1839

(pokračování v příštím čísle)